

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

**SOSYAL HİZMET AÇISINDAN İHTİYAÇ VE HAK KAVRAMLARI
BAĞLAMINDA ENGELLİ BİREYİN VAROLIŞU**

Ramazan KOCAKAYA

Doktora Tezi

Ankara, 2022

SOSYAL HİZMET AÇISINDAN İHTİYAÇ VE HAK KAVRAMLARI BAĞLAMINDA
ENGELLİ BİREYİN VAROLUŞU

Ramazan KOCAKAYA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Ramazan Kocakaya tarafından hazırlanan "Sosyal Hizmet Açısından İhtiyaç ve Hak Kavramları Bağlamında Engelli Bireyin Varoluşu" başlıklı bu çalışma, 18/11/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Vedat IŞIKHAN (Başkan)

Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA (Danışman)

Doç. Dr. Gonca POLAT (Üye)

Doç. Dr. Esra ÇALIK VAR (Üye)

Doç. Dr. Hüsamettin ÇETİN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

18/11/2022

Ramazan KOCAKAYA

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın**ın önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir. Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Ramazan KOCAKAYA

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı tamamlayabilmem adına desteklerini esirgemeyen birçok insan oldu, hepsine müteşekkirim. Öncelikle gerek ders döneminde gerek yeterlik döneminde gerekse de tez döneminde üzerimde çok büyük emeği olan, uzun ve zorlu doktora sürecinde motivasyonumu daima ayakta tutan, akademik yönünün yanında insani yönünü de örnek aldığım danışmanım Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA'ya teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Tez İzleme Komitesi'nde yer alan Prof. Dr. Vedat IŞIKHAN ve Doç. Dr. Gonca POLAT'a da bir teşekkürü borç bilirim. Hem akademik boyutta hem de sosyal politikalar boyutunda sosyal hizmeti en iyi şekilde temsil ettiğine inandığım, çok yoğun temposuna karşın tez sürecinde kıymetli geribildirimleri ile tezimin gelişimine katkıda bulunan Prof. Dr. Vedat IŞIKHAN'a, tez süreci boyunca kolaylıkla iletişime geçebildiğim, yaptığı geribildirimler ile çalışmama ciddi katkılar sunan Doç. Dr. Gonca POLAT'a teşekkür ederim.

Tez savunma sınavı jürisinde yer alarak tezimle ilgili görüş ve önerilerini bildiren Doç. Dr. Esra ÇALIK VAR ile Doç. Dr. Hüsamettin ÇETİN'e değerli katkılarından ötürü teşekkür ediyorum.

Çalışmamın tamamlanabilmesi adına her türlü kolaylığı ve her türlü desteği sağlayan çalışma arkadaşlarım Doç. Dr. Ahmet Burhan ÇAKICI, Dr. Öğr. Üyesi Tahir DAĞCI ve Arş. Gör. Necati Buğra KUDDAŞ'a teşekkür ederim.

Veri toplama aşamasına destek olan, görüşmeleri gerçekleştirmede aracılık eden, sosyal hizmeti sahada daima ileri taşıma gayreti içerisinde olduğuna inandığım kıymetli meslektaşlarım Muhammet KİREMİTÇİ ve Ali ŞENER'e çok teşekkür ederim. Veri toplama aşamasında görüşmelerin gerçekleştirilebilmesi adına gerekli imkân ve koşulları sağlayan Türkiye Sakatlar Derneği Konya Şubesi başkanı sayın Ahmet MIHÇI ve diğer dernek yöneticilerine teşekkür ederim. Yine veri toplama aşamasında desteklerini sunan Konyaspor Engelli Taraftarlar Derneği yöneticilerine teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışmaya pandemi koşullarında gönüllü olarak katılarak deneyimlerini benimle paylaşan saygıdeğer katılımcılara da çok teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca beni hep destekleyen, varlıkları daima güven ve huzur veren sevgili annem, babam, kardeşlerim ile teyzelerim ve dayılarıma şükranlarımı sunuyorum. Son olarak zorlu doktora süreci de dahil olmak üzere her zaman için beni anlayışla karşılayan, bana sevgisini ve güvenini her daim hissettiren, fedakâr eşim sevgili Fatma şENTÜRK KOCAKAYA ile hayatımıza girdiği andan itibaren neşe kaynağımız hale gelen, hayatımızı daha anlamlı kılan biricik oğlum Agâh KOCAKAYA'ya sonsuz teşekkür ediyorum.

ÖZET

KOCAKAYA, Ramazan. *Sosyal Hizmet Açısından İhtiyaç ve Hak Kavramları Bağlamında Engelli Bireyin Varoluşu*, Doktora Tezi, Ankara, 2022.

Engellilik hem bedensel hem de çevresel ve toplumsal boyutu olan bir kavramdır ve söz konusu boyutlarıyla bireyin seçtiği bir durum değildir. Engelli bireyler insan olmalarından kaynaklı olarak ise ölüm, özgürlük, yalnızlık ve anlamsızlık gibi ontolojik hakikatlere muhataptırlar ve engellilik durumu bu hakikatlerle ilişkilene konusunda etkili olabilmektedir. Bu çalışmada, fiziksel engelli bireylerin varoluşunu, ihtiyaç ve insan hakları ile ilgili yaşam deneyimleri bağlamında anlamak ve sosyal hizmet bakış açısından analiz etmek amaçlanmıştır. Araştırma nitel araştırma yaklaşımlarından olan fenomenolojik araştırma olarak tasarlanmış olup araştırma kapsamında Konya ili Merkez ilçelerinde yaşayan on sekiz yaşının üzerindeki yirmi üç fiziksel engelli birey ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen bulgular içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiş ve bulguların analizi “Varoluşçu Temalara İlişkin Bulguların Analizi”, “İhtiyaç Temalarına İlişkin Bulguların Analizi” ve “Hak Temalarına İlişkin Bulguların Analizi” olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Araştırmamız göstermiştir ki ontolojik hakikatleri engelli bireyler özelinde ele almak gerekmektedir. Engelli bireyler hem bedensel hem de toplumsal sebeplerle ontolojik hakikatlerle daha farklı temaslar kurabilmektedirler. Bunun yanında eğitim, çalışma, erişilebilirlik, katılım gibi insan hakkı olarak da ifade bulan ihtiyaçların giderilemiyor oluşu varoluş imkanını kısıtlayabilmektedir. Ontolojik hakikatler yalnızca engelli bireyler için değil sosyal hizmet uzmanları için de geçerlidir. Bu sebeple sosyal hizmet uzmanları önce kendi ontolojik kaygıları ile yüzleşmeli sonrasında hizmet alanlara bu konuda yardımcı olmalıdır. Politika yapıcılar, insanların varoluş imkanının artırılmasına yönelik bir çaba sarf etmelidir ve sosyal hizmet uzmanları politika yapıcılara bu konudaki yükümlülüklerini hatırlatmalıdır. Gelecek araştırmalarda fiziksel engelli bireylerin yanı sıra diğer engel gruplarından bireylerin varoluşunu konu edinen araştırmalara da yer verilmesi yoluyla engelli bireyin varoluşu ile ilgili daha kapsamlı bir perspektif sunulması sağlanabilir.

Anahtar Sözcükler

Sosyal hizmet, varoluşçuluk, engellilik, ihtiyaç, hak.

ABSTRACT

KOCAKAYA, Ramazan. *The Existence of Disabled People in Relation to the Social Work Concepts of Needs and Rights*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2022.

Disability is a concept that has both physical, environmental and social dimensions and is often not a situation that the individual chooses. Because of being human, disabled individuals are subject to ontological truths such as death, freedom, loneliness and meaninglessness, and disability can be effective in relating to these truths. In this study, it is aimed to understand the existence of individuals with physical disabilities in the context of their life experience related to needs and human rights, and to analyze them from a social work perspective. The research was designed as a phenomenological research, which is one of the qualitative research approaches, and semi-structured interviews were conducted with twenty-three physically disabled individuals over the age of eighteen living in the central districts of Konya province. The findings obtained from the interviews were analyzed with the content analysis method and the analysis of the findings were gathered under three main headings: "Analysis of Findings on Existential Themes", "Analysis of Findings on Needs Themes" and "Analysis of Findings on Rights Themes". Our research has shown that ontological truths need to be addressed specific to individuals with disabilities. Disabled individuals can establish different contacts with ontological truths for both physical and social reasons than non-disabled individuals. In addition, the inability to meet the needs that are expressed as human rights such as education, work, accessibility and participation limits the possibility of authentic existence. Ontological truths apply not only to individuals with disabilities, but also to social workers. For this reason, social workers should first face their own ontological concerns and then help the service users in this regard. Policy makers should make an effort to increase people's possibility of existence, and social workers should remind policy makers of their obligations in this regard. Future research can provide a more comprehensive perspective on the existence of the disabled individual by including with individuals from other disability groups.

Key Words

Social work, existentialism, disability, need, right.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar DİZİNİ	xvii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xviii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMA HAKKINDA BİLGİ	4
1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	4
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	5
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	5
2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	7
2.1. SOSYAL HİZMET VE İNSANIN VAROLUŞU	7
2.1.1. Varoluşçuluğu ve Varoluşu Anlamak	7
2.1.2. Sosyal Hizmette Varoluşçuluk ve Varoluş	12
2.2. SOSYAL HİZMETİN İKİ ÖNEMLİ KAVRAMI OLARAK İHTİYAÇ VE HAK BAĞLAMINDA İNSAN VAROLUŞU	18
2.2.1. İnsan İhtiyaçlarına Sosyal Hizmet Bağlamında Varoluşçu Bakış.....	19
2.2.2. İnsan Haklarına Sosyal Hizmet Bağlamında Varoluşçu Bakış	27
2.2.3. Sosyal Hizmet Bağlamında İhtiyaç, İnsan Hakları ve Varoluş İlişkisi.....	35
2.3. İHTİYAÇ VE HAK KAVRAMLARI BAĞLAMINDA SOSYAL HİZMET AÇISINDAN ENGELLİ BİREYİN VAROLUŞU	42
2.3.1. Sosyal Hizmetin Çalışma Alanı Olarak Engellilik ve Engelli Bireyler	42
2.3.2. İhtiyaç ve Hakları ile Engelli Bireyin Varoluşu.....	47
3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	57
3.1. KONUYA İLĞİ	57
3.2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	58

3.3. VERİ OLUŞTURMA SÜRECİ.....	60
3.3.1. Araştırmanın Özneleri.....	60
3.3.2. Veri Toplama Aracı.....	64
3.3.3. Verilerin Toplanması	65
3.4. VERİLERİN ANALİZİ	67
3.5. ETİK KONULAR.....	67
4. BÖLÜM: ANALİZ.....	69
4.1. VAROLUŞÇU TEMALARA İLİŞKİN BULGULARIN ANALİZİ.....	69
4.1.1. Ölüm Teması.....	70
4.1.1.1. Ölümle Karşılaşma	71
4.1.1.1.1. Ölüm Üzerine Düşünme “ <i>Hani ölüp toprağın altına girmek, böyle düşünüyordum</i> ”	72
4.1.1.1.2. Ölen Kişileri Anma “ <i>Bir mezarlıktan geçerken hatırlarım</i> ”	72
4.1.1.1.3. İbadet Yoluyla Ölümle Karşılaşma “ <i>Sabah namazına kalktığımda ölüm aklıma gelir</i>	73
4.1.1.1.4. Yaşın İlerlemesi “ <i>Otuz beşimi geçtim</i> ”	74
4.1.1.1.5. Yakınların Ölümü “ <i>Babaannemi kaybettik</i> ”	74
4.1.1.1.6. Pandemi/Hastalıkta Ölümle Karşılaşma “ <i>Koronanın bir gün bana vurmayacağını hiç düşünmedim</i> ”	75
4.1.1.1.7. Medyada Ölümle Karşılaşma “ <i>Haberlerde ölümler olunca işte</i> ” ..	76
4.1.1.1.8. Yalnız Kalındığında Ölümle Karşılaşma “ <i>Tek başıma odada kaldığımda</i> ”	77
4.1.1.2. Ölüme Gösterilen Tepki.....	79
4.1.1.2.1. Ölüm Korkusu ““ <i>Hani geride bıraktıklarım korkuyorum</i> ”	79
4.1.1.2.2. Ölümünden Korkmama “ <i>Dünyaya geldiğim gibi bu dünyadan da gideceğim</i> ”	81
4.1.1.2.3. Korku-Umut Arasında Kalma “ <i>Korku ile umut arasında gider gelir ya hani Müslüman</i> ”	82
4.1.1.3. Ölümle Baş Etme	84
4.1.1.3.1. Tanrı ve Ahiret İnancı “ <i>Dua ederek, öyle rahatlıyorum</i> ”	84
4.1.1.3.2. Özel Hissetme “ <i>Ölümsüzlük hissi vardır insanlarda</i> ”	85
4.1.1.4. Ölümle Gerçekçi Yüzleşme	87

4.1.1.4.1. Artan Dikkat ve Korku “ <i>Dedim bir daha arabaya binmem</i> ”	87
4.1.1.4.2. Ben-merkezciliğin Sarsılması, Yaşamı Gözden Geçirme ve Ciddi Karakter Değişimi “ <i>Kırk dört yıldan sonra tamamen değişmiş biri oldum</i> ” ...	88
4.1.1.4.3. Hastalık “ <i>Obsesif-kompulsif tanısı kondu</i> ”	89
4.1.1.4.4. İlişkilerin Öneminde Artış “ <i>Çocuklarıma daha sıkı sıkı sarıldım</i> ”	89
4.1.1.4.5. Dünyaya Dalmama “ <i>Dünya hayatına çok fazla meyletmemem gerektiği noktasında beni uyarıcı oluyor</i> ”	90
4.1.2. Sorumluluk Teması	91
4.1.2.1. Engelin Algılanması	92
4.1.2.1.1. Engelin Tanımlanması “ <i>Engelliysem bu benim bir problemim, benden sonra ailemin problemi, ailemden sonra toplumun</i> ”	92
4.1.2.1.2. Engelin Hissedilmesi “ <i>Düşünmediğimiz zamanlar olur</i> ”	94
4.1.2.2. Engelin Kabulü	97
4.1.2.2.1. Engelin Ortaya Çıkış Zamanı “ <i>Üç beş yıl zorlanıyorsun tabi</i> ”	97
4.1.2.2.2. Belirli Yaşam Çağları “ <i>Akranlarım askere gitmeye başladı ben çok kötü oldum</i> ”	99
4.1.2.2.3. İleri Yaş/Olgunlaşma “ <i>Yetişkin bir yaşa geldiğim zaman engelimi biliyorum</i> ”	100
4.1.2.2.4. Aile ve Sosyal Çevre “ <i>Eşim bana bunu hiç hissettirmedi</i> ”	101
4.1.2.2.5. Bazı Yaşam Durumları “ <i>Hayatın içinde bazı durumlar oluyor</i> ” .	101
4.1.2.3. Özgürlük Algısı.....	103
4.1.2.3.1. Olma Özgürlüğü “ <i>İstediğim gibi düşünebilmek</i> ”	103
4.1.2.3.2. Yapma Özgürlüğü “ <i>Kişi istediği şeyi yapabiliyorsa özgürdür</i> ” ...	104
4.1.2.4. Özgürlüğün Sınırları	106
4.1.2.4.1. Ötekinin Varlığı “ <i>Bir başkasının alanına hücum etmeden</i> ”	106
4.1.2.4.2. Bedensel Sınır “ <i>Fazla bir şey yapamıyorum</i> ”	107
4.1.2.4.3. Siyasi Sınır “ <i>Düşüncelerimizi rahatça ifade edemiyoruz</i> ”	108
4.1.2.4.4. Ekonomik Sınır “ <i>Ekonomik boyutta özgür değiliz</i> ”	108
4.1.2.4.5. Zaman Sınırı “ <i>Kendimize fazla zaman ayırmadığımız için pek özgürlüğüm yok</i> ”	109
4.1.2.5. Yaşam Kontrolü Algısı	111
4.1.2.5.1. Kendini Tanıma “ <i>Ezbere ne biliyim yaparım diyemem</i> ”	111

4.1.2.5.2. Kendini Gerçekleştirmenin Önündeki Engeller “İnsanlar ya!” ...	113
4.1.2.5.3. Kontrol-Akış Dengesi “Hayatım benim kontrolümde.”	116
4.1.2.6. Yaşam Sorumluluğu Algısı.....	118
4.1.2.6.1. Topluma Karşı Sorumluluk “Elimden geldiğince birilerine faydalı olabilmek”	118
4.1.2.6.2. Aileye Karşı Sorumluluk “Daha çok aileme karşı”	119
4.1.2.6.3. Mesleki Sorumluluk “İşime karşı da sorumlu olduğumu düşünüyorum”	120
4.1.2.6.4. Yaratıcıya Karşı Sorumluluk “Birincisi Allah-u Teala’ya karşı sorumluluklarımız var”	120
4.1.2.6.5. Engelin Sorumluluklar Üzerindeki Etkisi “Kısıtlı bir şekilde yapabiliyorum”	121
4.1.3. Yalnızlık Teması	122
4.1.3.1. Yalnızlığı Deneyimleme	123
4.1.3.1.1. Tek/Bekar Yaşama “Tek başıma yaşıyordum ailemden ayrı”	123
4.1.3.1.2. Yakınlardan Tamamen veya Kısmi Süreli Kopma “Geçen yıl annemgil şey için tatile gitti”	124
4.1.3.1.3. Dışlanma “Tekerlekli sandalyeye başlayınca bırakıp gittiler”	125
4.1.3.1.4. Modern Yaşam “Şu anda çok büyük bir yalnızlık var”	125
4.1.3.1.5. Pandemi “Pandemide bunu fazlasıyla hissettim”	126
4.1.3.2. Yalnızlık-Sosyalleşme Dengesi	127
4.1.3.2.1. Ölçülülük Vurgusu “Ölçülü olacaksınız”	127
4.1.3.3. Yalnızlığa Verilen Tepki	128
4.1.3.3.1. Olumlu Duygu/Düşünce “Yalnızlık güzeldir”	128
4.1.3.3.2. Olumlu Olmayan Duygu/Düşünce “Kaygı oluşturuyor”	129
4.1.3.4. Yalnızlıkla Baş Etme	130
4.1.3.4.1. İnsan İlişkileri “Hep gözün arıyor kısaca”	130
4.1.3.4.2. Tanrıyla İlişki “Allah’a güveniyoruz”	132
4.1.3.4.3. Bir Şeylerle Uğraşmak “Boş vakit geçirmemeye çalışırım”	132
4.1.3.4.4. Hayvanla İlişki “Kuş olsun, kedi olsun, köpek olsun”	132
4.1.4. Anlam Teması	133
4.1.4.1. Kozmolojik Anlam	134

4.1.4.1.1. Yaratıcının Yarattığı Bir Evrensel Düzen İnancı “ <i>O ne emrettiyse onu yapmamız lazım</i> ”	134
4.1.4.1.2. Kozmolojik Anlamın Yokluğu “ <i>Dünyaya bir amaç için geldiğimi düşünmüyorum</i> ”	135
4.1.4.2. Kişisel Anlam	136
4.1.4.2.1. Hayata Değer Katmak veya Yapacak Şeyleri Olduğuna İnanmak “ <i>Bu dünyada yapacağımız bir şey mutlaka var</i> ”	136
4.1.4.2.2. Aile Üyelerine İlişkin Anlam “ <i>Annem için yaşıyorum</i> ”	137
4.1.4.2.3. Kulluk “ <i>Bir imtihan dünyasındayız</i> ”	138
4.1.4.2.4. Mutlu Olmak veya Sağlıklı Yaşamak “ <i>İlk önce sağlık</i> ”	139
4.1.4.2.5. Anlam ve Amaç Yokluğu “ <i>Bir anlam ve amacım yok</i> ”	139
4.1.4.3. Engelin Anlamlandırılması	141
4.1.4.3.1. Kader veya İmtihan “ <i>Rabbim doğmadan önce yazıyor zaten</i> ”	141
4.1.4.3.2. Engeli Anlamlandırma Gereği Duymama “ <i>Neden sen olmayasın ki. Yani öteki soruya cevabın var mı?</i> ”	143
4.1.4.4. Varoluş Duygusu	144
4.1.4.4.1. Kaygı “ <i>Herkes gibi tabi bizim de kaygılarımız oluyor</i> ”	144
4.1.4.4.2. Minnettarlık/memnuniyet “ <i>İyi ki dünyaya gelmişim diyorum</i> ”	145
4.1.4.4.3. Tek ve Stabil Olmayan Duygu “ <i>Böyle tozpembe gitmez</i> ”	145
4.1.4.4.4. Duygunun Yokluğu “ <i>Bu hayatı yaşamam gerekiyormuş</i> ”	146
4.2. İHTİYAÇ TEMALARINA İLİŞKİN BULGULARIN ANALİZİ.....	147
4.2.1. Temel İhtiyaçlar Teması	148
4.2.1.1. Temel İhtiyaçların Karşılanması.....	148
4.2.1.1.1. Engelin Etkisi “ <i>Çorap giyemiyorum mesela</i> ”	149
4.2.1.1.2. Ekonomik Yeterlik Vurgusu “ <i>Varsa giderebilirsin, yoksa nasıl gidereceksin</i> ”	150
4.2.1.2. Boşaltım İhtiyacı.....	152
4.2.1.2.1. Engelli Tuvaletinin Yetersizliği “ <i>Engelsiz insanlara göre planlandığı için bu işler, ister istemez zorlanıyorum</i> ”	153
4.2.1.2.2. Engelli Tuvaletinin Bakımsızlığı “ <i>Berbat durumda</i> ”	153
4.2.1.2.3. Engelli Tuvaletinin Farklı Amaçlarla Kullanımı “ <i>İçeriden bir TCDD çalışmanı çıktı</i> ”	153

4.2.1.2.4. Engelli Tuvaletinin İşlevsizliği “Arabayla girdiğim zaman kapı örtemiyorum”	154
4.2.2. İlişki İhtiyacı Teması.....	154
4.2.2.1. İlişki Tatmini.....	155
4.2.2.1.1. İlişki Tatminini Artıran Etmenler “Enerjim yüksek”	155
4.2.2.1.2. İlişki Tatminin Azaltan Etmenler “Pandemi olduğu için gidemiyoruz”	156
4.2.2.2. Sosyal Destek.....	158
4.2.2.2.1. Aile Desteği “En büyük destek benim ailemden gelir”	158
4.2.2.2.2. Arkadaş Desteği “Arkadaşım var, beni en çok destekleyici”	159
4.2.2.2.3. Engellinin Engelliye Desteği “Empati kuruyorum”	161
4.2.3. Üretim İhtiyacı Teması	162
4.2.3.1. Tatmin Algısı	163
4.2.3.1.1. Aktif İstihdamın Rolü “İşe başladıktan sonra üretken olduğumu düşünmeye başladım”	163
4.2.3.1.1. Geçmişteki Üretim “İşyeri baş temsilcisiydim”	165
4.2.3.2. Üretkenliğin Önündeki Engeller.....	166
4.2.3.2.1. Engelin Etkisi “Fiziksel engelimden dolayı çabuk yoruluyorum”.....	166
4.2.3.2.2. Arzulanan İşin Yapılmaması “Avukat, hâkim, savcı nereyi istesek, öyle bir hayalim vardı”	167
4.2.3.2.3. İşin Tekdüzeliliği “İşler standart, stabil”	168
4.2.4. Psikolojik İhtiyaç Teması.....	169
4.2.4.1. Şu Anki Psikolojik İhtiyaç.....	170
4.2.4.1.1. Kişisel Psikolojik İhtiyaçlar “Yani takdir bekliyorsunuz”	170
4.2.4.1.2. İlişkisel Psikolojik İhtiyaçlar “İnsanlar tarafından anlaşılmaya ihtiyacım var”	172
4.2.4.2. Gelecekle İlgili İhtiyaç/Arzu	174
4.2.4.2.1. Maddiyat Ağırlıklı İhtiyaçlar/Arzular “Bahçeli bir ev istiyorum, rahat, huzur hepsi bu kadar”	175
4.2.4.2.2. Maneviyat Ağırlıklı İhtiyaçlar/Arzular “Aile kurmak, yuva kurmak, çoluk çocuk sahibi olmak, çocuk yetiştirmek”	176
4.2.5. Özgürlük İhtiyacı Teması.....	177

4.2.5.1.	Erişilebilirlik	178
4.2.5.1.1.	Yaşanılan Konut “ <i>Sorun yaşamamak için ona göre seçiyoruz</i> ” ..	178
4.2.5.1.2.	Kamu Hizmet Binaları ve Kamuya Açık Alanlar “ <i>Kaldırımlar engellilerin standartlarına göre değil</i> ”	179
4.2.5.1.3.	Konya’nın Erişilebilirliği “ <i>Konya düz</i> ”	181
4.2.5.1.4.	Ulaşım Araçları “ <i>Kamu tarafı iyi</i> ”	182
4.2.5.1.5.	İbadethaneler “ <i>Merdivenden çıkmak bayağı zor</i> ”	183
4.2.5.1.6.	Tatil Beldeleri “ <i>Kum ya, arabanın tekerleri o kuma gömülüyor</i> ”	184
4.2.5.2.	Serbest Zaman.....	186
4.2.5.2.1.	Serbest Zaman Yeterliği “ <i>Beşten sonra zaten çok vakit kalıyor</i> ”	186
4.2.5.2.2.	Serbest Zaman Kullanımı “ <i>Dinlenmeyle geçiyor</i> ”	187
4.2.6.	Katılım İhtiyacı Teması.....	189
4.2.6.1.	Katılımın Önündeki Engeller.....	190
4.2.6.1.1.	Olumsuz Tutum “ <i>Cebinden çıkardı bir lira uzattı</i> ”	190
4.2.6.1.2.	Cinsiyetçilik “ <i>Kadın olmanın verdiği bir şey var, engelli olmanın verdiği bir şey var</i> ”	191
4.2.6.1.3.	Erişilebilirlik “ <i>Giderdik ama kucakta</i> ”	193
4.2.6.1.4.	Politik Ortam “ <i>Şu anki siyasal ortam buna büyük engel</i> ”	194
4.2.6.1.5.	Pandemi “ <i>Şu bir yıldır bu tip şeyler bitti, pandemiden dolayı</i> ” ...	194
4.2.7.	İhtiyaçların Karşılanması Teması	195
4.2.7.1.	Ekonomik Yeterlik.....	196
4.2.7.1.1.	Yeterlik Algısı “ <i>Karşılıyor da idare etmeye çalışıyorsun</i> ”	196
4.2.7.1.2.	Arzulanan Mal/Hizmet “ <i>Bazı şeyler içimizde ukde</i> ”	199
4.2.7.1.3.	Maddi Destek “ <i>Ailemizden destek alıyoruz tabi</i> ”	200
4.2.7.2.	Engelli Politikaları Sorunları	201
4.2.7.2.1.	Engellilerin Politika Yapımına Katılımı Sorunu “ <i>Engelli olarak daha çok temsilcimiz olması lazım</i> ”	202
4.2.7.2.2.	Engellilerin Homojen Bir Grup Olarak Görülmesi “ <i>“Bir torbanın içine bütün sakatları toplayıp...”</i>	204
4.2.7.2.3.	Kanunların Uygulanmaması “ <i>Uygulamada sorun var</i> ”	204
4.2.7.2.4.	Hak Sunumunda Şartların Uygunsuzluğu “ <i>18 yaşında bir insanı sen bağımsız bir birey olarak kabul ediyorsun, çocuk değil artık</i> ”	205

4.2.7.2.5. Engellilerin İkinci Planda Tutulması “Öncelikleri başka”	206
4.2.7.2.6. Engelli Temsilcilerinin Verimsizliği “Niye seçildiniz siz”	207
4.2.7.2.7. Engellilerin Hizmetleri İstismarı “İstismar ediyorlar”	207
4.3. HAK TEMALARINA İLİŞKİN BULGULARIN ANALİZİ	208
4.3.1. İnsan Hakları Teması	209
4.3.1.1. İnsan Hakları Algısı	210
4.3.1.1.1. Birinci Kuşak Haklar “Yaşama hakkı diyebiliriz”	210
4.3.1.1.2. İkinci Kuşak Haklar “Önce bir iş hakkı sunması lazım”	211
4.3.1.2. Hakların Yeterliği	213
4.3.1.2.1. Mevcut Hakların Özgürleştiriciliği “Mevcut haklar özgür ve bağımsız hissettirmiyor”	213
4.3.1.2.2. Hak Talebi “Sağlık harcamaları olabilir”	214
4.3.1.3. Hak İhlalleri	216
4.3.2. Engelli Hakları Teması	220
4.3.2.1. Engelli Haklarına İlişkin Bilinç	220
4.3.2.1.1. Bilgi Yeterliği Algısı “Hepsini de öğrendim”	220
4.3.2.1.2. Bilgiye Erişim “Eskisi gibi değil artık”	221
4.3.2.1.3. Hak Arama “Hak ihlalinde ne yapacağımızı biliyoruz”	223
4.3.2.2. Engelli Haklarının Değer Temeli.....	224
4.3.2.2.1. Hak Temelli Yaklaşım “İnsan olmanın gereği.”	225
4.3.2.2.2. Fayda Temelli Yaklaşım “Sağlamlığına bence güvenmemeli”	225
4.3.2.3. Yararlanılan Haklar.....	227
4.3.2.4. Pozitif Ayrımcılık	229
5. BÖLÜM: SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	232
5.1. SONUÇLAR.....	232
5.1.1. Varoluşçu Temalara İlişkin Sonuçlar.....	232
5.1.2. İhtiyaç Temalarına İlişkin Sonuçlar	236
5.1.3. Hak Temaların İlişkin Sonuçlar	239
5.2. ÖNERİLER.....	242
5.2.1. Otantik Varoluş İmkânı İçin Mikro Düzeyde Sosyal Hizmet Müdahalesine İlişkin Öneriler	243

5.2.2. Otantik Varoluş İmkânı İçin Makro Düzeyde Sosyal Hizmet Müdahalesine İlişkin Öneriler.....	246
5.2.3. Gelecek Çalışmalara İlişkin Öneriler	249
KAYNAKÇA	253
EK 1. Orijinallik Raporu.....	276
EK 2. Etik Komisyon İzni.....	277

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: İhtiyaç Karşılama Biçimleri	22
Tablo 2: İnsan Hakları Belgelerindeki Hakların İhtiyaç Şeklinde Formüle Edilmesi	39
Tablo 3: Farklı Modellere Göre Politika Tepkileri	45
Tablo 4: EHİS'deki Hakların İhtiyaç Şeklinde Formüle Edilmesi	53
Tablo 5: Öznelere Ait Sosyo-Demografik Bilgiler	62
Tablo 6: Öznelere Ait Fiziksel Engel Bilgileri	63

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: İnsan Haklarının Normatif Yapısı	31
Şekil 2: İnsan Haklarının Toplumsal Yapısı	32
Şekil 3: Varoluşçu Temalar.....	70
Şekil 4: Ölümle Karşılaşma Alt Teması ve Kodlar	71
Şekil 5: Ölüme Gösterilen Tepki Alt Teması ve Kodlar.....	79
Şekil 6: Ölümle Baş Etme Alt Teması ve Kodlar	84
Şekil 7: Ölümle Gerçekçi Yüzleşme Alt Teması ve Kodlar	87
Şekil 8: Engelin Algılanması Alt Teması ve Kodlar.....	92
Şekil 9: Engelin Kabulü Alt Teması ve Kodlar	97
Şekil 10: Özgürlük Algısı Alt Teması ve Kodlar.....	103
Şekil 11: Özgürlüğün Sınırları Alt Teması ve Kodlar	106
Şekil 12: Yaşam Kontrolü Algısı Alt Teması ve Kodlar	111
Şekil 13: Yaşam Sorumluluğu Algısı Alt Teması ve Kodlar.....	118
Şekil 14: Yalnızlık Deneyimleme Alt Teması ve Kodlar	123
Şekil 15: Yalnızlık-Sosyalleşme Dengesi Alt Teması ve Kodlar	127
Şekil 16: Yalnızlığa Verilen Tepki Alt Teması ve Kodlar.....	128
Şekil 17: Yalnızlıkla Baş Etme Alt Teması ve Kodlar	130
Şekil 18: Kozmolojik Anlam Alt Teması ve Kodlar.....	134
Şekil 19: Kişisel Anlam Alt Teması ve Kodlar.....	136
Şekil 20: Engelin Anlamlandırılması Alt Teması ve Kodlar	141
Şekil 21: Varoluş Duygusu Alt Teması ve Kodlar.....	144
Şekil 22: İhtiyaç Temaları.....	147
Şekil 23: Temel İhtiyaçların Karşılanması Alt Teması ve Kodlar.....	148
Şekil 24: Boşaltım İhtiyacı Alt Teması ve Kodlar	152
Şekil 25: İlişki Tatmini Alt Teması ve Kodlar.....	155
Şekil 26: Sosyal Destek Alt Teması ve Kodlar	158
Şekil 27: Tatmin Algısı Alt Teması ve Kodlar	163
Şekil 28: Üretkenliğin Önündeki Engeller Alt Teması ve Kodlar	166
Şekil 29: Şu Anki Psikolojik İhtiyaç Alt Teması ve Kodlar	170
Şekil 30: Gelecekle İlgili İhtiyaç Alt Teması ve Kodlar.....	174
Şekil 31: Erişilebilirlik Alt Teması ve Kodlar	178

Şekil 32: Serbest Zaman Alt Teması ve Kodlar.....	186
Şekil 33: Katılımın Önündeki Engeller Alt Teması ve Kodlar	190
Şekil 34: Ekonomik Yeterlik Alt Teması ve Kodlar	196
Şekil 35: Engelli Politikaları Sorunları Alt Teması ve Kodlar	201
Şekil 36: Hak Temaları	209
Şekil 37: İnsan Hakları Algısı Alt Teması ve Kodlar	210
Şekil 38: Hakların Yeterliği Alt Teması ve Kodlar	213
Şekil 39: Hak İhlalleri Alt Teması ve Kodlar	216
Şekil 40: Engelli Haklarına İlişkin Bilinç Alt Teması ve Kodlar	220
Şekil 41: Engelli Haklarının Değer Temeli Alt Teması ve Kodlar	224
Şekil 42: Yararlanılan Haklar Alt Teması ve Kodlar	227
Şekil 43: Pozitif Ayrımcılık Alt Teması ve Kodlar	229

GİRİŞ

İnsanla çalışan mesleklerden biri olarak sosyal hizmet, insanların ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda gerek mesleki değerleri bağlamında gerekse bakış açısı bağlamında özel bir yere sahiptir. Sosyal hizmet, sahip olduğu geniş bakış açısıyla ihtiyaçların belirlenmesi sürecinde insanın çok boyutlu yapısını dikkate alır. Her gelişimsel dönemden bireylerin sağlık, eğitim, adalet ve sosyal yardım gereksinimlerinin giderilmesini hedefleyen sosyal hizmet, birey, aile ve gruplar, örgütler ve topluma yönelik hem koruyucu/önleyici hem de tedavi edici hizmetler sunar. Sosyal hizmetin kapsamı ve bağlı olarak faaliyet alanı son derece geniştir. Sosyal hizmet müdahalesinde müracaatçı sistemi tüm boyutlarıyla değerlendirilir. Mikro düzeydeki bir mesleki müdahale birey ve yakın etkileşimleri üzerine (karı-koca, ebeveyn-çocuk ile yakın arkadaş-aile fertleri arasındaki karşılıklı etkileşim gibi) üzerine odaklanır. Makro düzeydeki uygulamada bir topluluk, toplum veya devlet ile çalışmayı içerebilir. Mikro ve makro düzeydeki müdahale arasında konumlanabilecek mezzo düzey uygulamalarda ise hedef okul veya iş yerindeki arkadaşlar, komşular ya da terapi grubundaki bireyler arasındaki ilişkilerdir. Bir sosyal hizmet uzmanı sayılan bütün düzeylerde mesleki müdahalede bulunabilme yetkinliğini haiz olması gereklidir (Duyan, 2010).

Sosyal hizmet yalnızca insanların ihtiyaçlarının belirlenmesini ve giderilmesini değil, insan onuruna yaraşır bir biçimde giderilmesini kendisine amaç edinir. Sosyal hizmet, insan ihtiyaçlarının insan onuruna yaraşır bir şekilde karşılanabilmesi adına ihtiyaçları hak biçiminde dile getirir. Birey, grup ya da toplumların ihtiyaçlarının giderilmesi ve sorunlarının çözüme kavuşturulmasına odaklanan sosyal hizmet, tüm mesleki müdahalesini hak temelli bir anlayış üzerine kurar. Esasında sosyal hizmetin ilgi ve müdahale alanında yer alan konuların tamamı hak temeline dayandırılabilir. Bunun doğal sonucu olarak da sosyal hizmet uzmanlarının insan haklarını koruma, geliştirme ve yayma gibi misyonları söz konusudur (Aydemir ve Öngöre, 2021).

Sosyal hizmet, ortaya çıktığı günden bu yana toplumda dezavantajlı birey ve gruplarla çalışmalar yürütmüştür. Söz konusu bireyler ya da gruplar, ihtiyaçlarını karşılamaları ve bu ihtiyaçlarla bağlantılı olarak insan haklarından yararlanmaları hep daha zor

olagelmıştır. Sosyal hizmet zorluk yaşanan noktalarda devreye girerek sosyal adaletin tesis edilmesinde kritik bir rol oynamıştır ve halen de bu rolü devam etmektedir. Sosyal hizmetin son iki global tanımına göz atıldığında insan hakları ve sosyal adalete yapılan vurgu göze çarpacaktır. Dar anlamda sosyal adalet gelir adaleti şeklinde algılanabilmekle birlikte esasında daha geniş bir anlamı ihtiva eder ve dolaylı korunan tüm temel haklarla ilgili bir konudur (Kuçuradi, 2018). Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (NASW) sosyal refahı (Standart 6.01) sosyal hizmet uzmanlarının etik sorumlulukları arasında saymıştır (<https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Code-of-Ethics/Code-of-Ethics-English>).

İnsan ihtiyaçları ve insan hakları konularında yaşanan mahrumiyet, dezavantajlı birey ve grupların varoluşunu tehdit eden bir unsurdur. Söz konusu mahrumiyet varoluşçu yaklaşımın üzerinde ısrarla durduğu insanın radikal biçimde özgür olduğu varsayımını tehlikeye atmaktadır. Varoluşçu yaklaşım insanın özgür olduğunu ve bu nedenle seçimlerinden sorumlu olduğunu, seçimleriyle insanın kendi özünü yani kendisini yarattığını, bu oluş sürecinin ölene kadar devam ettiğini vurgulayan bir yaklaşımdır. Ancak sosyal hizmet, otantik varoluş imkanlarının her insan için aynı olmadığını idrakindedir.

Varoluşçu bakış açısından insanın, iradesi dışında dünyaya fırlatılması, ölümlü olması, yalnız olması, kendini seçme sorumluluğunun olması, verili hiçbir anlamın olmadığı bir dünyada yaşaması yeterince trajediktir. Bunlara kozmik, genetik, kültürel ve durumsal kaderi de eklediğimizde, yani içine doğduğumuz dünyayı, coğrafyayı, aileyi, koşulları, bedeni seçemediğimizi düşündüğümüzde durumumuz daha da trajedik bir hal alabilmektedir. Sosyal hizmetin rolü tam bu noktada önemlidir. Varoluşsal trajedilere, yapısal veya toplumsal trajedilerin eklenmesini önlemek gibi bir rolü söz konusudur. İnsan hakları ve sosyal adalet temelinde insanların, özellikle dezavantajlı grupların ihtiyaçlarını gidererek bu önleme rolünü gerçekleştirmektedir.

Sosyal hizmet uzmanlarının çalıştığı birçok dezavantajlı grup vardır ve engelliler de bu gruplardan bir tanesidir. Hemen her toplumda engelli bireyler birçok konuda sorunlar yaşamaktadırlar. Eğitim ve istihdam olanaklarından eşit bir şekilde yararlanamama,

sağlık ve sosyal hizmetlere erişememe, üretken bir şekilde toplumsal yaşama hak temelli bir şekilde katılmama gibi sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Birçok ihtiyacı giderilemeyen ve birçok haktan yararlanamayan engelli bireylerle sosyal hizmet uzmanları, uygun hizmet modelleri oluşturma ve mevcut hizmetleri geliştirme, hakları koruma ve savunuculuk yapma gibi konularda çalışmalar gerçekleştirirler (İçağasıoğlu Çoban, 2020).

Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşme’de engelliliğin hem bedenle hem tutumla hem de çevre koşullarıyla ilgili bir olgu olduğu kabul edilmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında medikal modelin hâkim görüş olduğu dönemde engelliliğin yalnızca bedensel boyuta indirildiği, bu duruma tepki olarak engelliliği toplumsal bir olgu olarak açıklayan sosyal modelin geliştirildiği bilinmektedir. Bugün gelinen noktada engelliliğin hem kişisel hem de toplumsal boyutu olan bir olgu olduğu kabul görmektedir. Bu nedenle denebilir ki engelli bireyler hem ontolojik (insan olmaktan kaynaklı) hem genetik (bedensel boyuta atıfla) hem de yapısal (toplumsal) trajedilere muhataptırlar.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMA HAKKINDA BİLGİ

1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Neoliberal politikaların yükselişe geçtiği yıllardan bu yana yaklaşık kırk yıldır tüm dünyada devletler ve hükümetler eliyle sosyal hizmetler arzında düşüş yaşanmıştır. Sosyal devlet ilkesinden hemen her ülkenin ödün vermek durumunda kaldığı bu dönemde özellikle dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarının giderilmesi hususunda sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Benzer şekilde devletlerin insan hakları karneleri de son dönemlerde gerilemiştir. İnsan haklarındaki gerilemeden de ilk nasibini alacak olanlar yine dezavantajlı durumdaki birey ve gruplardır. Bir alt dezavantajlı grubu temsil eden engelli bireyler de söz konusu gerilemelerden payını alan kesimlerden biridir. Sağlık, eğitim, sosyal güvenlik gibi alanların piyasaya açılması engelli bireyin önemli ihtiyaçlarının karşılanamamasına, haklarda gerileme yaşanmasına neden olabilmektedir.

Söz konusu gerilemelere ek olarak “normal” insanlara göre tasarlanan dünyanın engelli bireylere göre yeniden tasarımı noktasında da sorunlar devam etmektedir. Örnek vermek gerekirse Türkiye’deki en yaygın zincir marketlere tekerlekli sandalyedeki bir fiziksel engelli bireyin yardımsız girebilmesi mümkün değildir. Akülü araç şarj istasyonu olmayan iller vardır. Engelli bireylerin boşaltım ihtiyacını gideremeyeceği birçok yerleşim bölgesi vardır. Bütün bu gelişmeler engelli bireylerin kendilerini toplumda aktif rol alarak katılım göstermesini, potansiyellerini ortaya koyabilmesini, yani kendilerini otantik bir şekilde var etmesini zorlaştırabilmektedir.

Alanyazın incelendiğinde engelli bireyin otantik varoluşunun sosyal hizmet açısından çok boyutlu bir şekilde ele alınmadığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle araştırmamızın problemi, ihtiyaç ve hak kavramları bağlamında engelli bireyin otantik varoluşunun sosyal hizmet açısından nasıl ele alınması gerektiği konusundaki bilgi eksikliğidir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırmanın amacı, fiziksel engelli bireylerin varoluşunu, ihtiyaç ve insan hakları ile ilgili yaşam deneyimleri bağlamında anlamak ve sosyal hizmet bakış açısından analiz etmektir. Bu genel amaç doğrultusunda çalışmanın alt amaçları ise şu şekildedir:

Sosyal hizmet bağlamında;

- Fiziksel engelli bireyler ontolojik hakikatleri nasıl deneyimliyorlar?
- Varoluş sürecinde fiziksel engelli bireyler ihtiyaçlarını nasıl tanımlıyorlar?
- Sahip oldukları hakları varoluş sürecinde fiziksel engelli bireyler nasıl deneyimliyorlar?

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Sosyal hizmetin bilgi, beceri ve değer temeli tarihsel sürece bakıldığında sürekli genişlemiştir. Sosyal hizmet bilimi ve mesleği birçok yeni teori ve yaklaşımdan faydalanmayı becermiş ve kendisini dinamik kılmıştır. Bir teori veya yaklaşımın sosyal hizmete katkı sunabilmesi için ise sosyal hizmet müdahalesinde söz konusu teori yahut yaklaşımdan nasıl yararlanılabileceğinin ortaya konması gerekir. Araştırmamız, ana akım sayılmayacak bir yaklaşım olan varoluşçu yaklaşımın sosyal hizmet müdahalesine derinlik kazandırabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

İnsan ihtiyaçları ve insan hakları konuları da benzer şekilde dinamik bir yapıya sahiptir ve hiçbir zaman ihtiyaçların ya da hakların nihai halini alma gibi bir durumu söz konusu değildir. Araştırmamız insan ihtiyaçları ve insan hakları konuları ile ilgili literatürün dinamikliğine katkı sunabilecek olması bakımından da önem arz etmektedir.

İnsan ihtiyaçlarını giderilmesi yahut insan hakların tesis edilmesi sosyal politikanın konusudur. Dolayısıyla bu konudaki en büyük rol politika yapıcılara aittir. Araştırmamızla birlikte hali hazırdaki politikaların engelli bireylerin varoluş süreci

üzerinde nasıl bir etki yarattığını göstermesi sebebiyle politika yapıcılara geri dönüş alma fırsatı sağlayacaktır.

Engelli refahı alanında hizmet veren birçok meslek elemanı ve birçok sivil toplum örgütü yer almaktadır. Araştırmamızda engelli bireylerin yaşam deneyimlerine yer verileceği için söz konusu kişi ve örgütlerin hizmet sunumu noktasında uygulamalarına katkı sağlayacağı söylenebilir.

2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. SOSYAL HİZMET VE İNSANIN VAROLUŞU

Bu bölüm iki alt başlığa ayrılmıştır. İlk alt başlık olan “Varoluşçuluğu ve Varoluşu Anlamak” başlığında öncelikle felsefi bir akım olarak varoluşçuluğun nasıl ve ne zaman ortaya çıktığı, hangi isimlerin varoluşçu olarak anıldığına değinilecek, sonrasında varoluşçuların üzerinde durdukları ortak temalardan ve dolaylı olarak da insan varoluşundan bahsedilecektir. İkinci alt başlık olan “Sosyal Hizmette Varoluşçuluk ve Varoluş” isimli alt başlıkta ise öncelikle sosyal hizmet ve varoluşçuluk arasındaki ilişki ele alınacak, daha sonra sosyal hizmetin insan varoluşuna dair bakış açısına ve varsayımlarına değinilecek, son olarak varoluşçu bakış açısının sosyal hizmete nasıl katkı sağlayabileceği üzerinde durulacaktır.

2.1.1. Varoluşçuluğu ve Varoluşu Anlamak

Felsefe tarihi incelendiğinde varoluş ve öz kavramları öğretilerin (idealizm, realizm, materyalizm) birbirlerine olan karşılığında çekirdek kavram olmuştur (Colette, 2017). Antik Yunan’dan bu yana felsefe, hakikat olarak eşyanın öz’ünü inceleme konusu yaptı. Öz denilen şey, duyularla tanınmayıp bir olan, kendisi değişmediği halde değişen ve duyularla algılanabilen varlıkların esası olup söz konusu varlıkları var kılan şeyin adıdır. Varoluşçu filozoflar, öz’ü araştırarak işe başlayan filozoflarına aksine bilineni ve duyularla tanınanı başlangıç noktası yaptılar (Topçu, 2015).

Cevizci (2017)’ye göre idealizm, zihnin yegâne gerçeklik olduğunu ve bağımsız bir gerçekliğe sahip olmayan fiziki dünyanın zihinsel olanın bir görünüşü olduğunu iddia eder. Realizm, olup bitenler şeyleri, olması gerektiği gibi değil, oldukları gibi görme eğilimindedir. Materyalizm ise gerçekliğin madde olduğunu iddia ederek manevi tözlerin varlığını göz ardı eder. Varoluşçuluk için ne materyalist ne de idealist diyebiliriz. Varoluşçuluk, materyalizm ile idealizm arasındaki o eski ikilemi dağıtarak insanı konu edinir (May, 2017).

Kierkegaard genellikle bu hareketin kurucusu olarak zikredilir. Rus yazar Fyodor Dostoyevski ve Alman filozof ve filolog Friedrich Nietzsche gibi on dokuzuncu yüzyıl düşünürleri, başlı başına varoluşçu olarak adlandırılmasalar da genellikle varoluşçu hareketin öncülleri olarak kabul edilmektedirler. Yirminci yüzyılda varoluşçuluk, Edmund Husserl tarafından kurulan ve Martin Heidegger tarafından dönüştürülerek devam ettirilen Alman fenomenoloji okuluna başvurmuştur. Varoluşçuluk en popüler aşamasını Fransız okulunda geçirmiştir. Başrolde ise Albert Camus, Jean-Paul Sartre, Maurice Merleau-Ponty ve Simone de Beauvoir yer almıştır (Stewart, 2012). Felsefedeki dayanak noktası varoluşçu olarak nitelenemeyecek Husserl'in varoluşçu filozoflar üzerindeki etkisi o kadar büyük olmuştur ki modern evrede fenomenoloji olmaksızın varoluşçuluğun gelişemeyeceği ileri sürülebilir (Blackham, 2005).

Kierkegaard, Hegel felsefesinin her şeyi kapsayan ve bireyin özgürlüğüne yer bırakmayan açıklamalarına karşı çıkmıştır. Kierkegaard'a göre hakikat öznelikle bulunuyordu. Kierkegaard insan hayatının kalıplardan uzaklaşmak suretiyle trajik bir yaşantıda haslık bulabileceği görüşünü savundu. Kierkegaard'ın ileri sürdüğü bu görüşleri varoluşçuluğun temel düşüncesi olarak görülmeye başlanacaktı. Zamanla insanın önceden tayin edilmiş bir özü olmadığı ve varoluşun özden önce geldiği kesin bir şekilde dile getirilmiştir (Hilav, 2011).

Kierkegaard hakikatin nesnel, evrensel ve gayrişahsi olanda aranmaması gerektiğini, hakikatin öznel olanla ilişkili olduğunu, öznel olanda ve bireysel olanda bulunduğunu belirtir (Topçu, 2015). Mounier (2019)'ye göre varoluşçuluk bilimsel materyalizm tarafından öznel olanın yadsınmaya çalışıldığı bir ortamda öznelin hakikati olarak ortaya çıkmıştır. Öznele yaptığı vurgu nedeniyle özellikle Marksistler tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Mounier, her karşı-harekette bu tür yanlış anlaşılmalara kaçınılmaz olduğu görüşündedir. Varoluşçuluğun özneliği ön plana çıkarması, nesnel dünyayı yadsıdığı anlamına gelmez. Lefebvre (2015)'a göre, varoluşçu düşünme bir düşünme tarzıdır ve tarihsel yahut toplumsal gerçeklikten ziyade, bireysel bilinç ve özneliğin deneyimine dayanır.

Varoluşçu düşüncenin kaynağı olarak bazen Kierkegaard öncesi döneme de atıflarda bulunularak Pascal ve Schelling gibi isimlere işaret edilir. Timuçin (2004) Pascal'ın, dünyaya bırakılmışlık fikrinin varoluşçuluk açısından önemli bir referans oluşturduğunu belirtmiştir. Pascal (2017) şöyle demiştir:

“Önce ve sonra gelen sonsuzluğun, yani ezel ve ebedin kuşattığı şu kısa ömür dakikalarımı düşündüğümde, işgal ettiğim ve haklarında hiçbir şey bilmediğim, hakkımda hiçbir şey bilmeyen uzayın derinliklerinin taşıdığı sonsuz genişliğin hemencecik yutuverdiğini gördüğüm küçük mekân, beni ürkütüyor ve kendimi başka bir yerden ziyade burada görmek beni hayrete düşürüyor. Benim başka bir zamandan ziyade şimdi var olmam, orada değil burada olmam için hiçbir sebep yok. Durum buyken beni buraya koyan kim? Bu zaman ve mekân bana kimin emri ve fiili ile tahsis edildi?”

Pascal (2017)'a ait fırlatılmışlıkla ilişkilendirilebilecek başka cümle örnekleri de mevcuttur. “Düşünceler” isimli kitabında can sıkıntısı üzerine epeyce düşündüğü görülen Pascal'a göre insan yaşamından zihni meşguliyetlerin, eğlencenin ve bir şeyler uğruna çaba göstermenin çekip çıkarılması sonucunda insan hiçliğin, yalnızlığın, yetersizliğin, bağımlı oluşun, anlamsızlığın çıplaklığıyla karşılaşır. Hakikatle böylesi bir yüzleşme sonucunda ise insan ruhunda hüznün, bunalım yahut ümitsizlik hissiyatına sebep olur. Bundan ötürü insan can sıkıntısından kurtulmanın yollarını arar.

Bazı yazarlar ise varoluşçu düşüncenin habercisi olarak Schelling'i göstermektedirler. Colette (2017) bu durumun sebebinin yalnızca “İnsan Özgürlüğün Özü Üzerine” isimli temel eseri değil bizzat Schelling'in varoluş anlayışı olduğunu ifade eder. Schellingci varoluş düşüncesi tözcü ben fikrinin yerini almıştır ve “kendi”nin kendi aracılığıyla yükselişini, istenç olarak kökensel varlık anlayışını ihtiva eder. Schelling (2017)'e göre özgürlük kavramı idealizmde canlı değildir. Ona göre özgürlüğün canlılık kazanabilmesi için, iyilik ve kötülüğe yetkin olma hali ile açıklanması gerekir. Kötülük işlerken rasyonellik ilkesinin ortadan kalktığını iddia etmek, insanın kötü eylemlerde bir rolünün olmadığını ileri sürmektir. Schelling'e göre insanın eylemleri kendi içinde belirlenmiş olmalıdır, içsel zorunluluktan kaynaklanmalıdır bu tekil eylemler, ancak içsel rastlantısallık ya da empirik zorunluluk kastedilmemektedir. İçsel zorunluluktan kasıt özgürlüktür. Yalnızca kendi özünün yasalarına bağlı olarak eylemde bulunan ve ne

içeriden ne dışarıdan başka bir şey tarafından belirlenmeyen şey özgürdür. Bu öz cansız değildir, cansız ve verili bir biçimdeki özden neşet eden eylem için hesap verilebilirlik ve özgürlük söz konusu olamaz. İnsanın özü bizzat eylemidir.

Varoluşçu olarak adlandırılabilir filozofların kendine has oldukları hakikati o kadar kuvvetlidir ki varoluşçu filozof sayısınca varoluşçu felsefe vardır demek yanlış olmaz. Ayrıca varoluşçu düşünürler düşüncelerini doğrudan doğruya felsefi bir sistem halinde sunmamışlardır. Belirli bir sistemin çerçevesine kolaylıkla dahil edilemeyecek fikirlerini daha ziyade çok edebi türlerden yararlanarak ifade etmeyi tercih etmişlerdir (Topçu, 2015). Her ne kadar farklı ekollerden söz etmek mümkünse de Sartre (2018) varoluşçuları birleştiren noktanın “*Varoluş özden önce gelir*” ya da “*Öznellikten hareket etmek gerekir*” düşüncesinin benimsenmiş olduğunu söyler. Bu düşüncelerin işaret ettiği şey ise önce insan vardır, yani insan önce dünyaya gelir, var olur, sonrasında ancak tanımlanarak belirlenir, özünü ortaya çıkarır.

İngilizce “existentialism” (varoluşçuluk) terimi, Almanca Existenzphilosophie'nin (varoluş felsefesi) kelimesinin bir tercümesi olup zaman içerisinde bu terim, popüler kültürde dolaşıma girerek esas anlamından uzak farklı pek çok şeyle irtibatlandırılmıştır (Stewart, 2012). Sartre (2018) varoluşçuluk teriminin alakalı alakasız birçok şeyle ilişkilendirilmesiyle ilgili olarak “*varoluşçuluk sözcüğü öylesine yayıldı, anlamı öylesine genişledi ki artık hiçbir anlamı kalmadı desek yeridir*” demiştir. Rollo May (2017)'e göre ex-sistere kökenli existence (varoluş) teriminin anlamı arise yani ortaya çıkmak'tır. Bu da demektir ki insan, madde yığınları yahut mekanizma veya örüntüler değildir. İnsan ortaya çıkan ve olmakta olandır. Dolayısıyla varoluş (existence) kelimesi, varlık haline gelmeye, olmaya atıfta bulunur ve bir dinamizm söz konusudur.

Varoluşçuluğu felsefede ya da psikolojide/psikiyatride temsil edenler arasındaki önemli fikir farklılıkları, varoluşçuluğun tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Bakewell (2020) kimin varoluşçu olarak nitelendirilebileceğinin bile belli olmadığını ifade eder ve varoluşçuluğu tanımlamak amacıyla bir liste geliştirmiştir. Varoluşçular:

- Bireysel, somut insan varoluşuyla ilgilenir.

- Diğer varolanlar ne iseler odurlar ve öyle kalırlar ancak bir insan olarak ben her daim olmaya devam ederim ve olmayı seçtiğim şey neyse o olurum.
- Özgürüm ve dolayısıyla yapıp etmelerimden sorumlu olan benim.
- Sorumluluk, kaçınılmaz olarak kaygı yaratır.
- Özgürlüğüm sınırsız değildir. İçine fırlatıldığım dünyanın fiziksel, tarihsel, sosyal sınırlarına ek olarak kendimle biyolojik ve psikolojik sınırlılığım da söz konusudur.
- Sınırlılıklarıma rağmen daha fazlasını talep ederim ve her türden kişisel tasarıyla tutkulu bir şekilde ilgilenirim.
- İnsan varoluşu muğlaktır. Belirli sınırlarla örülü olması aşkın ve heyecan dolu bir varlık olduğunu değiştirmez.
- Varoluşçular, deneyimle ve deneyimin kendini sunduğu halinin betimlenmesiyle ilgilenirler.
- Deneyimin tarifi ile varoluş kavranabilir ve otantik bir yaşama ışık tutulabilir.

Varoluşçu psikoloji 1940'lı ve 50'li yıllarda psikolojideki hümanizm ve fenomenolojiyi içeren daha büyük bir hareketin parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bu büyük hareket üçüncü gücü ve o zaman psikolojideki iki öncü paradigmaya (bunlar Freudyencilik ve davranışçılık) bir tepkidir aynı zamanda. Üçüncü kuvvetin savunucuları, Freudyencilik ve davranışçılığın son derece belirleyici, makineleştirici olduğunu görerek insan psikolojisini incelemek için farklı yollar aramanın önemini idrak etmişlerdir (Chao, 2015). Geçtan (2002) varoluşçuluğa zemin hazırlayan başka olayları da zikretmektedir. Ona göre insan, tabiatın egemenliğinden yakasını kurtarmak adına teknolojiyi geliştirmiştir, ancak bu yeni bir tutsaklığa neden olarak insanı kendi yarattığı uygarlığa tutsak etmiştir. Geçtan varoluşçuluğu önem kazanmaya başladığı yıllarda, Freud döneminde sıkça görülen histeri gibi durumlardan ziyade yalnızlık, yabancılaşma ve soyutlanma gibi hislerden insanların mustarip hale geldiği, yakın ilişkiler geliştirememekten yakındıkları görülmeye başlanmıştır.

Nasıl ki varoluşçu felsefe tek bir şahıs üzerine inşa edilmemişse benzer şeyler varoluşçu psikoterapi için de ifade edilebilir. Varoluşçu Psikoterapi Yalom (2018)'un tabiriyle "*evsiz bir çocuk gibidir.*" Varoluşçu Psikoterapi esasında bir yere ait değildir. Bir evi, devamlı bir ailesi, bir aile reisi, resmi okulu veya kurumu yoktur. Bununla birlikte bir

soyu, farklı farklı yerlerde kuzenleri, aile dostları vardır. May (2017) varoluşçu terapinin iki açıdan diğer ekollerden ayrıldığını belirtir. İlk olarak varoluşçu terapi tek bir liderin üzerine bina edilmemiş olmasıdır. Avrupa'nın muhtelif noktalarında kendiliğinden ortaya çıkmıştır. İkinci olarak diğer ekollerin aksine yeni bir ekol yahut yeni bir teknik iddiası taşımasıdır. Varoluşçu terapinin doğal olarak ortaya çıkması, tek bir lidere dayanmaması, birçok psikiyatr ve psikologun kolektif olarak ortaya çıkardığı bir şey olması, psikiyatri ve psikoloji alanındaki yaygın bir ihtiyaca cevap verdiği işaretlerdir.

Varoluş felsefesi adı altında tek bir felsefi görüşten bahsedemediğimiz ya da varoluşçu psikoterapi adı altında tek bir terapi ekolünden bahsedemediğimiz gibi varoluşçu sosyal hizmet dendiğinde de tek tip bir şeyin anlaşılması pek olası değildir. Bu sebeple varoluşçu sosyal hizmet adı altındaki bir tanımlama ya da açıklama girişimi de öznel kalmaya mahkumdur.

2.1.2. Sosyal Hizmette Varoluşçuluk ve Varoluş

Sosyal hizmet ile varoluşçuluk arasında bir ortak zeminden söz edilebilir. Sosyal hizmet insanların kendi kaderlerini tayin etme ve seçimlerinin sorumluluğunu üstlenme hakkına vurgu yapmış, insanın seçme özgürlüğünü tehlikeye sokan bilinçdışından kurtarma çabası vermiştir. Sosyal reform vasıtasıyla fırsat eşitsizliğini ortadan kaldırmaya çalışarak insanların seçim yapabilme kapasitesini artırmak için çaba mücadele etmiştir. Bununla birlikte insanı, sosyal bir birime indirgeme gayretindeki totaliter anlayışa da karşı gelmiştir (Stretch, 1967).

Krill (2014) varoluşçu sosyal hizmetin, altmışlı ve yetmişli yıllarda sosyal hizmete mütevazı bir giriş yaptığını, yetmişlerin sonlarında on altı makale yedi farklı sosyal hizmet uzmanı tarafından yayınlandığını, yazarlardan üçünün ise aynı konuda kitap kaleme aldığını belirtir. "Sosyal Tedavi" adlı kitabında James K. Whittaker (1974), varoluşçu sosyal hizmeti, sosyal hizmet uygulamaları için üç ana kuramdan biri olarak ilan etmiştir. 1975 yılında Francis Turner da "Sosyal Hizmet Tedavisi" (1974) adlı kitabında on dört uygulama yaklaşımından biri olarak kabul etmiştir. Daha önceye

gidildiğinde 1950'lerde Otto Rank'ın düşüncelerini referans alan Pennsylvania Sosyal Hizmet Okulu'nda varoluşçu fikirler ortaya çıkmıştır. “Ölümü İnkâr” adlı kitabında Ernest Becker (1973), Freud'u Rank ile karşılaştırmış ve Rank'ı varoluşçu düşünceyle ilişkilendirmiştir.

Sosyal hizmette kullanılan teorileri konu edinen kitaplarda varoluşçu yaklaşım doğrudan varoluşçuluk şeklinde müstakil bir bölüm olarak yer almakla birlikte, bazen ilişkili birkaç teori ve yaklaşım ile birlikte bir bölüm başlığı oluşturmakta, bazen de bir teorinin içeriğinde bahsi geçmektedir. Örneğin Neil Thompson ve Paul Stepney (2018)'in editörlüğünü yaptığı “Social Work Theory and Methods” isimli kitapta varoluşçuluk ayrı bir bölüm olarak yer bulmuştur. John Walsh (2014)'un “Theories for Direct Social Work Practice” isimli kitabında narrative teori kısmında varoluşçuluktan söz etmiştir. Malcolm Payne (2021) “Modern Social Work Theory” isimli kitabında hümanist uygulama ve tinsellik ile aynı başlık altında varoluşçuluğa yer vermiştir.

Sosyal hizmet içerisinde kendisine yer bulmakla birlikte, varoluşçuluk ile ilgili yanlış yorumlar da ortaya çıkmıştır. Kominkiewicz (2006)'e göre sosyal hizmet uzmanları varoluşçuluğu, öncelikle bütünüyle karamsar bir yaşam felsefesi olarak algılamışlardır. Yoksulları ve ezilenleri sınırlamaları aşma ve potansiyellerini yerine getirme konusunda destekleme üzerine kurulan sosyal hizmet gibi bir meslekte, varoluşçuluk, sosyal hizmet uzmanlarının görevlerini gerçekleştirmelerine yardımcı olacak bir teori olarak görülmemiştir Kominkiewicz, Heideggeryan varoluşçuluğun sosyal hizmette yeterince kullanılmaması ile ilgili olarak da düşüncelerini de dile getirerek Sluga'ya (1993) yaptığı atıfla Nazi partisiyle olan ilişkisi sebebiyle Heideggeryan varoluşçuluğun sosyal hizmet uzmanları tarafından benimsenmediğini ifade etmiştir. Kominkiewicz sosyal hizmet uzmanlarının Heidegger'in politik kimliği ile akademik kimliğini ayrı tutarak konuya yaklaşmaları gerektiğini vurgular. Çüçen (2018)'in vurguladığı üzere Heidegger'in Nazi Partisi'ne desteği on ay gibi kısa bir süreyi kapsasa dahi söz konusu süre, birçoklarının düşmanlığını kazanmak için yeterli olmuştur.

Bugüne gelindiğinde sosyal hizmet ile varoluşçuluk arasındaki bağın sürdüğü görülecektir. Sosyal hizmetin küresel tanımına bakıldığında, sosyal hizmetin hedefleri

arasında bireyin güçlendirilmesi ve özgürleştirilmesi, bununla birlikte güçlenip özgürleşen bireyin topluma uyumu, söz konusu bireylerden oluşan toplumun gelişimi yer almaktadır. Sosyal hizmet ve varoluşçuluğun hedefi bu anlamda benzerdir. Varoluşçuluk bireyleri determinist açıklamalardan azade ederek özgürleştirir ve kendi yaşamlarından sorumlu tutarak esasında güçlendirir. Ayrıca söz konusu özgür bireylerin, toplumsal ilişkiler vasıtasıyla sevgi ve anlam elde ederek otantik varoluş sergileyebilmelerini ve otantik bireylerden oluşan bir toplum hedefler.

Sosyal hizmet ile varoluşçuluk arasında bahsi geçen ortak zemini kurmak için sosyal hizmetin değer temeli incelenebilir. Mesleki müdahalelerinde sosyal hizmet uzmanlarına rehberlik sunan; kendi kaderini belirleme hakkı, bireyin biricikliği, bulunduğu yerden başlama, hizmet alan için değil hizmet alan ile çalışma ilkesi vb. ilkeler varoluşçu perspektif ile sosyal hizmet perspektifinin benzeşimine işaretir (Aykara ve Çelik, 2011).

Bireyselleştirme veya bireyin biricikliği olarak isimlendirilebilecek sosyal hizmet değeri, her insanın bağımsız ve benzersiz olduğunu vurgulayarak bireysel farklılıkları dikkate alır. Her insanın kendine has problemler ve zorlukları, ihtiyaç ve arzuları olduğu hakikatini göz önünde bulundurur. Bireyselleştirme gereği sosyal hizmet uzmanları kendilerine başvuran müracaatçıları kalıp yargılar ve varsayımlar içerisine sıkıştırmazlar. Bireyselliği dikkate almakla beraber sosyal hizmet uzmanları bireysellikten uzaklaşabilmeyi de becerebilmelidir. İnsan ihtiyaçlarının, sorunlarının, koşullarının ortaklaşabileceğini ve bir örüntü içerisinde ele alınabileceğini de akılda tutmalıdırlar (Thompson, 2016a).

NASW Etik Standartlarında (1.02 Self-Determination) ifade bulunduğu şekliyle sosyal hizmet, bireyin kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğuna inanır. Sosyal hizmet uzmanları, hizmet alanların kendi kaderlerini tayin etme haklarına saygı duyarak teşvik eder ve hizmet alanlara amaçlarını tayin etme, netleştirme hususunda yardımcı olurlar. Nasıl ki varoluşçuluk öz belirlenimi savunuyorsa, sosyal hizmet de öz belirlenimi bir hak olarak görmektedir. Bireyin öz belirlenim hakkına saygı duymayan bir sosyal hizmeti uzmanı ise paternalist davranmış olacaktır. Reamer (2018) paternalizmin üç

nedenden ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir. İlk olarak sosyal hizmet uzmanı, müracaatçının iyiliği için birtakım bilgilerin saklanmasına ihtiyaç duyulduğuna inandığında, ikinci olarak müracaatçının iyiliği için bilgi saklamak yerine yalan söylemeyi uygun gördüklerinde, üçüncü olarak müracaatçı istememesine karşın onun iyiliği adına fiziksel bir müdahaleyi devreye sokmaktır.

Kendi kaderini tayin hakkıyla ilgili olarak sosyal hizmet uzmanlarının rolleri şu şekilde sıralanabilir:

- Uzman-müracaatçı ilişkisinde kendi güç ve etkisi abartarak tanrı rolü oynamamak, aynı zamanda söz konusu ilişkiyi bağımlılık ilişkisine dönüşmesine izin vermemek
- Müracaatçılara yapabilecekleri ile yapmak zorunda olduklarını tanıma ve ayırıştırma konusunda yardımcı olmak
- Halihazırdaki seçenekleri ve söz konusu seçeneklerin olası sonuçlarını müracaatçıya keşfettirmek, bununla birlikte mevcut seçeneklerin çeşitliliğini artırmaya çalışmak
- Bireyin kendi kaderini tayin etmesini zorlaştıran kültürel ve yapısal etmenleri fark ederek mümkün mertebe bu zorlukların ortadan kaldırılmasını sağlamak
- Bilgi temelli bir karar verme sürecinin işleyebilmesi adına gereken enformasyonu sağlamak ve bilgiye erişimi kolaylaştırmak (Thompson, 2016a).

“Müracaatçıyı olduğu gibi kabul etme” ilkesi sosyal hizmet uzmanlarına, uygulamalarında yol gösteren ilkelere biridir. Kabul ve saygı çerçevesinde bir ilişki kurmak demek, ahlaki yargılamalardan kaçınmak demektir. Bununla beraber bireyleri olduğu gibi kabul etmek müracaatçının yasadışı, zarar verici eylemlerini onaylamak anlamına gelmemektedir (Sheafor ve Horejsi, 2016). Bireyi olduğu gibi kabul etmemek ve bireye saygı göstermemek ise bireyin varoluşuna saygı göstermemek demektir.

Sosyal hizmet uzmanları bireyin otantik varoluşunun desteklenmesi amacıyla yalnızca bireysel düzeyde müdahalenin yetersiz olduğunu farkındadırlar. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanları toplumsal düzeye ilişkin de birtakım sorumluluklara sahiptirler. NASW Etik Standartlarında ifade bulunduğu üzere insanların sosyal politika yapımına katılımına imkân sağlayan bir ortam hazırlayarak (Standart 6.02) ve dezavantajlı birey

ya da grupların fırsat ve seçeneklerini artırmak amacıyla sosyal ve politik aksiyon gerçekleştirerek (Standart 6.04) de otantik varoluşa hizmet ederler.

Birey ile çevre arasında karşılıklı bir etkileşim olduğu varoluşçular tarafından dile getirilmiştir. Yalom (2018)'a göre Bandura'nın geliştirmiş olduğu "karşılıklı determinizm" mefhumu, birey ile çevre arasındaki karşılıklı etkileşime işaret eder. Dolayısıyla birey salt çevreden etkilenen değil, aynı zamanda çevreyi etkileyendir. Sosyal hizmet, "çevresi içinde birey" kavramsallaştırmasını akılda tutarak bireyi, çevreleriyle birlikte ele alırlar (Teater, 2015). Çevresi içinde birey, çevreden bireyin soyutlana ihtimalinin olmadığına işaret eder. Sosyal hizmet çevreyi işin içine dahil ederken de bireyin özgürlük ve özerkliğine hanel getirilmesine müsaade etmez.

Sosyal hizmet insanın kompleks, çok boyutlu bir varlık olduğunu yadsımaz. Planlı değişimin ikinci safhası olan veri toplama ve ön değerlendirme safhasında bireylerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve tinsel yönden değerlendirilir. Tüm bu alanlardaki işlevsellikleri, güçleri ve destek kaynakları üzerinde durulur. Değerlendirme esnasında sosyal hizmet uzmanları sistem teorisi ve ekolojik yaklaşım ve güçler perspektifi gibi teorilerden yararlanırlar ki söz konusu teoriler insanın kompleks yapısına duyarlıdırlar. Varoluşçuluğun kabul ettiği şekliyle insanın kendisi ve insan deneyimi son derece karmaşık bir yapıya sahip olup tek bir şeye indirgenemez. Sosyal hizmetin insana çok boyutlu ve aynı zamanda bütüncül bakabilmesi sebebiyle insanın ve insan deneyiminin karmaşıklığına olan duyarlılığı yüksektir.

Özetle değer temeline göz atıldığında sosyal hizmetin insan varoluşuna dair birtakım varsayımlarının ön plana çıktığı söylenebilir:

- Her insan biricik ve özeldir. Bu demektir ki deneyimleri ve yaşamı da biriciktir, insan yaşamının öznel bir tarafı söz konusudur. Bununla birlikte her insan toplum içerisinde var olduğu için varoluşunun kolektif yönü de bulunmaktadır.
- Her insan kendi kaderini belirler. Dolayısıyla kendi seçimlerini yapmalı ve kararlarını yine kendisi almalı, yaşamına sahip çıkmalıdır. Sosyal hizmet uzmanları bu yönde insanları güçlendirmeli, cesaretlendirmelidir.

- Her insanı olduğu şekliyle kabul etmek gerekir. Olumlu ve olumsuz, yapıcı ve yıkıcı tarafları ile kabul etmek gerekir. İnsan onuru gereği koşulsuz kabul şarttır. Bu sebeple kişilerin kendileri değil ancak bazı davranışları yargılanabilir.
- İnsanlarla temasa geçerken söz konusu insanların halihazırdaki durumları başlangıç noktası yapılmalıdır.
- İnsan çok boyutlu ve kompleks yapıya sahip bir varlıktır. İnsanla çalışırken bu niteliği göz önünde bulundurulmalı ve mesleki müdahale buna duyarlı olmalıdır.

Varoluşçu bir bakış açısı, sosyal hizmet müdahalesi açısından zenginleştirici bir role sahip olabilir. Fraternali (1998)'ye göre sosyal adaletsizlik, baskı ve eşitsizlikle dolu bir toplumdaki yabancılaşmış bireylerin ıstırabı ve anlamsızlığıyla ilgilenen sosyal hizmette varoluşçuluğun kullanımı, sosyal sorumluluk bağlamında bireyin özgürlüğünü temel alan bir felsefe görevi görebilir. Fraternali sosyal hizmetin epistemolojik tabanının, geleneksel bilimsel pozitivism modeline dayandığını belirtir. Pozitivist model, sosyal fenomenleri değerden bağımsız, nesnel bir şekilde inceleyerek nedenselliğin çıkarılabileceğini iddia eder. Pozitivizme bağlılıktan fenomenolojiyi benimsemeye geçiş, sosyal hizmet uzmanlarının özneliği ve anlam, özgürlük ve hiçliğe ilişkin ontolojik kaygıları yansıtmasını sağlayacaktır. Bu geçiş aynı zamanda teoriye karşı pratikten, teori ve pratiğe paralel bir geçiş anlamına gelir ki sosyal hizmet diğer sosyal bilimlere eşit bir meslek haline gelecekse söz konusu geçiş zorunludur.

Picardie (1980)'ye göre hayatta “korkunç anlar” vardır. Böylesi anlarda dünya denen zeminin çok da sağlam olmadığını farkına varılır. Adaletsizlik, yalıtılmışlık, umutsuzluk ya da korku hâkim olabilir. Sosyal hizmet uzmanlarının hizmet sunduğu gruplar da bu korkunç anlarda gelirler çoğunlukla. Bu durumlarla baş edebilmek adına sosyal hizmet uzmanları güçlü bir benlik duygusuna sahip olması gerekmektedir birlikte hizmet alanın deneyimine açık olmalı ve hizmet alanla birlikte deneyime dalabilmelidir. Bu sayede böylesi korkunç anlardan, otantik varoluş için imkanlar doğabilir. Walsh (1999)'a göre klinik uygulamalarda varoluşçu temaların kullanımıyla ilgili olarak sosyal hizmet uzmanları, bazı noktalara dikkat etmelidir Sosyal hizmet uzmanları kendi varoluşsal kaygılarını ve bunların uygulama üzerindeki etkisini anlamalıdır. Danışanın mevcut ve nihai endişelerini tutarlı hale getirmelidirler. Gerektiğinde

danışanların, varoluşsal kaygılarını açığa çıkarmasına teşvik etmelidirler. Danışanların büyüme için artırıcı kararlar vermelerinde onlara rehberlik edebilecek anlamları ve amaçları belirlemelerine yardımcı olmalıdırlar.

Determinizmin birçok türü vardır. Biyolojik, psikolojik, sosyolojik yahut teknolojik bir görünüm alabilecek determinist açıklamalar özgürlüğün rolünü yadsımaya neden olur. Şayet sosyal hizmet uzmanları, insanların amaçlarına ulaşmasına etkili bir şekilde yardımcı olacak şekilde bir mesleki müdahale planlıyorsa, özgürlük ve sorumluluğun hayati rolünü tanıması gerekir. Değişimin insan kontrolünün ötesinde olduğuna inanırken aynı zamanda müracaatçıları değişime teşvik etmeye çalışmak sosyal hizmet için çelişkili bir durumdur. Determinizmden özgürlüğe geçiş aynı zamanda kötü niyetten (mauvaise foi/bad faith) otantikliğe geçişi demektir. Kendini aldatma konusunda hizmet alanlarla iş birliği yapma eğiliminde olan sosyal hizmet uzmanları, kötü niyetin sürdürülmesine ve hizmet alanların kendi yaşamlarına olan katkılarına görmelerinin engellenmesine neden olabilirler. Özgürlüğün gerçekleşmesi büyük sorumluluklar ve endişeler getirdiğinden, hizmet alanlar sıklıkla kötü niyete başvurarak söz konusu ıstırapla başa çıkma eğiliminde olabilirler. Bu durumda sosyal hizmet uzmanının görevi, hizmet alanların kendi yaşamlarının yazarları olduğunu görmelerine yardımcı olmak ve bu özgürlüğü kayda değer bir umut kaynağı olarak yeniden çerçevelemektir (Fraternali, 1998).

Sosyal hizmet bakış açısından insanın varoluşunu daha sağlam bir zeminde değerlendirebilmek adına sosyal hizmetin önemli iki kavramı olan ihtiyaç ve hak kavramlarından yararlanılabilir. Bu nedenle bir sonraki bölümde ihtiyaç ve hak kavramları bağlamında varoluş konusu ele alınmıştır.

2.2. SOSYAL HİZMETİN İKİ ÖNEMLİ KAVRAMI OLARAK İHTİYAÇ VE HAK BAĞLAMINDA İNSAN VAROLUŞU

Bu bölüm üç alt başlığa ayrılmıştır. Sosyal hizmetin iki önemli kavramı olan ihtiyaç ve hak kavramlarına, ihtiyaç ve hak kavramları arasındaki ilişkiye, sosyal hizmetin insan ihtiyaçları ve hakları konusundaki yaklaşımına, ihtiyaç ve hak kavramlarının otantik

varoluşla olan ilişkisine değinilecektir. “İnsan İhtiyaçlarına Sosyal Hizmet Bağlamında Varoluşçu Bakış” adlı ilk bölümde ihtiyaç kavramının ne ifade ettiğine, insan ihtiyaçları ile ilgili görüşlerin hangi konularda ayrıştığına, sosyal hizmetin insan ihtiyaçları ile ilgili görüşlerine ve sosyal hizmet uzmanlarının insan ihtiyaçları ile ilgili rol ve sorumluluklarına, varoluşçu bakış açısından insan ihtiyaçlarının nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin konular yer almaktadır. “İnsan Haklarına Sosyal Hizmet Bağlamında Varoluşçu Bakış” bölümünde insan haklarının tarihsel gelişimine, insan haklarının normatif yapısına, insan haklarının sosyal hizmet açısından önemine, varoluşçu bir yerden insan haklarının nasıl ele alınabileceğine dair konular yer almaktadır. “Sosyal Hizmet Bağlamında İhtiyaç, İnsan Hakları ve Varoluş İlişkisi” bölümünde ihtiyaç ve hak kavramları arasındaki bağlantıya, sosyal hizmetin ihtiyaç-hak ilişkisine nasıl yaklaştığına, haklara dönüştürülmüş olan ihtiyaçların varoluşçu bir noktadan nasıl formüleştirebileceği üzerinde durulmuştur.

2.2.1. İnsan İhtiyaçlarına Sosyal Hizmet Bağlamında Varoluşçu Bakış

İhtiyaç, sosyal hizmet uzmanlarınca sıklıkla kullanılan kavramlardan biridir. İhtiyaç kavramıyla ilişkili olarak sıkça kullanılan bir diğer kavram ise muhtaçlık kavramıdır ki ihtiyaç halinde olmak demektir. İnsan ihtiyaçları daha temel olandan, fizyolojik olandan başlayarak daha karmaşık olanlara, psiko-sosyal ve manevi ihtiyaçlara doğru genişler. Sosyal hizmet müdahalesinin hedefi ise temel ihtiyaçları önceleyerek çok boyutlu olarak gördüğü insanın tüm ihtiyaçlarının giderilmesine çabalamaktır (Tuncay ve Tekin, 2021).

Sözlükte ihtiyaç (need) doyurulmamış bir arzunun yahut itkinin veya organik bir yoksunluk nedeniyle ortaya çıkan içsel gerilim durumunu, organizmayı dengesi bozulmuş olan homeostazı yeniden dengeye kavuşturmaya yönelten güdü olarak tanımlanmaktadır (Budak, 2017). Başka bir tanıma göre ihtiyaç, hayatta kalma, esenlik yahut kişisel tatmin için gerekli olan bir şeyden mahrum kalmış olma nedeniyle organizmada oluşan gerginlik durumudur. Yokluğu gerginlik oluşturan madde veya herhangi bir şey olabilir (APA, 2022). Bu tanımlardan anlaşılacağı üzere ihtiyacın iki bileşeni şu şekildedir: doyurulmamışlık/yoksunluk ve buna bağlı olarak yaşanan gerilim/gerginlik. Gerginlik yaşayan organizmayı rahatlatmaya güdüleyen ruhsal güce

ise itki denir. Örneğin, yiyecek ihtiyacımızı gidermek için bizi güdüleyen şey açlık itkisidir (Budak, 2017). İtki doğada varsayımsaldır, genellikle gerekli bir maddenin (örn., gıda) yoksunluğu, negatif uyarıların (örneğin ağrı, soğuk) varlığı veya olumsuz olayların ortaya çıkmasıyla yaratılır (APA, 2022). Bir ihtiyacın giderilerek organizmanın dengeye kavuşmasına ise “doyum” denir. Yeni bir ihtiyaç hâsıl olduğu vakit denge tekrar bozulur ve doyum ortadan kalkar. Dolayısıyla doyum en genel anlamda mutluluğun kaynağıdır (Timuçin, 2004).

İnsanı tanımlama biçimine göre insan ihtiyaçları farklılaşacaktır. Cüceloğlu (2021) insanı biyolojik, duygusal, zihinsel, toplumsal ve aşkın bir varlık olarak tanımlar. İnsanın bu beş boyutundan hiçbirisinin ihmal edilmemesi, bütüncül bir ihtiyaç perspektifi açısından önemlidir. İnsanın farklı boyutlara sahip olması nedeniyle “*insanın yaşamak için nelere ihtiyacı var?*” sorusuna verilecek cevaplar da farklı olabilir. Bir fizyologun, bir filozofun, bir ekonomistin, bir psikologun, bir ilahiyatçının vereceği cevap başka başka olacaktır. Fizyologun vereceği cevap hususunda kimsenin bir tereddüdü olmayabilir. Ancak diğerlerinin vereceği cevaplar tartışmaya açık olacaktır (Tevfik, 2015).

Sosyal hizmet uzmanları insanların fizyolojik, psiko-sosyal ve tinsel ihtiyaçlarına ilişkin bilgi sahibidirler. Zira sosyal hizmetin bilgi temelinde insan gelişimi de yer almaktadır. Sosyal hizmet eğitimi esnasında insan gelişimini konu edinen “İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre” derslerinde insanın (gelişimin tüm boyutlarını kapsayacak şekilde) gelişimsel olarak nelere ihtiyaç duyduğu üzerinde detaylı bir şekilde durulmaktadır.

Fromm (2019) ihtiyaçlar ile ilgili bir araştırma yürütürken, ihtiyaçların hangilerinin organik yapımızdan kaynaklandığını, hangilerinin ise kültürel gelişimimizden kaynaklı olduğunu birbirinden ayırmamız gerektiğini ifade eder. Hangi ihtiyaçların gelişimimiz için fayda sağladığının, hangilerinin ise insanlara zorla benimsetildiğinin, dolayısıyla hangilerinin aktifleştirici ya da hangilerinin pasifleştirici olduğunun da ortaya konması gerekir. Ayrıca hangi ihtiyaçların ruh sağlığı açısından normal, hangilerinin patolojik kökenli olduğunu da bulmak gerekir.

İnsan gelişimini ve bağlı olarak ihtiyaçları kategorik düşünmek kolaylık sağlamakla birlikte insanı bir bütün olarak görmenin önüne de geçmemelidir. Varoluşçu açıdan insan karmaşık bir bütündür, parçalara ayrılarak ele alınamaz. Leader ve Corfield (2021) hastalıkların kökenine dair yaptıkları incelemede, insanın hemen hiçbir zaman salt fizyolojik nedenlerle hastalanmadıklarını, psiko-sosyal etkenlerin de muhakkak etkili olduğunu, “psikosomatik hastalıklar” tabirinin bu nedenle yanlış olduğunu, esasında tüm hastalıkların psikosomatik olarak değerlendirilebileceğini vurgularlar.

İnsan ihtiyaçlarından söz ederken kültürel bağlamı da atlamamak gerekir. Sosyal hizmet uzmanları kültüre duyarlı bir mesleki müdahalede bulunurlar. Dolayısıyla da insan ihtiyaçlarını kültürden bağımsız düşünmezler. Bireyin ihtiyaçlarının içinde yaşadığı kültür ile uyumsuz olduğuna şahit olunabilir. Bu durumun başlıca sebebi Mardin (2017)’in belirttiği üzere birey bazındaki bir değişim kültür bazında aynı hızda olmamasıdır. Bir kez ortaya çıktığı zaman, sonradan toplumsal ihtiyaçlar değişse bile kültür kendi kendini devam ettirme eğiliminde olacaktır. Örneğin bir kültürde doğum kontrolünün kötü olarak nitelenmesinin, toplumun sürekliliğini sağlayıcı bir fonksiyonu olabilir. Ancak yaşam koşulları iyileştiği ve sağlık teknolojisi geliştiği oranda daha fazla üreyen bir toplum haline dönüşecek olmasına rağmen toplum, kültürel inancından kolayca vazgeçmeyecek ve doğum kontrolünü kötü olarak nitelermeye devam edecektir.

İnsan ihtiyaçlarına dair birçok düşünür, filozof görüş öne sürmüştür. Görüşler arasındaki en büyük farklılık ise ihtiyaçların doyuruldukça mı yoksa feragat edildikçe mi insanı kemâlata ulaştıracağı üzerinedir. Genel manada batılı bir düşünürün/filozofun ilk gruba ve doğulu bir düşünürün/filozofun ikinci gruba gireceği iddia edilebilirse de gerçekte batılı olup ihtiyaçlardan feragat edilmesinin daha uygun olduğunu söyleyen ya da doğulu olup ihtiyaçların tatmin edilmesi gerektiğini ifade eden düşünürler/filozoflar da vardır. Örneğin Rousseau, Tolstoy, Thoreau gibi düşünürler ihtiyaçlardan feragat ettikçe kemale erilebileceği görüşünü savunurken; Hegel ve Rıza Tevfik gibi düşünürler medeniyetin gelişmesi ile insan ihtiyaçlarının çeşitliliği arasındaki ilişkiye vurgu yaparlar (Rousseau, 2019; Tolstoy, 2013; Thoreau, 2017; Hegel, 2018; Tevfik, 2015).

İnsan ihtiyaçlarının tarihsel süreçte daha dolaylı yollardan karşılanmaya başlandığı ve bugün tüm dünyada geçerli olduğu üzere paranın ihtiyaç giderme konusunda en yaygın araç olduğu bilinen bir gerçektir. Aşağıdaki tabloda ifade bulunduğu üzere Hegel dört aşamalı bir ihtiyaç karşılama şeklinden bahsetmiştir. Her aşamada ihtiyaç karşılama biçimleri farklılık arz eder. Birinci aşamada, insanlar doğal bir ivedilik halindedir. Bu aşamada ihtiyaçların acil şekilde tatmini amaçlanır. Bilinç geliştikçe insanlar gereksinimlerini gidermeden evvel nesne üzerinde çalışırlar. Sonraki aşamada insanlar, işlerini kolaylaştıracak aletler geliştirmeyi öğrenirler. İnsanlar gelişmiş bir takas ekonomisi, makine kullanma ve iş bölümünün yaygınlaştığı dördüncü aşamaya eriştiklerinde üretkenlik o denli seviyeye ulaşmıştır ki ortaklaşa bir artık meydana gelir. Söz konusu artığı meydana getirenler artığı doğrudan almazlar zira bu sonraları paraya dönüşür. Para ise hazzı ve insan ihtiyaçlarının tatminini sağlayan sonuncu araçtır (Fraser, 2008).

Tablo 1: İhtiyaç Karşılama Biçimleri

Birinci Aşama:	İhtiyaç → Haz
İkinci Aşama:	İhtiyaç → alışma → Haz
nc Aşama:	İhtiyaç → alışma → Alet → alışma → Haz
Dördüncü Aşama:	İhtiyaç → alışma/Makine → Artık → Para → Haz

İnsan ihtiyaçları üzerine görüş bildirenler yalnızca filozof ve düşünürler değildir. Ruh bilimi, toplum bilimi, ekonomi bilimi, siyaset bilimi gibi alanlardan teorisyenler insan ihtiyaçlarına ilişkin teoriler ortaya koymuşlardır. Teoriler arasındaki farklılık insan ihtiyaçlarının hiyerarşik olup olmadığı yahut evrensellik iddiası taşıyıp taşımadığı üzerinedir. Kimi teorisyenler insan ihtiyaçlarının hiyerarşik olduğunu vurgularken diğer bazıları ihtiyaçların daha bütüncül olduğunu belirtir. Yine bazı teorisyenler insan ihtiyaçlarını evrenselleştirme eğiliminde olurken diğer bazıları daha esnek bir bakış açısına sahiptirler.

Makro bir ihtiyaç teorisi, kültürel etkiyi ve bireyin öznelliğini dikkate almaksızın ihtiyaı evrenselleştirmeyi hedefler. Öte yandan mikro bir ihtiyaç teorisi ise kültür içinde yaşayan bireyin ihtiyaçlarına odaklanır ki bu bakımdan tikeldir. Makro teori

ihtiyaçları nesnel olarak görmeyi tercih ederken, mikro teori öznelliğe vurgu yapar (Fraser, 2008).

Maslow (2016)'a göre insan ihtiyaçları hiyerarşik şekilde sırasıyla beş kategoriye ayrılır: fizyolojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, sevgi ihtiyacı, saygınlık ihtiyacı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacı. Güvenlik ihtiyacı, sevgi ihtiyacına nispeten daha öncelikli ve hayati bir ihtiyaçken yiyecek gereksinimi, ikisinden de baskın bir ihtiyaçtır. Bu ve diğer bütün temel gereksinimler genel olarak kendini gerçekleştirme yolunda atılan adımlardır. Maslow bir gereksinim giderildikten sonra durağan bir durum oluşmayacağını, daha üst bir gereksinimin bilinç düzeyine çıkacağını, gereksinimin karşılanmasının gelişim isteğini azaltmayacağını tersine palazlandıracağını ileri sürer. Maslow kendini gerçekleştirme adı altında kümelenen kişisel güdülerin çetelesini tutmanın zor olduğunu, zira insanın farklı yetenek ve potansiyelde olduğunu ifade eder.

İnsan ihtiyaçları ile ilgili bir sınıflandırma girişimi de Max-Neef (1991) tarafından olmuştur. Varoluşsal ve aksiyolojik olmak üzere iki kategoriye ilişkin insan ihtiyaçlarını bir matriste birleştirmiştir. Aksiyolojik kategoride yaşamı sürdürme (subsistence), koruma (protection), duygulanım (affection), anlama (understanding), katılım (participation), boş zaman (idleness), yaratıcılık (creativity), kimlik (identity), özgürlük (freedom) yer alırken varoluşsal kategoride varolma (being), sahip olma (having), yapma (doing), etkileşim (interacting) yer almaktadır. Max-Neef'e göre insan ihtiyaçları bir sistem olarak anlaşılmalıdır, yani tüm insan ihtiyaçları birbiri ile ilişkili ve etkileşimlidir. Böyle bir sistemde yaşamı sürdürme ihtiyacı haricinde bir hiyerarşi söz konusu değildir. Tam tersi eşzamanlılık, tamamlayıcılık, değiş-tokuş, ihtiyaç giderme sürecinin özellikleridir.

Sosyal hizmete daha uygun ihtiyaç teorisi Maslow veya diğerleri tarafından ortaya konan hiyerarşik, dikey teorilerden ziyade Max-Neef'in geliştirmiş olduğu daha yatay biçimdeki ihtiyaç teorisidir (Tuncay ve Tekin, 2021). İhtiyaçları evrenselleştirme girişimlerinin başarısızlıkla nihayetlendiğini belirten Dominelli (2021) Maslow'un teorisinin ihtiyaçların tartışmalı doğasını göz ardı ettiğini, ırk ve cinsiyet gibi değişkenlerin hiyerarşideki etkisini ihmal ettiğini belirtmiştir. Ayrıca temel ihtiyaçların

giderilmesi noktasında zorluk yaşayan insanları hesaba katmamış olması ve ihtiyaçların piyasa tarafından nasıl kabartıldığını dikkate almaması konularında da eleştirilerine yer verir.

Maslow (2016) bebeklerin bile kendi ihtiyaçları ile ilgili seçimlerine güvenmemiz gerektiğini ifade eder. Bu gerçeğe bağlantılı olarak denebilir ki ihtiyaçları ile ilgili konularda insanlara güvenmek gerekir. İhtiyaçlar konusunda evrensel, sabit, değişmez bir liste sunmak otantik varoluş imkanını kısıtlayan bir tutumdur. Sosyal hizmet ise insanları kendi yaşamları konusunda uzman olduklarına inandıkları için esasında bu konudaki tavrı açıktır.

Sosyal hizmet uzmanlarının insan ihtiyaçları ile ilgili en önemli rolü “aracılık”tır. Buna göre sosyal hizmet uzmanı, hizmet alanın ihtiyaçlarını onunla birlikte tanımlamalı, hizmet alanın kapasite ve motivasyonunu ölçerek kaynaklara erişimi noktasında yardımcı olmalıdır. İhtiyaç sahibi hizmet alanı, ihtiyaç giderici uygun kaynaklarla buluşturmak için ise sosyal hizmet uzmanlarının, hali hazırdaki program ve hizmetlerle ilgili bilgisinin olması ve kaynaklara erişim ile ilgili prosedürü anlaması gerekir. Aracılık rolü kapsamında sosyal hizmet uzmanlarının işlevleri şu şekildedir:

- Durum ön değerlendirmesi: müracaatçının ihtiyaç ve yeteneklerini anlamaya çalışma.
- Kaynak ön değerlendirmesi: uygun kaynakları değerlendirme.
- Yönlendirme: hizmet alan ile kaynağı bir araya getirme.
- Hizmet sistemi bağlantısı: hizmet sunum sisteminin çeşitli kısımları arasındaki etkileşime destek olma.
- Bilgi verme: hizmet alanlar, topluluk grupları, yasa koyucular ve toplumsal karar alıcılara bilgi iletme. (Sheafor ve Horejsi, 2016).

NASW’a göre, sosyal hizmetin altı etik ilkesinden birisi şu şekilde ifade edilmektedir: *“Sosyal hizmet uzmanları, kişinin içkin haysiyet ve değerine saygı gösterir.”* (<https://www.socialworkers.org/About/Ethics/Code-of-Ethics/Code-of-Ethics-English>). Bu da demektir ki müdahale sürecinde sosyal hizmet uzmanları, bireysel farklılıklar ile kültürel ve etnik çeşitliliği göz önünde bulundurarak, her kişiye özenli ve saygılı

davranırlar. Müracaatçıların, sosyal sorumluluk bilinciyle kendi kaderini tayin hakkını teşvik eder. Müracaatçıların değişim ve kendi ihtiyaçlarını karşılama kapasitelerini ve fırsatlarını artırmaya çabalar. Sosyal hizmet uzmanları, müracaatçılara ve daha geniş topluma karşı ikili sorumluluklarının farkındadır. Müracaatçıların çıkarları ile daha geniş toplumun çıkarları arasındaki uyumsuzlukları mesleğin değerleri, etik ilkeleri ve etik standartlarıyla tutarlı sosyal sorumluluk bilinciyle çözmeye çalışırlar. Buradan çıkan sonuçlar şu şekildedir: sosyal hizmet uzmanları bireysel ihtiyaçları göz ardı etmemelidir; ihtiyaçların temini konusunda birey-toplum çıkarlarını aynı anda gözetmelidir; müracaatçının yalnızca ihtiyaçlarını gidermemeli, aynı zamanda ihtiyaç karşılama kapasitesini de artırmalıdır.

Sosyal hizmet uzmanları bazen ihtiyaçların temini noktasında etik zorluklarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Ekonomik kaynakların yetersizliği karşısında taleplerin artması durumunda sosyal hizmet uzmanları zor bir karar verme sürecine itilebilirler. Sıkça karşılaştıkları böylesi durumlarda sosyal hizmet uzmanları farklı kriterlere göre hareket edebilirler. Seçilebilecek kriterler eşitlik, ihtiyaç, telafi etme ve katkıda bulunma kriterlerinden birisi olabilir. Seçilecek kriter ise karşılaşılan duruma göre farklılık gösterebilir (Reamer, 2018).

İnsan ihtiyaçlarının nereden ve nasıl karşılandığı sosyal hizmet açısından önemli bir konudur. Zira ihtiyaç karşılama biçimi, bireyin özerkliği üzerinde etkilidir. Genel olarak insan ihtiyaçlarını devlet, piyasa, insan ilişkileri yoluyla insanlar ihtiyaçlarını temin ederler. Buğra (2010) devlet müdahalesini belirleyen ilkenin yeniden dağıtım ilkesi, piyasa ilişkilerini belirleyen ilkenin değişim ilkesi ve kişisel ilişkileri belirleyen ilkenin karşılıklılık ilkesi olduğunu belirtir. Buğra'ya göre topluluğun, ihtiyaçların karşılanması noktasında rolü arttıkça, bireyin bağımsızlığı tehlikeye girmiş olacaktır.

Nussbaum (2018)'a göre devlet, bireylerin ihtiyaçlarını temin etme noktasında, kaynaklarını eşitlik ilkesine göre kullanmamalıdır. Örneğin beslenme ihtiyacını ele alacak olursak, yaşamlarını devam ettirebilmesi için çocukların yetişkinlere nazaran daha fazla protein ihtiyacı vardır. Benzer şekilde hamile yahut emziren kadıların da diğer kadınlara göre daha iyi beslenmesi gerekmektedir. Bu sebeple, duyarlı bir kamu

politikası, beslenme ihtiyacına yönelik kaynakları herkese eşit bir biçimde dağıtamaz. Bireylerin ihtiyaçları giderilirken, daha öncesinde var olan toplumsal eşitsizlikler nedeniyle ortaya çıkan farklar dikkate alınmak zorundadır. Kadınların eğitim düzeyinin daha geri olduğu toplumlarda, eğitimde kadın-erkek eşitliğini sağlamak amacıyla kadınların eğitimine daha fazla kaynak ayrılması gerekir. Fiziksel engelli bireylerin, toplumdaki diğer bireyler gibi hareket etmeleri isteniyorsa, onlar için daha fazla harcama yapılması zorunludur. Pozitif ayrımcılığın neden gerekli olduğunun anlaşılması için Nussbaum'un verdiği örneklere bakmak yeterlidir aslında.

Küçükkaraca'nın (2017) ifade ettiği üzere sosyal hizmet, ihtiyaçların kurumsal şekilde giderilmesi ve sosyal politika haline dönüştürülmesi ile yakından ilişkilidir. İhtiyaçlar konusunda en bütüncül bakış açısına sahip meslek belki de sosyal hizmettir. Sosyal hizmet uzmanları sosyal adaletin sağlanmasını kendilerine hedef edinmişlerdir. Sosyal adalet sayesinde ihtiyaçların adil bir şekilde giderilmesi mümkün olabilir. Sosyal adaleti dar anlamda düşünerek ekonomik eşitliğe indirgemek doğru değildir. Sosyal adalet, bireylerin, yaşam üzerinde söz sahibi olabilmelerini, kendi kararlarını verebilme ve uygulamaya geçirebilme gücüne sahip olabilmelerini içerir. Sosyal adaleti tesis etmek yalnızca fırsat eşitliği ile ilgili olmayıp çıktı (sonuç) eşitliğini de göz önünde bulundurmakla ilgilidir (Özgür, 2014).

İnsan ihtiyaçları üzerine eğilirken “*insanların neye ihtiyaçları var?*” sorusu yerine Nussbaum (2018)'un belirttiği şekliyle “*insanlar ne yapabilir ve ne olabilir?*” sorusunu sormak varoluşçu perspektiften daha makuldür. Nussbaum Yapabilirlikler Yaklaşımı adını verdiği kuramında, tüm yurttaşlar için on merkezi yapabilirlik'in hayata geçirilmesi gerektiğini savunur. Bunlar sırasıyla yaşam; beden sağlığı; bedensel bütünlük; duyular, hayal gücü ve düşünce; duygular; pratik akıl; bağlanma; öteki türler; oyun; kişinin çevresine yönelik denetimi.

Yapabilirlikler Yaklaşımının evrensellik iddiası yoktur. Ülkelerin yapabilirlik kalemleri, kendi gelenek ve tarihleri bağlamında belli bir noktaya kadar farklılık gösterebilir. Yaklaşımına göre on yapabilirlik kaleminin her birisi için bütün yurttaşlara başlangıç sayılabilecek bir eşik düzeyin üzerinde imkân sağlanması gerekir. Her bir yapabilirlik

kalemi farklıdır ve her bir kaleme sayılan ihtiyaçlar ayrı ayrı karşılanmalı ve güvence altına alınmalıdır. Yapabilirliklerin hepsi değerli ve vazgeçilmezdir. Dolayısıyla hiyerarşik düşünmek doğru bir düşünme biçimi değildir (Nussbaum, 2018).

Yapabilirlikler Yaklaşımı insan doğasının ne olduğu ile ilgilenen bir yaklaşım değildir. Yaklaşım her bireyi, bir amaç olarak değerlendirir, toplam ya da ortalama bir esenliğe değil, her bireye sunulan fırsatlara odaklanır. Bireylere geniş bir yelpazede fırsatlar sunarak özgürlük sağlanmak gereklidir. Bireyler kendilerine sağlanan fırsatları değerlendirir ya da değerlendirmez, bu bireyin kendisine kalmış bir iştir. Dolayısıyla Yapabilirlikler Yaklaşımı bireylerin kendilerini tanımlama güçlerine saygı duyar. Onur'a odaklanmak ile tatmin'e odaklanmak farklıdır. Onura dayalı yaklaşım, insan failliğini gözeten ve pekiştiren politikaların oluşturulmasını gerektirir (Nussbaum, 2018). Tatmine odaklanıldığında sadece bireylerin ihtiyaçlarının giderilip giderilmediğine bakılır ancak onura odaklanıldığında ihtiyaçların nasıl giderildiği de önem kazanır. Görüleceği üzere Nussbaum'un Yapabilirlikler Yaklaşımı, bireyin "olma" potansiyeline inanır, insan doğası ile ilgilenmez, bireyin tekilliğini ve özneliğini göz ardı etmez, bireyin özgürlüğüne odaklanır, kendini belirleme hakkına saygı duyar. Bu nitelikleri bakımından varoluşçu perspektif ve sosyal hizmet ile uyumludur.

2.2.2. İnsan Haklarına Sosyal Hizmet Bağlamında Varoluşçu Bakış

Sosyal hizmetin, IFSW ve IAASW Genel Kurulu tarafından 2014 yılında onaylanan global tanıtımda insan hakları şu şekilde ifade edilir: "*Sosyal hizmet, sosyal adalet, insan hakları, ortak sorumluluk ve farklılıklara saygı ilkelerini merkeze alır.*" (<https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>). Sosyal hizmetin global tanımında vurgulandığı üzere sosyal hizmetin değer temelini oluşturan unsurlardan biri de insan haklarıdır.

Şahin (2022) sosyal hizmetin ilgi ve müdahale alanına dahil olan her konunun insan hakları ile ilişkili olduğunu belirtir. İnsan hakları literatüründeki özgürlük ve eşitlik kavramlarına yapılan vurgunun, sosyal hizmette self-determinasyon ve sosyal adalet şeklinde ifade bulunduğunu belirten Şahin, insan hakları ve sosyal hizmetin temel

kavramlarının birbiriyle son derece örtüştüğünü ifade eder. Sosyal hizmet, insanın özgürce kendi kararlarını alabilmesini hedeflerken, insanların seçeneklerinin yetersiz olduğunu, bu yüzden sosyal adalet gereği seçeneklerin artırılması gerektiğine inanır.

İnsan hakları ve sosyal hizmet arasındaki yakın etkileşime işaret eden Karataş (2002) sosyal hizmet mesleğini uygulayacak kişilerin insan hakları konusunda yeterli bilgi ve duyarlılığa sahip olması gerektiğini savunur. Bir sosyal hizmet uzmanının insan hakları konusunda yeterli bilgi sahibi olabilmesi için ise insan haklarının ortaya çıkış ve yaygınlaşma serüvenini, insan haklarının yapısını bilmesi gerekir.

Tarihte insan hakları açısından başlangıç noktası sayılabilecek pek çok olgudan söz edilebilir. Örnek olarak M.Ö. 580-529 yılları arasında yaşamış olan, angarya ve köleliği yasaklayan, işçi haklarını gözeten, din ve inanç özgürlüğüne önem veren Pers İmparatoru Büyük Kirus bir insan hakları öncüsü sayılabilir (Aybay, 2017). Yaygın bir görüşe göre ise insan hakları konusundaki ilk yasal gelişmeler Magna Carta'ya (1215) dayandırılır. Clapham (2010) bu anlaşmanın kapsayıcı olmadığını, sadece bir grup insanı ilgilendirdiğini vurgular. Söz konusu anlaşmaya göre özgür bir insan ülke kanunları uygun görmedikçe tutuklanması ve özgürlüğünün elinden alınması önlenmiştir. Ancak böyle bir garanti sadece toprak sahibi erkeklere verilmiştir. Ayrıca Magna Carta'da bahsi geçen haklara, insan haklarından ziyade siyasi düzenlemeler demek daha doğrudur. İnsan hakları dendiğinde ise tüm insanları kapsayan ve bir imtiyazlılar grubuna hizmet etmeyen bir şeyden bahsediyoruzdur.

Kapani (1993) salt insan olmasından ötürü insana doğuştan bazı hak ve özgürlüklerin verilmesi ve devletlerin söz konusu hak ve özgürlüklere hanel getirmeyeceği yönündeki fikrin bir sistem olarak neşet edişini uzaklarda aramamak gerekir. Kapani bir insan hakları doktrininden söz edebilmek için en fazla 17.yüzyıla kadar geri gidebileceğimizi ifade eder. 17.yüzyıl öncesinde de insanın onur ve değerini ortaya koyan birtakım gelişmeler olmadığı ileri sürülemese de söz konusu görüşler hiçbir zaman 17.yüzyılda olduğu kadar açık ve sistemli bir siyasal doktrin haline dönüşmemiştir. Bu sebeple 17.yüzyıl öncesi dönemde insan hakları doktrini diye bir şeyin olduğunu iddia etmek güçtür.

Lewontin (2015) siyasi anlamda modern toplumun 17. ve 18.yüzyıllarda İngiltere, Fransa ve Amerika'da meydana gelen devrimler neticesinde doğduğunu, İngiltere, Fransa ve Amerika'daki burjuva devrimi ideologlarının, eski toplum ve ideolojisini gayri meşru olarak niteleyerek eşitlik ve özgürlük ideolojisini meşrulaştırdıklarını belirtmiştir. Bağımsızlık Bildirgesi tüm insanların eşit yaratıldığını, yaratacı tarafından insanlara devredilemez haklar verildiğini ileri sürer. İnsandan (men) kasıt ise erkeklerdir. 1920'ye kadar Amerika'daki kadınlar oy kullanma hakkına erişememişlerdir. Ayrıca 19.yüzyılın ortalarına kadar Fransız sömürgelerinde kölelik kurumunun devam ettiği, ABD Anayasası'nda siyahları bir insanın ancak beşte üçü kadar insan olarak tanımlandığı ve İngiliz parlamenter demokrasi tarihinin büyük bir bölümünde oy kullanmak isteyen birisinin parasının olması gerekiyordu.

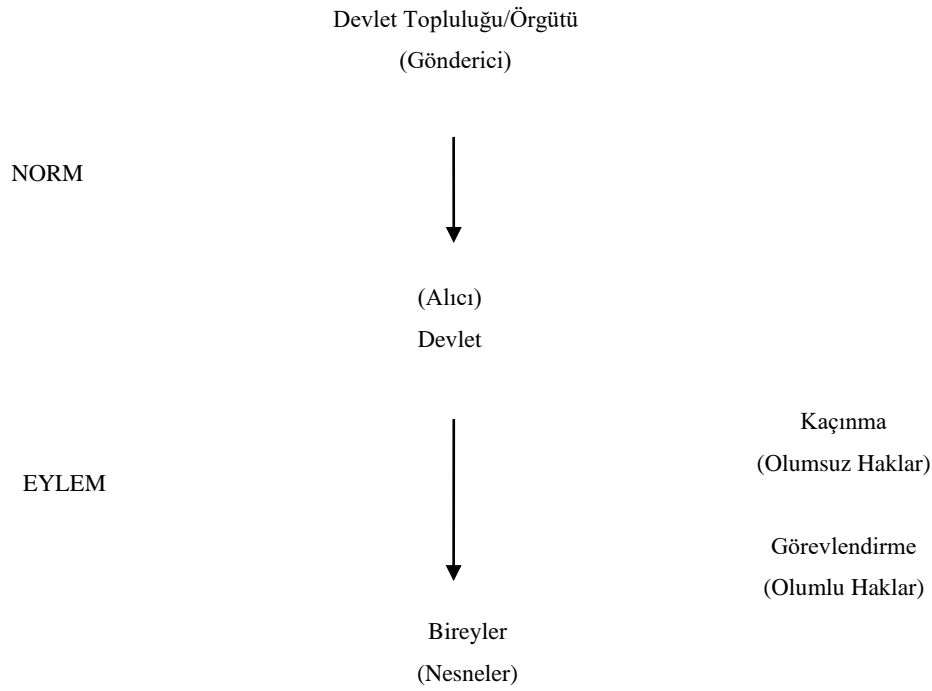
Niederberger (2016) 'e göre ise insan hakları bir 20.yüzyıl icadı olarak değerlendirilmelidir ve 16.yüzyıldan itibaren, modern devrimlerin itici gücü haline gelmiş doğal haklara dair taleplerin halefi sayılamazlar. Douzinas (2017) 20.yüzyılın ikinci yarısında insan hakları devriminin moral gücü Nuremberg ve Tokyo'daki davalara dayanır. Söz konusu davalardan sonra başlıca uluslararası yöntem insan haklarını güvence altına almak ve geliştirmek amacıyla standartlar, usuller ve kurumlar belirlemek olmuştur. Sonraki süreçte Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Afrika Birliği Kuruluşu vb. bölgesel oluşumlar ve devletler tarafından yüzlerce insan hakları belgesi müzakere edilerek kabul edilmiştir.

Bugün insan hakları dendiğinde birçok kişi çok farklı şeyler anlayabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanları olarak insan hakları kavramından kimin ne anladığının ayırdına varabilmek önemlidir. Kuçuradi (2018) müphem bir içeriğe sahip olmasına rağmen herkesin bildiğini zannettiği kavramların tehlike arz edebileceğini ileri sürerek söz konusu kavramlardan birisinin de insan hakları olduğunu belirtmiştir. İnsan hakları talebi kimilerinin gözünde her türlü haksızlığa karşı içten ve ahlaksal açıdan haklı görülen bir çaba iken diğerlerine göre ise insan hakları şüpheyle, hatta düşmanlıkla yaklaşmayı gerektiren bir slogandan öte bir şey değildir (Clapham, 2010). İnsan hakları bugün birçok anlamda ve amaçla kullanılmaktadır. Douzinas (2017) insan haklarının

kullanım amacının farklılaştığına dikkat çekmiştir. Ona göre insan hakları dendiğinde aşağıdakilerden herhangi birisi kastediliyor olabilir:

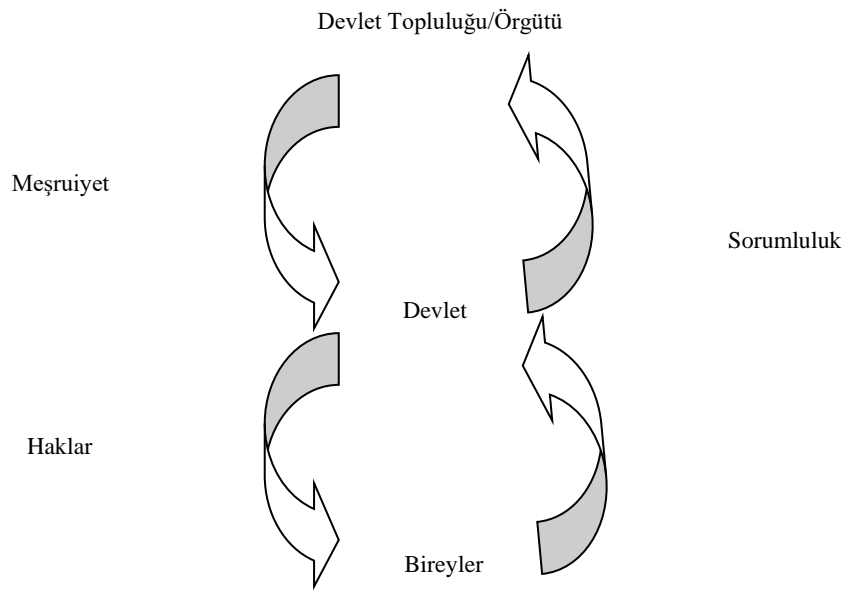
- Hukukun bir alt kategorisi olarak
- Ahlaki bir talep olarak
- Hukuk felsefesinin konusu olarak
- İdeoloji olarak
- Postmodern söylemler olarak
- Direniş stratejisi olarak.

İnsan haklarının tesisi, elinde önemli kaynakları barındıran güçlü ve merkezi bir devlete muhtaçtır. Aksi takdirde hakların çoğunluğu anlamsız bir hale bürünür. Ulusal düzeyde insan hakları devlet ve vatandaşlar arasındaki bir sözleşme yahut anlaşmanın şeklinde değerlendirilebilir. Uluslararası insan hakları için durum değişmektedir. Bireyler, devletler ve devlet örgütlerinden oluşan üç katmanlı bir yapıya ihtiyaç vardır. Söz konusu üçlü yapı ortaçağın kapanmasından sonra yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. 1648 tarihli Westphalia sistemi, 1815 tarihli Avrupa Büyük Devletler İttifakı, 19.yüzyılda uluslararası hükümet ve halk örgütleri ile uluslararası hukukun (Lahey sistemi) oluşması ve bir devletler topluluğu meydana getirmesi, Milletler Cemiyeti (1919) ve Birleşmiş Milletler (1945) örgütleri bu süreçte kilometre taşlarıdır (Galtung, 2018).

Şekil 1: İnsan Haklarının Normatif Yapısı

İnsan hakları Şekil 3'te görüldüğü şekliyle devletin sorumluluğundaki somut eylemler şeklinde devreye girmektedir. Söz konusu haklar iki türe ayrılır. Olumsuz insan hakları, devletin sakınması gereken yasaklanmış eylemlere vurgu yapar, dolayısıyla devleti ehlileştirerek devlet tarafından ortaya konan ve sürdürülen adil yargı sürecine uymasını talep eder. Olumlu haklar ise devletin tarafından üstlenilmesi gereken, görevlendirme eylemleridir. Devletin norm gönderici konumunda olması, kendini devletlerin oluşturduğu örgüte karşı sorumlu hale getirmesi şartına, almayı taahhüt ettiği normlara göre, yani insan hakları normlarına göre değerlendirilmeye hazır olması şartına bağlıdır. Elbette devlet kendisini sorumlu kılarken karşılık olarak elde edeceği önemli bir şey vardır. Şekil 4'teki yanıtı göre söz konusu kazanım, devletler topluluğunca sağlanan meşruiyettir (Galtung, 2018).

Şekil 2: İnsan Haklarının Toplumsal Yapısı

Tully (2016) insan haklarına dair yüksek aydınlanma geleneği ve demokratik gelenek olmak üzere iki geleneğin olduğunu belirtir. Yüksek aydınlanma geleneğine göre insan hakları tartışmaya kapalı bir biçimde kendinden menkul ve evrensel hakikatler şekline kabul gördüğü için tek taraflı olarak şekilde bir otorite eliyle ilan edilebilir. Evrensel insan haklarının hayata geçirilmesi için ise evrensel hukuki, siyasi ve ekonomik kurumlar olması gerektiğini varsayar. Söz konusu kurumlar olmadan evrensel insan hakları hayata geçirilemez, yani bir nevi önkoşuldur bu kurumlar. Modern devlet de bu zorunlu kurumlar arasında yer alır. İnsan haklarının temelini oluşturan ve hak ihlallerini önleme görevi üstlenen bu modern devlettir. Evrensel olduğu iddia ediliyorsa, pekâlâ da dünya geneline yayılmalıdır ki bütün insanlık evrensel insan haklarından yararlanabilsin. Amaç belli, araçlar belli ise geriye sadece bunları yaymak kalıyor. Yüksek aydınlanma geleneği kısaca böyle özetlenebilir. İkinci gelenek olan demokratik gelenek ise insan haklarının önermeler olduğunu öne sürer. Tek taraflı bir biçimde bir otorite tarafından ilan edilmek yerine, insanlar tarafından yine insanlara önerilmeleri söz konusudur. Görüleceği üzere dikey bir dayatma değil, yatay bir diyalog söz konusudur. Demokratik gelenekte insan hakları kendinden menkul olmayıp sorgulama ve eleştiri kapısını daima açık tutar. Ne kadar çok sınırsız ve tartışılırsa normatif gücü o oranda artar. Dolayısıyla insan haklarını hayata geçirmek için evrensel kurumlardan söz

edemeyiz. İnsan haklarının hayata geçirilmesi için gerekli olan kurumlar ise çoğulcudur ve bu kurumlar meşruiyetini, bireyler ve halkların itirazlarına açıklıkla kazanır.

Demokratik gelenek varoluşçu perspektif açısından uygun olan insan hakları geleneğidir. Eleştiriye, sorgulamaya, tartışmaya, müzakereye açık, dayatma ve belirlenimciliğe karşı bir gelenektir. Bireyleri ve halkları nesneleştirmeyen, bireylerin ve halkların kendi kaderini tayin hakkına saygılı bir gelenektir. Haklarının belirlenmesi işini başkaca mercilere, kurumlara bırakmak, söz konusu sürece hiçbir biçimde katılım göstermemek esasen bireyin özgürlüğünü ve özerkliğini tehlikeye atan bir tutumdur.

Tully (2016) 'nin dikkat çektiği önemli noktalardan biri de görevlerdir. Yüksek Aydınlanmacı gelenekte haklar görevler ile bağlantılıdır. Bu gelenekte görevler üçe ayrılır. Bunlar, haklara saygı gösterme hususunda diğerlerine düşen görev, hakları tesis etme noktasında devletin birtakım kurumları oluşturma görevi ve hak ihlallerinin önlenmesi ile ilgili devlete düşen görevdir. Ancak Demokratik gelenekte insan haklarından önce görevler vardır ve onları imkanı kılar. Hak öznesi pozisyonundaki bireyler yahut halklar, aynı zamanda insan haklarına dayalı bir düzen oluşturulması konusunda gerekli toplumsal koşullar ve araçlar sunma noktasında iş birliği yapmalıdırlar. Örneğin insanlar şayet temiz suya erişimi bir insan hakkı olarak değerlendiriyorlarsa su kaynaklarının özelleştirilmesine karşı çıkmalı ve kamu yararı adına su tedariki konusunda destek olmalıdırlar. Bireylere sorumluluk yüklemeyen bir insan hakları anlayışı varoluşçu perspektif açısından uygun kabul edilemez. Bireyler yalnızca hakların belirlenmesi değil hakların uygulanması konusunda da bireyler aktif katılım göstermelidirler.

Küçükkaraca (2013) sosyal hizmetin insan haklarına bakış açısı holistik olduğunu, insan hakları dendiği zaman içine çocuk hakları, engelli hakları, kadın hakları ve diğerlerinin de dahil edilmesi gerektiğini belirtir. Nitekim bugün bir insan hakları belgesi yayınlanmak istendiği takdirde, önceki insan hakları belgeleri dikkate alınmalıdır. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin giriş kısmında (d bendi) söz konusu durum şu şekilde dile getirilmektedir:

“Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’yi, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’yi, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’yi, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme’yi, İşkence ve Diğer İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme’yi, Çocuk Hakları Sözleşmesi’ni ve Uluslararası Göçmen İşçilerin ve Aile Bireylerinin Korunması Sözleşmesi’ni akılda tutarak”

Uluslararası sözleşmeler ile insan haklarını hukuki güvence altına almak yeterli gelmemiş, yürütülmesi hususunda da etkin çaba sarf etmek gerekmiştir. İnsan hakları ihlallerine yönelik periyodik tasarılar ve geçici raporlar en temel yöntem olagelmıştır. En bilindik raporlama çeşidi olan izleme, genellikle BM İnsan Hakları Komisyonu himayesi altında görev alan gönüllü veya uzmanlar eliyle tüm dünyada gerçekleştirilir. Komisyonca seçilen raportörler, insan hakları karnesi zayıf olan devletlerle ilgili raporlar hazırlarlar. Raporlamanın diğer bir türünde ise devletler, sözleşmenin yüklediği yükümlülükleri yerine getirdiklerine ilişkin belirli dönemlerde rapor hazırlarlar ve ilgili komitelere sunarlar. Yürütme sistemi ile ilgili belki en etkili adım Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile atılmıştır. Devlet temelli geleneksel uluslararası hukukta bireylerin herhangi bir yeri yoktu. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile birlikte hak ihlaline uğramış bireyler, ülkelerindeki ulusal hukuk sistemlerindeki başvuru kanalları tükendikten sonra haklarının devlet mekanizması tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Avrupa Mahkemesi’ne başvurmasının önü açıldı. Avrupa Mahkemesi ise iddiaya ilişkin davayı davacı bireyle davalı devlet arasında eşitlik ilkesine göre çözüme kavuşturmaktaydı (Douzinas, 2017).

İnsan haklarının, uluslararası belgelerde koruma altına alınmış olması, insan haklarının tesisi konusunda bir takım izleme ve yaptırım faaliyetlerinin devreye girmiş olması önemli olmakla birlikte hiçbir zaman yeterli gelmemiştir. Sosyal hizmetin de mesleki müdahalesinin temeline insan hakları ve sosyal adaleti koymasının sebeplerinden birisi bu gerçekliktir. İnsan haklarının imtiyazlı öznesi beyaz, tuzu kuru ve heteroseksüel erkektir. Bu kategoriye girmeyenler dışlanmaya maruz kalmışlardır. Kadınlar, siyah tenliler, etnik yahut diğer azınlıkların haklardan mahrum edilmesinin nedeni insanlık onurunu temsiliyet bakımından eksik kalmalarıdır. Bu birinci dışlamadır. Modern insan, ancak siyasal yurttaşlık haklarına sahip olarak insanlığa erişir. Yurttaşlık bir imtiyaz

nedenidir. Yurttaşlık hakkı ise kan ve doğum esaslarına bağlıdır. Dolayısıyla yabancılar yurttaş sayılmazlar. Hakları yoktur, çünkü devletin bir parçası konumunda değildirler. Yurttaş olmadıkları için de ikinci dereceden insan sayılırlar. Bu da ikinci dışlamadır (Douzinas, 2017).

Hak ihlalleri ile ilişkili olarak sosyal hizmet uzmanlarının insan hakları konusundaki en önemli mesleki rolü savunuculuktur. Sheafor ve Horejsi (2016) sosyal hizmet uzmanlarının vaka savunuculuğu ve sınıf savunuculuğu olmak üzere iki düzeyde savunuculuk yaptıklarını belirtir. Savunuculuk rolünü yerine getirirken sosyal hizmet uzmanının dikkat etmesi gereken bazı durumlar söz konusudur. Savunuculuk faaliyeti gerçekleştirirken saldırgan karşılıklar karşısında hazırlıklı olmalıdır. Diğer bir önemli husus ise savunuculuk yaparken hizmet alan birey yahut gruplar için kendilerini savunma yolunu açmaktır. Kendi kendilerinin savunucuları olmaları konusunda destek olmaktır. Hizmet alanları pasifize eden bir savunuculuk rolü arzulanan bir durum değildir.

Sosyal hizmet uzmanları öz-savunuculuğu teşvik etmek adına, dezavantajlı grupların kendilerinin kurdukları sivil toplum örgütleri veya diğer örgütlenmelere (dijital örgütlenmeler vd.) hizmet alanları yönlendirebilmektedirler. Pierson ve Thomas (2010) öz-savunuculuğun grup süreçleriyle ilişkili olabileceği gibi bireyler tarafından da üstlenilebileceğini belirtirler. Dijital çağ, birçok handikaba rağmen öz-savunuculuk açısından önemli fırsatları haizdir. Herhangi bir örgütlenmeye ihtiyaç duymaksızın bile tüm dezavantajlı bireylerin öz-savunuculuk yapabilmesi imkanının önünü açmıştır.

2.2.3. Sosyal Hizmet Bağlamında İhtiyaç, İnsan Hakları ve Varoluş İlişkisi

Ife (2017) 'ye göre sosyal hizmet uzmanlarının hizmet alanlara yönelik ihtiyaç beyanları, aynı zamanda bir insan hakkı beyanıdır. Örneğin bir çocuğun özel eğitime ihtiyaç duyduğunu söyleyen sosyal hizmet uzmanı, aslında o çocuğun, uygun eğitim alma hakkı ve potansiyelini azami düzeyde kullanabilme hakkından söz ediyordur. Benzer şekilde yaşlı bir hizmet alanın, bakım evine yerleştirilmesi gerektiğini söyleyen bir sosyal hizmet uzmanı, aslında o yaşlı bireyin, uygun bakım alma hakkına, ailesinin

bakım hizmet vermek haricinde başka şeyler yapma hakkına atıfta bulunur. Küçükkaraca (2013) 'ya göre sosyal hizmet uzmanları mesleki çalışmalarında salt ihtiyaçların karşılanmasını değil, hak temelli olarak da söz konusu ihtiyaçların karşılanması gerekliliğine inanır ve söylemleri olması gereken üzerine kuruludur. Örneğin, çocuk refahı hizmetleri eğer çocukların ihtiyaçlarının giderilmesi olarak görülecekse, çocuk hakları çerçevesinde konuya yaklaşmak gerekir. Dickens (2010)'a göre hak dili ihtiyaç dilinden daha güçlü bir dil biçimidir. Hak dili çok daha ısrarcıdır ve kadın hakları, çocuk hakları, engelli hakları, hizmet kullanıcı hakları vb. gibi çok çeşitli hak temelli hareketlerin temelini oluşturur. Ancak tüm bunlara rağmen, haklar da ihtiyaçlardan daha az karmaşık değildir, bir o kadar muğlaklık ve çelişki içerir, ayrıca bir o kadar da kurulması zor dengeler söz konusudur.

Galtung (2018) ise tüm ihtiyaçların hak biçiminde ifade edilemeyeceğini ifade eder. Galtung bu anlamda hakların, ihtiyaçlara göre daha kapsamlı olduğunu savunur. Ona göre eşitlik bir hak olarak görülebilir ancak insanların eşitlik ihtiyacı olduğunu varsaymak güçtür. İhtiyaçlar ve haklara dair dört olasılıktan söz eder:

1. Bir hak olarak karşılığı olan ihtiyaçlar
2. Bir hak olarak karşılığı olmayan ihtiyaçlar
3. Bir ihtiyaç olarak karşılığı olmayan haklar
4. Ne ihtiyaç ne de hakların olduğu durumlar.

İhtiyaçların haklara dönüşmesi süreci çoğu zaman kolaylıkla olmamıştır. İhtiyacın genelleşebilmesi gerekmiştir. Fraser (2006) bu durumu barınma ihtiyacı/hakkı üzerinden örneklendirmiştir. Herhangi bir itiraza mahal bırakmaksızın evsiz insanların yaşamlarını idame ettirebilmeleri için barınma ihtiyaçlarının giderilmesi gerekir ve söz konusu ihtiyacı gidermekle yükümlü merci hükümettir. Tropikal bir iklim bölgesinde yaşamayan insanların bu gerçekliğe itiraz edebilmesi mümkün değildir. Ancak söz konusu daha az genellenebilir ihtiyaçlar olduğunda, insani talepler çok daha tartışmalı bir hale bürünebilmektedir.

İhtiyaçların hak şeklinde ifade edilebilmesini zorlaştıran bir başka etmen ise genelleşme ile bağlantılı olarak bazı ihtiyaçların arzu gibi görülmesi ve bu şekilde adlandırılmasından kaynaklanabilmektedir. Nitekim ihtiyaçların nesnel, arzuların ise öznel olduğu konusunda genel bir kabul söz konusudur. İnsan ihtiyaçları hak konusu yapılabilecekken arzu için aynı durum söz konusu olmayabilir. Ancak neyin ihtiyaç, neyin arzu olarak adlandırılacağı konusu tartışma götüren bir konudur. Örneğin; %99 engelli ve bedeninde kullanabildiği tek uzvu sol elinin işaret parmağı olan Rukiye Türeyen (2018)'in arzusu yazar olmaktır. Arzu şeklinde değerlendirildiğinde Türeyen için herhangi bir haktan söz etmeye gerek kalmaz, çünkü devlet arzuların tatmininden sorumlu tutulamaz. Gelgelelim her insanın potansiyelini geliştirmeye ve ortaya koyma hakkı vardır. Devlet ya da hükümetler bu konuda fırsat eşitliği sağlamalıdır. Esasında arzu şeklinde dile gelen şeyler birer insan ihtiyacına işaret edebilir, dolayısıyla da bir hakka tekabül edebilir.

Arzuların hak şeklinde ifade edilmesinin sakıncalı olduğuna inananlar da vardır. Douzinas (2017) daha fazla hak elde ettikçe zararlardan daha az korunacağımızı ve ne kadar fazla hakka sahip olursak arzularımızın bizi hep daha ötesine götüreceğini ancak alınan tatminin daha zayıf olacağını ileri sürmektedir. Hak talebi arttıkça ve bu talepler yasalara dönüştükçe kişi sonsuz haklar toplayıcısı haline gelecek ve insanlık durmaksızın artan yasalar mozaiğine dönüşecektir. Ife ise (2017) postmodernizmin potansiyeline inanmakta ve insan hakları idealini modernitenin sınırlılıklarından kurtarabileceğini düşünmektedir. Ona göre evrensel insan hakları düşüncesi klasik modernitedir ve temelinde her şeyin merkezi bir çerçeveye oturtulabileceğine varsayımı yatar.

Hem insan ihtiyaçları hem de insan hakları dinamik bir karaktere sahiptir. Esnek bir karaktere sahip olan insan ihtiyaçları mekân ve zamana, insanların yaşam döngülerine göre değişiklik gösterirler. İnsan ihtiyaçları basitçe anlaşılmaktan ve basitçe giderilmekten uzaktırlar. Halihazırda bireyin ihtiyaçları giderilirken yeni ihtiyaçlar hasıl olabilir (Galtung, 2018). Buğra (2010)'nın ifade ettiği üzere insan ihtiyaçlarına yönelik kalıcı ve değişmez bir liste sunmak beyhude bir çabadır ki eksiklik ve keyflik içermeye mahkumdur. Hem ihtiyaçlar hem de haklar dinamiktir ancak politikanın konusu

olduğunda katılaşırlar ve esnekliklerini yitirirler. İyi kurumsallaşmış haklar genellikle sert bir nitelik kazanmaya ve de esnekliğini yitirmeye başlar. Bu durum da ihtiyaçların giderilmesine engel teşkil edebilir (Galtung, 2018).

İhtiyaçlar ve hakları hiyerarşik düşünmekten ziyade bütüncül düşünmek gereklidir. Ife (2018), insan haklarını kuşaklara ayıran yaklaşımın sakıncaları olabileceğın konusunda uyarır. Bu nedenle üç kuşağın da bütüncül bir biçimde ele alınması gerektiğini savunur. Kuşaklı yaklaşım, insanları birinci kuşak hakların ikinci ve üçüncü kuşak haklardan daha önemli olduğu yanılgısına götürebilir. Halbuki birinci kuşak haklara bu tarz bir imtiyaz tanınmasını gerektiren herhangi bir gerekçeden söz edilemez. Buğra (2010) insan ihtiyaçlarını öncelik sırasına göre sıralamanın ve söz konusu sıralamayı dikkate alan ekonomik ve sosyal politikalar geliştirmenin getirdiği sakınca konusunda uyarır. Politik gücü elinde tutanlar, “*senin buna ihtiyacın yok, şuna ihtiyacın var*” diyebilme imkanına kavuşur ki bu da insan hayatına yönelik bir müdahaledir.

Sosyal hizmet insan haklarını aynı zamanda insan ihtiyaçları olarak görmektedir. Bu nedenle insan hakları belgelerinde yer alan hakları, ihtiyaçlar biçiminde okuma mümkündür. Aşağıdaki tabloda (Tablo 3) insan hakları belgelerinde yer alan insan haklarının, insan ihtiyaçlarına dönüştürülmüş şekli yer almaktadır. İnsan hakları, ihtiyaçlar şeklinde ifade edilirken de varoluşçu perspektiften yararlanılmıştır. Tabloda insan hakları belgeleri olarak İnsan Hakları Evrensel Beyanname (İHEB), Medeni ve Siyasi Haklara Sözleşmesi (MSHS), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Avrupa Sosyal Şartı (ASS) baz alınmıştır.

Tabloda insan ihtiyaçları, varlık ihtiyaçları ve varoluşsal ihtiyaçlar olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmıştır. Varlık ihtiyaçları kendi içerisinde hayatta kalma ihtiyacı, fizyolojik ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyacı biçiminde üç alt gruba ayrılmıştır. Varoluşsal ihtiyaçlar ise kendi içerisinde özgürlük ihtiyacı, kendini gerçekleştirme ihtiyacı, ilişki ihtiyacı, katılım ihtiyacı şeklinde dört alt gruba ayrılmıştır.

Tablo 2: İnsan Hakları Belgelerindeki Hakların İhtiyaç Şeklinde Formüle Edilmesi

İHTİYAÇ		HAK OLARAK KARŞILIĞI	İLGİLİ MEVZUAT
Varlık İhtiyaçları: Hayatta Kalma İhtiyacı		Yaşama hakkı Ölüm cezasının yasaklanması	MSHS - İHEB – AİHS
Varlık İhtiyaçları: Fizyolojik İhtiyaç	Beslenme	Yaşam standardı hakkı	ESKHS
	Giyinme	Tıbbi yardım hakkı	İHEB
	Barınma	Konut hakkı	ASŞ
	Tıbbi Tedavi, Bakım Sağlıklı Bir Çevred	Sağlık standardı hakkı Sağlığın korunması hakkı	ESKHS ASŞ
Varlık İhtiyaçları: Güvenlik İhtiyacı	Kişisel Güvenlik	Ayrımcılık yasağı Yurttaşlık hakkı Sınır Dışı Edilme Yasağı Özel yaşamın korunması İşkence ve kötü muamele yasağı Savaş propagandası ve düşmanlığı savunma yasağı İş Güvenliği	MSHS – AİHS - ESKHS – İHEB - ASŞ
		Mülki Güvenlik	Mülkiyetin korunması
	Hukuki Güvenlik	Adil yargılanma hakkı Etkili başvuru hakkı Borç nedeniyle hapis yasağı Kişi olarak tanınma hakkı Tutulanların hakları Hukuki nizamın sağlanması	İHEB - MSHS – AİHS - ESKHS
		Sosyal ve Ekonomik Güvenlik	Sosyal güvenlik hakkı ve Özel grupların korunması
Varoluşsal İhtiyaçlar: Özgürlük İhtiyacı	Özgürlük	Özgürlük Köleliğin yasaklanması Düşünce ve ifade özgürlüğü İnanç özgürlüğü Seyahat özgürlüğü Serbest zaman özgürlüğü	İHEB - MSHS – AİHS - ASŞ - ESKHS
Varoluşsal İhtiyaçlar: Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	Eğitim	Eğitim ve mesleki eğitim hakkı	AİHS - ESKHS - İHEB - ASŞ
	Üretim	Çalışma hakkı İstihdam açısından fırsat eşitliği Üretime yabancılaşmanın önlenmesi	ESKHS – İHEB – ASŞ
	Katılım	Toplumsal, kültürel ve siyasal yaşama katılım hakkı	MSHS - AİHS - İHEB - ESKHS - ASŞ
Varoluşsal İhtiyaçlar: İlişki İhtiyacı	Evlenme ve aile kurma	Evlenme hakkı	MSHS – AİHS - ESKHS - İHEB - AİHS

İhtiyaçlar konusunda görüş bildiren veya teori geliştiren herkesin vurguladığı şekliyle varlık ihtiyaçları (temel ihtiyaçlar da denebilir) karşılanmaksızın bir insanın yaşamını sürdürmesi ve dolayısıyla herhangi bir şekilde varolabilmesi olanaklı değildir. Varoluşçular varlığın özden önce geldiğini belirtirler. Önce varlığın geldiğini söylemek, bir yerde ihtiyaçlar açısından da önce varlığa ilişkin ihtiyaçların geldiği kabul etmektir. Varlık ile ilgili ihtiyaçlar giderilmeksizin özün oluşturulmasının olasılığı yoktur. Varlık ihtiyaçlarıyla kastedilen ise varlığı sürdürmeye yarayan ihtiyaçlardır. Diğer taraftan varlık ihtiyaçlarının “temel” veya “fiziksel” ihtiyaçlar isimlendirmesi, bu ihtiyaçlara ilişkin hiçbir öznel tarafın olamayacağı anlamını da içermez. Temel veya fizyolojik ihtiyaçları aşırı belirlenimci bir yerden açıklamak özneliğin göz ardı edilmesine neden olabilir. İnsan hakları belgelerinde ifade edilmeyen birçok ihtiyacın olduğu tabloya bakınca anlaşılacaktır. Galtung (2018) uyku, seks ve boşaltım gibi ihtiyaçların hak olarak insan hakları belgelerinde karşılıklarının olmadığını ve yeterince kapsanmadığını belirtir.

İnsan, varoluşsal açıdan radikal bir şekilde özgürdür. En zor koşullarda dahi özgürlük ortadan kalkmaz. Bununla birlikte özgürlüğün sınırları da söz konusudur. Bu sınırlar iki türdür. İlki “kader” niteliğindeki sınırlardır. İkincisi ise yapay veya ortadan kaldırılabilir sınırlardır. İnsan hakları belgelerinde söz konusu sınırlar da ikinci türden sınırlardır. Tablo incelendiğinde düşünce ve ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, köleliğin yasaklanması, seyahat özgürlüğü gibi alt başlıkların özgürlükle olan bağı görece daha kolay kurulabilir belki ancak serbest zaman özgürlüğü konusunu biraz daha açmak gerekebilir. Serbest zaman Rollo May (2021)’e göre özgürlük olarak anlaşılabilir ve hatta bazı insanlar fazlaca serbest zamana sahip olmayı kaygı verici bulabilir ki aslında bu kaygı özgürlükle ilgilidir. May, serbest zamanı bir ‘ara’ olarak görür ve ara’nın yaratıcılıkta esas olduğunu dile getirir. Çalışma yaşamında her ne kadar otantik bir varoluş sergileyemese bile serbest zamanlarda bir insan, otantik bir varoluş sergileme imkanına kavuşabilir. Serbest zamanlar bunun için bir fırsattır.

Bir insanın potansiyelini keşfetmesi ve geliştirmesindeki en önemli araç eğitimidir. Potansiyelini keşfeden ya da geliştiren bireyler ise üretim yoluyla potansiyellerini ortaya koyabilirler. Üretim ihtiyacını gidermenin en doğrudan yolu ise çalışma

yaşamına dâhil olmaktır. Çalışma, insanın kendi potansiyeline uygun olduğunda insanın kendini gerçekleştirmesine hizmet edebilir. İnsanın kendisini inşa etme sürecinde eğitimin ve çalışma yaşamının bu anlamda hayati bir önemi söz konusudur.

Bir insanın kendisini otantik bir şekilde var edebilmesi için bir zemine ihtiyaç duyar. Toplumsal, kültürel ve siyasi yaşam bu zemini oluşturur. Toplumsal, kültürel, siyasal yaşama katılım göstermeksizin bir insanın kendisini tasarlayabilmesi ve inşa ettiği kendiliği sergileyebilmesi olanaklı değildir. Otantik bir varoluş yalıtılmış bir varoluş değil, yaşamın içinde aktif bir varoluştur. Paul Tillich (2019) varolma cesaretinin iki boyutu olduğunu ifade eder. Bunlar kendi olarak varolma cesareti ve bir parça olarak var olma cesaretidir. Tillich varolma cesaretinin her zaman için ikisini birden kapsadığını belirtir. Bir parça olarak varolma cesareti göstermesi gereken insanın içinde yaşadığı topluma katılımı bu anlamda önemlidir. Bir parça olarak varolma cesareti taşıyan insan, dahil olduğu toplumun parçası olarak kendisini onaylama cesaretine sahiptir.

İnsan sosyal bir varlıktır ve sosyal bir varlık olması bir nevi insanların ilişkiye muhtaç olduğu anlamına gelmektedir. İlişki ihtiyacı varoluşçu bağlamda önemli bir ihtiyaçtır ki ontolojik anlamdaki yalnızlığın acısını hafifletmenin yolu otantik ilişkiler kurmaktan geçmektedir. İnsan ilişkileri sayesinde sevgi ihtiyacı giderilerek yalnızlık gerçeğinin yükü biraz olsun hafifletilebileceği gibi yine kurulan anlamlı ve sağlıklı ilişkiler vasıtasıyla insanlar hayatlarına anlam katabilirler. İnsan hakları belgeleri incelendiğinde ilişki ihtiyacının yeterince kapsanmayan ihtiyaçlardan biri olduğu görülmektedir. Evlilik hakkı ile yakın ilişki ihtiyacı kapsanmış görünse de yakın ilişki haricindeki ilişkilere dair bir hak belgelerinde yer almamaktadır.

İnsan hakları belgeleri görüldüğü üzere genel hatlarıyla insanın hem bedensel/fizyolojik hem psikolojik hem sosyal hem de tinsel yaşamına dair haklar içermektedir. Bu anlamda insan varoluşunun tüm boyutlarını göz önünde bulundurduğu söylenebilir. Sosyal hizmet açısından önemli olan söz konusu insan haklarının tüm insanlar için devrede olması, yani insan haklara ek olarak sosyal adaletin gözetiliyor oluşudur. Dezavantajlı gruplar özelinde insan hakları ve sosyal adalet noktasında sorunlar olduğu

apaçık bir gerçektir. Bir sonraki bölümde buradan hareketle ve çalışmamızın amacı doğrultusunda özel bir dezavantajlı grubunu oluşturan engelli bireylerin varoluşu, ihtiyaç ve hak kavramları bağlamında ele alınacaktır.

2.3. İHTİYAÇ VE HAK KAVRAMLARI BAĞLAMINDA SOSYAL HİZMET AÇISINDAN ENGELLİ BİREYİN VAROLUŞU

Bu bölüm iki alt başlığa ayrılmıştır. “Sosyal Hizmetin Çalışma Alanı Olarak Engellilik ve Engelli Bireyler” isimli bölümde engelliliğin ne olduğu, tarihsel süreçte engelliliğe yönelik ne tür açıklamalar getirildiği, sosyal hizmetin engellilik konusundaki tutumu, engelli bireyin varoluşuyla ilgili konuların neler olabileceği üzerinde durulacaktır. “İhtiyaç ve Hakları ile Engelli Bireyin Varoluşu” isimli bölümde ise engelli bireylerin ihtiyaçlarının neler olabileceği, engelli bireylerin ihtiyaçları hakkında fikir elde edebilmek için ne gibi yöntemler izlenebileceği, engelli haklarının tarihsel gelişimi, engelli haklarına ilişkin uluslararası ve ulusal mevzuatın nelerden oluştuğu, engelli hakları konusunda yaşanan sorunlar üzerinde durulacak ve BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme referans alınarak bir önceki bölümde olduğu gibi ihtiyaç ve haklar bağlamında engelli bireyin varoluşuna dair bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır.

2.3.1. Sosyal Hizmetin Çalışma Alanı Olarak Engellilik ve Engelli Bireyler

Engellilik, sosyal hizmet uzmanlarının uygulama alanlardan biridir. Sosyal hizmet uzmanları engelli bireylerle hastaneler, okullar, bakım merkezleri, özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri, sosyal hizmet merkezleri gibi birçok farklı ortamda çalışabilmektedirler. Engelli bireylerle mesleki çalışma yürüten sosyal hizmet uzmanlarının birtakım fonksiyonları söz konusudur. Bunlar; koruyucu-önleyici, iyileştirici-geliştirici ve rehabilite edici nitelikteki fonksiyonlardır. Ayrıca sosyal hizmet uzmanları mikro, mezzo ve makro düzeylerde engelli bireylerle çalışmalar yürütür. Müdahale odağı yalnızca engelli birey değil, yanı sıra engelli bireylerin aileleri, engelli grupları ve toplumdur (Erkan, 2003).

Engelli bireyin varoluşu üzerine konuşabilmek için öncelikle engelliliğin nasıl açıklandığı üzerinde durmaya ihtiyaç vardır. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme engelliliği şu şekilde tanımlamaktadır:

“Engelliliğin gelişen bir kavram olduğunu ve engellilik durumunun, sakatlığı olan kişilerin topluma diğer bireyler ile birlikte eşit koşullarda tam ve etkin katılımını engelleyen tutumlar ve çevre koşullarının etkileşiminden kaynaklandığı gerçeğini kabul ederek”

Bu ifadeye göre engelliliğin üç bileşeni söz konusudur: sakatlığı olan birey, tutumlar ve çevre koşulları. Dolayısıyla engellilik ne salt kişinin kendisi ile ilgili bir durum, ne salt toplumsal ve çevresel koşullarla ilgili bir durumdur. Engelliliğin bu üç boyutu üzerinde günümüzde herkes aşağı yukarı mutabık kalsa bile tarihsel süreçte bir mutabakattan söz etmek güçtür. Engelliliğin tanımlanması ve açıklanmasına yönelik farklılıklara zaman içerisinde isimler konulmuş ve birkaç farklı model neşet etmiştir.

Tıbbi model ya da diğer isimleriyle medikal, biyotıbbi, geleneksel bireyci model, engelliliği bireyin kendisiyle ilişkilendirerek açıklar. Tıbbi modelde müdahalenin amacı kişinin zihinsel ve bedensel işlevini optimum seviyeye getirmek amacıyla yapılır ve müdahale düzeyi bireyle sınırlıdır. Tıbbi modelin kullandığı dil tıbbi bir dildir (Burcu, 2015). Engelliliği bireyin bedenindeki bozulma ile tanımlayan medikal model, bedensel fonksiyonlarda yaşanan aksaklık ya da noksanlığın yalnızca olumsuz olarak deneyimlenebilecek bir şey olduğunu ve engelliliğin kişisel anormallik olarak görülmesi gerektiğini öne sürer. Engelliliği bir farklılık değil, kişisel bir eksiklik olarak görür. Medikal modelin izlerine, engellilerin günlük olarak engelli olmayanlarla karşılaşmalarında yaşadıkları sayısız mikro saldırganlıkta ve baskıcı anlatıların empoze edilmesiyle ilgili epistemik adaletsizlikte rastlanabilir (Cameron, 2022).

Tıbbi model engelli bireylerin karmaşık sorunlarını tedavi ya da rehabilitasyon meselesine indirger. Tıbbi modelin tepki olarak doğan sosyal modelde ise müdahalenin amacı engellerin ortadan kaldırılması, ayrımcılık karşıtı kanunların yürürlüğe konması, bağımsız yaşam koşullarının oluşturulmasını içerir (Shakespeare, 2011).

Mackelprang ve Salsgiver (1996) 1960’larda engellilik hareketinin, 1970’lerde “bağımsız yaşam” kavramıyla olgunluğa kavuştuğunu belirtmiştir. Bağımsız yaşam perspektifi engelli bireyleri tedavi edilmesi gereken bireyler olarak görülmesine karşı çıkarak engellilerin kendi yaşamları üzerinde kontrol hakkı olduğunu vurgulamışlardır. Tıbbi/medikal modelin engellileri nesneleştirici tutumuna karşı bir isyan ve öfke doğmuştur.

Sosyal model engelli bireylerin özsaygılarının artmasına ve olumlu kolektif kimlik hissi geliştirme noktasında etkili olmuştur. Engelliliğin geleneksel açıklamaları yeti yitimi olan bireylere faturayı keser. “Malul” vb. söylemler, kişisel kusur ve başarısızlık duygusunu artıran bir etkiye sahiptir. Özsaygının ve özgüvenin yokluğu ise topluma katılan engelli bireylerin önünde duran büyük bir engeldir (Shakespeare, 2011). Dolayısıyla sosyal model, engelli bireyin kendini toplumda var etmesi sürecine aktif katılımı için gerekli olan özgüveni geliştirmelerinde önemli rol oynamıştır denebilir.

Sosyal hizmet bakış açısından engellilik yalnızca bedensel boyutuyla açıklanabilecek bir durum değildir. Sosyal hizmet, engelliliğin bireysel bir sorun olarak ele alan medikal model anlayışına karşıdır. Sosyal modelin getirmiş olduğu haklı eleştirileri kabul ederek müdahale alanını geniş tutmaktadır. Erkan (2004)’ın ifade ettiği üzere engelli bireyi etiketlenmekten kurtaran sosyal modeli benimseyen bir sosyal hizmet müdahalesi, makro boyutta çalışmalara ağırlık vererek engellenmişliğin azaltılması için çabalar. Arıkan (2002)’a göre sosyal modeli temel alan bir sosyal hizmet müdahalesi gerçekleştirecek sosyal hizmet uzmanı, toplumsal tutumlar ve başka engeller sebebiyle engelli bireylerin pek çok problem yaşayabileceğini, engelli bireyin kendisinin sorun olmadığını, çevresel koşullar sebebiyle engellenmişlik duygusu yaşayabileceklerini bilmek durumundadırlar. Şunu da belirtmekte yarar vardır ki elbette sosyal hizmetin engelliliği ele alışı tarihsel süreçte stabil olmamış ve engellilerle gerçekleştirilen mesleki müdahalelerde kullanılan yaklaşımların olumlu tarafları olduğu gibi, olumsuz etkileri de olmuştur (Hiranandani, 2005).

Sosyal modelin engelli bireyler üzerinde güçlendirici bir etki yaptığı aşikâr olmakla birlikte dezavantajlı yanlarının olduğunu da söylemek gerekir. Sosyal modelin

bünyesinde barındırdığı belki de en önemli risk tıbbi/medikal yaklaşımı küçümseyerek yeti yitiminin neredeyse hiçbir sorun oluşturmadığını ima etmesidir. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin de vurguladığı şekliyle engelliliği oluşturan şey gerçekte bireysel bedenle ile toplumsal çevre etkileşimidir. Örneğin merdivenler, bireyin hareketlilik kısıtlılığı olması durumunda bir engel olarak nitelenebilir. Dolayısıyla toplumsal ve bireysel boyutlar engellilik deneyiminin karmaşıklığı içinde neredeyse ayrılmaz bir birlik oluştururlar (Shakespeare, 2011). Tıbbi model ile sosyal model arasındaki ayrımı daha net görebilmek adına aşağıdaki tabloda (Tablo 4), bireyci tıbbi model ile sosyal yapısal modelin politikaya yansımalarına yer verilmiştir (Borsay, 1986).

Tablo 3: Farklı Modellere Göre Politika Tepkileri

	Bireyci Model	Sosyal (Yapısal) Model
Kamu Harcamaları	Düşük	Yüksek
Devlet Müdahalesi	İsteksiz	Hevesli
Aile ve Topluluk Desteği	Minimum	Maksimum
Hizmet Organizasyonu	Dağınık	Eşgüdümlü

Engellilik ile ilgili alternatif modeller de zikredilebilir. Ancak üçüncü ve son bir model olarak insan hakları modeline değinilecektir. Engellilerin doğuştan gelen haklarına vurgu yapan insan hakları modelinin ortaya çıkışına zemin hazırlayan gelişme sosyal model taraftarlarının görüşleri olmuştur (Lord vd., 2007). Degener (2016) insan hakları modelinin BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin (CRPD) kabul edilmesiyle ortaya çıktığını dile getirir. İnsan hakları modeli;

- Engelli bireyleri eşitlik temelinde tüm insanlar gibi bir hak sahibi olarak görür.
- Engellilik durumunu, ırk yahut cinsiyet gibi doğal insan çeşitliliği şeklinde değerlendirerek önyargılı tutumları ve insan haklarından faydalanmayı engelleyen etmenlere odaklanır.
- Bir hak öznesi olarak engelli bireylerin topluma tam katılımları için gerekli olan fiziksel, hukuki ve sosyo-politik ortamın sağlanmasından, toplum ve hükümeti sorumlu tutar (Lord vd., 2007).

Buraya kadar olan bölümden anlaşılacağı üzere engelli ve engelliliğe dair son yıllarda önemli paradigma değişimi olmuştur. Engelli bireylerin kendi yaşamlarıyla ilgili aktif rol ve sorumluluk üstlenebilecek bireyler olarak görülmeye başlanması, kendisini özgür ve bağımsız bireyler olarak toplumda var edebilmesi adına katılımı ısrar edilmesi, salt tıbbi açıklamaların arkasındaki indirgemeci tavrın fark edilmesi bu paradigma değişiminde varoluşçu perspektif açısından önemli adımlardır.

Yirmi birinci yüzyılın ilk insan hakları belgesi olan BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme de engelli bireye ilişkin paradigma değişimini kalıcı hale getirmesi bakımından önemlidir. Sözleşme, sosyal hizmetin ve varoluşçu perspektifin de üzerinde durduğu şekliyle insanı ve özelde engelli insanı kendi seçimlerinden sorumlu özgür bir varlık olarak değerlendirmektedir:

“Kendi seçimlerini yapma özgürlüğü de dahil olmak üzere engellilerin bireysel varlıklarının ve bağımsızlığının önemini kabul ederek” (n maddesi)

İnsanı bir bütün olarak görmek sosyal hizmet uzmanlarına, uygulamalarında rehberlik eden ilkelere biridir. Birçok meslek insanın tek bir boyutuna odaklanır. Doktorlar öncelikli olarak insanın fiziksel iyi oluşuna, öğretmenler öncelikle entelektüel gelişime, psikologlar duygusal ve bilişsel sürece odaklanır. Sosyal hizmet uzmanları ise insanla bir bütün olarak ilgilenmektedirler (Sheafor ve Horejsi, 2016). Varoluşçu bakış açısı insana dair parçalı bir ele alışı reddeder. Bu anlamda insanı ve özelde engelli bir insanı bütün olarak görebilmek önemlidir. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 17.maddesinde engelli bireylerin kişisel bütünlüğüne atıf yapılmıştır:

“Engelli her kişi, beden ve ruh bütünlüğüne diğer bireylerle eşit bir şekilde saygı duyulması hakkına sahiptir”

Engelli bireyin varoluşu dendiğinde engelli bireyi bir bütün olarak ele alabilmek önemli olmakla birlikte özellikle fiziksel engelli bireyler açısından “beden” boyutunun önemini es geçilmemesi gerekir. Zira varoluşun önemli bir boyutu bedendir. Varoluşçu bakış açısından bedenle olan ilişkimiz iki şekilde gerçekleşir. İlk ilişkilene biçiminde bedenimize dışarıdan bakar, harici standartlara göre bedenimizi değerlendirir,

dolayısıyla bedenimizi şeyleştiririz. İkinci ilişkilene biçiminde bedenimizin bize ne anlattığına kulak veririz ve varoluş yolculuğunda bedenlerimiz yoldaşımız olur. Varoluşçu perspektiften ikinci ilişkilene biçimi daha otantik bir tarzıdır. Yapılan fiziksel aktiviteler ise bedenimizi daha canlı hissettirmesi ve bedenimizi daha yakından tanımaya hizmet etmelidir (İçöz, 2020). Fiziksel engelli bireylerin bedenleri ile otantik bir ilişkiye girmeleri görece daha zor olabilir. Özellikle diğeri insanlar tarafından fark edilebilen bir engel durumu olan fiziksel engelli bireyler için bu zorluk daha yoğun hissedilebilir ki fiziksel engelli bireyler toplumdaki hâkim “sağlıklı” veya “normal” beden algısına uymamaktadır.

Engelli bireylerle çalışırken sosyal hizmet uzmanları, birçok açıdan ortak özellikler taşıdığı varoluşçu perspektiften yararlanarak mesleki müdahalesini güçlendirebilir. Easton ve Krippner (1964) engellilerle çalışırken varoluşçuluğa başvurmanın, engelli bireyin salt uyumun ötesine geçmesinde, engelliliğın toplumsal yorumlarının reddedilmesinde, yaratıcı yaşama devam etmede önemli rol oynayabileceğini vurgulamışlardır. Ayrıca kişinin kendisini yönetmesinde, içsel motivasyonun artırılmasında, kaçınılmaz olan durumlar karşısında tavır alınmasında da önemli roller oynayabileceğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle engelli bireylerle çalışırken varoluşçu bir yaklaşım sergilemek güçlendirici bir etkiye neden olabilir.

2.3.2. İhtiyaç ve Hakları ile Engelli Bireyin Varoluşu

BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin giriş kısmında “*engelli bireylerin çeşitliliğini kabul ederek*” (i bendi) ibaresi yer almaktadır. Dolayısıyla engelli bireyler dendiği zaman homojen bir grup akla gelmemeli ve engelli bireyin ihtiyaçları denilerek ihtiyaçlar tektipleştirilmemelidir. Hodge ve Reynolds (2019) farklı engel türlerine sahip insanların dünyayı farklı deneyimleme eğiliminde olduklarından, insanların yaşadığı gerçekliği etkileyen faktörleri engellilik türüne göre incelemenin önemine dikkat çekmişlerdir.

Zakrzewska-Manterys (2021) engelli bireylerin yeteneklerinin ve ihtiyaçlarının farklılaşabildiğini, bir konudaki sosyal politika ve kamu hizmetinin tüm engelli alt

grupları için elverişli olmayabileceğini vurgular. Lippold ve Burns (2009)'ün araştırması, zihinsel engelli bireyler ile fiziksel engelli bireylerin farklı psiko-sosyal ihtiyaçlarının olduğunu ortaya koymuştur. Zihinsel engelli bireylerin, fiziksel engelli bireylere nispeten daha fazla faaliyette (leisure) bulunabilmelerine karşın daha sınırlı bir sosyal ağa (social network) sahip oldukları görülmüştür. Ayrıca fiziksel engelli bireylerin arkadaş çevrelerinde, engelli ve engelli olmayan insanların daha dengeli bir dağılıma sahip olduğunu bulgulamışlardır.

Engelli bireylerin ihtiyaçları yalnızca engel türlerine göre değil, yaşa göre de farklılaşabilmektedir. Çocuk yaştaki bir engelli birey ile yetişkin yaştaki bir engelli bireyin de birbirlerinden farklı ihtiyaçları olabilmektedir. Örneğin engelli çocuklar, engelli olmayan çocuklara göre daha dezavantajlı bir konumda oldukları için istismar ve şiddetten korunmaya ihtiyaçları vardır. UNICEF tarafından yayınlanan Dünya Çocuklarının Durumu Raporu'nun 2013 yılı için teması engelli çocuklar olmuş ve engelli çocukların korunmasına yönelik ayrı bir bölüm yer almıştır.

Engelli bireylerin çeşitliliğini kabul etmek demek sadece ana engelli kategorileri (fiziksel, zihinsel, görme, işitme vd.) arasındaki farklılıkları dikkate almak manasına da gelmemelidir. Her bir ana kategori de homojen olmaktan uzaktır. Bireyin biricikliğine yaptığı vurgu nedeniyle sosyal hizmet açısından ve bireyin öznel deneyimlerinin önemine yaptığı vurgu sebebiyle varoluşçu yaklaşım açısından engelli bir bireye dair salt kategorik bir düşünce geliştirmek uygun bir yöntem değildir.

Deegan (2010)'a göre "normal ya da engelli hissetmek" ya da bazen her ikisini birden hissetmek mümkündür. Normal veya engelli biri gibi hissetmek, yeni insanlarla tanışmak, engellerle karşılaşmak ve fiziksel çevrede veya bedende değişiklik yapmak vb. durumlara göre değişkenlik gösterebilir. Ancak Deegan, engelli bireyler için "normal hissetme" konusunda çok az araştırma olduğunu düşünmektedir, çünkü genellikle "engelli hissetmek" in en yaygın deneyim olduğu varsayımı vardır. Dolayısıyla engelli bireyin ihtiyacı denildiğinde yalnızca bireyin engelliliği de akla gelmemelidir. İhtiyaçları engelden bağımsız değerlendirebilmeye de ihtiyaç vardır.

Buraya kadar olan kısımları akılda tutarak denebilir ki engelli bireylerin ortaklaşan ve de özelde büyük oranda engelli bireyleri ilgilendiren ihtiyaçlar da söz konusudur. Engelli bireyler özelinde nelere ihtiyaç duyulduğu hakkında bilgi edinmek için ise farklı yollar izlenebilir. Engelli bireylerin ihtiyaçlarının neler olduğunu öğrenmenin yollarından biri engelli bireyler ile yapılan araştırma sonuçlarına göz atmaktır. Örneğin Türkiye’de engellilerin sorun ve beklentilerine dair Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (mülga) ile Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2010 yılında kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmiş (280.014 katılımcı ile) ve özetle sosyal yardımlar, sağlık hizmetleri, bakım hizmetleri, istihdam ve eğitim hizmetleri, erişilebilirlik konularında talepler ortaya çıkmıştır. Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (2021) tarafından yayınlanan “Mevzuattan Uygulamaya Engelli Hakları İzleme Raporu 2020” başlıklı rapora göre engelli bireylerin sosyal medyada en çok dile getirdikleri konular sırasıyla emeklilik, eğitim ve sınavlar, araba alımı ve kullanımı, çalışma hayatı, engelli raporları olmuştur.

Engelli bireylerin ihtiyaçlarına ilişkin bilgi edinme konusunda izlenebilecek başka bir yol uluslararası veya ulusal düzeyde yayınlanan raporlar, rehberler ve politika belgelerini incelemektir. Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası (2011) tarafından hazırlanan “Dünya Engellilik Raporu”nda genel sağlık ihtiyacı, rehabilitasyon ihtiyacı, erişilebilirlik ihtiyacı, yardım ve destek ihtiyacı, eğitim ihtiyacı, çalışma ihtiyacından söz edilmiş ve hükümetlere birtakım öneriler getirilmiştir. 2019-2023 yılları arasını kapsayan On Birinci Kalkınma Planı’nda engelli bireylerin, istihdamı ve mesleki eğitimi, bakımı, sportif yaşama katılımı ve erişilebilirlik konularında hedefler koyulmuştur. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2021) tarafından yayımlanan “Engelliler İçin Bilgilendirme Rehberi”nde engelli bireylere ilişkin eğitim hizmeti, istihdam hizmeti, sosyal yardımlar, bakım hizmeti, sağlık hizmeti, erişilebilirlik hizmetleri tanıtılmıştır.

Engelli bireylerin ihtiyaçlarına ilişkin bilgi edinme konusunda izlenebilecek başka bir yol engelli bireylerin kurdukları sivil toplum örgütlerinin taleplerini incelemektir. Örneğin Engelliler Konfederasyonu, engellilik alanındaki politikalarda birtakım değişiklik taleplerini dile getirmişlerdir. Zorunlu istihdam kotasının artırılması, sosyal

yardım kriterlerinin hane bazlı olmaktan çıkarılıp engeli bireyi bağımsız olarak değerlendirmeye imkân tanıyacak şekilde değiştirilmesi, erişilebilirlikle ilgili adımların bir an önce atılması vb. talepler dile getirilmiştir (<https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr/engelliler-konfederasyonu-2020-yili-genel-degerlendirme/>).

Engellilik yalnızca bireyin kendisini değil aile veya yakın çevresini de büyük oranda etkileyen bir durumdur. Bu sebeple engelli bireylerin ihtiyaçlarına ek olarak engelli bireylerin ailelerinin ihtiyaçları da gündeme gelebilmektedir. Engelli aile üyesinin eğitim ve bakım gibi ihtiyaçları giderilirken aile üyelerinin de psiko-sosyal ve ekonomik birtakım ihtiyaçlarının giderilmesi gerekebilmektedir.

Engelli bireylerin ve ailelerinin ihtiyaçlarının belirlenmesi konusunda görüldüğü üzere birçok yöntemden yararlanılabilir ancak sosyal hizmet uzmanı herhangi bir grubun ihtiyaçları ile ilgilenirken teknokratik bir tavır içerisinden olmamalıdır. Demircioğlu (2010) ülkemizde engellilerle ilgili sivil toplum örgütlerinde yer alan doktor, sosyal hizmet uzmanı, mesleki terapist gibi teknokratların önemli rol oynadığını, dolayısıyla bu örgütlerin, engellilerin görüşlerini yeterince yansıtamadığını ileri sürmektedir. Engelliliğin, insan deneyiminin ve tarihin bir parçası olarak görülmesi gerektiğini ifade eden Hiranandani (2005) sosyal hizmet uzmanlarının engelli birey ve gruplarla iş birliği yaparak teknokratik söylemlere karşı çıkması gerektiğini belirtmiştir.

Engelli refahı alanında birçok meslek grubu hizmet sunmaktadır. Bunlara örnek olarak doktorlar, psikologlar, öğretmenler, fizyoterapistler, çocuk gelişimciler vd. sayılabilir. Sosyal hizmet uzmanlarını diğer mesleklerden ayıran en önemli niteliklerden birisi insan hakları odaklı çalışıyor olmasıdır, zira sosyal hizmetin en önemli iki ilkesinden biri insan haklarıdır. Sosyal hizmet uzmanları, engelli refahı alanında ne kadar az görev alırsa tıbbi modelin de o denli hâkim olması veya insan hakları yaklaşımından o denli uzaklaşılması beklenebilir.

İnsan hakları yaklaşımı gereği olarak engelli bireylerin ihtiyaçlarının ne kadarının hak olarak sunulduğuna göz atmak gerekir. İnsan hakları modelinin yaygınlık kazanmasında

katalizör görevi gören BM Engellilerin Hakların İlişkin Sözleşme'yi bu anlamda referans kabul etmek gerekir. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (EHİS), Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 13 Aralık 2006 tarihli kararıyla kabul edilmiş ve 3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Sözleşme'yi 30 Mart 2007 tarihinde imzalamış ve 28 Ekim 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Engelli bireylerle ilgili bölgesel ve uluslararası boyutlarda 1950'li yıllardan itibaren birçok hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ise uluslararası bağlayıcılığa sahip tek hukuki belge niteliğindedir. Daha önceki düzenlemeler için yumuşak hukuk belgeleri denebilir (Stein, 2007). Altındağ (2020) BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme öncesi, 1960 yılından başlayarak, engelli bireyleri ilgilendiren bir dizi hukuki düzenleme ve faaliyetin yapıldığını belirtmiştir. EHİS öncesi dönemi değerlendirirken yalnızca engelli bireyleri doğrudan ilgilendiren sözleşmelere değil, genel insan hakları belgelerini de incelemeye ihtiyaç vardır. Quinn ve arkadaşları (2002) Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilen altı insan hakları sözleşmesinin engellilikle olan ilişkisini netleştirmek amacıyla bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, İşkence ve Diğer Zalimane Gayrıinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme ile engellilik arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmışlardır.

Engelli hakları tabiri engellilerin, engelli olmayanlardan farklı haklara sahip olduğu şeklinde bir yorumlanmamalıdır. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme esasında öteki insan hakları sözleşmelerinde bahsi geçmeyen yeni bir hak ortaya atmamış, mevcut haklar engelli bireyler bağlamında yeniden formüle edilmiştir (Ektaş, 2017). Bu husus BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin amacında şöyle belirtilmektedir:

“Bu Sözleşme'nin amacı, engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onurlarına saygıyı güçlendirmektir.” (Madde 1).

BM Engelli Hakları Sözleşmesi ile ortaya yeni bir hak atılmamış olsa da Ektaş (2017)'ın belirttiği üzere diğer insan hakları belgelerinde olmayan ancak engelli bireyleri ilgilendiren bir sözleşmede yer alması gereken iki ayrı başlık da vardır. Bunlar “bilinçlendirme” ve “erişilebilirlik”tir. Engelliliğin fiziksel çevre ve tutumlarla ilgili iki boyutu göz önüne alındığında bu iki başlık daha da önem kazanmaktadır.

Engelli hakları, uluslararası düzeydeki mevzuatta korunduğu gibi ülkelerin kendi iç mevzuatlarında da korunmaktadır. Engelli Hakları Eğitim ve Savunma Fonu (DREDF) web sitesinde (dredf.org), ülkelerin uluslararası ve ulusal düzeylerde engellilere ilişkin mevzuat bilgisi yer almaktadır. Türkiye’de 5378 sayılı “Engelliler Hakkında Kanun” ulusal düzeyde çatı mevzuattır. Kanunun da üstünde yer alan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nda, engelli haklarına ilişkin hükümler bulunmaktadır. Anayasanın 10, 42, 49, 50 ve 61.maddelerinde engelli bireylerin kanun önünde eşitlik, eğitim, dinlenme ve sosyal güvenlik hakları güvence altına alınmıştır. Türkiye’de engelli bireyleri konu edinen iç mevzuata (anayasa, kanunlar, cumhurbaşkanlığı kararnameleri, kanun hükmünde kararnameler, bakanlar kurulu kararları, yönetmelikler, tebliğler, genelgeler, yönergeler vd.) ilişkin detaylı bilgi sahibi olmak için engelli hizmetlerinden sorumlu kurum olan Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün internet sitesinden yararlanılabilir (<https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/>).

İç mevzuatta engelli haklarına anayasal ve yasalar düzeyinde yer verilmişse de geliştirilmeye muhtaç olduğu da bir gerçektir. Karataş ve arkadaşları (2014) anayasal düzeyde engelli haklarına ilişkin birtakım eklemeler ve değişikliklere ihtiyaç olduğunu belirterek Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 5, 10, 23, 26, 39, 42, 49, 61, 67 sayılı maddelerini içeren önerilerini sıralamışlardır.

Engelli bireylerin ihtiyaçları ve hakları bağlamında varoluşunu değerlendirebilmek adına bir önceki bölümde kullanılan tablonun benzeri bu bölümde de kullanılmış ve bu kez BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme referans alınmıştır (Tablo 4).

Tablo 4: EHİS’deki Hakların İhtiyaç Şeklinde Formüle Edilmesi

İHTİYAÇ		HAK OLARAK KARŞILIĞI	İLGİLİ MEVZUAT
Varlık İhtiyaçları: Hayatta Kalma İhtiyacı		Yaşama hakkı	Madde 10
Varlık İhtiyaçları: Esenlik İhtiyacı	Beslenme Giyinme Barınma Tıbbi Tedavi, Bakım ve Rehabilitasyon	Yaşam standardı hakkı Sağlık hakkı	Madde 28 Madde 25
Varlık İhtiyaçları: Güvenlik İhtiyacı	Kişisel Güvenlik	Kişilik bütünlüğüne saygı Ayrımcılık yasağı Özel yaşamın korunması İşkence ve kötü muamele yasağı Doğal ve insan eliyle oluşturulan afetlerden korunma İş güvenliği	Madde 17 Madde 5-6-7 Madde 22 Madde 15 – 16 Madde 11 Madde 27
	Hukuki Güvenlik	Etkili başvuru hakkı Kişi olarak tanınma hakkı Tutulanların hakları	Madde 13 Madde 12 Madde 14
	Sosyal ve Ekonomik Güvenlik	Adil ücret hakkı Sosyal koruma hakkı	Madde 27-28
Varoluşsal İhtiyaçlar: Özgürlük İhtiyacı	Özgürlük	Düşünce ve ifade özgürlüğü Bağımsızlık (Kişisel hareketlilik) Serbest zaman Seyahat özgürlüğü Erişilebilirlik hakkı	Madde 21 Madde 20 Madde 30 Madde 18 Madde 9
Varoluşsal İhtiyaçlar: Kendini Gerçekleştirme İhtiyacı	Eğitim	Eğitim ve mesleki eğitim hakkı	Madde 24-26-27
	Üretim	Çalışma hakkı	Madde 27
	Katılım	Kültürel yaşama katılım Toplumsal yaşama katılım Siyasal yaşama katılım	Madde 30 Madde 19 Madde 29
Varoluşsal İhtiyaçlar: İlişki İhtiyacı	Evlenme ve aile kurma	Evlenme hakkı	Madde 23

Tablo incelendiğinde varlık ihtiyaçları ile ilgili olarak bazı ihtiyaçların dile getirilmediği söylenebilir. Diğer insan hakları belgelerinde de yer almayan seks, boşaltım gibi ihtiyaçlara ilişkin bir madde EHİS’te de yoktur. Engelli bireyler bağlamında seks ve

boşaltım ihtiyacının ise önemli bir yeri vardır. Engelli bireyleri asexual varlıklar olarak görme eğilimi söz konusudur ve engelli bireyler için uygun tuvaletlerin yaygınlığının az oluşu temelde engelli bireyleri çok zorlayan ve sınırlayan bir konudur. Engelli bireyler, bedenlerindeki kısıtlamalardan ötürü birtakım ihtiyaçlarını giderme konusunda kısmen veya tamamen diğerlerine bağımlı olabilmektedirler. Engelin niteliğiyle ilgili olarak fiziksel engelli bireyler yeme-içme-giyinme gibi ihtiyaçlarının karşılanması konusunda zorlanabilmektedirler. Bedensel sınırlılıklar, söz konusu ihtiyaçların karşılanamamasına neden olabilmektedir. Buradan hareketle denebilir ki “temel” düzeydeki ihtiyaçlar konusunda engelli bireyler bağlamında birtakım sorunlar söz konusudur. Yeme-içme-giyinme-boşaltım-seks gibi ihtiyaçlar giderilmeksizin bir insanın kendisini üst bir varoluş şeklinde var edebilmesi olanaklı değildir. Temel ihtiyaçlarla ilişkilendirme biçimi bakımından da otantik olup olmama değişebilse de temel ihtiyaçlar giderilmeksizin herhangi bir şekilde varoluş sergileyebilmek mümkün değildir.

Tüm dünyada engellilik ile yoksulluk arasında bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkiyi açıklamak için birçok etkenden söz edilebilir ancak engelli bireylerin ekonomik olarak kendilerini güvende hissedebilecekleri bir ortamı sağlamak devletlerin görevidir. Ekonomik güvenlik özgürlükle de ilişkilidir. Ekonomik yeterlik olmaksızın insanın özgürce seçimler yapabilmesi ve kendisini tasarlayabilmesi günümüz dünyasında olanaklı görünmemektedir. İnsan ihtiyaçları ile ilgili bölümde söz edildiği üzere yüzyıllar öncesinden bu yana para en evrensel ihtiyaç karşılaşma aracıdır, en azından maddiyatla ilişkili ihtiyaçlar bakımından bu durum böyledir.

Engelli bireyler bağlamında özgürlüğün özellikle hareket özgürlük (bağımsızlık), yardımcı araç kullanımı, erişilebilirlik gibi konular ön plana çıkmaktadır. Özgürlük ile yapma (eylem) arasında bağlantı vardır. Fiziksel engelli bireylerin “yapma” özgürlüğünü kısıtlayabilen bedensel, çevresel ve politik etkenler mevcuttur. Bedensel kısıtlılığı yardımcı araçlarla aşabilmek her geçen gün daha da imkanlı hale gelmektedir. Teknolojideki gelişmeler bu imkânı yaratan başat faktördür. Bur gerçekten hareketle EHİS’in “kişisel hareketlilik” başlıklı 20. maddesinde “Engellilerin hareketi kolaylaştırıcı kaliteli araç ve gerece, yardımcı teknolojilere, yardım sunan insanlara ve

araçlara karşılanabilir bir maliyetle erişiminin kolaylaştırılması” (b maddesi) için taraf devletlere sorumluluk yüklenmiştir.

Yardımcı araçların özgürlüğü artırıcı rolüyle çelişecek şekilde çevresel koşulların uygun olmaması “yapma”yı sınırlayabilmektedir. Erişilebilirliğin sağlanmadığı durumlarda yardımcı araç kullansa dahi engelli bireylerin yapma özgürlüğü kısıtlanmış olmaktadır. Erişilebilirliğin olmaması, engelli bireylerin, kendilerini toplumsal yaşamda özgürce var edememesi demektir. Dolayısıyla da erişilebilirliğin önündeki engeller özgürlüğün önündeki engeller olarak değerlendirilebilir.

Toplumun diğer fertleri ile ortak ihtiyaçlara sahip olmalarına karşın söz konusu ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında engelli bireyler için özel önlemler ve destekler sağlanması gerekebilmektedir. İnsan hayatındaki önemli konuların başında gelen eğitim ve üretim ihtiyaçları açısından da engelli bireyler için özel önlemler ve destekler alınması gerekli görülmüştür. Her engelli bireyin engel durumuna göre alternatif eğitim programlarının oluşturulması ve istihdam fırsatlarının yaratılması konusunda fikir birliğine varılmıştır. EHİS’in eğitim başlıklı 24.maddesinde *“Engellilere yönelik bireyselleştirilmiş etkin destekleyici tedbirler, engellilerin tam katılımı hedefine uygun olarak, akademik ve sosyal gelişimi artırıcı ortamlarda sağlanmalıdır,”* (2-e) ibaresi; çalışma ve istihdam başlıklı 27.maddesinde ise *“İş piyasasında engellilerin istihdam olanaklarının ve kariyer gelişiminin desteklenmesine ve engellilerin iş aramasına veya işe başlamasına, çalışmaya devam etmesine ve işe geri dönmelerine yardım eder”* (1-e) ibaresi yer almaktadır. Eğitim ve istihdam konusunda gerekli tedbirlerin alınmaması, desteklerin sağlanmaması engelli bireylerin potansiyellerini geliştirmelerine, potansiyellerini ortaya koymalarına, dolayısıyla da kendilerini gerçekleştirmelerine engel olabilmektedir.

Engelli bireylerin kendilerini otantik bir şekilde var edebilmeleri adına sadece eğitim ve çalışma yaşamına değil hayatın her alanına dahil olarak aktif katılım göstermelidir. İnsanın kendi potansiyelini keşfetmesi ve sergileyebilmesi için hayatın diğer alanlarına da katılım gerekir. Toplumsal, kültürel ve siyasal yaşama katılım bu anlamda hem bir insan ihtiyacı hem de bir insan hakkıdır. EHİS’in kültürel yaşama katılımı ile ilgili

30/2.maddesinde “*Taraf Devletler, sadece engellilerin yararı için değil, toplumu zenginleştirmek amacıyla da engellilerin yaratıcı, sanatsal ve entelektüel kapasitelerini geliştirme ve kullanma imkanına sahip olmalarını sağlayıcı gerekli tedbirleri alacaklardır*” ibaresi yer almaktadır ki insanın kapasitesini geliştirme ve kullanma vurgusu önemlidir.

Sosyal ilişkiler veya yakın duygusal ilişkiler engelli bireyler bağlamında önemli varoluş konularından biridir. Toplumsal yaşama katılabilmiş, bir sivil toplum örgütünde aktif rol üstlenebilen, çalışma yaşamına dahil olabilmüş vd. engelli bireyler ilişki ihtiyacını tatmin edici bir şekilde karşılama noktasında avantajlı konumdadırlar. Ancak engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı veya yakın duygusal ilişki geliştirmesinin önünde birtakım engeller söz konusu olabilmektedir. Fiziksel çevre koşullarının elverişsizliği, olumsuz tutum veya ayrımcılık gibi nedenlerle engelli bireyler ilişki ihtiyacı noktasında zorlanabilmektedirler.

İhtiyaç-hak-varoluş ilişkisinin ele alındığı bölümde ifade edildiği üzere ihtiyaçlar ve haklar bütündür. Fiziksel engelli bireyler özelinde, erişilebilirliğin sağlanamadığı durumlarda eğitimden, üretimden yani kendini gerçekleştirmekten bahsetmek mümkün değildir ya da sosyal yaşama katılım için gerekli tedbirler alınmadığından engelli bireylerin psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması güçtür. Benzer şekilde eğitimi ve çalışmayı bir insan hakkı olarak görüp engelliliğe dayalı ayrımcılıkla ve olumsuz tutumlarla mücadele edilmediği sürece yine kendini gerçekleştirmeden söz edilemez veya yardımcı araç kullanımını fiziksel engelli bireyler özelinde bir insan hakkı olarak tanımlayıp bahsedilen araçlar hak temelli bir şekilde insanlara sunulmadığında özgür hissedebilmek güçleşir.

3. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. KONUYA İLĞİ

Fiziksel engelli bireylerin varoluşu üzerine bir araştırma yapma fikri tez danışmanım Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA ile tez konusu hakkındaki görüşmelerimiz sonucunda netleşti. Tez danışmanım benim varoluşçuluğa ilgi duyduğumu ve daha öncesinde engelli bireylerle ilgili yüksek lisans tezim olduğunu bildiği için bu konuyu çalışabileceğimizi belirttiğinde sıcak baktım ve çalışmaya böylece başlamış oldum. Danışman hocamın doktora düzeyinde vermiş olduğu “Gruplarla Sosyal Hizmet” dersinde Varoluşçu Grup Çalışmasını ödev konusu olarak seçmişim. Varoluşçuluğa ilgimin kökeni çok uzak tarihlere dayanmıyor. Türkiye’de ve dünyada çok popüler ve çok satan bir kitap olan Viktor Frankl’a ait “İnsanın Anlam Arayışı” kitabı varoluşçulukla ilgili okuduğum ilk eser diye hatırlıyorum. İlk başlarda ilgimi çeken varoluşçu tema anlam teması oldu ve anlam teması üzerine okumalar gerçekleştirdim. Anlam temasına olan ilgimi yayına dökmeye karar vermişim. Ortak yazarlı bir araştırma makalesinde travma sonrası gelişme ve anlam temalı bir çalışma gerçekleştirdim. Hayatın anlamı üzerine olan merakımı derinleştirmek istediğim için doktora seminer konusu olarak da anlam temasını seçtim. Frankl’dan sonra varoluşçuluğa ilgimi artıran bir diğer isim Irvin Yalom oldu. Yalom’un Türkçeye çevrilen birçok eserini okudum. Özellikle danışanlara ilişkin seanslarını konu edinen vaka kitapları ilgimi daha da çok artırıyordu. Daha önce de psikoterapi ile içli dışlı olmaya çalışmışım. Aile Terapisi eğitimi, Kısa Süreli Çözüm Odaklı Terapi, Çocuk Testleri eğitimleri vd. aldım, Pozitif Psikoterapi eğitimini ise yarıda bırakmışım. Varoluşçu Psikoterapi ile ilgili okumalar yaptıkça ilgimin yavaş yavaş kaymaya başladığını fark ettim. Varoluşçuluğa olan ilğim doktora eğitimi boyunca giderek artmaya başladı ve doktora tez çalışmam esnasında Temel Varoluşçu Analiz Eğitimi almaya başladım. Şu an henüz yolun çok başında sayılsam da ileride kariyer alanlarımdan birinin de varoluşçuluk olmasını arzuluyorum. Engelli bireylere ve engelliliğe yönelik ilğim ise çok öncelere dayanıyor. Lisans bitirme tez konum engellilikle ilgiliydi, yüksek lisans tezimde engelli bireylere sahip ailelerle çalıştım, lisans ve yüksek lisansta özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde staja çıktım,

yapmış olduğum makale çalışmalarının çoğunun konusu yine engellilikti. Doktora öncesinde engelli bireylerle nitel bir çalışma gerçekleştirmedim. Doktora tezinde artık daha derinlemesine bir çalışma gerçekleştirebileceğimiz üzerine danışmanım ile birlikte karar kıldık. Sosyal Hizmet Anabilim Dalında doktora yapıyor olduğum için engellilik ve varoluşçu yaklaşıma olan ilgimin sosyal hizmet ortak zemininde buluşabilmesi gerekiyordu. Danışman hocamla yaptığımız istişareler sonucu sosyal hizmetin iki önemli kavramı olan ihtiyaç ve hak kavramları bağlamında konunun sosyal hizmet zeminine oturabileceğine karar verdik. İnsan ihtiyaçları ve insan hakları konularına olan ilgim de bu zemine oturtma hususunda etkili oldu. Doktora eğitimimin başlarında iken bir kongrede insan ihtiyaçları ile ilgili ortak imzalı bir bildiri sunmuştum. Tez İzleme Komitemde yer alan Prof. Dr. Vedat IŞIKHAN Hocamın vermiş olduğu Nicel Araştırma Tasarımı isimli doktora dersinde insan ihtiyaçları konusu üzerine bir araştırma tasarımı gerçekleştirmiştik. İnsan hakları konusuna ilgimi çeken ise doktora yeterlik sürecinde yaptığım okumalarım oldu. İnsan haklarının sosyal adaletle birlikte sosyal hizmet müdahalesinin vazgeçilmez unsuru olduğunu fark ettikçe insan hakları konusuna daha fazla eğilmem gerektiğini hissettim. İnsan haklarına ilişkin daha önce de okumalar yapmış olmakla birlikte genel olarak hâkim olduğumu söyleyebileceğim alt alan engelli hakları idi. Sonuç olarak bazılarında daha az diğer bazılarında daha çok olmak üzere ilgili olduğum tüm kavramlar bu çalışmada birleşmiş oldu demem mümkün.

3.2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırmayı nitel araştırma yaklaşımlarından olan fenomenolojik araştırma olarak tasarlandı. Araştırmalar, dayandıkları felsefeye göre nicel ve nitel şeklinde ayrılabilirler. Olayları, olguları anlama ve açıklama amacı taşıyan araştırmacıları etkileyen bir bakış açısının olduğundan söz edilebilir. Nitel araştırmanın bakış açısını kavrayabilmek adına öncelikle nicel araştırma bakış açısına değinmek gerekir. Nicel araştırmalarda gerçekliğin nesnel bir şekilde gözlenebilir, ölçülebilir ve analiz edilebilir olduğuna ilişkin pozitivist bakış açısı hakimdir. Gerçekliğe etki eden değişkenler arası ilişkilerin kanıtlanabilir olduğuna ve nedensellik ilişkisinin kurulabileceğine inanır. Dünya keşfedilebilecek gerçeklerin oluşturduğu tek gerçektir. Nitel araştırmalarda ise dünya birçok gerçekten oluşur. Bu nedenle olaylar ve olguları bireylerin bakış açısından

anlamayı amaçlar. Nitel araştırmalarda genelleme son derece sınırlıdır. Nitel araştırmanın etnografik araştırma, tarihi araştırma, eylem araştırması, fenomenolojik araştırma, kuram oluşturma çalışmaları, durum çalışması, anlatı araştırması olmak üzere birçok farklı türü vardır (Büyüköztürk ve ark., 2015). Yıldırım ve Şimşek (2008) herkes tarafından kabul edilen bir nitel araştırma tanımının olmadığını, nitel araştırmanın tanımı yapmanın g olduğunu, bu nedenle araştırmacıların tanım yapmaktan kaçındıklarını ifade ederler. Bu durumun nedeni ise nitel araştırma kavramının bir çatı kavram olmasıdır. Etnografya, antropoloji, durumsal araştırma, betimsel araştırma, yorumlayıcı araştırma, eylem araştırması, doğal araştırma, kuram geliştirme, içerik analizi gibi birçok kavram nitel araştırma çatısı altında toplanmaktadır. Söz konusu kavramlar araştırma deseni ve teknikleri bakımından benzeştiği için bu kavramları içine alan nitel araştırma çatısı altında birleştirilirler.

Fenomenoloji, deneyimi inceleyen felsefi bir yaklaşımdır. Fenomenologlar arasında birçok farklı vurgu söz konusu olsa da hemen hepsi, insan olma deneyiminin nasıl bir Şey olduğunu düşünmeye yönelik özel bir ilgiyi paylaşırlar. Birçok fenomenolog dünya deneyimlerimizin neye benzediğini nasıl anlayabileceğimizi düşünmeye kendini adanıştır. Fenomenolojik araştırmanın temel ilkesi, deneyimin meydana geldiği Şekilde ve kendi koşulları içinde incelenmesi gerektiğidir. Fenomenolojinin kurucusu olarak nitelenen Husserl insanın belirli bir fenomenle ilgili kendi deneyimlerini doğru bir Şekilde bilebileceği bir yöntem bulmakla ilgilendi ve bunu, söz konusu deneyimin özünü belirlemeye izin verecek bir derinlik ve titizlikle yapacaktı. Husserl, bir deneyimin özünün, görünüşlerinin özel koşullarını aşacağını ve belirli bir deneyimi başkaları için de aydınatabileceğini düşünmüştü (Smith ve ark., 2009). Fenomenolojinin ortaya çıkışıyla ilgili birçok kişi ve kaynak Şüphesiz Husserl'e işaret eder. Rockmore (2020) ise bu görüşün bir parça sorunlu olduğunu ifade eder. Husserlci görüş, fenomenolojinin yahut tam anlamıyla fenomenolojinin Husserl ile başladığını ve hiçbir selefinin olmadığını ileri sürer. Husserl'in kendisi de bu inanca sahiptir. Rockmore Kant, Fichte, Schelling ve Hegel dahil olmak üzere Husserl'den önce yaşamış birçok Alman filozofun fenomenolog sayılabileceğini belirtir.

Zahavi (2020) indirgemeciliğe ve pozitivist görüşe karşı maksatlı eleştiriler getirerek yaşam-dünyasının rehabilitasyonu konusunda tartışmalar yürüten fenomenologların, bedenli ve kültürel olarak gizlenmiş bir dünya-içinde-olmaklık biçiminde anlaşılabilir insan varoluşunun ayrıntılı bir izahını sunarak birçok disipline önemli katkılar sunduğunu ifade eder. Zahavi'ye göre nesnelere ne'liğinden ziyade nasıl'ıyla ilgilenen fenomenoloji, nesnelere kendini sunma şekli, dolayısıyla nasıl görüldüğüyle ilgilenmektedir. Fiziki bir nesne, herhangi bir sanat ürünü, bir sayı, bir ilişki veya bir insanın kendini sunma biçimleri önemli oranda farklılık gösterir ve aynı nesne kendisini farklı bir şekilde gösterebilir.

Fenomenolojik metottan yararlanan bu çalışmada, fiziksel engelli bireylerin ölüm, özgürlük, yalnızlık, anlam gibi her insanın zorunlu olarak muhatap olduğu ontolojik hakikatlerle nasıl ilişkilendiğini, engel durumunun bu ilişkilendirmede nasıl bir rol oynadığını; varoluş sürecinde engelli bireylerin ihtiyaçlarını nasıl tanımladıklarını, engel durumunun ihtiyaçların tanımında nasıl bir rol oynadığını; kendilerine verilmiş olan hakları engelli bireylerin nasıl deneyimlediklerini, engelli olmanın hakları deneyimleme noktasında nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlamak ve sosyal hizmet açısından yorumlamak amaçlanmıştır.

Varoluşçuluk ile fenomenoloji arasındaki sıkı ilişki, Husserl'in varoluşçuluk üzerinde yaptığı etki dikkate alındığında, Hiedegger, Sartre ve Merleau-Ponty gibi varoluşçu filozof olarak adlandırılabilir isimlerin aynı zamanda birer fenomenolog olduğu göz önünde bulundurulduğunda araştırmamızın fenomenolojik bir araştırma olarak tasarlanmasının doğal bir durum olduğu görülebilir.

3.3. VERİ OLUŞTURMA SÜRECİ

3.3.1. Araştırmanın Özneleri

Araştırmanın evrenini Konya ili Merkez ilçelerinde yaşayan on sekiz yaşını doldurmuş fiziksel engelli bireyler oluşturmaktadır. Evren içerisinden amaçsal örneklem (maksimum çeşitlilik örnekleme) metoduyla dahil edilen yirmi üç özne, araştırmanın

örneklemini oluşturmaktadır. Amaçsal örnekleme, araştırmanın amacına bağlı olarak derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır. Belirli ölçütleri karşılayan ya da belli nitelikleri haiz özel durumlarda çalışmak istendiğinde tercih edilen bir yöntemdir. Amaçsal örneklemin aykırı durum örnekleme, maksimum çeşitlilik örnekleme, benzeşik örnekleme, tipik durum örnekleme, tabakalı amaçsal örnekleme gibi türleri vardır. Maksimum çeşitlilik örneklemede temel amaç, araştırmanın amacıyla tutarlı olarak belirlenen farklı durumlar arasındaki ortay veya ayrılan yönlerin, örüntülerin ortaya çıkarılması ve bu sayede problemin daha geniş bir çerçevede betimlenmesidir (Büyüköztürk ve ark., 2015). Veri çeşitliliğini sağlamak amacıyla farklı yaş gruplarından, farklı medeni durumlardan, farklı eğitim düzeylerinden, farklı meslek gruplarından, farklı cinsiyetlerden, farklı engel türlerinden özneler araştırmaya dahil edilmiştir. Aşağıdaki tabloda (Tablo 5) araştırmamıza katılan öznelerin yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, meslek bilgilerine yer verilmiştir.

Araştırmanın öznelerine ulaşma ve araştırmaya katılımı uygun görülen özneleri belirleme konusunda hem kişisel hem de kurumsal bağlantılardan yararlandım. Bu süreçte birçok kamu kuruluşu (bakanlık birimleri ve yerel yönetimler) ve sivil toplum örgütü (Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Konya Şubesi, Türkiye Sakatlar Derneği Konya Şubesi, Konyaspor Engelli Taraftarlar Derneği) yöneticisi ile görüşmeler gerçekleştirdim. Kişisel bağlantılar yoluyla kurumsal bağlantılar geliştirerek öncelikle araştırma evreninde yer alan fiziksel engelli bireyler hakkında detaylı bilgi topladım, sonrasında görüşme yapmayı planladığım öznelere söz konusu bağlantılar yoluyla erişim sağladım.

Tablo 5: Öznelere Ait Sosyo-Demografik Bilgiler

Özne Rumuzu	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim Durum	Çalışma Durumu
K1	39	Erkek	Evli	Doktora mezunu	Akademisyen
K2	42	Erkek	Evli	Lisans mezunu	Memur
K3	34	Erkek	Bekar	Lise mezunu	Kamu İşçisi
K4	52	Kadın	Bekar	İlkokul mezunu	Çalışmıyor
K5	30	Erkek	Bekar	Önlisans mezunu	Çalışmıyor
K6	44	Erkek	Evli	İlköğretim mezunu	Çalışmıyor
K7	32	Erkek	Bekar	Lise mezunu	Kamu İşçisi
K8	44	Erkek	Evli	Yüksek lisans mezunu	Memur
K9	49	Erkek	Evli	Lise mezunu	Emekli
K10	57	Erkek	Evli	İlkokul mezunu	Emekli
K11	49	Erkek	Evli	Okur-yazar	Çalışmıyor
K12	54	Erkek	Evli	Lise mezunu	Emekli
K13	20	Erkek	Bekar	Lise mezunu	Çalışmıyor
K14	36	Erkek	Bekar	Lise mezunu	Çalışmıyor
K15	60	Erkek	Evli	Ortaokul mezunu	Özel işyeri sahibi
K16	34	Kadın	Bekar	Lise mezunu	Memur
K17	37	Erkek	Bekar	Lise mezunu	Memur
K18	51	Erkek	Evli	İlkokul mezunu	Emekli
K19	28	Kadın	Bekar	Önlisans mezunu	Memur
K20	52	Erkek	Evli	Lisans mezunu	Kamuda Yönetici
K21	46	Kadın	Boşanmış	Önlisans mezunu	Memur
K22	49	Kadın	Bekar	Lise mezunu	Kamu İşçisi
K23	27	Erkek	Evli	Lisans mezunu	Memur

Öznelere ait fiziksel engel öykülerine ilişkin bilgiler (engel tanısı, engel oranı, engelin ortaya çıkış zamanı, engelin ortaya çıkış şekli, kullanılan yardımcı araçlar) ise Tablo 6'da gösterilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde birçok farklı tanının olduğu, engel oranlarının geniş bir aralıkta değişkenlik gösterdiği, engelin ortaya çıkış zamanının değiştiği ve farklı yaşam dönemlerinde engel durumunun ortaya çıktığı, yardımcı araçların çeşitlilik gösterdiği görülmektedir.

Tablo 6: Öznelere Ait Fiziksel Engel Bilgileri

Rumuz	Tanı	Oran	Ortaya çıkış zamanı	Ortaya çıkış şekli	Kullanılan yardımcı araçlar
K1	Omirilik felci	%80	7 yaş	Yüksekten düşme	Akülü tekerlekli sandalye + özel donanımlı araç
K2	Miyopati	%40	20'li yaşlar	Doğuştan gelen ama etkileri sonradan yavaş yavaş ortaya çıkan bir hastalık	Baston + üç tekerlekli motosiklet
K3	Spastik	%58	Doğuştan	Zor doğum	Yardımcı araç kullanmıyor
K4	Çocuk felci	%80	8 aylık	Çocuk felci geçirme	Akülü tekerlekli sandalye + manuel tekerlekli sandalye
K5	Nöro-behçet	%88	27 yaş	Ufak tefek aksaklıklarla başlayıp bir gece hiç kalkamama	Akülü tekerlekli sandalye + manuel tekerlekli sandalye
K6	Çocukken felç geçirmiş	%84	1 yaş	Aşının yan etkisi olarak	Akülü tekerlekli sandalye + manuel tekerlekli sandalye
K7	Serebral Palsi	-	4 aylık	Doğum hatası	Koltuk değneği
K8	Polio-Sekeli	%60+	6 aylık	Ateşli hastalık	Koltuk değneği
K9	Polio-Sekeli	%67	2 yaş	Ateşli hastalık	Koltuk değneği + akülü tekerlekli sandalye
K10	Burger hastalığı	%90	53 yaş	Sigara bağımlılığı	Protez
K11	Çocuk felci	%80	6 yaş	Ateşli hastalık	Akülü tekerlekli sandalye + özel donanımlı araç
K12	Çocuk felci	%40	3 yaş	Çocuk felci aşısı olamama	Koltuk değneği
K13	Bedensel	%82	16 yaş	Kaslarda zayıflama, güç kaybı	Akülü tekerlekli sandalye
K14	Kalp-damar rahatsızlığı	%86	5 yaş	Suçiçegi	Protez + Akülü tekerlekli sandalye
K15	Çocuk felci	%45	Doğuştan	-	Yardımcı araç kullanmıyor
K16	Tanı konmamış	%48	Doğuştan	-	Koltuk değneği
K17	Parapleji	%85	18 yaş	Maganda kurşunu	Akülü tekerlekli sandalye
K18	Nörolojik	%92	46 yaş	Felç	Yardımcı araç kullanmıyor
K19	Spina Bifida	%94	Doğuştan	-	Akülü tekerlekli sandalye + manuel tekerlekli sandalye
K20	Ortopedik	%52	Doğuştan	Kusurlu doğum	Yardımcı araç kullanmıyor
K21	Skolyoz + koksartroz	%49	Doğuştan	Genetik	Protez + koltuk değneği + akülü tekerlekli sandalye
K22	Kalça çıkıklığı	%49	Doğuştan	-	Yardımcı araç kullanmıyor
K23	Brakial pleksus	%42	2 yaş	Trafik kazası	Yardımcı araç kullanmıyor + özel donanımlı araç

3.3.2. Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından literatür taraması sonucunda hazırlanan ve otuz dokuz sorudan oluşan Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu kullanılmıştır. Yapılandırılmış görüşmeler araştırmacının özneleri, araştırmacı tarafından hazırlanmış soruların yer aldığı ile bir form çerçevesinde gerçekleştirilir. Görüşme sırasında görüşme öncesi hazırlanmış olan şablona uyulmaya çalışılsa da araştırmacı gerekli gördüğü yerlerde soruların sırasında değişikliğe gidebilir yahut yeni sorular ekleyebilir. Görüşmede amaçlanan bir olgunun ayrıntılarıyla ele alınması olduğundan biçimsel kaygıdan ziyade öze odaklanmak daha uygundur (Bal, 2013). Nitel araştırmalarda, en önemli temalar ve en ilginç sorular verilerin içine daldıktan sonra açığa çıkabilir. Beklenmedik düşünceler, veriler yahut sorunlara karşı açık kalmak bu açıdan önem arz eder. Bir araştırmada odağımızı yeniden değerlendirmeye ve yön değiştirmeye hazır olabilmeliyiz. Bunu yaparken de disiplinli olmaya özen göstermeliyiz. Araştırmanın odağının sürekli değiştirilmesi araştırmanın tamamlanamamasına neden olabilir (Neuman, 2014).

Veri toplama aracını, araştırmanın amaç ve alt amaçlarına uygun olarak ve araştırmanın teorik alt yapısını temel alarak hazırladım. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu, giriş niteliğindeki sorularla başlayarak sırasıyla varoluşçuluğun alt temalarına (yaşamın anlamı, ölüm, yalnızlık, sorumluluk vd.) ilişkin sorular, engellilik ile ilişkili sorular, insan ihtiyaçlarına ilişkin sorular (temel ihtiyaçlar, psikolojik ihtiyaçlar, ilişki ihtiyacı, boş vakit ihtiyacı, erişilebilirlik ihtiyacı, üretim ihtiyacı, katılım ihtiyacı vd.) ve insan haklarına ilişkin sorular olarak devam etmektedir.

Engelli bireyin varoluşu ile ilgili sorular oluşturulurken varoluşçuların hepsinin üzerinde durduğu ölüm, özgürlük, yalnızlık ve anlamsızlık gibi ontolojik hakikatler referans alınmış ve söz konusu hakikatlerin engelli bireyler tarafından nasıl deneyimlendiği sorulmuştur. Engelli bireyin ihtiyaçları ile ilgili sorular oluşturulurken sosyal hizmet ve varoluşçu bakış açısıyla benzer bir noktadan hareketle bütüncül bir yaklaşım sergilenmiş, insanın hem fiziksel hem de psiko-sosyal varoluşuyla ilişkili olabilecek ihtiyaçları ve de hem şu anki ihtiyacı hem de gelecekle ilgili arzularıyla ilgili

sorular sorularak ihtiyaçlar konusundaki deneyimleri sorulmuştur. Sosyal hizmet ve varoluşçuluk açısından bireylerin yalnızca neye ihtiyaçları olduğu değil aynı zamanda ihtiyaçlarını nereden ve nasıl karşılayabildikleri de önemli olduğundan, ihtiyaçların karşılanmasıyla ilgili de sorular sorulmuştur. İnsan hakları ile ilgili sorularda sosyal hizmet ve varoluşçu bakış açısına uygun bir dil kullanılarak hak öznesi olarak engelli bireylerin mevcut durumda insan haklarına ilişkin deneyimlerinin nasıl olduğu ve haklar konusunda kendi deneyimlerinden hareketle nelerin değişebileceği ile ilgili sorular sorulmuştur.

Yarı yapılandırılmış gürüşme formunu oluştururken, gürüşme sorularının anlaşılabilirliği, netliği ve konu ile yöntemine uygunluğu konusunda uzman gürüşüne başvurdum. Hazırlanan gürüşme sorularını, gürüşleri alınmak amacıyla daha önce benzer konularda çalışmaları olan ya da birebir sahada engelli bireylerle çalışan uzmanlara gönderdim ve alınan geri bildirimler neticesinde gürüşme formunu şekillendirdim.

3.3.3. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri yüz yüze derinlemesine gürüşme aracılığıyla toplanmıştır. Fenomenolojik araştırmalarda veri toplama süreci genellikle, fenomeni deneyimleyen bireylerle gerçekleştirilen gürüşmeleri içerir (Creswell, 2016). Bu araştırmada da fiziksel engelli bireylerin gözlem yoluyla elde edilemeyecek duygu, düşünce, bakış açısı ve yaşam deneyimleri birebir derinlemesine gürüşmelerle keşfedilmeye çalışılmıştır.

Araştırma verilerini Mart 2021'den Aralık 2021'e kadar geniş bir aralıkta topladım. Pandemi boyunca vaka sayılarının dönem dönem artıp azalması nedeniyle iki gürüşme arasında uzun süreler geçebilmiştir. Yaşadığım il ile araştırma verilerimi topladığım ilin farklı olması da sürecin uzamasında etkili olmuştur. Pandemi ve mesafeyi hesaba katarak etik kurul izni alırken veri toplama sürecini uzun tuttuğumuz için bu konuda herhangi bir etik engelle karşılaşmadım.

Araştırma kapsamında toplamda yirmi üç görüşme gerçekleştirdim. Görüşmelerden yalnızca bir tanesini online/uzaktan gerçekleştirdim. Geriye kalan yirmi iki görüşmeyi yüz yüze gerçekleştirdim. Online görüşmeleri tercih etmememin sebepleri olarak, araştırma öznelerinin kullandıkları mikrofonların ses kalitesinin düşük olabilmesi, online görüşme gerçekleştirilen ortamı dış uyarıcılardan yalıtamamaları, internet bağlantılarında yaşanabilecek aksaklıkları dile getirebilirim.

Araştırma özneleri ile yaptığım görüşmeler ortalama yaklaşık 50 dakika sürmüştür. Pandemi sebebiyle ve öznelerin fiziksel engel durumu nedeniyle görüşmeler mümkün mertebe uzun tutulmamaya çalışılmıştır. En uzun görüşme 84 dakika sürmüştür. Yüz yüze yapılan görüşmelerin tamamı kapalı ortamlarda gerçekleştirildiği için hem kendim hem de görüşme yaptığım özneler maske takmak zorunda kalmışlardır. Sürekli maskenin içerisinden konuşmak bir süre sonra yorgunluğa neden olabilmektedir. Ayrıca fiziksel engelli olmaları sebebiyle görüşme boyunca sabit, hareketsiz kalmanın, özneleri zorladığımı gözlemledim. Bazı özneler ilk defa bu kadar uzun süre hareketsiz kaldıklarını ifade etmiş, diğer bazıları soruların uzun ve yorucu olduğunu da belirtmiştir.

Sivil Toplum Örgütü ile bağı olan öznelerle görüşmeler Türkiye Sakatlar Derneği Konya Şubesi'nde gerçekleştirilmiştir. Dernekte görüşme yapabilmek, derneğin imkanlarını kullanabilmek adına öncesinde dernek yönetiminden izin alınmıştır. Dernek üyesi öznelerle görüşme gerçekleştirilmeden önce dernek yöneticileri veya derneğin müdavimi haline gelmiş kişileri bağlantı noktası yaparak araştırmanın öznelerine ulaştım ve görüşmeler gerçekleştirdim.

Dernek üyeliği olmayan, dernek çalışmalarına aktif olarak dâhil olmayan öznelerle görüşmeler, öznelerin görev yaptıkları iş yerlerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaların öznelerinin büyük çoğunluğunun Tablo 8 incelendiğinde kamuda memur yahut işçi pozisyonunda çalıştığı görülecektir. Özel sektörde görev yapan engelli bireyler ile işyerlerinde görüşme gerçekleştirmek görece daha zor olduğu için özellikle kamu çalışanlarını seçtim. Pandemi nedeniyle hafta sonu dışarı çıkma yasakları söz konusu

olduğundan, hafta içi işyerinde görüşme gerçekleştirilemeyen özel sektörde çalışan engelliler ile hafta sonu görüşme imkânı da olmamıştır.

3.4. VERİLERİN ANALİZİ

Görüşmelerde öznelerden alınan izinler doğrultusunda ses kayıt cihazı kullanarak görüşmeleri kayda aldım. Görüşmelerden elde ettiğim verileri ses kayıtlarından metinlere döktüm ve toplamda yaklaşık 250 sayfalık bir veri elde ettim. Ses kayıtlarını metinlere aktarma işini toplu bir şekilde değil, iki yahut üç görüşmede bir yaptım. Bunu yapmamın amacı hem görüşmelerin nasıl geçtiğini gözden geçirmektir hem de veri doygunluğunu değerlendirebilmektir. Metinlere aktarma esnasında metinlerin üzerlerine analiz aşamasına ilişkin birçok not tutma imkânı da buldum. Sonrasında ise içerik analizi yöntemi ile metinlere aktarılan verilerin analizini gerçekleştirdim. İçerik analizinin amacı, metinlerdeki içeriğin ne anlama geldiğini, temel vurgusunun ne olduğunu anlamak ve bu bağlamda yorumlamaktır (Bal, 2013). Birbiri ile benzer verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde birleştirilir ve söz konusu veriler, okuyanın anlayabileceği şekilde düzenleyerek yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Verilerin analizinde, nitel araştırmalar için veri analizi imkânı sunan MAXQDA 18 programından yararlandım.

3.5. ETİK KONULAR

Araştırmaya katılım için gönüllülük kriteri esas alındı. Görüşmelerden önce araştırmanın öznelerine ilk olarak araştırmacılar hakkında bilgi verdim. Daha sonra araştırma ile neyi amaçladığımı, araştırmanın neye katkı sunabileceği ile ilgili bilgi verdim. Son olarak görüşmenin ortalama ne kadar sürebileceği, soruların ana hatlarıyla nasıl seyredeceği üzerine bilgi vererek araştırmayı kabul eden gönüllülere Gönüllü Katılım Formu imzalattım.

Görüşmeleri hem kovid ile ilgili tedbirler nedeniyle hem de öznelerin kendilerini daha rahat ifade edebilmeleri amacıyla mümkün olduğunca baş başa gerçekleştirdim. Pandeminin olası olumsuz psikolojik etkilerinden ve bazı araştırma sorularının

(özellikle varoluşçu temalarla ya da insan hakları ihlalleri ile ilgili vb.) içeriğinden ötürü cevapladıkları takdirde kendilerini kötü hissedebilecekleri soruları atlayabileceğimizi, gerekli gördükleri takdirde görüşmeyi sonlandırabileceklerini öznelere ifade ettim. Bununla birlikte araştırmaya dahil olan öznelere görüşmeyi yarıda bitirmeye yönelik bir taleple karşılaşmadığımı da ifade etmeliyim.

Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi ve veri toplama aşamasına geçilebilmesi adına Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 3.3.2021 tarih ve E-35853172-300-00001477931 sayılı etik kurul onayı (EK-2) alınmıştır.

4. BÖLÜM: ANALİZ

Araştırma bulgularının analizi “Varoluşçu Temalara İlişkin Bulguların Analizi”, “İhtiyaç Temalarına İlişkin Bulguların Analizi” ve “Hak Temalarına İlişkin Bulguların Analizi” olmak üzere üç ana başlık altında gerçekleştirilmiştir. Analiz bölümü boyunca her bir tema tek tek ele alınmış, alt temalar ve kodlar temaların alt başlıkları şeklinde verilmiştir. Kodları temsil eden özne ifadelerine yer verilirken öznelerin ifadelerine eşit şekilde başvurulmaya çalışılmıştır. Araştırma bulguları, araştırmanın amaçları ile paralel olarak önce varoluşçu temalar, sonra ihtiyaçlara ilişkin temalar ve en sonda da haklara ilişkin temalar şeklinde sunulmuştur.

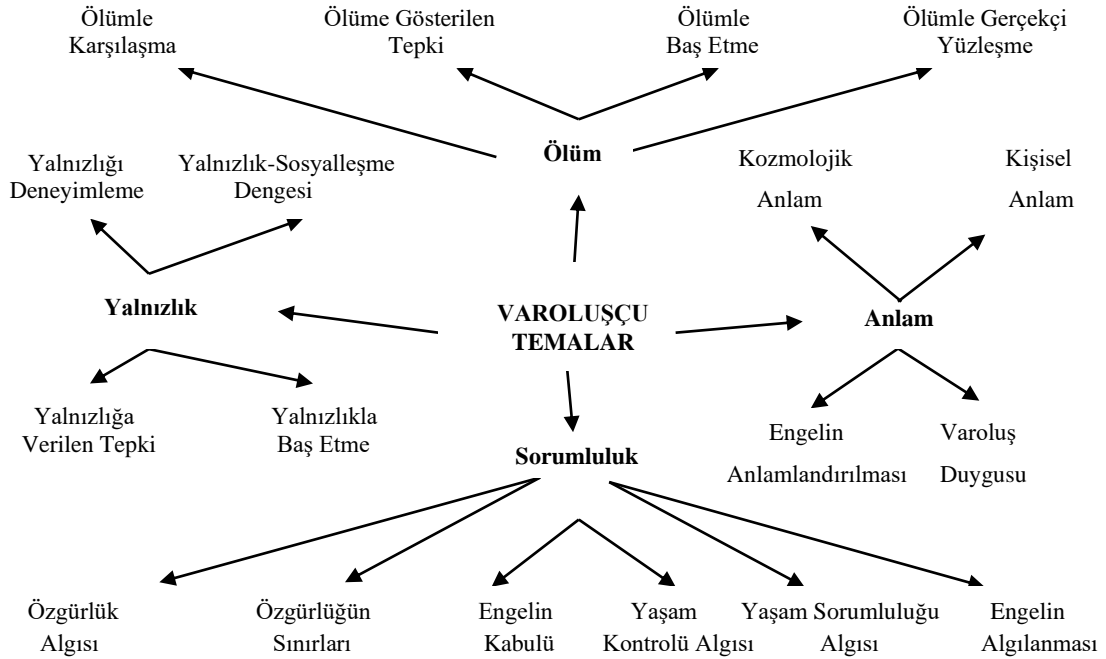
Analiz bölümü boyunca her bir temadan önce ilgili temaya dair bir giriş niteliğinde açıklama yapılmış, her bir alt temanın sonunda, diğer bir alt temaya geçmeden önce sosyal hizmet bağlamında söz konusu temanın analiziyle ilgili özetleyici bir değerlendirme yapılmış, her bir kodla ilgili iç ve dış yorum yapılmaya çalışılmıştır.

4.1. VAROLUŞÇU TEMALARA İLİŞKİN BULGULARIN ANALİZİ

Bu başlık altında varoluşçu temalara ilişkin bulguların analizine yer verilecektir. Varoluşçu temalar toplam dört ana temaya ayrılmıştır. Bunlar sırasıyla ölüm, sorumluluk, yalnızlık, anlam temalarıdır. Aşağıdaki Şekil’de (Şekil 3) varoluşçu temalar ve alt temalar gösterilmiştir.

Araştırmamızın ilk alt amacı engelli bireylerin ontolojik hakikatleri nasıl deneyimlediklerini anlamaya çalışmaktır. Söz konusu amaçla bağlantılı araştırma sorusu “Sosyal hizmet bağlamında, fiziksel engelli bireyler ontolojik hakikatleri nasıl deneyimliyorlar?” şeklindedir. Varoluşçu yaklaşıma göre insan olan herkesin muhatap olduğu birtakım ontolojik gerçeklikler (ölüm, sorumluluk, yalnızlık, anlamsızlık gibi) mevcuttur. Sosyal hizmetin müdahale alanında yer alan fiziksel engelli bireyler de dahil olmak üzere dezavantajlı gruplar da bu ontolojik hakikatlerden muaf değildirler. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanları herhangi bir dezavantaj grubunun varoluşu üzerine

eğilirken öncelikle her insanın muhatap olmak durumunda kaldığı ontolojik hakikatlerle nasıl ilişkilendiği ile ilgilenmelidir.

Şekil 3: Varoluşçu Temalar

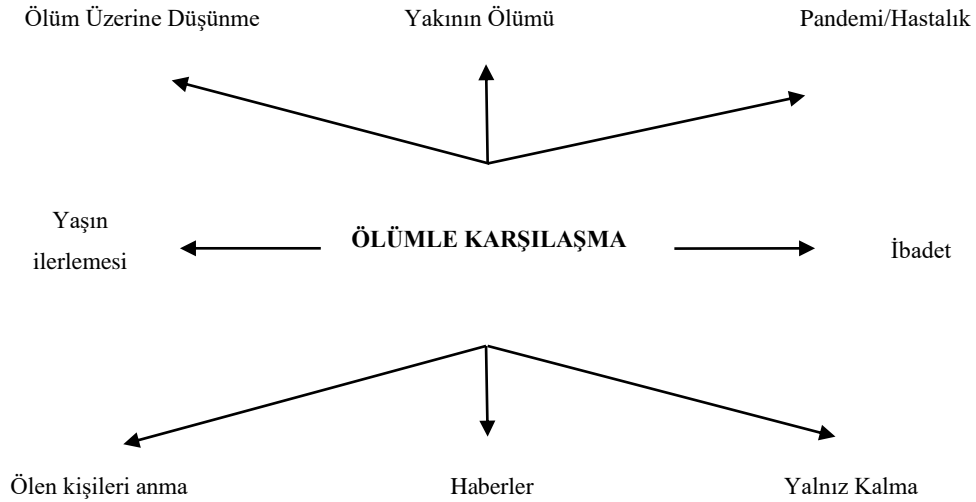
4.1.1. Ölüm Teması

Ölüm, hayat sürüp giderken arka planda daima varlığını hissettirir. Hem hayatı hem de ölümü birbirlerinden ayrı olarak düşünmek çok da mümkün değildir. Ardışıkmiş gibi görünen hayat ve ölüm esasında aynı anda vardır. Hayatın başladığı andan itibaren ölüm de ona eşlik etmeye başlar. Ölüm her ne kadar anksiyetenin en eski nedeni ve psikopatolojinin asli kaynağı olarak görülebilirse de varoluşçu bir yaklaşımdan bakıldığında ölüm kaygısını ortadan kaldırmaya çalışmanın amaçlanması gerekmez. Ölümle ilişkili kaygının düşmanca bir tarafı olabileceği gibi rehber olma gibi bir özelliği de söz konusudur. Ölüm anksiyetesi, otantik varoluşa giden süreçte rehberlik etme potansiyelini haizdir (Yalom, 2018). Hiedegger'e göre gündelik yaşam asli varlığını unutturarak insanı otantik varoluş modundan uzaklaştırır ve otantik olmayan varoluş şekline geçirir. İnsan böyle bir durumda, ne olduğuna ilişkin farkındalık olmaksızın yaşayıp ölür. Ölüm, insanı otantik varoluşa yeniden taşır. İnsanın otantik

varoluğu, “ölüm-için-varlık”, ölüme yönelmişlik içindeki bir yaşamdır (Hilav, 2011). Ölüm, ayrıca bir sınır durum olarak da ele alınabilir. Sınır durumlardan kasıt, aşılması ya da değiştirilmesi mümkün olmayan durumlardır. Basit düzeyde bir varoluğu şeklinde bu sınır durumların önünden genellikle gözlerimiz kapalı, sanki hiç yoklarmışçasına yaşayarak geçip gideriz. Sınır durumlarda, iki ihtimal söz konusudur, ya hiçlik kendini gösterir ya da neyin önemli olduğu hissedilebilir hale gelir (Jaspers, 2018). Sınır durumları kendisine çarptığımız bir duvar olarak görebiliriz. Böylesi durumlarda bizler kendi gücümüzle daha ötesine geçemeyeceğimizi idrak ederiz. Bunu kendi ölümlülüğümüzü düşündüğümüz vakit yahut içine düştüğümüz değiştirilemez durumu fark ettiğimizde anlarız (Weischedel, 2014).

Araştırmamızda ölüm teması ölümlle karşılaşma, ölüme verilen tepki, ölümlle baş etme, ölümlle gerçekçi yüzleşme olmak üzere toplam dört alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 4, 5, 6, 7’de verilmiştir.

4.1.1.1. Ölümlle Karşılaşma

Şekil 4: Ölümlle Karşılaşma Alt Teması ve Kodlar

4.1.1.1.1. Ölüm Üzerine Düşünme “*Hani ölüp toprağın altına girmek, böyle düşünüyordum*”

Ölüm ile çok farklı şekillerde karşılaşmak mümkündür. Ölüm ya da özelde kendi ölümlülüğümüz üzerine çoğu zaman düşünmediğimiz söylenebilir. Bazı dönemlerde ise insanlar, ölümü hatırlatıcı bir işaret olmaksızın yahut bir ölüm tehdidi olmaksızın ölüm ve kendi ölümlülükleri üzerine düşünebilir. İnsanı zaten diğer canlılardan ayıran niteliklerden birisi de kendi ölümü üzerine düşünebilme yetisidir. Diğer canlılar hayatta kalma içgüdüsünü tetikleyecek bir tehlike sezmedikleri sürece ölümü gündemlerine almazlar. K22 ergenlik döneminde kendi ölümü üzerine düşündüğünü ifade etmiştir:

“Hani lise dönemimde ölmekten falan çok korkuyordum. Hani ölüp toprağın altına girmek, böyle düşünüyordum falan, korkuyordum”. (K22, Kadın, 49)

4.1.1.1.2. Ölen Kişileri Anma “*Bir mezarlıktan geçerken hatırlarım*”

Ölümü hatırlamanın yollarından biri ölmüş olan yakınlarla, aile ve akrabalarla sürdürülen bağıdır. Mezarlıkları ziyaret etmek bu bağı sürdürme yollarından biridir. K4, K8 ve K12 mezarlık ziyaretleri yaparak yakınlarını andıklarını ve bu sayede de kendi ölümlülüklerini hatırladıklarını belirtmişlerdir.

“Genellikle mezar ziyaretini çok yaparım babamın, dedelerimin, babaannemin, anneannemin herkesin. Biz de gideceğiz, siz geldiniz biz de gideceğiz yani herkes gibi inşallah. Ziyaretler yaparım yani.” (K4, Kadın, 52)

“Yani bu imtihan dünyasında diyoruz ki mezarlıkları ziyaret ediyoruz, cenazelere gidiyoruz. Buradan kendimize bir şey çıkartıyoruz. Hani diğer normal arkadaşlar gibi yani engelli olmayan arkadaşlar gibi biz de cenazelere gidiyoruz.” (K8, Erkek, 44)

“Bir mezarlıktan geçerken hatırlarım, sonra bir cenaze namazına gittiğim vakit hatırlarım.” (K12, Erkek, 54)

Günümüzde mezarlıklar şehirlerin merkezine uzak yerlerde kalmaktadırlar. Özakkaş (2014) eskiden mezarların mahalle içlerine yapıldığını, insanların bu sayede ölüm ile sürekli karşılaştıklarını, kendilerini ölümsüz/özel hissetmediklerini vurgulamıştır. Dolayısıyla ölüm teması ile kent mimarisi arasında bir bağ olduğu söylenebilir. Mezarlıkların kentin neresine konumlandırıldığına ek olarak binaların boyutu da ölümle bağlantılı olabilir. Bir kentteki binaların görkemli ve yüksek katlı olması özel hissetmekle, ölümsüz hissetmekle ilgili olabilir.

4.1.1.1.3. İbadet Yoluyla Ölümle Karşılaşma “*Sabah namazına kalktığımda ölüm aklıma gelir*”

İbadet esnasında insanın, sonlu varoluşunu hatırlaması dini bağlamda doğal olmakla birlikte olması gerektir. Özellikle semavi dinler, ibadet vasıtasıyla, insanı dünyaya yollayan ve nihayetinde geri yanına alacak olan Tanrı ile iletişim kurulabileceğini bildirir. İnsana ölüm gelmeden önce Tanrı’yı anmak, zikretmek gerekliliğini vurgularlar. Bu gerçekliğe istinaden ibadet esnasında ölümün hatırlanmasının doğal bir durum olduğu ifade edilebilir. K15, K20 ve K23 ibadet (namaz kılma ve kutsal kitabı okuma) vasıtasıyla ölümü ve ölümlülüklerini hatırladıklarını dile getirmişlerdir.

“Şöyle söyleyim ölüm hiçbir zaman aklımdan çıkmaz benim. Mesela sabah namazına kalktığımda ölüm aklıma gelir, yatarken abdestli yatarım belki ölüyorum kalırım diye. Yani ölümü ben hiç aklımdan çıkarmam. Ha bazen dahiyorsun, aklından gidiyor ama.” (K15, Erkek, 60)

“Ölüm düşüncesi sürekli aklımda. Ölümü, her an olabileceğim gibi, çünkü sürekli Kur’an-ı Kerim okuyorum, günlük, orada sürekli ölümü bana hatırlatıyor. Ölümü bana sürekli hatırlattığı için de o düşünce sürekli bende var.” (K20, Erkek, 52)

“Ölümü ben gün içinde, hani sabah namazına kalkamıyoruz şu an ama dört vakit rahat hatırlıyorum deyim yani.” (K23, Erkek, 27)

Tarihsel sürece bakıldığında ölümü, sonluluğu hatırlatma, genellikle öbür dünya inancı ile de bağlantılı olarak peygamberlere ve din görevlilerince yapılmıştır. İslam peygamberi ünlü bir hadisinde “Lezzetleri yok eden ölümü çok hatırlayın.” demiştir

(Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017). Sonlu bir varlık olduğumuzu akıldan çıkarmamaya davet vardır burada.

4.1.1.1.4. Yaşın İlerlemesi “*Otuz beşimi geçtim*”

İnsan yaş aldıkça kronolojik olarak ölüme daha fazla yaklaşarak kendi ölümlülüğü üzerine düşünmeye başlayabilir. İnsan bedenindeki birtakım fizyolojik değişiklikler belirli bir yaştan sonra insanı sonluluk düşüncesine yaklaştırabilir. Fizyolojik etkilere ek olarak insan kendisine psikolojik bir sınır koyarak da aynı etkiyi yapabilir. Örneğin belirli bir yaşı geçtikten sonra ölümlülük ihtimalinin arttığını düşünebilir. K2 konu hakkındaki fikrini şu şekilde ifade etmiştir:

“Otuz beşimi geçtim, başladım çok ciddi hissetmeye. Kırka bastığım anda artık ölüm ensemde.” (K2, Erkek, 42)

Yaşlandıkça ölümü daha yakın hissetmek ölümden korkulacağı, ölüm endişesi yaşanacağı anlamına ise gelmez. Alanyazın incelendiğinde tam aksini destekler nitelikte birçok çalışma vardır. Söz konusu çalışmalarda ileri yaştaki yetişkinlerin, daha genç yaştakilere oranla, ölümden daha az korktukları ortaya çıkmıştır (Steven ve ark., 1980; Thorson ve Powell, 2000).

4.1.1.1.5. Yakınların Ölümü “*Babaannemi kaybettik*”

İnsan kendi ölümlülüğü üzerinden ölüm ile karşılaşabileceği gibi yakınlarının ölümü üzerinden de kendi ölümlülüğü ile karşılaşabilir. Yakınlarını kaybetmiş olan K14, K16 ve K23 kendi deneyimlerini şöyle dile getirmişlerdir:

“Mesela bir sene önce, babaannemi kaybettik, o zaman birazcık daha çok ölümü benimsedim. Hele onu ölümlülüğü görmek, çok nadir görmüştüm hayatımda bir insanın son anlarını. O babaannemin son anları beş altı ay gözümün önünden gitmedi.” (K14, Erkek, 36)

“Kardeşim sabah gidip akşama vefat ettiği için hiç aklımdan çıkmayan bir şey yani. O yüzden ölümü her şeyde hatırlarım.” (K16, Kadın, 34)

“Yakın zamanda yaşadık. Babaanneyi de kaybettik. Beni büyüten insan 30 Nisan’da kalp krizi ile rahmetli oldu. Zor.” (K23, Erkek, 27)

Zastrow ve Kirst-Ashman (2015) ilkel toplumlarda insanların, yakınlarının ölümüne birebir şahit olmaları nedeniyle ölümün daha doğal karşılandığını, modern dönemde ise insanların hastane, huzurevi, bakım evleri gibi kurum/kuruluşlarda öldükleri için insanların nadiren yakınlarının ölümlerine birebir şahit olduklarını, bu durumun ise ölümü doğal bir şey olmaktan çıkardığını belirtirler.

4.1.1.1.6. Pandemi/Hastalıkta Ölümle Karşılaşma *“Koronanın bir gün bana vurmuyacağını hiç düşünmedim”*

İki yılı aşkın süredir gündemimizi meşgul eden kovid-19 pandemisi dünya üzerinde yaşayan insanlar olarak bizlere, aslında ölüme ne kadar yakın olduğumuzu göstermesi bakımından önemlidir. Hayatımızı ciddi şekilde tehdit eden kovid-19 virüsü, geçtiğimiz iki yıldır ölümlü olduğumuz gerçeğini sürekli akılda tutmamızı sağladı. Günlük vaka ve ölüm oranlarının sürekli karşımıza çıktığı ve bu oranları ciddiye almamız gerektiği düşünüldüğünde son zamanlarda ölümlü olduğumuzu en çok hatırlatan şeyin belki de pandemi olduğu söylenebilir. K1 ve K2 pandemisinin kendi üzerlerindeki etkisine dikkat çekmişlerdir:

“Mesela kovid sürecinde onların hasta olduğu bir süre oldu. Hatta annem yoğun bakıma alındı falan. O duygular da yüzleştim o dönemde. Bir de görüşemiyorsunuz sürekli. Tekrar onlara bir şey olur korkusuyla, o da o duyguyu pekiştiriyor.” (K1, Erkek, 39)

“Koronanın bir gün bana vurmuyacağını hiç düşünmedim. Yüzde üç rahat olma hasleti hiç olmadı bende. Ölüm ensemblede bunu hissedebiliyorum.” (K2, Erkek, 42)

Ölümlü ya da kendi ölümlülüğümüzle karşılaştığımız her durumda ölüm korkusu ya da kaygısı gelişmesi gibi bir şey söz konusu değildir. Ancak pandemide, özellikle pandemisinin ortaya çıktığı ilk dönemlerde ölüm korkusunun tüm dünyada önemli bir sorun haline geldiği bilinmektedir. Menzies ve Menzies (2020) kovid-19 salgını ile

ölüm korkusundaki artışa dikkat çekmişlerdir. Yazarlar, kovid-19'a bağlı ölüm korkusundaki artışın, ruh sağlığını olumsuz şekilde etkilediğini ileri sürmüşlerdir.

Pandemi boyunca sağlıklı bir yas süreci de işletilememiştir. Kovid-19 sebebiyle yakınıni kaybeden insanların, ölümden sonraki süreçte birtakım ritüelleri yerine getiremiyor oluşunun, yas karmaşıklıklarını artıran bir tarafı vardır. Sağlıklı bir yas süreci işlemediğinde, ileride bazı problemler ortaya çıkabilmektedir. Bu yüzden sosyal hizmet uzmanları dahil olmak üzere, ruh sağlığı ile ilgili görev alan herkes, yas sürecinin sağlıklı bir şekilde işlemesi için çalışmalarda bulunmalıdır (Johns vd., 2020).

Sosyal hizmet uzmanları da pandemiden etkilenmiştir. Pandemi esnasında uzmanlar ile yapılan bir çalışmada, sosyal hizmet uzmanlarının hem kendileri hem de başkalarının ölümüne ilişkin korku düzeylerinin yüksek olduğu, bununla birlikte başkalarının ölümü üzerinden ortaya çıkan korkunun ise daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Martinez-Lopez vd., 2021).

Hastalıklar yalnızca salgın dönemlerinde değil diğer zamanlarda da ölümü hatırlatabilecek bir etkiye sahiptir. İnsanın kendisinin ya da yakınlarından birisinin hasta olması da ölümlle karşılaşmayı sağlayabilir. K21 bu durumu şöyle belirtmiştir:

“Sık sık. Çünkü hasta bir babam var. Yani yatalak daha doğrusu. Her gün onu düşünüyorum.” (K21, Kadın, 46)

4.1.1.1.7. Medyada Ölümle Karşılaşma *“Haberlerde ölümler olunca işte”*

Medya ölümle sıklıkla karşılaştığımız bir mecradır. Her gün televizyonda yahut internette, sosyal medyada ölüm haberleri ile karşılaşabilmekteyiz. Bununla birlikte medyada ölüm haberi yapılan insanlar bizim yakınlarımız olmadığı ya da söz konusu ölüm haberi bizimle ilgili bir şeye temas etmediği sürece kendi ölümlülüğümüze ne kadar yaklaştıracığı ise tartışmaya açık bir konudur. K11 ve K22 medya vasıtasıyla ölümle karşılaştıklarını belirtmişlerdir:

“Her gün ölüm var yani. Akşam haberleri dinlerken, sabah programları dinlerken, televizyon seyrederken her an ölüm gözümüzün önünde yani. Ondan kaçış yok.” (K11, Erkek, 49)

“Genelde gelir ya ölüm aklıma. Ne bileyim bir program izlerken, haberlerde ölümler olunca işte.” (K22, Kadın, 49)

4.1.1.1.8. Yalnız Kalındığında Ölümle Karşılaşma *“Tek başıma odada kaldığımda”*

Yalnız kaldığında insanın sonluluğu ile yüzleşmesi varoluşçu açıdan olağan bir durumdur. İnsan olarak hepimizi ilgilendiren ontolojik gerçekliklerden birisi ile karşılaşıldığında, diğerleri ile de karşılaşılma ihtimali söz konusudur. İleride yalnızlık temasının analizini içeren bölümde de yalnızlık ile ölüm korkusunun aynı anda ortaya çıktığı görülmüştür. K13 ve K14 yalnız kaldıklarında sonluluk gerçekliğine yaklaştıklarını şu sözlerle dile getirmişlerdir:

“Ölümü tek kaldığımda, tek başıma odada kaldığımda hissedirim.” (K13, Erkek, 20)

“Ölümü genelde her zaman değil ama belirli aralıklarla, yani namaz kılarken, yalnız kalırken, bir şey düşünürken. Her dakika değil ama bu şekilde.” (K14, Erkek, 36)

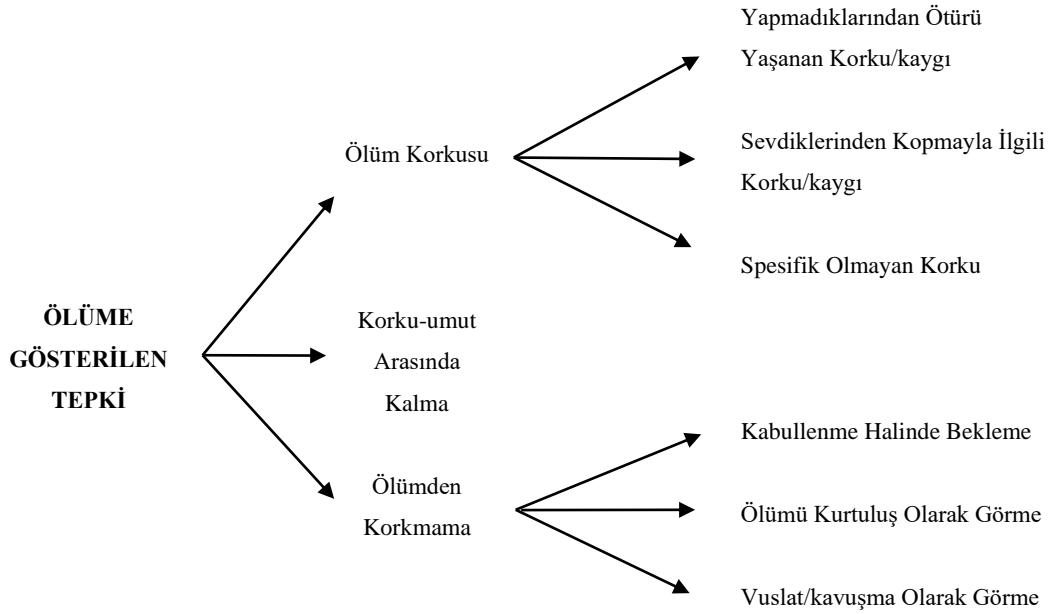
Ölümle Karşılaşma alt teması bize bir insanın çok farklı şekillerde ölüm ile karşılaşabileceğini göstermiştir. Her ne kadar araştırmamızda bir alt tema olarak ortaya çıkmamış olsa da ölüm olgusu ile karşılaşılacak önemli bir alan da sanat/edebiyattır. Türk edebiyatında ölüm teması çokça bahsi geçen bir temadır. Örneğin Yunus Emre’de ölüm teması en önemli temalardan birisidir. Yunus Emre sık sık kendi ölümü üzerinden çok gerçekçi tasvirler sunar. *Beş karış bez durur tonum/ılan çıyan yiye tenüm/Yıl geç obrıla sinüm/unıdılup kalam birgün*” (Tatçı, 2014). Necip Fazıl Kısakürek (2019) “Ölünün Odası” isimli şiirinde kendi ölümü üzerine bir şiir kaleme almıştır. Şiirde, öldüğü odayı ve ölü halini tasvir etmiştir. Ölümüne hazırlıksız yakalanacağını dile getirmiştir. *“Sarkık dudaklarında asılı titrek bir ân/Belli ki, birdenbire gitmiş çırpınamadan/Bu benim kendi ölüm, bu benim kendi ölüm/Bana geldiği zaman, böyle gelecek ölüm...”*. Erdem Beyazıt (2017) “Kendi Ölümüm Üzerine Bir Deneme” isimli

eserinde ölümü sürekli arka palanda hissettiğini ifade ederek, çevresindeki insanların farklı farklı tepkilerini konu edinmiştir. *“Karım bomboş bulacak dünyayı/-N’olurdu birlikte ölseydik, deyip duracak/Oysa insan yalnız ölür/Ama o olmayacak dualarla teselli arayacak.”*

Sosyal hizmet eğitimi kapsamında İnsan Davranışı ve Sosyal Çevre dersinde insan gelişimi işlenir ve ölüm konusu yaşlılık bölümünde yer alır. Dolayısıyla ileri yaşta ölüm gerçeği ile muhatap olma durumu ile ilgili sosyal hizmet uzmanları bilgi sahibidirler. Ölüm ile ilgili istatistikler incelendiğinde yaşlılık ile ölümü ilişkilendirmek gayet anlaşılabilir bir durumdur. Hobart (2002) özellikle gerontolojik sosyal hizmet uzmanlarının ölüm olgusu ile karşılaşma ihtimallerinin yüksek olduğunu, bu nedenle ölüm olgusuna aşına olunması gerektiğini ifade etmiştir.

Sosyal hizmet uzmanları, çalışma alanlarının geniş olması nedeniyle farklı birçok durumda ölüm gerçeği ile karşılaşabilir. Pandemi veya afet gibi durumların yanı sıra farklı durum ve zamanlarda da ölüm teması ile karşılaşabilirler. Hastaneler ve klinikler benzeri çalışma ortamlarında daha sık olmak kaydıyla farklı alanlarda görev alırken de ölüm olgusu ile karşılaşabilirler. Bu sebeple sosyal hizmet uzmanları ilk olarak kendi sonlulukları üzerine düşünmelidirler. Böyle yapmadıkları takdirde müracaatçıların ölümüne ilişkin sorularını yanıtsız bırakacaklardır (Mathews, 2009).

4.1.1.2. Ölüme Gösterilen Tepki

Şekil 5: Ölüme Gösterilen Tepki Alt Teması ve Kodlar

4.1.1.2.1. Ölüm Korkusu ““*Hani geride bıraktıklarım korkuyorum*”

Ölüm ya da ölümlülük karşısında insanların verebileceği tepkiler farklılaşabilir. Söz konusu farklılığı etki eden pek çok durum olabilir. Korku ya da kaygı hissetmek ölüme verilen tepkilerden akla ilk gelenidir. Varoluşçu perspektiften bakıldığında esasında ölüm korkusu diye bir şeyden bahsedilemez. Ölümden ziyade sevdiğimiz insanlarla yeterli vakit geçirememekten, yapmak isteyip de yapamadıklarımızdan, pişmanlıklarımızdan, suçluluklarımızdan korkarız (İçöz, 2020). K14, K15 ve K21 ölüm gerçekliğinde neyin korkutucu olduğunu şöyle ifade etmişlerdir:

“Ölüm, ölüm var. Kısaca şöyle söyleyeceğim ölüm konusunda, sevdiğilerimden ayrı kalmak, korkutucu olan bu.” (K14, Erkek, 36)

“Şimdi hayat bu, dünyaya geldin, doğdun, öleceksin. Ne zaman öleceğimizi bildiğimiz de yok. Ha bu esnada ben derim ki güzel yaşamak lazım. Cenab-ı

Allah'a sorumluluğunu yerine getirdikten sonra, bir tabir vardır parası olan pazardan, imanı olan mezardan korkmaz, bu.” (K15, Erkek, 60)

“Hani geride bıraktıklarına korkuyorum. Yani ben gittiğim için değil, geride kalanlar ne yapacaklar. Benim için ağlayacaklar, bensiz yapabilecekler mi. Acaba yaptığım bir şey var mı benim onlara ama hani bir çocuk olunca bu endişe daha çok artıyor.” (K21, Kadın, 46)

Tolstoy'un (2019) “İvan İlyiç'in Ölümü” isimli eseri ölümün kıyısında olan ve yaşamındaki seçimlerinden pişmanlık yaşayan bir adamın trajedisini konu edinir. Amansız bir ölümcül hastalığa yakalanan İvan İlyiç, ölümün kıyısına geldiğinde yaşamın ne kadar anlamsız olduğunu düşünmeye başlar. Bir süre sonra fark eder ki anlamsız olan kendi hayatıdır. Zira tatmin edici bir hayat yaşamadığını ve bunun da kendi seçimleri yüzünden olduğunu zor da olsa kabul etmiştir. Başta tabi ki de kendi elinde olmadığını düşünür yaşadığı hayatın, ancak sonradan gerçeği kabullenmek zorunda kalır. Kitabın özet cümlesi ise İvan İlyiç'in sorduğu şu soruda gizlidir:

“Ya gerçekten de yaşamam gerektiği gibi yaşamadıysam, bilinçli seçtiğim yaşamım yanlışsa?”

Cüceloğlu (2021)'na göre kendi deyimiyle yaş aldıkça “mendeburlaşan” insanlar vardır. Etrafındakilere karşı sürekli öfkeli, ancak öfkesinin kaynağına ilişkin bir fikri yoktur. Aslında bu kişilerin öfkesinin temeli, yaşanmamış ya da boşa yaşanmış bir ömürdür. İvan İlyiç bu tiplere örnektir. Cüceloğlu bu tipin karşısına ise yaş aldıkça keyiflenenleri koyar. Bu kişiler hayatlarını ziyan etmedikleri için etrafındakilere hoşgörü ve sevgi ile muamele ederler.

Araştırmamızın bulguları arasında yer almamış olsa da ölmeden önce yaptıklarımız veya yapmadıklarımız ile ilgili olabilen ölüm korkusu bazen de ölüm sonrası sürece ilişkin olabilir. Öldükten sonra bedenimize ne olacağı, ikinci bir hayat varsa nasıl bir hayatın bizi beklediği vb. konulara dair korkular bu kapsamda ortaya çıkabilir.

4.1.1.2.2. Ölümünden Korkmama “*Dünyaya geldiğim gibi bu dünyadan da gideceğim*”

Ölüm ya da kendi ölümlülüğümüz fikrinin her an korku yahut kaygıya neden olması gibi bir durum söz konusu değildir. Eğer öyle olmuş olsaydı muhtemelen hayatımız felç olurdu. Bununla birlikte insanlar, ölümle ilgili korkuları ya da kaygıları aştıklarını da düşünebilirler. K3, K7 ve K9 bu şekilde düşünenlerdendir:

“Ben hiç korkmam ölümden. Çünkü bu dünyaya geldiğim gibi bu dünyadan da gideceğim, bir gün gideceğim. Hiç de korkmuyorum ölümden.” (K3, Erkek, 34)

“Ölüm Allah’ın emri, o başta bir gerçek. Ölümden kimse korkmaz yani. Allah’a bir can borcumuz var, onu ödeyeceğiz sonuç olarak. Allah’a bir can borcum var diyorum. Bu aklımın ucundan gitmiyor yani.” (K7, Erkek, 32)

“Topraktan geldik toprağa gideceğiz. O Allah’ın emri. Korkulacak veya en ufak bir endişe yapılacak durumumuz yok. Korkmuyorum yani ölümden.” (K9, Erkek, 49)

Engelli bireylerin ölüm karşısındaki tutumu engelliliği nasıl açıkladıkları ve anlamlandırdıkları ile bağlantılı olarak değişebilir. Anlam temasının analizinde görüleceği üzere birçok engelli birey engellilik durumunu bir imtihan olarak görebilmekte ve bu dünyada sabredilmesi gereken bir durum olarak değerlendirmektedir. İmtihanın, karşılığı olan bir şey olduğu düşünüldüğünde kendince sabır gösterebilmiş olan engelli bireyler ölüm karşısında bir nebze daha rahat olabilirler.

İnsanların ölümden korkmadığını veya kaygılanmadığını söylemesi, ölümden hiçbir zaman korkmayacakları anlamını taşımaz. Varoluşçu bir terapist olan Irvin Yalom (2018), ölüm korkusu ile ilgili bir araştırma yapmanın zorluğundan ve ölüm korkusuzluğunun inkarla ilişkili olabileceğinden söz eder. Ölüm anksiyetesinin her zaman bilinçli ve açık bir şekilde ortaya çıkmayabileceğini ve ölüm anksiyetesinin başka bir şeye dönüşebilme potansiyelinin olduğunu ifade eder. Ölümden korkmuyorum diyenlerin inkâr içerisinde olabileceğini vurgular. Ona göre bilinçli olmayan ölüm korkusunun ortaya çıkarılması ise birtakım testlerle mümkün olabilmektedir. Araştırmamızda öznelerin ölümden gerçekten korkup korkmadıklarını ya da kaygılanıp

kaygılanmadıklarını tespit etmek gibi bir amaç söz konusu olmadığından ve de bireylerin kendi deneyimlerine ilişkin her cevap doğru kabul edildiğinden ötürü ölüm korkusuzluğu konusu sınırlı kalmaya mahkumdur.

Fiziksel engelli bireylerin bazıları yoğun fiziki ağrı ve acıya maruz kalabilmektedirler. Böylesi bir durumdaki fiziksel engelli bir birey ölümü kurtuluş olarak niteleyebilmektedir. Yardımlı ölümün yasal olduğu bazı ülkelerde ise bu durumdaki bireyler ölüm seçeneğini kendileri aktif olarak devreye sokabilmektedirler. K5 çektiği ağrı ve acılar sebebiyle ölümü korkutucu bulmadığını aksine acılardan kurtulmak için bir yol olarak gördüğünü ifade etmiştir:

“Mesela benim ayaklarımda spasti var akşamları yatırtmıyor beni. Otururken bir şey yok, ağrım yok. Ama akşam yatağa yatınca bacaklarım uzama pozisyonuna gelince kasılmaya başlıyor, kasılma da ağrı yapıyor. Ve ben o anlarda ölümü istiyorum. Ölssem de kurtulsam diye.” (K5, Erkek, 30)

Ahret inancıyla ilişkili olarak ölüm karşısındaki bir diğer tepki ise ölümü bir kavuşma gibi görmektir. K23'ün ifade ettiği şekliyle söz konusu kavuşma hem yaratıcıya hem de sevdiklerine kavuşma şeklinde ifade bulabilmektedir.

“Valla ben açık konuşuyum, ölüm konusuna ben vuslat olarak bakıyorum ya. Hem Allah'a vuslat hem benim zaten beni dünyaya getiren insanlar çok erken toprak olmuş.” (K23, Erkek, 27)

4.1.1.2.3. Korku-Umut Arasında Kalma *“Korku ile umut arasında gider gelir ya hani Müslüman”*

Ölümden aynı anda hem korkmak hem de umutla kalabilmek zor gibi görünen bir duruş olmakla birlikte İslam inancında ölüme karşı ideal duruş, tavsiye edilen duruş böyle bir duruştur. İslam inancında ölümden hiç korkulmayarak her an umutlu olunması veya her an ölümden korkarak hiç umut beslenmemesi tavsiye edilmez ki bu arada kalma hali insanı teyakkuz halinde tutması açısından önemlidir. Böyle bir yerde durmaya çalışan K1 hem ölümden korktuğunu hem de içinde bir umut taşıdığını vurgulamıştır.

“Bazı şeyleri, zaten peygamberimiz de söylüyor ya, insanın ağzının tadını bozan ölümü sık anın. Tabii bozulmasına da zaman zaman ihtiyacımız var. Unutmaya da ihtiyacımız var. Korku ile umut arasında gider gelir ya hani Müslüman. Biz de öyle gidip geliyoruz.” (K1, Erkek, 39)

Ölüm gerçeği karşısında korkmak insani bir tepkidir. Sosyal hizmet uzmanlarının bilmesi gereken ise hizmet alanların ölüm korkusunun altında başka korkuların olduğudur. Bu çalışmayı engelli bireyler değil engelli bireylerin yakınları ile yapmış olsaydık ölüm korkusu adı altında çok bilindik bir gerçek ile karşılaşacaktık. Engelli bireylerin aile üyeleri, özellikle engelli bireyin bakımı ile yakından ilgilenen üyelerin ölüm korkularının temelinde, kendisinden sonra engelli bireye iyi bakılıp bakılmayacağı ile ilişkili olduğu bilinen bir gerçektir. Ölümden korkmalarının tek nedeni bu olmayabilir ancak bir tanesi de bu olabilmektedir.

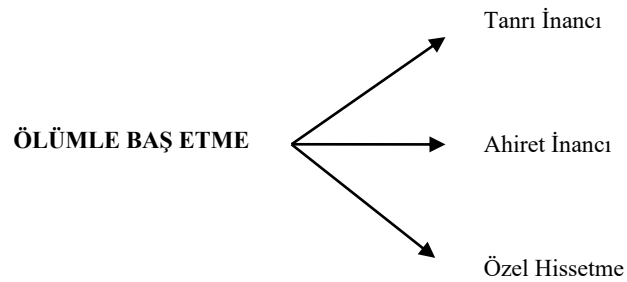
Ölüm korkusunu anlamak için Zastrow ve Kirst Ashman (2015) birtakım sorular sorulabileceğini belirtir. *“Kendi ölümünüzle ilgili hangisini tatsız buluyorsunuz?”* gibi bir soru sorularak ve birtakım seçenekler sunularak netlik kazandırılabilir:

- Öldükten sonra bedeninize ne olacağı
- Ölüm sonrası bir yaşam varsa size ne olacağı
- Bakmakla yükümlü olduğunuz kişilere sizden sonra ne olacağı
- Yakınlarınızın kederlenecek olması
- Ölüm anında hissedeceğiniz acı
- Ölmeden önce bedeninizde meydana gelecek gerilemeler
- Yaptığınız planların son bulacak olması

Ölüm ile karşılaşıldığında, ölümlülüğümüz gündeme geldiğinde varoluşçular bunun yalnızca nevroza davetiye çıkarmayabileceğini, otantik varoluşa da imkân yaratabileceğini ifade eder (Yalom, 2018). Sosyal hizmet uzmanları da varoluşçuluğun bu bakış açısından yararlanarak, ölüm ile karşılaşmış bir hizmet alanın, salt ölüm korkusunun ortadan kaldırılması için çabalamayıp, söz konusu karşılaşmanın otantik varoluş için potansiyel taşıdığını akılda tutabilirler.

Sosyal hizmet uzmanları yalnızca ölüm korkusu yaşayan müracaatçılarla çalışabileceği gibi kendisi de benzer bir korku yaşayabilir. “Ölümlle Karşılaşma” alt temasında vurgulandığı üzere sosyal hizmet uzmanları özellikle bazı çalışma alanlarında ölüm gerçeği ile karşılaşabilirler. Bu durum ise uzmanların ölüm ile ilgili korku ve kaygı yaşamalarına neden olabilir. Literatür incelendiğinde de sosyal hizmet öğrencileri ve sosyal hizmet uzmanları arasında ölüm korkusunu inceleyen birçok araştırma mevcuttur (Thorson, 1977; Roff ve ark., 2002; Chan ve ark., 2005; Peck, 2009; Quinn-Lee ve ark., 2014; McClatchey ve King, 2015).

4.1.1.3. Ölümlle Baş Etme

Şekil 6: Ölümlle Baş Etme Alt Teması ve Kodlar

4.1.1.3.1. Tanrı ve Ahiret İnancı “*Dua ederek, öyle rahatlıyorum*”

Yaşamlarımızın bir sonu olduğu gerçeği bir önceki bölümde görüldüğü üzere korku ve kaygıya neden olabilir. Böyle bir durumda varoluşçu açıdan uygun olan tavır kaygı ya da korkunun rehberliğine güvenmek ve sonlu olduğumuz gerçeğinden kaçmamaya çalışmaktır. Ancak ölümlülüğümüzle karşılaştığımızda her zaman için ideal bir tavır sergileyemeyebiliriz ve bu gerçeğe baş etmek için birtakım yollara başvurabiliriz. Bu yollar farklılaşmakla birlikte en sık başvurulan yöntem Tanrı inancı ve bağlantılı olarak ahiret inancıdır.

Ölümlülüğün korkutuculuğu karşısında teskin olmak isteyen birisi Tanrıya sığınabilir, dua ederek Tanrıdan kendisini teskin etmesini dileyebilir. Ahiret inancında ise sonlu olmadığımız varsayımı söz konusudur, bedensel anlamda bir sonluluk varsa da ruhen bir devamlılık söz konusudur. K12, K16 ve K19 sonluluk gerçeğiyle baş etme yöntemi olarak Tanrı ve ahiret inancını dile getirmişlerdir:

“Dua, dua ederek, öyle rahatlıyorum.” (K19, Kadın, 28)

“Öbür dünyada da bir hayat olduğuna inanan dinden geliyoruz. O yüzden insan vakti saati geldiğinde ölecek.” (K12, Erkek, 54)

“Ölüm beni korkutmaz. Şöyle. Benim iki tane kardeşim vefat etti. Beni orada bekleyen iki tane kardeşim var. Vefat ettiğim zaman onlar beni karşılayacağı düşüncesinde olduğum için ölüm beni korkutmuyor. Ben öyle düşünüyorum tabi Allah bilir de. Ölümden korkmuyorum yani.” (K16, Kadın, 34)

Tanrı ve ahiret inancına sahip olmak, ölümden hiç korkmamak anlamına da gelmemelidir. Tanrının rızasına uygun yaşamış olmayla ilgili kimsenin garantisi olmadığı için ölüm, inançlı insanlar için de korkutucu olabilmektedir. Dolayısıyla Tanrı ve ahiret inancı ölüm veya sonluluk gerçeğiyle ilgili korkunun ortadan kaldırılmasını garanti etmeyebilir. K8 ve K17 bu duruma şu şekilde dikkat çekmiştir:

“Yani tabi korkutucu, imtihana hazırlanmazsanız imtihanı kaybedersiniz.” (K8, Erkek, 44)

“İman etmişseniz veya inancınız varsa karşılaşacağız, her nefis ölümü tadacak yani. Bununla ilgili bir korkumuz yok ama ibadet yönünden yerine getirip getiremediklerimizle ilgili korkumuz var. Onun için çok sorumluluğumuz var.” (K17, Erkek, 37)

4.1.1.3.2. Özel Hissetme “Ölümsüzlük hissi vardır insanlarda”

Sonlu olduğumuz gerçeğiyle baş etme noktasında devreye girebilecek bir başka mekanizma ise özel hissetmektir. Özel hissetmek demek, ölümlülük veya sonluluk ihtimalinin gündeme alınmaması, bu ihtimallerin bizim için geçerli olmayacağını

varsaymak demektir. K2 çevresinde gözlemediği bazı insanların sonluluk ihtimalini göz ardı ettiklerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Ölümsüzlük hissi vardır insanlarda. Yani altmış yetmiş yaşındaki insanların yirmi yıllık, otuz yıllık bazen kredi çektiklerini görürsünüz. Bu olay delalet eder.” (K2, Erkek, 42)

Fiziksel engelli bireyler için, özel hissetme savunma mekanizması devreye girmeyebilir. Martz (2004) fiziksel engelli bireylerin, bedenlerindeki sakatlık sebebiyle hayatın kırılabilirliği ile ölümün yakın oluşunu çok daha fazla hissedebileceğini belirtmiştir. Buna ek olarak fiziksel engeli olmayanlar, fiziksel engeli ölümle ilişkilendirebilirler. Fiziksel engelli bireylere yönelik tutumla ölüm kaygısı arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma, ölüm kaygısındaki artışla orantılı olarak fiziksel engelli bireyleri reddetme tutumunda da artış olduğunu ortaya koymuştur. Dolayısıyla fiziksel engellilik, bireye ölümlülüğü konusunda bir hatırlatıcı olarak görülebilir (Livneh, 1985).

Kendisi fiziksel engelli bir birey olan ve “Acizliğe Övgü” kitabının yazarı Alexandre Jollien (2016) engellilik ve ölüm arasındaki ilişkiyi kendi deneyimi üzerinden şu şekilde ifade etmiş ve tekerlekli sandalyeyi cenaze arabasına benzetmiştir:

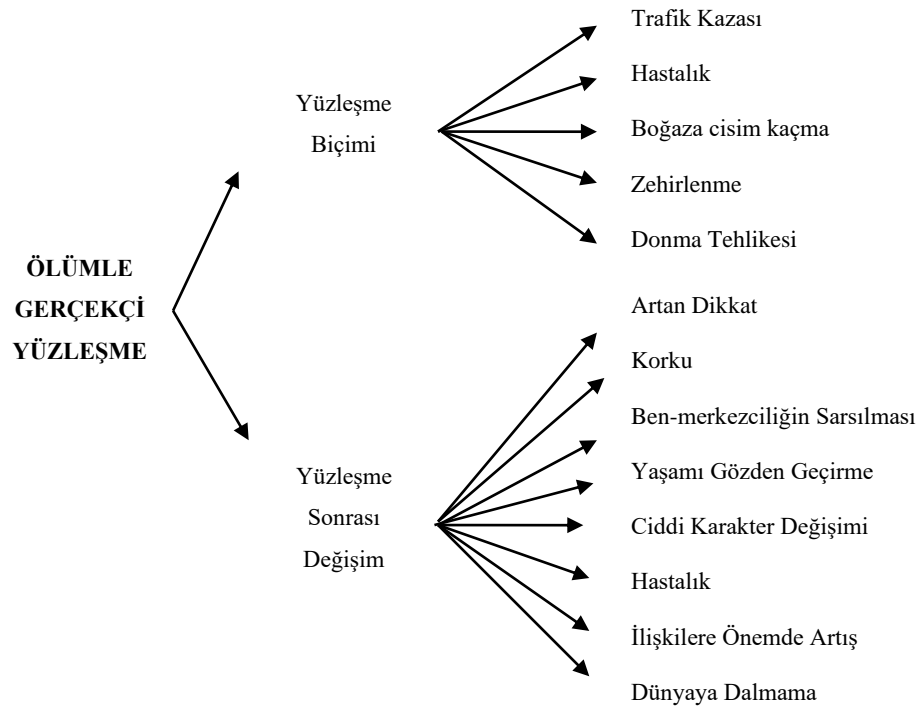
“İnsanların yanından geçerken onların sustuklarını, ölçülü bir havaya büründüklerini, bunun da biraz bir cenaze arabası geçerken şapkalarıyla onu selamlayan insanlara benzediğini defalarca söylemiştim. Ben yanlarından geçtikten sonra konuşmaya devam ediyorlardı.”

Ölümden korkmak kadar ölüm karşısında teselli aramak da insanidir. Tüm varoluşsal hakikatler için birtakım savunma mekanizmaları geliştirildiği düşünüldüğünde söz konusu doğallık daha net anlaşılabilir. Bununla birlikte insan olmaya dair gerçeklikleri tamamen yok sayacak şekilde savunma mekanizmalarını devreye sokmak uygun bir yaklaşım değildir.

Sosyal hizmet uzmanları müracaatçının bulunduğu yerden başlama ilkesinden hareketle müracaatçının ontolojik hakikatlerle olan ilişkisini ele almalıdır. Müracaatçının içinde bulunduğu durumu, ihtiyaçlarını, güçlerini, destek mekanizmalarını ve baş etme

stillerini hesaba katmaksızın yapılacak bir müdahale, uygun bir mesleki müdahale olmayacaktır. Müracaatçının bulunduğu yerden başlamaksızın yapılacak bir görüşme ve müdahale yalnızca ontolojik hakikatler ile ilgili değil herhangi bir konuda olsun verimli geçmeyecektir ve istenen sonucu vermeyecektir.

4.1.1.4. Ölümle Gerçekçi Yüzleşme

Şekil 7: Ölümle Gerçekçi Yüzleşme Alt Teması ve Kodlar

4.1.1.4.1. Artan Dikkat ve Korku “*Dedim bir daha arabaya binmem*”

Genel olarak ölümden ya da sonluluktan bahsetmek, üzerine konuşmak görece daha rahattır. Ancak özel olarak kişinin kendi ölümlülüğü veya sonluluğu üzerine konuşulduğunda daha farklı bir tablo ortaya çıkabilir. Bu nedenle çalışmamızda öznelere, ölüme yaklaşma deneyimlerinin olup olmadığı ve bu durumun hayatlarını nasıl etkilediği sorulmuştur.

Hayati tehlike atlatmış olan bireylerin özel hissetme mekanizması devre dışı kalabilir. Ölüm ihtimalinin aslında yakın olduğunu idrak ettiği anda en azından kısa süreliğine dahi olsa daha temkinli yaşamaya çalışabilir. Örneğin trafik kazası geçiren birisi artık trafikte daha dikkatli olmaya gayret edebilir. K8 ve K13 söz konusu duruma şu şekilde değinmişlerdir:

“Tabi belli bir zaman arabaya binmeme ile alakalı şey yapıyorsun ama mecbur araba kullanıyorsun. Belli bir psikolojisi de oluyor yine o olayın vermiş olduğu sıkıntıdan kaynaklı. Bunun haricinde çok bir etkilenme olmadı elhamdülillah yani.” (K8, Erkek, 44)

“Bir hafta korku devam etti. Dedim bir daha arabaya binmem. Ondan sonra gene geçti, arabaya tekrar binmeye başladım.” (K13, Erkek, 20)

4.1.1.4.2. Ben-merkezciliğin Sarsılması, Yaşamı Gözden Geçirme ve Ciddi Karakter Değişimi “Kırk dört yıldan sonra tamamen değişmiş biri oldum”

Görünürde herhangi bir sonluluk tehdidi söz konusu olmadığında insan olarak kendimizi dünyanın merkezinde görebiliriz. Ölümlü olduğumuzu, bir sonumuzun olduğunu yakından hissettiğimizde ise söz konusu ben-merkezcilik sarsılabilir. Biz ölse bile dünyanın devam edecek olduğunu idrak ettiğimizde, ben-merkezciliğimiz sarsıntıya uğrayabilir doğal olarak. K2 ben-merkezciliğin nasıl sarsılabileceğini şu sözlerle dile getirmiştir:

“Biraz daha artık şey, rolümüzün çok küçük olduğunu, dünyada çok da etken olmadığımızı fark ettim. Düne kadar belki, ben bu kazayı yaptığımda yirmi sekiz yaşındaydım, o dönemler şey, biraz daha hayatın merkezinde hissediyorsunuz kendinizi, biraz daha şey, değiştireceğim dönüştüreceğim katacağım çok şey var diyorsunuz, yok. Yani basit bir noktayız.” (K2, Erkek, 42)

Sonluluğuyla yakından yüzleşmek, insanı hayat muhasebesi yapmaya zorlayabilir. İnsanın hayat akışındaki hızının kesintiye uğradığı bu anda insanlar, bu zamana kadar neleri yapıp neleri yapmadıkları ve bundan sonra neleri yapıp neleri yapmayacakları konusunda birtakım düşünceler geliştirebilir. Böylesi bir düşünme sürecinin ardından ise hayatında köklü değişiklikler gerçekleşebilir. Yalom (2017) ölümle burun buruna

gelmiş insanların hayatlarında köklü değişiklikler olduğuna dair birçok olaya şahit olduğunu vurgulamıştır. K6 ve K19 konu hakkındaki kendi deneyimlerini şöyle ifade etmişlerdir:

“Tabi daha çok hayata sarılıyorsunuz, bunu da yapmalıyım, burada da olmalıyım şeklinde.” (K19, Kadın, 28)

“Hastalık (yüz felci) olarak üç dört ayda geçti hiçbir şey kalmadı. Ama iç dünyamda ya da psikolojik olarak yani kırk dört yaşındayım, kırk dört yıldan sonra tamamen değişmiş biri oldum.” (K6, Erkek, 44)

4.1.1.4.3. Hastalık “Obsesif-kompulsif tanısı konu”

Sonlulukla ciddi bir biçimde yüzleşmenin bazı insanlar üzerinde kalıcı etkileri de söz konusu olabilir. Ölüm kaygısı farklı bir forma bürünerek kendisini yoğun bir şekilde insan hayatında hissettirmeye devam edebilir. Geçirdiği alerjik reaksiyonlar sonucu sıklıkla nefes alamama sorunu yaşadığı bir dönemden sonra K21’de Obsesif-Kompulsif Bozukluk gelişmiştir:

“O dönemlerde, daha çok 2014-2015 zamanlarında, obsesif-kompulsif tanısı konu. Çünkü hiçbir yere dokunmuyordum. Öleceğim, oradan bana bir şey bulaşacak, kapı kolu, lambalar, hala var mesela, ha sürekli elimi yıkamıyorum ama bir yere, korktuğum şeylere dokunduktan sonra sürekli elimi yıkama ihtiyacı hissediyordum. O endişe yükseldi yani. İnsanlarla tokalaşmıyorum, insanlarla sarılmıyorum. O biraz eksiklik hissettiriyor bende. Sevdiğin bir insana sarılamıyorsun. Oğlum da dahil bunun için. O şekilde olduğu için o endişe çok sıkıntılı bir şey.” (K21, Kadın, 46)

4.1.1.4.4. İlişkilerin Öneminde Artış “Çocuklarıma daha sıkı sıkı sarıldım”

Kendisine çok yaklaştığımızda ölüm, insan hayatı açısından bir turnusol kâğıdı işlevi görebilir. Bizim için neyin gerçekten önemli olup neyin daha ikinci ya da üçüncü planda olduğunu ölüme çok yaklaştığımız anlarda daha net görebilme imkânı doğabilir. Elimizde olanların kıymetini bilmek ve aile üyelerimizin bizim için önemini kavramak gibi kazanımlar mümkün olabilir. Ailesinden uzakta donarak ölme tehlikesi atlatan K18 bu duruma şöyle işaret etmiştir:

“Tabi yattım ertesi gün kalktım, ben dedim kendi kendime nasıl bir insanım, ne işim vardı, kalsaydım orada dedim kendimce. Konya’ya geldim çocuklarıma daha sıkı sıkı sarıldım.” (K18, Erkek, 51)

4.1.1.4.5. Dünyaya Dalmama *“Dünya hayatına çok fazla meyletmemem gerektiği noktasında beni uyarıcı oluyor”*

Dünyaya dalmak şeklinde dilimizde bir tabir vardır ve genellikle hoş karşılanmayan bir durumdur. Nasıl ki bir şeye dalındığında başka şeylere insan kapalı hale geliyorsa, hayata fazlaca dalındığında da ölüm gerçekliği göz ardı edilebiliyor. Ancak insan ölüme çok yakınlaştığında dünyadan bir süreliğine el etek çekme ihtiyacı hissedebiliyor ve kendince çıkarımlarda bulunabiliyor. K20 bu konudaki çıkarımlarını şöyle belirtmiştir:

“Yani günaha, harama vs.ye dalmamam gerektiği, dünya hayatına çok fazla meyletmemem gerektiği noktasında beni uyarıcı oluyor bu yaşadıklarım.” (K20, Erkek, 52)

Ölümler Gerçekçi Yüzleşme bölümünde ortaya çıkan alt başlıklara göz atıldığında esasında ölüm yahut sonlulukla yakından yüzleşmenin, insanların hayatlarında salt olumsuz etki yaratmadığı, otantik varoluş için imkanlar doğurduğu da görülecektir. Sosyal hizmet uzmanları ölümün kaçınılmaz gibi görüldüğü durumlarda, hizmet alanların kalan yaşamlarını nasıl daha otantik bir şekilde geçirebilecekleri üzerinde durabilir. Zira her kriz içerisinde mutlaka bir imkân, fırsat da barındırır. Yalom (2018) kanser nedeniyle ölümlülük/sonluluk ile yüzleşen hastaların yaşamlarındaki çarpıcı değişimleri aşağıdaki şekilde özetlemektedir ki olumlu manada değişimler denebilir:

- Hayattaki öncelikler yeniden düzenlenir.
- Yapmak istenmeyen şeyleri yapmamayı seçebilme cesareti elde edilir.
- Hayatı erteleme fikrinden vazgeçilir ve eldeki anın değeri anlaşılır.
- Hayattaki birtakım önemli gerçeklikler kabul edilebilir hale gelir.
- Sevgi ilişkisinde bulunulan kişilerle daha derin ilişkilere kapı aralanır.
- Kişilerarası alanda daha az korku, reddedilmeye yönelik daha az kaygı ve risk almaya dönük daha büyük isteklilik açığa çıkar.

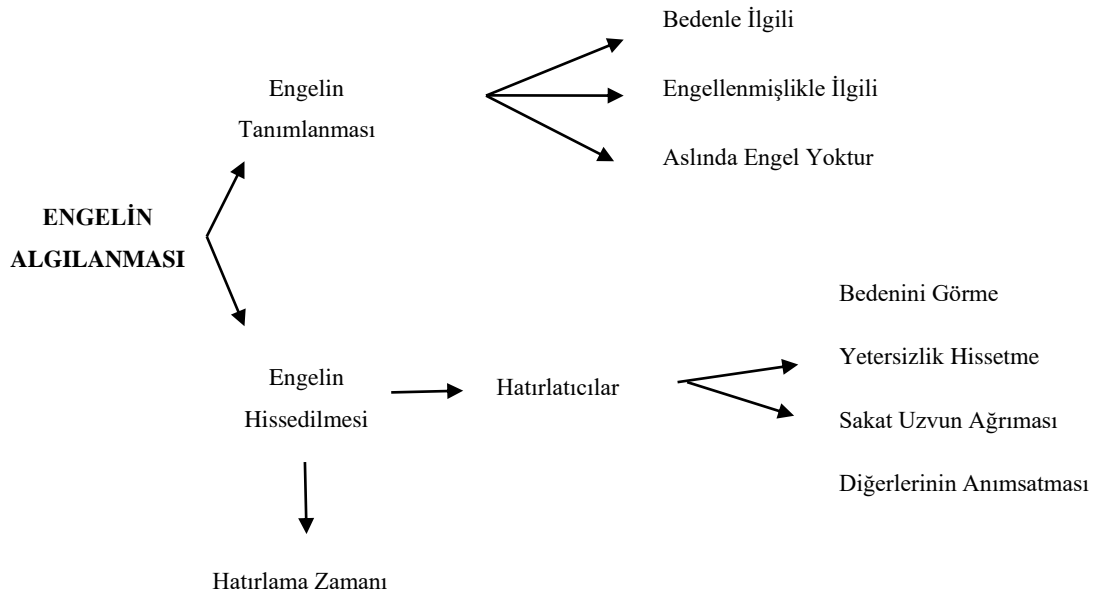
4.1.2. Sorumluluk Teması

Varoluşçu bakış açısından insan önce var olur. Varoluşun özden önce geldiğini kabul etmenin doğal sonucu, insanın ne olduğundan sorumlu olmasıdır. Bu durumda yapılması gereken ilk şey, insanın omuzlarına varlığının sorumluluğunu yüklemektir. Varoluşun özden önce geldiğini kabul ettikten sonra zaten insanı verili ve sabit bir varlık olarak görmemiz mümkün değildir (Sartre, 2018). Varoluşçuluk insanı belirlenimci açıklamalardan azade kılarak özgürleştirirken, varoluşun, özgürlüğün ya da sorumluluğun sınırlarının olduğu gerçeğini göz ardı etmez. Schneider ve Krug (2015) doğal veya insan eliyle oluşturulan sınırların olduğunu ifade etmişlerdir. Doğum ve ölüm, kalıtım, yaş, ayrılık, belirsizlik, kültür, dil, yaşam tarzı gibi sınırları bunlara örnek olarak göstermişlerdir. Heidegger'de varlık yapısının temelini insan diğerlerini değil, kendisini koyar. Kendisini seçerek otantik varoluşa sahip olur. Kendini seçmemek ise, otantik olmayanla ilişkilidir. Otantik olmaması insanın varlığını ortadan kaldırmaz yahut onu daha az varlık haline getirmez. Ancak kendini seçmeyen, olanaklarını fark etmeyen varlık haline getirir. İnsanın kendisini tüm koşullarda kendisi olarak seçmesi, kendisini günübürlük yaşamdan ayırıştırmasıyla bağlantılıdır. Kendisini, kendi varoluşsal yapısı aracılığıyla günübürlük yaşamın unutulmuşluğundan ayırır (Çüçen, 2018). Sorumluluk dendiğinde zihinlerde çoğu zaman insanın diğerlerine karşı görevleri canlanabilir, insanın bizzat kendine karşı olan sorumluluğu dile getirilmez. İnsanın diğerlerine karşı sorumlulukları olduğu yadsınması mümkün olmayan bir gerçeklik olmakla beraber bunu kendine karşı sorumluluklarından kaçmak niyetiyle kullanması varoluşçu bakış açısından uygun olmayan bir yoldur (Geçtan, 2018). Sartre (2018) insanın kendini seçerken aynı zamanda diğer insanları da seçtiğini söyler. Olmayı arzuladığımızı insanı yaratırken esasında insanın nasıl olması gerektiğini de tasarlamış oluruz. Bunaltı ise, seçimleri ile aslında bütün insanlığı seçmiş olan insanın hissettiği yoğun ve tümel sorumluluk duygusudur. İnsanın bu tümel sorumluluktan ve dolayısıyla bunaltıdan kendini kandırmadığı sürece kurtulma şansı yoktur. Sartre bunaltının bizi eylemden uzaklaştırmadığını, tam tersine eylemle bütünleştirdiğini ifade eder.

Sorumluluk teması engelin algılanması, engelin kabulü, özgürlük algısı, özgürlüğün sınırları, yaşam kontrolü ve yaşam sorumlulukları algısı olmak üzere toplam altı alt

temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 8, 9, 10, 11, 12, 13'te verilmiştir. Fiziksel engelleri ile nasıl ilişkilendikleri, engeli nasıl algıladıkları, kabul edip etmedikleri, bireyin sorumluluğu bağlamında önemlidir. Bu nedenle sorumluluk teması analiz edilirken öncelikle doğrudan engellilikle ilgili başlıklara yer verilmiştir.

4.1.2.1. Engelin Algılanması

Şekil 8: Engelin Algılanması Alt Teması ve Kodlar

4.1.2.1.1. Engelin Tanımlanması “Engelliysem bu benim bir problemim, benden sonra ailemin problemi, ailemden sonra toplumun”

Engelliliğin uluslararası belgelerde ve yasalarda yer alan tanımı incelendiğinde hem beden boyutuna hem toplumsal boyuta hem de çevre boyutuna vurgu yapıldığı görülebilir. Engellilik, salt bedenle ilgili bir durum olmayıp erişilebilirlik ve tutumlarla da ilişkilidir. K4 ve K6 engeli çok boyutlu bir şekilde tarif etmişlerdir:

“Engellilik birine muhtaç olmak aslında şunlar (tekerlekli sandalyeyi kastediyor) olmasa, evden dışarıya çıkamamak. Ben mesela 36 yaşına kadar

evde oturdum... Birine muhtaç olduğun zaman, bir yerde kaldığın zaman, bir şey yapamadığında, birinin yardımına ihtiyacın oluyor bazen. Sağ olsun çoğu kişi de yardımcı oluyor bu konularda. İnsanlarımız yani ben ilk çıktığımda sokağa “ne işin var otursaydın evde” dediklerini duydum yani. Adam resmen arabayla durdu “sizin ne işiniz var gidin evinizde oturun” dedi ya. Dört beş tane arkadaş bindik gidiyoruz hiç görmedik dışarıyı, gördük de kendi başımıza gitmedik. Adam durdu resmen öyle dedi.” (K4, Kadın, 52)

“Engellilik olarak toplumun da ailenin de kişinin de şey olarak düşünüyorum yani, ben engelliysem bu benim bir problemim, benden sonra ailemin problemi, ailemden sonra toplumun problemi olduğunu düşünüyorum. Yani herkesin burada taşın altına elini sokması gerektiğini düşünüyorum.” (K6, Erkek, 44)

Engelliliğin ideal tanımı hem bedensel hem de toplumsal ve çevresel boyutu içerse de bireyin öznel deneyiminde ikisinden birisi daha ağır basabilir. Bedensel boyutu ya da toplumsal boyutu daha ön planda tutma eğilimi söz konusu olabilir. K10 bedensel boyuta atıf yaparken K18 toplumsal boyuta atıf yapmıştır:

“Bir adam engelli mi muhakkak eksiktir. Normal insan karşısında eksiksin.” (K10, Erkek, 57)

“Aslında bizim gibi engellilere fırsat verseler, normal insanın yapamayacağı şeyi yaparız.” (K18, Erkek, 51)

Engelli bir birey, yasalarda durumu “engelli” olarak açıklandığı için kendisini engelli olarak algılamak ya da durumunu engellilik olarak tanımlamak zorunda değildir. Benzer şekilde engeli kendi zihninde kendisine çektiği bir sınır olarak da görebilir. K13 ve K19 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Mesela onların ayakları varsa bizim tekerlekli sandalyemiz var, onların gözü varsa bizim bastonumuz var. Bize engelli diyorlar, aslında biz engelli değiliz.” (K13, Erkek, 20)

“Engel insanın kendisine vermiş olduğu bir kısıtlılıktır bence.” (K19, Kadın, 28)

Bireyin kendisini engelli olarak tanımlamaması veya kendisi ile ilgili bir şey olarak görmesi, söz konusu bireyin engeli ile artık büyük ölçüde sorunu olmadığı, engelin bedensel ve toplumsal boyutuyla ilgili bazı şeyleri aştıkları şeklinde de yorumlanabilir. K13 görüşmenin başka bir yerinde şu cümleyi kurarak aslında bu yorumu onaylamıştır:

“Tabi engelimi kabul ediyorum, söylüyorum ama engelli olmayan birinin yaptığı şeyi ben de yaparım diyorum.” (K13, Erkek, 20)

4.1.2.1.2. Engelin Hissedilmesi *“Düşünmediğimiz zamanlar olur”*

Engelli bir bireyin sürekli engelini aklında tutarak yaşadığını düşünmeye yönelik bir eğilimimiz vardır. Böyle bir varsayım her zaman için doğru olmayabilir. Engel durumunu çoğu zaman aklından çıkarmayanlar, çıkaramayanlar olabileceği gibi, engeli çoğu zaman akıllarına gelmeyenler de olabilir. Bu iki gruba ek olarak hatırlama-unutma arasında gidip gelenler de olabilir. K14, K18 ve K9 bu farklılığı söyle dile getirmişlerdir:

“Bazen unuttuğum oluyor ama genelde çıkmıyor. Sürekli aklımda engelli olduğum.” (K14, Erkek, 36)

“Ben hiç engelli görmüyorum kendimi. Engelliyiz desem tembelliğe alışıyoruz.” (K18, Erkek, 51)

“Düşünmediğimiz zamanlar olur. Niye? Kendi ayaklarımız üzerinde durduğumuzdan dolayı aklımıza gelmez. Zaten herkesin yaptığı şeyleri yaptığımız için veya topluma dahil olduğumuz için. Bu nedenle ben kendimi engelli bir birey olarak görmüyorum yani.” (K9, Erkek, 49)

Engelli bireyler, engellerini hatırlarında tutmadıkları zaman bazı nedenlerle engelli olduklarını tekrar hatırlayabilmektedirler. Engelli bireylerin, engelli olduklarını hissetmelerine neden olan etmenlerden birisi sakat olan bedeninin görülmesidir. K1 ve K22 bedenlerinin görünüşü nedeniyle engelli hissettiklerini belirtmişlerdir:

“Dış görüşüm tabi ki zaman zaman rahatsız edebiliyor kendimi, acaba nasıl görünüyorum falan gibi, bu tür kaygılarım zaman zaman oluyor.” (K1, Erkek, 39)

“İnsan engelli olduğunu gölgesi önüne düştüğünde ya da bir aynanın önünden geçerken hisseder.” (K22, Kadın, 49)

Engelli hissetmeye neden olan başka bir etmense yeti yitimi olan uzuv nedeniyle birtakım yaşamsal görevlerin yerine getirilememesi, bedensel bazı fonksiyonlarda aksamalar yaşanmasıdır. K11 bu durumu şöyle örneklendirmiştir:

“Mesela sabah evden çıkarken millet yürüyerek çıkarken sen apalayarak çıkarsın tamam mı? Millet ayakkabısını giyerken sen iskemleye binersin. Unutulacak bir şey değil.” (K11, Erkek, 49)

Bedensel birtakım fonksiyonların yerine getirilememesine benzer olarak sakat olan uzvun ağrması, fiziksel acıya sebep olması da yine engeli hatırlatıcı bir etkiye sahiptir. K20 yürürken yaşadığı zorlanma nedeniyle engelini hissettiğini belirtmiştir:

“Yürürken de sol dizim sürekli sıkıntı veriyor bana. Yürüyüşte 5-10 dakika fazla harcasam sağ bacağım şişiyor ve oturmak zorunda kalıyorum. Bu sürekli hatırlatıcı oluyor bende engellilik durumumu.” (K20, Erkek, 52)

Birey kendisini hemen hiçbir zaman engelli gibi hissetmese bile toplum tarafından engelin sürekli hatırlatılması ihtimali söz konusudur. K16 kendisini engelli gibi görmese de toplum tarafından hatırlatıldığından söz etmiştir:

“Ailemin yaşadığı yerde daha çok sorarlar “Neden böylesin? Anneden doğma mı böylesin? Kaza mı yaptın? Vah vah, tüh tüh” gibi şeyler olduğu için onlardan sıkılırım. Ama Konya’da böyle bir şeyle daha hiç karşılaşmadım. Daha özgür hissediıyor insan kendini.” (K16, Kadın, 34)

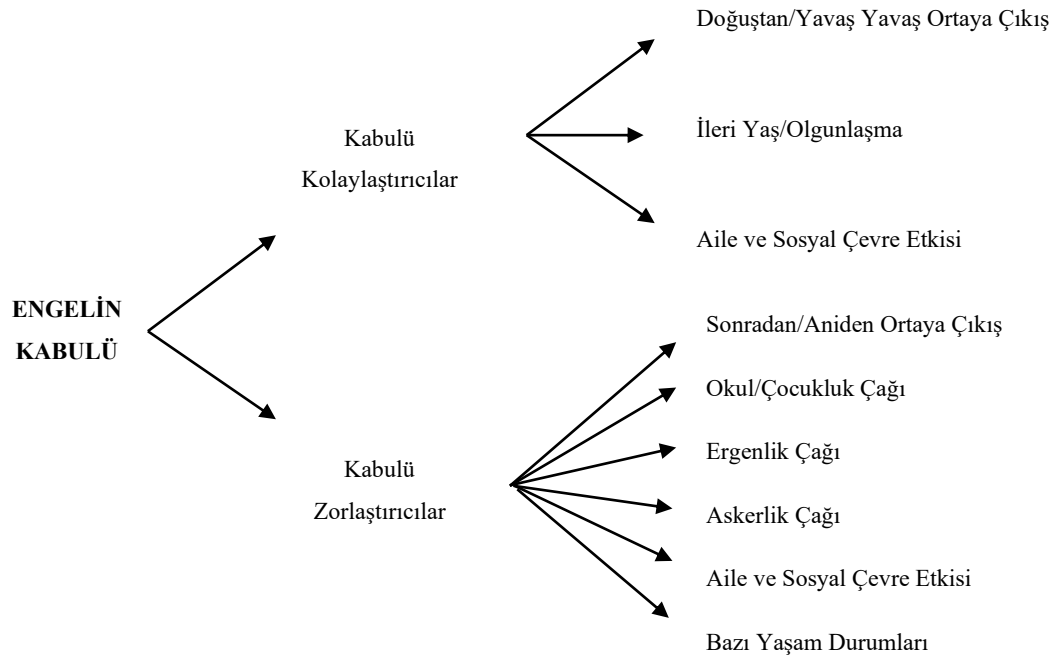
Taleporos ve McCabe (2002) fiziksel engelli bireylerle gerçekleştirdikleri çalışmada, katılımcıların beden imajıyla ilgili endişelerini araştırmışlar ve zaman içerisinde bedene uyumun arttığını bulgulamışlardır. Taleporos ve McCabe’nin çalışmasının bir diğer

önemli bulgusu da sosyal çevrenin engelin hissedilmesi konusunda olumsuz etkisi olduğudur ki araştırmamızda aynı Şeye işaret etmektedir.

De Klerk ve Ampousah (2003) fiziksel engelli kadınlarla gerçekteşirdiği araştırmalarında, esasında araştırma öznelerinin engelleriyle ilgili bir problemlerinin olmadığını, engellerini kabullendiklerini, entelektüel ve ruhsal yeteneklerinin farkında olduklarını ancak kamusal alanda aynı duyguları yaşamadıklarını bulgulamışlardır. Diğerlerinin, yetenekleriyle ilgili olumsuz çıkarımlarda bulunma ihtimallerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü toplumdaki diğerleri engelli bireyle karşılaştığında ilk gördüğü Şey maddi ve fiziksel özellikleri olmaktadır.

Engelin Algılanması bölümü bize bir insanın kendisini nasıl tanımladığı ya da nasıl hissettiği konularının yine insanın kendisiyle ilgili olduğunu göstermiştir. Bireyi birtakım kalıp yargılar ile değerlendirmek aslında bireyi nesneleştirmek olacaktır. Engelli bireylerle çalışma yürüten bir meslek grubu olarak sosyal hizmet uzmanları bu gerçegi akılda tutmalıdırlar. Mesleki müdahalesini yasal mevzuata uygun bir Şekilde yapmak zorunda olan sosyal hizmet uzmanları, engelli bireylerin kendilerine yönelik öznel değerlendirmelerini de göz ardı etmemelidir.

4.1.2.2. Engelin Kabulü

Şekil 9: Engelin Kabulü Alt Teması ve Kodlar

4.1.2.2.1. Engelin Ortaya Çıkış Zamanı “Üç beş yıl zorlanıyorsun tabii”

Bedensel engelin kendisi, çoğu durumda engelli bireyin sorumluluk alanına dahil değildir. Bununla birlikte engel karşısındaki tutumu varoluşçu açıdan sorumluluk dairesindedir. Sartre’a göre insan yaşamında kalıtım, çevre ve şansın rolü inkâr edilemez. Fiziksel engellilik durumu da bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu sebeple fiziksel engelli bireyin, bedenindeki sakatlık durumunun oluşumunda sorumluluk sahibi olarak görülemez. Sakatlık durumuna ilişkin tutumu itibariyle sorumludur (Yalom, 2018). Bedendeki engellilik durumunu kabul etmek veya etmemek, engelle barışık olmak ya da olmamak bir tavır ve tutum meselesidir. Doğal olarak da seçim sorumluluğu dahilinde değerlendirilebilir.

Engelin kabullenilmesine olumlu ya da olumsuz anlamda etki eden birçok durum söz konusudur. Engelin ortaya çıkış zamanı, kabulü etkileyebilmektedir. Doğuştan engelli olmak kolaylaştırıcı, sonradan engelli olmak ise kabulü zorlaştırıcı bir etki doğurabilmektedir. K13 ev K17 konuyla ilgili deneyimlerini şu şekilde paylaşmışlardır:

“Üç beş yıl zorlanıyorsun tabi. Sapasağlam bir hayattan farklı bir hayata geçiyorsun. Ondan sonra artık bir kabulleniş veya sahipleniş sürecine gireceksin bir şekilde. Hep de hayata öbür türlü bakmak olmaz yani şöyle olmasaydı, böyle olmasaydı. Bir değer katmıyor yani bir şekilde. Bir inancınız varsa bir şeyden tutunup mücadele etmeye başlayacağız. Bu şekilde görüyorum ben de.” (K17, Erkek, 37)

“Bir buçuk sene alışamadım tekerlekli sandalyeye. Önceden normal tekerlekli sandalyem vardı, onu bile kullanamıyordum. Bir buçuk sene sonra onu kullanmaya başladım. Sonra akülü tekerlekli sandalyeyi aldım, sonra kabullenmeye başladım.” (K13, Erkek, 20)

Doğuştan engelli olan bireylerin engeli kabullenmesini kolaylaştıran en önemli etmenlerden biri engelli olmadan önceye dair bir özlemin olmamasıdır. K6 bu duruma şu şekilde işaret etmiştir:

“Ben ve benim gibi olan arkadaşlar var, akli ermeden diyelim engelli olup benim gibi hayata böyle başlamış. Ben şu anda şey, nasıl söyleyim size, havyar yemeyi özlemiyorum, of bugün canım çok havyar çekti diyemiyorum çünkü tadını bilmiyorum. Bilmediğim bir şeyi de isteyemem, yani özleyemem. Yürümenin ne demek olduğunu bilmiyorum.” (K6, Erkek, 44)

Şen (2016) engelli bireylerle gerçekleştirdiği araştırmasında engelin ortaya çıkış zamanının engeli kabullenme üzerinde anlamlı bir etki yaptığını, doğuştan engellilerde kabul düzeyinin yüksek olduğunu bulgulamıştır. Sonradan ve aniden engelli olmak, kolayca adapte olunabilecek bir durum olmayabilir. Dağ tırmanışı esnasında bacağını sakatlayarak geçici süre engellilik deneyimini yaşayan Doktor Oliver Sacks (2016) “Dayanacak Bir Bacak” isimli kitabında, söz konusu yaralanmadan ötürü bacağına ve dolayısıyla da bedenine karşı yabancılaştığını, bacağını bedeninin bir parçası gibi hissedemediğini yazmıştır.

K2 sonradan engelli olsa bile, engellilik durumu sürece yayıldığı için kabullenme konusunda çok zorlanmadığını belirtmiştir:

“Ben biraz da şanslıyım. Adım adım, küçük adımlarla ilerleyen bir rahatsızlık. Haliyle adaptasyon için vaktim oluyor. Asıl kabul etmeyenler bir anda bunu hissedenler, görenler, bir anda hareket kabiliyeti kısıtlananlar, organlarında bir şeyler olanlar. Bunlar daha zor kabullenirler.” (K2, Erkek, 42)

Engeli kabullenme konusunda sonradan engelli olanlar daha dezavantajlı gibi görünmektedirler ve doğal olarak engele uyum sağlamaları biraz zaman alabilmektedir. Ancak bir şekilde engele rağmen tekrar yaşama devam etmek gereklidir. De Siqueira (2018) bedensel ağrıya rağmen varoluş sorumluluğunun devam ettiğini vurgulamıştır. Hayatta anlam bulmak, seçim sorumluluğunu üstlenmek, yeniden plan yapmaya başlamak ve geleceği inşa etmek temalarına değinmiştir. “Rağmen” tavrı otantik varoluş için önemlidir. Her bir bireyin kendine özgü bir rağmen’i olabilir. Fiziksel engelli bireylerde bu rağmen’i oluşturan şey beden olabilmektedir.

4.1.2.2.2. Belirli Yaşam Çağları *“Akranlarım askere gitmeye başladı ben çok kötü oldum”*

Çocukluk ve ergenlik döneminde bireyin üzerinde akran etkisinin yoğun olarak hissedildiği bilinen bir gerçekliktir. Üç yaşından itibaren insan yavrusu sosyalleşmeye başlamakta, okula başladığı dönemde söz konusu sosyallik yoğunlaşmakta, ergenlik döneminde akran etkisi zirveye ulaşabilmektedir. Söz konusu dönemlerde akranlarından farklı olduklarını hissetmeleri nedeniyle engeli olan bireyler engelini kabullenme ile ilgili güçlükler yaşayabilmektedirler:

“Mesela ben ilköğretimi bitirdim. Liseyi babam dedi ki normal liseye git oğlum dedi. Ben engelimden dolayı gitmedim. Niye arkadaşlarım beni işte dışlar diye. Ha şimdiki aklım olsa örgün öğretime giderdim. Ama işte o zamanlar ergendim, kabullenememe vardı, herkes beni dışlar diye şey vardı. Şimdi öyle bir şey yok Allah’a şükür.” (K3, Erkek, 34)

“Sanırım yine lise dönemlerindeydi, gençken, yani ergenlik dönemlerinde. Hatırlamıyorum ama öyleydi. Bazen isyan ediyordun yalan değil.” (K22, Kadın, 49)

Çocukluk ve ergenlik çağlarında engelli bireylerin kendileriyle barışık bireyler haline gelebilmeleri adına milli eğitim bakanlığına önemli görevler düşmektedir. Okulların fiziki erişilebilirliğini artırmak, engelli olmayan öğrencilerin engelliliği insani bir farklılık olarak görmeleri için çalışmalar yapmak, engelli öğrencilerin dışlanmasını engelleyici tedbirler almak, gerektiğinde engelli öğrencilere psikolojik destek sağlamak gibi görevler düşmektedir.

Engelin kabullenilmesi hususunda dönem dönem sorunlar yaşanması ihtimal dahilindedir. Birçok farklı nedenlerle gençlik döneminde olmak da engeli kabullenme konusunda bir dezavantaj yaratabilir. Ünal (2018) engeli bir sorun olarak gören gruplardan birinin de 18-24 yaş aralığındaki gençler olduğunu bulgulamıştır.

Türk toplumunda askerlik görevini yerine getirmiş olmak, erkeklere kendilerini “tam” hissettiren deneyimlerden biridir. Fiziksel engelli erkeklerin bu deneyimden mahrum kalması ise doğal olarak kendilerini eksik hissedebilmelerine ve de engeli kabullenememelerine yol açabilmektedir. Engelli bireylerin asker olma duygusu tadabilmesi adına ise bazı özel ya da kamu kurum ve kuruluşların talebi üzerine temsili askerlik uygulamasıyla bir günlüğüne engelli bireyler askerliğe alınmaktadır. K11 konuyla ilgili olarak arkadaşlarının askere gittiği dönemde yaşadığı zorlanmayı şu şekilde belirtmiştir:

“Akranlarım askere gitmeye başladı ben çok kötü oldum. Ondan sonra topladım. Ondan sonra özürlüymüşüm, sakatmışım hiç umuruma takmadım.” (K11, Erkek, 49)

4.1.2.2.3. İleri Yaş/Olgunlaşma “Yetişkin bir yaşa geldiğim zaman engelimi biliyorum”

Çocukluk, ergenlik ve genç yetişkinlik dönemlerinde engelli olma haliyle barışabilmek görece daha zorken, daha ileri yaşta engellilikle barışık duruma gelme ihtimali artabilmektedir. İnsanların kimlik ve kişilik inşa etme süreçleri bir ömür boyu devam

etse de belirli bir yaştan sonra bir ölçüde tamamlanmış olmaktadır. İnşa edilen bu kimlik ve kişiliğin içerisinde engel durumunun yer alması görece daha kolay olabilmektedir. K7 yaş itibariyle engelliliği kabullendiğini belirtmiştir:

“Yani ben engelimi kabul ettim zaten. Yetişkin bir yaşa geldiğim zaman engelimi biliyorum yani, neler yapabileceğimi neler yapamayacağımı, bunları biliyorum.” (K7, Erkek, 32)

4.1.2.2.4. Aile ve Sosyal Çevre “Eşim bana bunu hiç hissettirmedi”

Engelli bir bireyin ailesi ve sosyal çevresi, engeli kabul ederek yaşama devam etmeyi teşvik edebilir ya da tam tersi engeli kabullenmeyi zorlaştırabilir. Aile ve yakın sosyal çevresi tarafından olduğu gibi kabullenilen, bir birey olarak saygı görebilen engellilerin engeli kabullenme sürecinin daha kolay geçeceği söylenebilir. K4 bu konuda çevresinin olumsuz bir katkı yaptığını ifade ederken K19 ve K20 aile üyelerinin yaptığı olumlu etkiyi dile getirmiştir:

“Mesela etrafımın yobaz yobaz böyle hani tabiri caizse bakması beni çok şey yapıyordu.” (K4, Kadın, 52)

“Eşim de bana karşı hiç engelli gibi davranmıyor, eşim çok iyi. Allah razı olsun, o yönden eşim bana bunu hiç hissettirmedi. Zaten öyle olmasaydı şu ana kadar evlilik devam etmeyebilirdi. Belki çoktan sonlanmış olurdu. O yönlerden çok anlayışlı bir insan eşim.” (K20, Erkek, 52)

“Kabul ettim. Kabul edemediğim yerler de oldu. Ama ailemden Allah razı olsun, hep yanımda oluyorlar, hep destek oluyorlar. Onlar sayesinde.” (K19, Kadın, 28)

4.1.2.2.5. Bazı Yaşam Durumları “Hayatın içinde bazı durumlar oluyor”

Engeli bir kere kabullenince, engellilik durumu ile bir kere barışık hale gelince bir daha asla sorun yaşanmayacağı düşünülmemelidir. Varoluşçu açıdan bu konudaki ideal nokta, engelli bireyin, engelini kabul etmesi ve bir daha bununla ilgili bir probleminin olmaması değildir. Böyle bir düşünce insan gerçekliğine aykırıdır. Şu an engeli kabullenme konusunda herhangi bir sorun yaşanmıyor olsa bile gelecekte

yaşanmayacağı sonucu çıkarılamaz ki yaşam içerisinde bazı durumlarda engeli kabullenme noktasında zorlanmalar baş gösterebilir. K12 ve K16 konuyla ilgili deneyimlerini şöyle dile getirmişlerdir:

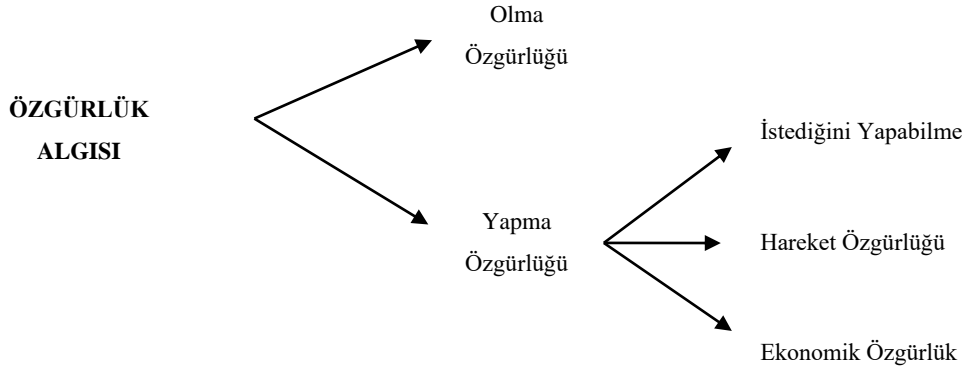
“Bir sefer kabullenmediğim oldu. Şöyle söyleyim sana, evliyiz, benim eşim engelli, ben de engelliyim, bir sorun yok. Beş yaşında, yani 89’da oğlum oldu, 94’te gözüne bir taş vurdular, sadece bir sene kabullenmemeliğim oldu. Yani Allah’ım günahımı affetsin, insan isyan ediyor mu ediyor. Biz insanız. Öyle bir şeyimiz var. Bir o zamanlar oldu. Çocuk da engelli oldu, tek gözü görme engelli oldu. Oradan dolayı.” (K12, Erkek, 54)

“Kaza yaptım, yani engelli iken kaza yaptım. Ondan sonra sağ kolumu, sağ bacağımı kullanamadım kırıldığından dolayı. Önceki halimi, bu halimle kıyaslayınca anladım ki engelim engel değilmiş. Kaza olayı iki yıl önceydi. Normalde de kabullenmişim ama o zaman daha kötü olduğum için hani farklı oldu tabi.” (K16, Kadın, 34)

“Şu an bir sorunum yok. Dediğim gibi, aştım diye düşünüyorum. Ama tabi bazen insan şey yapıyor ya, yapmıyoruz desem yalan olur. Ha şöyle, hayatın içinde bazı durumlar oluyor, üzülüyor insan. Ama o ilk buhran noktasında değil yani. Kabullenme şeyi oluşmuş diye düşünüyorum hani.” (K23, Erkek, 27)

Engeli kabullenmek otantik varoluşa kapı aralaması bakımından önemlidir. Bununla birlikte engeli kabullenmek ya da engelle barışık olmak engelli bireyler açısından, daha önce bahsedildiği üzere kolay bir konu değildir. Engelliliği kabulü veya engelliliğe uyumu evreli/aşamalı bir süreç olarak düşünmek kabul gören bir metottur. Ancak bu bölümden anlaşılacağı üzere kabul daha çok döngüsel bir süreçtir. Engelli olma hali ile önce çatışıp sonra kabul etmek gibi doğrusal bir süreç çoğunlukla gerçeklikle uyumsuz. Çatışma-kabul-çatışma-kabul şeklinde bir döngüsellik gerçekliğe daha yakındır. Sosyal hizmet uzmanları da dahil engelli bireylerle çalışan meslek grupları döngüsel bir modeli benimsediği takdirde engelli bireyin durumunu daha gerçekçi bir şekilde değerlendirebilecektir.

4.1.2.3. Özgürlük Algısı

Şekil 10: Özgürlük Algısı Alt Teması ve Kodlar

4.1.2.3.1. Olma Özgürlüğü “İstedğim gibi düşünebilmek”

Rollo May (2021) özgürlüğün, yapma özgürlüğü ve olma özgürlüğü olarak ikiye ayrılabilirliğini belirtmiştir. Ona göre yapma özgürlüğü harekete geçmeyle ilgili bir özgürlük, olma özgürlüğü ise yapmayla ilgili değil, düşünmeyle ilgili bir özgürlüktür. Çoğu durumda yapma ve olma özgürlüğü birlikte zikredilir. K20 hem olma hem de yapma özgürlüğünü aynı anda ifade etmiştir:

“İstedğim gibi düşünebilmek, istediğim şeyi yapabilmek, kendi düşüncelerimi rahatça ifade edebilmek, ondan sonra özgürce istediğim yere gitmek, eğitim durumumda istediğim yere yükselmek, işimde bulunduğum noktadan en üst noktalara varabilmek.” (K20, Erkek, 52)

May (2021) yapma özgürlüğü ortadan kalkmış olsa bile olma özgürlüğünün hep bir şekilde devam ettiğini söyler. Örneğin, toplama kamplarındaki bir insan belki yapma özgürlüğüne sahip olmayabilir ancak olma özgürlüğüne sahiptir. Pessoa (2021)’nin “Ömrü düşlerle geçen, köyünden dışarı adam atmamış birinin koca evrene hükmedebilmesini sağlayan da budur.” dediği şeyin adıdır bir nevi olma özgürlüğü.

Yapma özgürlüğü son derece sınırlı engelli bireyler de vardır. O noktada dahi özgürlük ortadan kalkmaz çünkü özgürlük salt yapma ile ilgili değildir. Olma özgürlüğü de özgürlüğün bir parçasıdır ve asla insanın elinden alınamayacak bir tarafı vardır. K6 söz konusu özgürlük biçimini şu cümlelerle tarif etmiştir:

“Ben gözlerimi kapatıp istediğim yerde olabilmek, istediğimi yapabilmek gibi olarak düşünüyorum. Çok kısıtlı olduğumu düşünmüyorum. Benim için özgürlük dışarıya çıkabilmek değil, düşünememek olarak düşünüyorum kendi adıma.” (K6, Erkek, 44)

Kendisi yüzde doksan dokuz engelli olan Rukiye Türeyen (2018) bedeni yapma özgürlüğünü kısıtlasa bile olma özgürlüğüne sahip olduğunu dile getirir. İhtiyaçlarını kendisi gideremeyecek durumda olsa dahi yarattığı hayal dünyasında özgürdür. Hikâye ve senaryo yazmaya çalışan Türeyen olma özgürlüğüne dair şöyle söylemiştir:

“Bilgisayar başında yarattığım karakterlerin bedenlerini kendi bedenim gibi kullanıyor, kendi bedenimde sergileyemediğim özgürlüğü o karakterlerin üzerinde sergiliyorum.”

4.1.2.3.2. Yapma Özgürlüğü “Kişi istediği şeyi yapabiliyorsa özgürdür”

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin başlangıç metninde engelli bireylerin kendi seçimlerini yapma özgürlüğüne sahip özerk ve bağımsız bireyler oldukları (n) vurgulanmıştır. Yirmi birinci yüzyılın ilk insan hakları belgesi olan EİHS, engelli bireyleri, yapma özgürlüğüne sahip bireyler olarak nitelemiştir. Yapma özgürlüğü toplumdaki herkesin farklı derecelerde olabilir. Bir sonraki bölümde değinileceği üzere yapma özgürlüğünün sınırları olsa dahi herkes çoğu zaman bir şekilde yapma özgürlüğüne sahiptir. K5, K13 ve K19 özgürlüğü, yapma özgürlüğü şeklinde değerlendirmişlerdir:

“Özgürlük, kişi istediği şeyi yapabiliyorsa özgürdür. Yani ben buraya gideceğim, ben şuraya gideceğim, bu haline bakmaksızın, engelli olduğuna bakmaksızın gidebiliyorsa özgürdür.” (K5, Erkek, 30)

“İstedğini yapabilmek benim için.” (K13, Erkek, 20)

“İnsan bir şeyi aklına koymuşsa eğer ve bunu yapıyorsa özgürdür.” (K19, Kadın, 28)

Fiziksel engelli bir bireyin yapma özgürlüğünü bedenden bağımsız düşünmek çoğu durumda kolay değildir. Bağımsız hareket edememek özgürlüğün kısıtlanması şeklinde algılanabilir ki K21 bağımsız hareket edebilmenin özgürlükle bağlantısını şöyle dile getirmiştir:

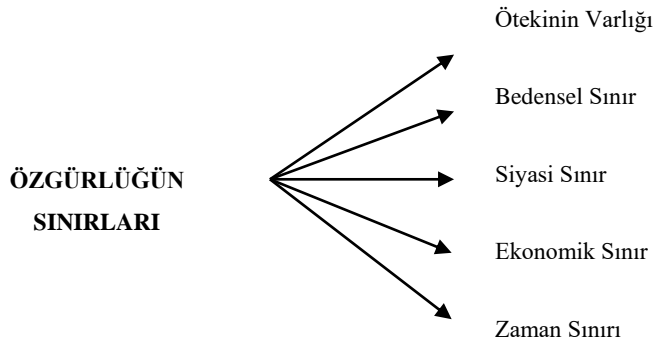
“Yani yürüyemediğim zamanlarda bu ameliyat olmadan önce bir tekerlekli sandalyeyle beni daha hür kıldılar, daha hür oldum. Çok güzel bir şey özgürlük. Birine ihtiyaç duymamak. Kendi başına yaşamını idame ettirmek güzel bence.” (K21, Kadın, 46)

Fiziksel engelden veya bedenden bağımsız olarak bir bireye kendini özgür hissettiren şeylerden birisi de ekonomik olarak kimseye muhtaç olmama, ekonomik bağımsızlık durumu olabilmektedir. K7 konuyla ilgili şöyle demiştir:

“Özgürlük, şöyle söyleyim, çalışmak, bir maaşının olması, dışarıya bağımlı olmamak, muhtaç olmadan yaşamak, öyle söyleyim. Yani kendi işini kendin görme açısından söylüyorum.” (K7, Erkek, 32)

Sosyal hizmetin en temel misyonlarından birisi insanların güçlendirilmesi ve özgürleştirilmesidir. Bazen bu misyonu gerçekleştirebilmek zor olabilmektedir çünkü çok zor vakalarla karşı karşıya kalınabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarını bile karamsarlığa iten durumlarda güçlendirme ve özgürleştirme yapabilmek kolay değildir. Böylesi durumlarda varoluşçu bakış açısından bakabilmek sosyal hizmet uzmanlarına yardımcı olabilecektir. İnsana her türlü koşulda, buna ağır engellilik durumları da dahil, özgürlük payı bırakması varoluşçu görüşün özgürleştirici yanını temsil eder ve bu görüşten yararlanabilmek sosyal hizmet uzmanlarına da hizmet sunduğu insanlara da iyi gelebilir.

4.1.2.4. Özgürlüğün Sınırları

Şekil 11: Özgürlüğün Sınırları Alt Teması ve Kodlar

4.1.2.4.1. Ötekinin Varlığı “Bir başkasının alanına hücum etmeden”

Sorumluluk temasının başında vurgulandığı üzere özgürlüğün sınırsız olması gibi bir durum söz konusu değildir. Varoluşçu açıdan önemli olan sınırların ne kadarının gerçek ne kadarının kişinin kendisi tarafından üretilmiş olduğudur. Özgürlüğünün sınırının kişisel anlamda nerede başlayıp nerede bittiğini bilmek bireyin sorumluluğu bağlamında önemlidir.

Jaspers (2018) yalıtılmış bir özgürlüğün olmadığını ifade eder. Ötekiler, başkaları, adına ne dersek diyelim onlar da vardır. Toplumsal bir varlık olmamız ve bir toplum içinde var olmamız nedeniyle özgürlüğümüzün toplumsal bir tarafı da vardır. K12 ve K21 kendi özgür varlık olma hallerinin başkalarının özgür varlık olma hallerine zarar vermemesi gerektiğini ifade etmişlerdir:

“Benim özgürlük alanım senin özgürlük alanına müdahale ediyorsa bu özgürlük değildir. O yüzden herkes kendini ifade edebilecek şekilde özgür olursa ne güzel bir şey.” (K12, Erkek, 54)

“Özgürlük bence birine ihtiyacın olmadan ve kendini mutlu hissettiğin, bir başkasının alanına hücum etmeden ulaştığın yer olduğunu düşünüyorum.”
(K21, Kadın, 46)

Otantik bir özgürlük anlayışına sahip birisi kendisine müstakil bir özgürlük alanı yaratarak orada var olmaz yalnızca. Böyle bir özgürlük anlayışı Garaudy (2020)’nin söylemiyle özgürlüğün kadastrolaştırılmasını ve bireysel mülk gibi algılanmasına neden olur.

4.1.2.4.2. Bedensel Sınır *“Fazla bir şey yapamıyorum”*

May (2021) özgürlüğün karşısına kaderi koyar ve dört tür kaderden söz eder. Kozmik kader, genetik kader, sosyo-kültürel kader ve durumsal kader olmak üzere. Kozmik kaderi doğum, ölüm, deprem, volkan gibi şeyler kozmik kadere dahildir. Genetik kaderin içerisine ise göz veya deri rengi, ırkımız, cinsiyetimiz gibi fiziksel özelliklerin yanında kişisel yetenekler de bu grubun parçasıdır. Sosyo-kültürel kader, içine doğduğumuz aile, kültür ve tarihi içerir. İçinde yaşadığımız zamanı beğenmeyebilirsiniz ancak onun içinden çıkamazsınız. Borsadaki hareketlilik, savaş çıkması gibi şeyler ise durumsal kadere örnektirler. Fiziksel engellilik, May’in sınıflandırmasında “genetik kader” bölümüne dahil edilebilir.

“O kadar yetenekli olduğumu düşünmüyorum, bir kere engelim birçok noktada özgürlüğümü kısıtlıyor.” (K2, Erkek, 42)

“Rahatsızlığımızdan dolayı bazen evde tedavi gördüğümüz zamanlar olmuş idi. Tabi orada dışarı çıkamıyorsun, özgürlüğün engelleniyor. Mesela dışarıya çıkamıyorsun, evin içindesin, dışarıya gidemiyorsun, bir özlem oluyor.” (K8, Erkek, 44)

“Şu anda kalp yetmezliği var. Ameliyat olamıyorum. Sağlığım bitmiş. Tabi ben şükür diyorum Rabbime, haplarla, ilaçlarla kendime dikkat etmeye çalışıyorum. Ama bunlar özgürlüğümü sınırlıyor. Fazla bir şey yapamıyorum.” (K10, Erkek, 57)

Easton ve Krippner (1964) hastalık yahut yaralanma sebebiyle sakat kaldığı vakit bireyin özgürlük sorununun yoğunlaştığına işaret eder. Böylesi durumlarda bireyin,

özgürlüğünü inkar etmesi genel olarak daha kolay görünür. Böylelikle birey, karar vermenin getirdiği endişe ile ıstıraptan azade olur lakin bunun bedeli kişisel kimliğin kaybolmasıdır.

Patterson (1965) insanı kuşatan pek çok koşul gibi engelliliğin özgürlüğü sınırladığını, bununla birlikte özgürlüğü ortadan kaldırmadığını ifade eder. En ağır şekillerinde bile, engelliliğe yönelik ortaya konan tavırda insan özgürdür, bu sebeple en basitinden tavırlarından sorumlu tutulabilir. Varoluşçuluk, kader, yazgı, ıstırap veya kısıtlamalardan bağımsız olarak hepimizin bir parça özgür olduğumuzu, bu yüzden de eylemlerimizden sorumlu olmamız gerektiğine işaret eder.

4.1.2.4.3. Siyasi Sınır “*Düşüncelerimizi rahatça ifade edemiyoruz*”

Düşünmek bir olma özgürlüğü, düşünceyi ifade etmek ise bir yapma özgürlüğü olarak değerlendirilebilir. Siyasi engellemeler yapma özgürlüğünü kısıtlayabilir ama olma özgürlüğünü kısıtlayamaz. Bu nedenle denebilir ki siyasal sınırlar yalnızca yapma özgürlüğünü sınırlayabilir. Özgürlüğü hem yapma özgürlüğü hem de olma özgürlüğü olarak tanımlayan K20 siyasi sınırlara ilişkin şöyle demiştir:

“Düşüncelerimizi rahatça ifade edemiyoruz. Yani bu bir gerçek. Özgür olduğumu da düşünmüyorum yani şu anda.” (K20, Erkek, 52)

4.1.2.4.4. Ekonomik Sınır “*Ekonomik boyutta özgür değiliz*”

Özgürlüğün önündeki ekonomik sınırlar sosyal hizmet açısından önemlidir. Ekonomik olarak herkesi birbirine denk hale getirmek imkansızdır ancak herkese belirli bir ekonomik özgürlük sağlamak devletlerin, hükümetlerin sorumluluğundadır. Bu noktadan hareketle sosyal hizmet uzmanları, sosyal adaletin tesisi için birtakım roller üstlenirler ki ekonomik olarak herkesin belirli bir seviyenin üstüne çıkmasına hizmet ederler. Hizmet sunduğu kitle düşünüldüğünde belki de sosyal hizmet ekonomik koşulların özgürlüğün önünde nasıl sınırlayıcı bir etkisinin olabileceğini en iyi bilen mesleklerden birisidir.

“Yani, şöyle, yaşamın da bize sunduğu koşullar dahilinde, belli bir şeye kadar özgürüz, ne bileyim. Ama şöyle hani sınır kafada olmasın. Ekonomik boyutta ne bileyim herkesin belli bir gücü var. Ekonomik boyutta özgür değiliz baktığımız zaman. Ama onun dışında fiziksel olarak bir şey görmüyorum, engel durumu olaraktan olsun.” (K23, Erkek, 27)

4.1.2.4.5. Zaman Sınırı *“Kendimize fazla zaman ayırmadığımız için pek özgürlüğüm yok”*

Zaman hem özgürlüğü sınırlayan hem de özgürlüğü diri tutan bir etkiye sahiptir. Zaman baskısı şayet hiç hissedilmemiş olsaydı insanlar olarak özgürlüğümüzün kıymetini bilmeyebilirdik. Kendimize ayırabildiğimiz süre arttıkça özgürlüğümüzün artması garanti olmamakla birlikte kendimize ayırabildiğimiz zaman ölçüsünde özgürlüğümüzü daha fazla yaşama imkanına sahibizdir esasında. K18 özgürlüğünün önündeki engeli zaman olarak nitelemiştir:

“Özgürlük yani insanın özgür olması tabi ki muhteşem bir şey. Yani gerçekten olması gereken bir şey. Ama şöyle bir şey var, şu günlerde şu dünyada özgürüz dersek biraz şey değiliz yani. Neden, çünkü her zaman bir şeylerin peşinde gidiyoruz, bir şeylerle uğraşıyoruz, kendimize fazla zaman ayırmadığımız için pek özgürlüğüm yok bana göre. Tabi fikir olarak farklı olabilir ama benim düşüncem bu yani.” (K18, Erkek, 51)

Özgürlüğün önünde birçok sınır olabilir. Varoluşçu açıdan insan radikal bir özgürlüğe sahip olsa da özgürlüğün önünde hiçbir sınırın olmaması ideal durum değildir. Tam aksine özgürlüğün sınırlarının olması özgürlüğün değerini artırır, özgürlüğe canlılık katar. Hiçbir sınırlama olmamış olsaydı özgürlük diye bir şey de olmazdı. Sınırsız özgürlük arzusu, özgürlük arzusundan ziyade bir başıboşluk, serbestlik arzusuna işaret olabilir. Halbuki varoluşçu anlamdaki özgürlük her daim sorumluluk ile birlikte düşünülmesi gereken bir olgudur (May, 2021). Patterson (1965) özgürlükle ilgili farkındalığı sağlayan şeyin, sınırlılıklarla ilgili farkındalık olduğunu dile getirir. Sınırların tanınması, özgürlüğün tanınmasına ve kıymetinin bilinmesine vesile olur. Sınır farkındalığı, sınırlarla başa çıkmayı ve belki de en azından bir dereceye kadar onlara boyun eğmek yerine onları aşmayı mümkün kılar.

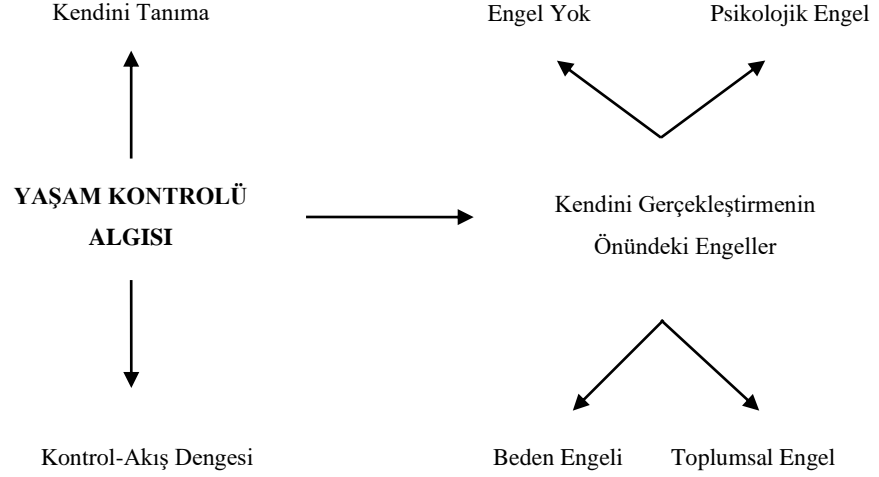
Fiziksel engelli bir birey olan Yurtkölesi (2019), pasta örneğiyle bireyin sorumluluk sınırını açık bir biçimde dile getirmiştir. Hayatta, hepimize verilen pasta malzemesi aynı olmamakla birlikte bize düşen görev, mevcut malzemeyle ortaya bir ürün çıkarmaktır. Başkalarınınkilerle mukayese edildiğinde pasta kötü olabilir, lakin mevcut malzemelerimizle bize ait bir pasta yapmaya çabaladıysak problem değil demektir.

“Pasta yapılabilmesi için herkese malzeme veriliyor. İyi ya da kötü bir şekilde pastanın yapılması gerekiyor. Burada önemli olan pastanın nasıl yapıldığı değil onu yapıp bitirebilmek.”

Thompson (2016a) “otantik olma”yı sosyal hizmetin değer temeline dahil etmiştir. Thompson’a göre otantik olmak, yaşamımızın kontrol edebildiğimiz ve edemediğimiz alanlarının ayırına varmak ve birinci kategoridekileri ikinci kategoriye sokmamaktır. Sosyal hizmet açısından otantik olma iki düzeyde önemlidir. İlk olarak sosyal hizmet uzmanları kendi sorumluluklarını fark eder ve karşılaştığı durumlardaki payından kaçınmaya çalışmaz. Dolayısıyla ilk olarak sosyal hizmet uzmanının kendisini otantik olması gerekir. İkinci olarak ise gerektiği takdirde hizmet alanlar gerçekçi olmaya davet edilir. Hizmet alanlarla birlikte, dezavantaj ve eşitsizlikle mücadele etmeden önce, hizmet alanın özgürlük ve sorumluluk derecesine bakılmalıdır.

Sosyal hizmetin ilgilendiği sınırlar hem psikolojik veya zihinsel sınırlar hem de ekonomik, yapısal, sosyo-kültürel sınırlardır. İnsana ve insan özgürlüğüne çok boyutlu yaklaşımı nedeniyle sosyal hizmet, çok boyutlu bir mesleki müdahaleyi önerir. Bireyin özgürleştirilmesi yalnızca bireysel boyutta bir müdahaleyi değil aynı zamanda diğer boyutlarda da müdahaleyi içerir. Varoluşçu yaklaşımda, “bir şeyden” özgürlükten ziyade “bir şey için” özgürlük daha çok vurgulanır. Özgürlük ile sorumluluk arasında güçlü bir bağ kurulması bunun kanıtıdır. Sosyal hizmet ise insanların baskı altında olabileceği gerçekliğinden hareket ederek özgürleştirmeye, “bir şeyden” özgürlüğe daha çok vurgu yapar. Varoluşçuluk ve sosyal hizmetin birbirinden yararlandığı durumda insan gerçekliğine daha da yaklaşılır. Hem bir şeyden özgürlüğün hem de bir şey için özgürlüğün insan varoluşundaki önemi kavranmış olur.

4.1.2.5. Yaşam Kontrolü Algısı

Şekil 12: Yaşam Kontrolü Algısı Alt Teması ve Kodlar

4.1.2.5.1. Kendini Tanıma “Ezbere ne biliyim yaparım diyemem”

Bireyin otantik bir varoluş sergileyebilmesi adına kendini tanıması, kendisiyle ilgili farkındalığının olması, kendi potansiyelini ve sınırlarını bilmesi elzemdir. Cüceloğlu (2021)’na göre insan kendi potansiyelini bilebilir. Her insan, içinde bulunduğu mevcut durumla, gelişerek ulaşabileceği durum arasındaki farkı hisseder. İnsan, gelişim yolunda ilerlemeye başladığı zaman bunun farkına varır. Potansiyelini keşfeden biri ise neleri yapamayacağını idrakine de varır.

K2 ve K3 potansiyelleri ve sınırlılıkları ile ilgili bir farkındalığa sahip olduklarını dile getirmişlerdir:

“Potansiyellerimin ve sınırlılıklarımın farkındayım. Yıllar geçtikçe kaçırdığım şeylerin de farkındayım. Yapabileceklerimin de farkındayım. Daha fazla da kısıtlandığımı, yaşın ilerlemesiyle teknolojinin gelişmesiyle biraz daha geriye düşmeye başladım. Bunun için de biraz daha fazla çaba harcamam gerektiğinin farkındayım.” (K2, Erkek, 42)

“Hani yapabileceğim, dedim ya, şunu yaparım, mesela atıyorum, farklı bir işi yapamam, onu bilirim. Ezbere ne biliyim yaparım diyemem. O zaman hani saçmalık olur yani. Tabi ki onun sınırını bilirim.” (K3, Erkek, 34)

Cüceloğlu (2021) otantik bir şekilde varolabilmemiz için “gözlemeyen bilinç” geliştirmemiz gerektiğini ifade eder. Her insanda aslında gözlemeyen bilinç geliştirme potansiyeli mevcuttur. Aile ve eğitim sistemi bu bilincin geliştirilmesinde ya da köreltilmesine çalışır. Gözlemleyen bilince sahip insanlar kendini seçebilen insandır. Gözlemeyen bilincin karşıtı ise “kültür robotluğu”dur. Kültürün robotu haline gelmiş bir insan hayatıyla ilgili kararlar alırken kendi değerleri ile değil birtakım kültürel kalıplarla hareket eder. Bu ise otantik olmayan bir varoluş tarzıdır.

Varoluşçu açıdan bir insanın kendisini tamamen tanıması mümkün değildir. Jaspers (2018) *“İnsan aslında, kendisi hakkında bilebildiğinden çok daha fazlasıdır”* derken kendini yüzde yüz tanımanın imkansızlığına atıf yapar. Kendini tanımayı zorlaştıran etmenlerden bir tanesi zaman, diğeri ise sürekli bir şeyler deneyimliyor oluşumuzdur. Geçen zaman ve yeni deneyimler bizi yeni bir insana çevirmektedir. K22 ve K17 söz konusu değişime şu şekilde atıfta bulunmuştur:

“Hiç kimse kendini tanıyamaz ki. İnsanların huyu her gün değişir. Her gün, yani ortama göre.” (K22, Kadın, 49)

“İnsan kendini yeterince tanıdığını zannediyor. Değişiyor, yaşam evresel bir ilerleme kaydettiği için zaman zaman insan değişkenlik gösteriyor yani. Yaşadığın bir tecrübe farklı bir noktaya getiriyor insanı. Her zaman tanımaya çalışıyorsun kendini, yeni bir şeyler oluşuyor.” (K17, Erkek, 37)

İçöz (2020) sabit ve değişmeyen varlıklar olmadığımızı belirterek her yeni seçimle birlikte daha karmaşık ve daha katmanlı hale geldiğimizi vurgular. Varoluşçu bakıştan “kendini tanıyan aydınlanmışlar” ile “kendini tanımayan şuursuzlar” olarak ikiye ayırlamayacağımızı vurgulayan İçöz, önemli olanın kendimizi tanımaya ve kendimize daha yakın bir yerde durmaya çalışmak olduğunu ileri sürer ki aksi halde kendimizi unutarak kendimizden uzaklaşırız.

Fiziksel engelli bir bireyin potansiyelinin farkında olması, sosyal hizmet için önemlidir. Ek olarak sosyal hizmet uzmanlarının, bireylerin potansiyel, kapasitesi ve imkanlarını artırıcı bir mesleki rolü vardır. Bu hususta güçlendirme yaklaşımı, uzmanların başvurabileceği bir yaklaşımdır. Güçlendirme sadece kişisel boyuta indirgenebilecek bir müdahale değildir. Aynı zamanda, sosyo-politik boyutu içeren bir yaklaşımdır ki insan potansiyelinin gelişmesi, çok boyutlu bir müdahaleyi gerektirir (Thompson, 2016a). Fiziksel engelli bireyler özelinde güçlendirme öz saygıyı artırma, fizik tedavi hizmeti sunma, toplumdaki tutumu değiştirme, eğitim ve istihdamda fırsat eşitliğini sağlama, politika yapımına katılım vb. pek çok konuyu ihtiva etmektedir.

4.1.2.5.2. Kendini Gerçekleştirmenin Önündeki Engeller “İnsanlar ya!”

Kendini gerçekleştirme, bireylerin kendi istek ve arzularını hayata geçirebilmeleri, potansiyellerini ortaya koyabilmeleri olarak tanımlanabilir. Kendini tasarlamak şeklinde de değerlendirilebilir. Dolayısıyla kendini gerçekleştirmenin düşünsel boyutu olmakla birlikte eylem boyutu da söz konusudur (Fromm, 2017). Maslow (2011) kendini gerçekleştirmeyle ilgili bir uyarıda bulunur ki kendini gerçekleştirme konusunda yaygın ancak hatalı bir kanının mevcut olduğunu ileri sürer. Maslow kendini gerçekleştirmenin, tüm insani sorunların geride bırakılarak insanüstü bir dinginliğe erişilen ve esrik bir halde sonsuza kadar mutluluğun deneyimlenebileceği bir durum olmadığını belirtir. Varoluşçu açıdan böyle bir kendini gerçekleştirme anlayışı zaten kabul görmez ki insan durağan bir varlık değil, daima bir olasılıktır.

Engelli bireylerin, potansiyellerinin bilincinde olmalarına ek olarak potansiyellerini ortaya koyabilmeleri de önem arz eder. Ancak engelli bireylerin neleri yapıp neleri yapamayacağını belirleme konusunda insanlar fazlasıyla müdahaleci olabilmektedirler. Bu da kendini gerçekleştirmenin önünde bir engele dönüşebilmektedir. K14 ve K16 kendini gerçekleştirme bakımından toplumun önlerine engel çıkardıklarını ifade etmişlerdir:

“İnsanlar ya! Yani insanlar bizlerin, bütün engellilerin yapamayacağını düşündükleri için engeller onlar bence. Onlar bize engel yapıyor.” (K16, Kadın, 34)

“Aklımızdan geçenin önüne mutlaka bir engel çıkıyor. Şöyle söyleyim engelli olarak şey yapmasınlar, önümüze set koymasınlar. Onu sen yapabilirsin desinler. Bir yere girdiğimiz zaman, gel bakalım bunu da sen dene. Bunu istiyorum büyüklerimizden. Ama görüyorum ki çok zor. Yani hep önümüzde engeller hep bir set var. Ha bu set yıkılır mı, bu set bence kolay kolay yıkılmaz.” (K14, Erkek, 36)

Zastrow (2016)'a göre engellilere yönelik olumsuz tutumlar, engelli bireylerin potansiyellerini tam olarak gerçekleştirmelerini engelleyen bir faktördür. Zastrow da Thompson gibi güçlendirme yaklaşımının, engelli bireylerin potansiyel ve yeteneklerini geliştirmedeki önemine değinir. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanları kendini tanıma ve kendini gerçekleştirme konularında güçlendirme yaklaşımından yararlanabilirler.

Engelli bireylerin yaşamları ile ilgili sınırlar genelde engelsizler tarafından çizilir. İlk olarak bireyin tanısının ne olduğuna ve engel oranının yüzde kaç olduğuna karar verilir, sonrasında ise ne yapabileceği ya da yapamayacağına karar verilir. Engelli bireyin, yaşamına ilişkin kararları kendisi verebilmesi için bu durumun değişmesi gerekiyor. Yüzde doksan fiziksel engele sahip Sefa Yurtkölesi'nin yaşadığı olay buna örnektir. Santral memuru olarak çalışabilmesi için sadece kendisinin inanması ya da kurum yetkililerinin onaylaması yeterli değildi, aynı zamanda raporunun da değişmesi gerekiyordu:

“İşe gireceğim zaman engelli raporumda çalışacağı alan yoktur diye yanlış bir ibare yazılmış. Bu yanlış düzeltilmeden de işe girmem mümkün değildi. Tekrar heyete girip engelli raporumda çalışacağı alan vardır diye yazılması gerekiyordu.” (2019).

Fiziksel engelli bireyler kendilerini gerçekleştirmenin önündeki engel olarak bedenlerini ve doğal olarak engellerini görebilirler. K7 ve K10 kendilerini gerçekleştirmenin önündeki engellerden birinin bedenleri olduğunu ifade etmişlerdir:

“Birçok şeyi yapamamam... Diğer insanlar gibi farklı şeyler yapmaya çalışıyorum ama olmuyor engelimden ötürü öyle söyleyim.” (K7, Erkek, 32)

“Engelli olup yapamadığın şeyler var. Mesela tam yürüyemiyorsun. Bedeniniz size engel çıkarıyor.” (K10, Erkek, 57)

Kendini gerçekleştirmenin önündeki engeller her zaman için mutlak engeller değildirler. Aşılacak türden engellerdir. K5 bu gerçekliği şu şekilde dile getirmiştir:

“Dış çevre engelleyebilir sadece. Onu da sen istiyorsan, gerçekten istiyorsan onu yapmayı, dış çevre de engel olamaz bence.” (K5, Erkek, 30)

Engelli bireylerin sürekli bir şeyleri aşmaya çalışmalarının bir sakıncası olduğunu da dile getirmek gerekmektedir. Engelli bir bireyin toplumda kendisini gerçekleştirmesinin yolu bir mucize gerçekleştirmekten geçiyor çoğu sefer ne yazık ki. Bu durum ise engelli bireyin otantik varoluş imkanını zorlaştırıyor. Zira tepkisel bir varoluş sergilemesine yol açabiliyor. Bedensel engelini aşarak, toplumsal engelleri aşarak belki bir şey gerçekleştirmiş oluyor engelli bireyler ancak gerçekleştirdikleri şeyin kendileri oldukları tartışmalıdır. Christy Brown (2017) “Sol Ayağım” isimli kitabında bu tehlikeyi şu şekilde dile getirir:

“Ben fark edilen biri olmak istemiyordum, diğer insanlar gibi sıradan olmak istiyordum. Diğer insanların elleriyle yaptıklarını sol ayağımla yapmam insanlara harika geliyordu. Belki de öyleydi, bilmiyorum. Ellerimi kullanmadığım için ayaklarımı kullanıyordum, ama bu benim gurur duymamı veya eşsiz olmamı sağlamıyordu. Aslında sol ayağımı hiçbir zaman, çok iyi tanımadığım insanların yanında kullanmıyordum. Çünkü bu kendimi hem aptal hem de beceriksiz hissetmeme yol açıyordu. Kendimi gösteri yapan bir maymun ya da fok balığı gibi hissediyordum.”

Kendini gerçekleştirme konusunda fiziksel engelli bireye hem bedeninin hem de toplumun engel çıkarma ihtimalinin olması vardır ancak her engelli birey için engel teşkil edeceği anlamını taşımayabilir. Engelliliğin algılanması bölümünde nasıl ki bazı engelli özneler kendilerini engelli gibi görmediklerini ya da hissetmediklerini belirtmişlerse, kendini gerçekleştirme hususunda da bazı özneler hiçbir engel görmediklerini ifade etmişlerdir. K15 ve K18 bu görüşte yer alanlardandır:

“Ben kendim üzerinden yola çıkarsam, ben hayal ettiklerimin hepsini yaptım. Benim hayatımda bir engel yoktu.” (K15, Erkek, 60)

“Bir insan eğer, kafasına bir şey koyduysa, elinden geleni yapar o işi yapar. Ben ne dedim, bugüne kadar neyi hedef koyduysam çok şükür bin şükür gerçekleştirdim.” (K18, Erkek, 51)

İnsan yalnızca fizyolojik veya toplumsal yönü olan bir varlık değildir. Psikolojik veya zihinsel boyutu olan da bir varlıktır. Bu gerçeğe bağlı olarak kendini gerçekleştirmenin önünde bazen insanın bizzat kendisi durabilmektedir. K21 ve K22 bu kapsamdaki psikolojik engelleri vurgulamışlardır:

“Amaçsızlık birinci engel. İkinci engel ise karamsar olmaları, dünyaya karamsar bakmaları. Bence üçüncü engel de kendilerini tanıyamamaları.” (K21, Kadın, 46)

“Cesaretim yok. Engel o benim için. Cesaretim yok pek.” (K22, Kadın, 49)

4.1.2.5.3. Kontrol-Akış Dengesi *“Hayatım benim kontrolümde.”*

Varoluşçu bakış açısından hayatımızın yazarlığını kendimiz yapmamız gerekir. Ancak bu demek değildir ki hayatımızı yüzde yüz kontrol edebiliriz. Bizim kontrolümüz dışında da bir akış vardır. Nihayetinde önemli olan kontrolümüz dışındaki alan ile kontrolümüz dahilinde olan alanın ayırdına varmak ve bir denge sağlayabilmektir. Kontrol-akış dengesinin öznel bir tarafı söz konusudur. Her insan için bu denge farklı seyredebilir. K6, K1 ve K8 söz konusu dengeyle ilgili kendi deneyimlerini şöyle dile getirmişlerdir:

“Hayatım benim kontrolümde. Ufak tefek değişiklikler, etkiler olabilir, insanların, olayların ama yüzde doksan benim kendi kontrolümde diyebilirim.” (K6, Erkek, 44)

“Tabi ki burada kendi inisiyatifimi elden bırakmamaya çalışıyorum. Onun çok önemli olduğunu biliyorum. Fakat zaman zaman inisiyatifimizin elimizden kaçtığı oluyor işlerin akışı içerisinde. Kapıldığımız durumlar olabiliyor. Fakat işte dediğim gibi o farkındalık düzeyinden uzaklaşmamaya çalışıyorum. Kendi hayatıma kendim yön veriyorum.” (K1, Erkek, 39)

“Bunu yapabiliyor muyuz bilmiyorum ama tabi bir plan çerçevesinde yaşamaya çalışıyoruz ama bizim planımız varsa Allah’ın da bir planı var diye düşünüyoruz.” (K8, Erkek, 44)

İnsanın kendi yaşamına dair sorumluluk sahibi olması zor olmakla birlikte en zor durumlarda dahi olumlu bir etki yapabilmektedir. Atay (2019) kemoterapi tedavisi alan kanser hastaları ile yürüttüğü çalışmasında, hastaların yaşama ilişkin seçimlerinin sorumluluklarını alabilme durumlarının, kemoterapi semptomları üzerinde etkisi olduğunu bulgulamıştır. Hastaların, yaşamlarını kendilerinin yönlendirmesi, yaşamlarına ilişkin kendi kararları doğrultusunda seçimler yapmaları ve de söz konusu seçimlerin sorumluluğunu üstlenmeleri, semptomların azalmasına katkı sağlamaktadır.

Hayatını tamamen akışa bırakmak da bir seçimdir. Akışa bırakma tercihi illaki otantiklik dışı değildir. İnsan, yaşamının bazı dönemlerinde buna ihtiyaç duyabilir ve bunu tercih edebilir. Otantiklik açısından önemli olan bu durumun idrakinde olmaktır. K9 hayatını tamamen akışa bıraktığını belirtmiştir:

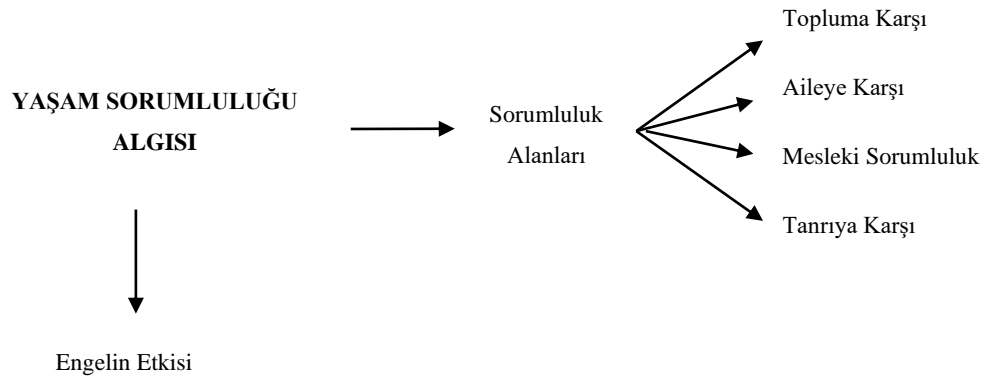
“Hayata bırakıyorum, başka da bir şey düşünmüyorum.” (K9, Erkek, 49)

İçöz (2020) kontrol-akış dengesinde iki uç olduğunu vurgular. Bir uçta hayatımızın kontrolünün tamamen kendi elimizde olduğunu zannetmek yer alırken, diğer uçta hayatta hiçbir kontrolümüzün olmadığını düşünmek yer alıyor. İçöz bu ikisinin ortasının bulunması gerektiğini vurgular. Gerektiğinde azmetmek ve gerektiğinde akışa bırakabilmek becerisini kazanmak önemlidir.

Yalom (2018) literatürde direkt olarak sorumluluk ile ilgili bir araştırma yapıldığında çok fazla bir içerik ile karşılaşmayacağımızı ancak kontrol odağı ile ilgili çalışmaların sorumlulukla bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Dış kontrol odağına sahip bireyler sorumluluk almaktan imtina edebilirken, iç kontrol odağına sahip bireyler sorumluluklarını üstlenme konusunda daha istekli olabilirler. Cüceloğlu (2021) kendine özgü bir kavramsallaştırma ile konuyu dile getirmiştir. Bir tarafta denetim odaklı korku kültürü veya dış tanıklığa önem veren kültür, diğer tarafta gelişim odaklı değerler kültürü veya iç tanıklığa önem veren kültür vardır. Korku kültüründe sorumluluk sana

verilen bir şeydir. Gelişim kültüründe ise sorumluluk bireysel bir seçim meseledir. Literatürde fiziksel engelli bireylerin kontrol odağını konu edinen sınırlı sayıda çalışma (Rosenbaum ve Raz, 1977; Harris ve Hollingsworth, 1980; Janelle, 1992; Boschen, 1996; Elfström ve Kreuter, 2006) mevcuttur. MacDonald ve Hall (1971) engellilik algısı ile kontrol odağı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma göstermiştir ki dış kontrol odağına sahip olanlar fiziksel engeli, iç kontrol odağına sahip olanlardan daha zayıflatıcı olarak değerlendirmişlerdir.

4.1.2.6. Yaşam Sorumluluğu Algısı

Şekil 13: Yaşam Sorumluluğu Algısı Alt Teması ve Kodlar

4.1.2.6.1. Topluma Karşı Sorumluluk “Elimden geldiğince birilerine faydalı olabilmek”

Yaşamda birçok şeyden kendimizi sorumlu hissedebiliriz. Toplumsal bir varlık olmamız sebebiyle salt kendimize ait alanla ilgili sorumluluklarımız yoktur. Diğerleriyle ilişkili alanlarda da sorumluluklarımız söz konusudur. İnsanların kendilerini neyden sorumlu hissettiklerini öğrenmek, hangi rolleri aldıklarını, üstlendiklerini öğrenmek açısından önemlidir. K23, K14 ve K19 içinde yaşadıkları çevredeki insanlara karşı bir sorumluluk duygusu içerisinde olduklarını ifade etmişlerdir:

“Çevreye karşı işte, boş insan olmaktansa çalışıp bir şeyler vermek, o yönden sorumluluğum var. Bir değer katmak kendime, topluma elimizden geldiğince.” (K23, Erkek, 27)

“Diğer insanlara karşı sevgili ve saygılı olmak. Elimden geldiğince birilerine faydalı olabilmek bu hayatta. Mesela birisi beni arar şu sıkıntım var derse elimden geldiğince halletmeye çalışırım. Elimden bir şey gelmiyorsa yapacak bir şey yok. Girdiğim bir ortamda yerimi, saygımı korudum ve öyle devam ediyorum.” (K14, Erkek, 36)

“Ben bu dünyaya gelmişsem, bir yaşam amacım varsa, diğer insanlarla dayanışarak yaşayacağız.” (K19, Kadın, 28)

4.1.2.6.2. Aileye Karşı Sorumluluk “Daha çok aileme karşı”

Dökmen (2009) 'e göre kişinin toplumsal roller ile ilişkileneceği üç farklı kategoride değerlendirilebilir. Kişi rollerinin esiri olabilir, rollerine kayıtsız kalabilir veya rollerden yararlanarak varoluş düzeyini yükseltebilir. Varoluşçu açıdan uygun olan yöntem üçüncüsüdür. Kişinin üstlendiği rollere ilişkin illaki birtakım beklentiler olacaktır ancak kişi bu rollere kendi damgasını vurabilir. Dolayısıyla kişinin rolü üstlenme biçimi otantik olabilir. Kendinden bir şeyler katarak söz konusu rolleri yerine getirebilir. K4, K16 ve K23'ün üzerinde durduğu şekliyle aile içi rol ve sorumluluklarımız yaşamdaki rollerimiz arasında önemli bir yeri kaplar. Söz konusu rolleri nasıl yerine getirecekleri ise kendileriyle ilgili bir durumdur.

“Anneme bakmakla yükümlü gibi bir şeyim, hani bir zamanlar annem bana bakıyordu mesela şimdi ben anneme.” (K4, Kadın, 52)

“Daha çok aileme karşı sorumluluğumun olduğunu düşünüyorum. Onlara daha iyi bir gelecek vermek isterim.” (K16, Kadın, 34)

“Eşime karşı olsun sorumluluklarım var. Yaşamımızı öncelikle idame ettirebilmemiz adına rızkımızı kazanmak için çalışıyoruz. Çalışma sorumluluğum var o yönden.” (K23, Erkek, 27)

Aileye yönelik sorumluluk duygusu çocuk üyeler açısından genelde iki şekilde kendini daha yoğun hissettirir. Anne-baba yaşlanmaya başladığı zaman yahut yeni bir aile

kurulacağı zaman. K3'ün evlenince sorumluluğunun artacağını söylemesi bu bakımdan dikkate değerdir:

“Bu hayatta daha sorumluluğum yok ama tabi ki olacak. İlk başta tabi ki kendimden sorumluyum. Yani sabah işime gelmek, akşam evime gitmek. Hani ne biliyim, bazı şeylerden sorumluyum, dedim ya evlenince sorumluluk artar, o zaman da ona göre sorumluluklarını alırsın.” (K3, Erkek, 34)

4.1.2.6.3. Mesleki Sorumluluk *“İşime karşı da sorumlu olduğumu düşünüyorum”*

Meslek seçimi, insan hayatında yapılan en önemli seçimlerden biridir. Varoluşçu açıdan belki seçimi küçük veya büyük olarak ayırmamak gerekse de bazı seçimlerin hayatımızı daha fazla şekillendirdiği bir gerçektir. Hayatımızda kapladığı yer itibariyle de sorumluluk duygusu yaratma ihtimali yüksektir. K2 ve K21 mesleki anlamdaki sorumluluklarını şöyle dile getirmişlerdir:

“Mademki sekiz saat mesai yapıp vergilerle maaşımın ödenmesine sebep oluyorum orda ciddi bir sorumluluğum var.” (K2, Erkek, 42)

“İşime karşı da sorumlu olduğumu düşünüyorum. En iyisini yapıp çağa ayak uydurulması amacındayım. Bu şekilde olmasını istiyorum, yapabiliyor muyum yapamıyor muyum onu bilmiyorum. Şimdilik çalışma aşamasındayım. Teknolojiye ve dünyaya ayak uydurmak için. Bu şekilde.” (K21, Kadın, 46)

Cüceloğlu (2021)'na göre bir insanın hayatındaki en önemli üç seçimi okul, iş ve eş seçimi oluşturmaktadır. Bu üç seçim insan hayatında diğer seçimlere nazaran daha kapsamlı bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla da insanların sorumluluk dendiğinde ailevi ve mesleki sorumluluğu ön plana çıkarması doğal karşılanabilir.

4.1.2.6.4. Yaratıcıya Karşı Sorumluluk *“Birincisi Allah-u Teala'ya karşı sorumluluklarımız var”*

Bir Yaratıcının varlığına inanmak demek bir yerde Yaratıcıya karşı kendini mecburen sorumlu hissetmek demektir. Bu dünyaya bir Tanrı tarafından gönderildiğinize,

Tanrının size ruh ve can bahşettiğine inanıyorsanız bunun doğal sonucu olarak Tanrıya karşı sorumluluklarınızı yerine getirmeye ihtiyaç duyarsınız. K12 ve K15 bu anlamdaki sorumluluklarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Sorumluluklarımız, birincisi Allah-u Teala’ya karşı sorumluluklarımız var. Bu onun emir ve hükümlerini kabul etmek, ondan sonra işte aile sorumluluğu.” (K12, Erkek, 54)

“Cenab-ı Allah’ın verdiği sıhhati korumamız lazım. Cenab-ı Allah bize sıhhat verdi, vücut verdi, bunların hepsi bize emanet.” (K15, Erkek, 60)

4.1.2.6.5. Engelin Sorumluluklar Üzerindeki Etkisi *“Kısıtlı bir şekilde yapabiliyorum”*

Engelli olmanın, yaşamdaki sorumluluklar üzerinde etkisinin olacağı beklenebilir. Bununla birlikte bazı engelli bireyler bu sorumlulukları yerine getirirken engel durumlarını bir engelleyici olarak görmeyebilirler. K17 ve K7 sorumlulukları üzerindeki etkisi itibariyle engel durumlarını farklı şekillerde algılamışlardır:

“Normal bir insan sorumluluğunu taşıdığı gibi bizim de sorumluluklarımızda çok bir değişiklik yok yani dediğim gibi.” (K17, Erkek, 37)

“Etkisi vardır. İşte sorumluluklar var çalışmak, evini geçindirmek, düzenli bir gelirin olması öyle söyleyim. Kısıtlı bir şekilde yapabiliyorum yani. Her şeyi zamanında yapamıyorum.” (K7, Erkek, 32)

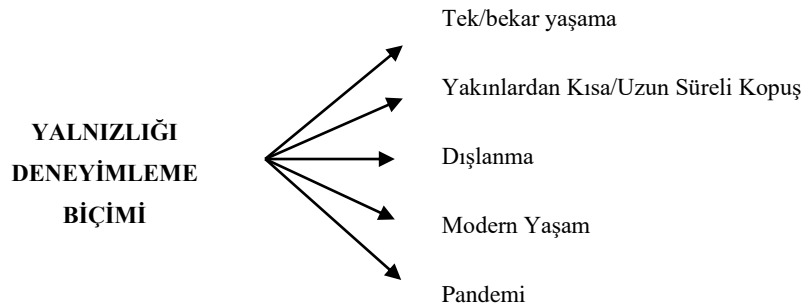
Sosyal hizmet uzmanları hizmet alanların sosyal işlevselliklerini artırmak gibi bir amaca sahiptirler. Sosyal işlevsellik başka şeyleri de içerdiği gibi bireylerin toplum içerisindeki rollerin yerini getirebilmesini de içerir. Denebilir ki sosyal hizmet uzmanları bireylerin, roller anlamındaki sorumlulukları ile de ilgilenir. Engelli bireyler bağlamında ele alındığında sosyal işlevsellik ve sosyal roller daha da önemli hale gelir. Çünkü engelli bireylerin sosyal rollerini yerine getirme konusunda daha fazla zorlandıkları söylenebilir. Söz konusu zorluğun hem bedensel hem çevresel hem toplumsal boyutları söz konusudur. Katılım İhtiyacı temasında bahsedilen zorluklara değinilmiştir.

4.1.3. Yalnızlık Teması

Yalnızlık çoğu durumda tercih edilebilir bir durum olarak görülmeyebilir. Yalnızlık insanlara korkutucu gelebilmektedir. Bu nedenle gerçek hayatta yahut fantezisinde insanlar diğerleriyle sürekli ilişki ve iletişim halinde olarak yalnızlığın korkusunu gidermeye çalışabilirler. Bu yönüyle yalnızlık çoğu zaman kutsanan bir durum olmamış, hemen tüm kültürlerde tam tersine sosyalleşme, ilişki kurma, dostluk ve arkadaşlık, aile ve akrabalık teşvik edilmiştir (Özakkaş, 2014). Şair Rilke (2020) 'ye göre hepimizin yaşamlarında öyle anlar gelir ki yalnızlığı verip ne kadar yavan olursa olsun bir birliktelik almak isteyebiliriz. Halbuki yaşamlarımızı birliktelikler ile örülü hale getirmek için ne kadar uğraş versek de yalnızlığın, özellikle ölüme yaklaştığımızda korkutucu bir şekilde karşımızda durduğu anlar vardır (Yalom, 2016). Yalnızlıktan bahsedildiği anda ise yalnızlığın farklı türlerinin olduğu akılda tutulmalıdır. Söz konusu yalnızlık türleri birbirine benzemesi sebebiyle karışabilmektedir. Varoluşçu yaklaşımın bahsettiği yalnızlık türü, kişilerarası yalnızlıktan ayrıdır. Varoluşçu perspektiften insan nihai olarak yalnızdır. Geliştirdiğimiz ilişkiler, varoluşsal yalnızlık durumunu ortadan kaldırmaz, sadece yalnızlıktan kaynaklı acıyı hafifletebilir (Yalom, 2018).

Yalnız teması yalnızlığı deneyimleme, yalnızlık-sosyalleşme dengesi, yalnızlığa verilen tepkiler ve yalnızlıkla baş etme olmak üzere toplam dört alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 14, 15, 16, 17'de verilmiştir.

4.1.3.1. Yalnızlığı Deneyimleme

Şekil 14: Yalnızlık Deneyimleme Alt Teması ve Kodlar

4.1.3.1.1. Tek/Bekar Yaşama “Tek başıma yaşıyordum ailemden ayrı”

Yalnızlığı deneyimlemenin birçok yolu olabilir. Yalnızlığı deneyimleme konusunda tek ya da bekar yaşama akla ilk gelen durum olabilmektedir. K6 yalnızlığı tek başına olarak tanımlamış, K22 ise tek yaşadığı için yalnızlık hissettiğini belirtmiştir:

“Yine bekarken diyim, tek başıma yaşıyordum ailemden ayrı, annem itiraz etse de çok aşırı derecede, birazcık isyan ederek kendi evime geçip oturdum.” (K6, Erkek, 44)

“Yalnız olduğumu bazen düşünüyorum da hani şey yapıyorum öyle, tabi ki Allah var kimse yalnız değil de yine de düşünüyorum aslında, yalnızım.” (K22, Kadın, 49)

Tek başına kalındığında yalnızlığın hissedilebileceğini belirten K15 tek başına kalmaktan kaçışın olmadığını bir metafor üzerinden dile getirmiştir:

“Hayat zaten insanı yalnız başına bırakacak. Ne zaman bırakır, onu Cenab-ı Allah bilir. Ama sonuçta başladığın yere tekrar dönersin. Mevlâna içerisinde bir çeşme var, tek başına duruyor. Üzerinden su akıyor, ikiye

dönüyor, ikiden sonra üçe dönüyor, üçten sonra dörde dönüyor, dörtten sonra üç, iki derken tekrar bire dönüyor. Hayat bu. Sonunda illaki kesin yalnız kalacaksın yani.” (K15, Erkek, 60)

Fiziksel, kişilerarası anlamdaki yalnızlık varoluşsal yalnızlığa götürebileceği gibi her zaman böyle bir şey mümkün olmayabilir. İnsan fiziksel yalnızlık halinde olsa da yalnızlık hissetmeyebilir. Bir birey, fiziksel anlamda yalnız kaldığında dahi fikirlerle, değerlerle ya da bir birleşme ve aitlik hissiyatı veren toplumsal kalıplarla ilişki halinde olabilir. Tanrı'ya inanan ve bir hücrede tek başına kalan keşiş, kendisini dava arkadaşlarıyla bir hisseden tecrit halindeki siyasal tutuklu fiziksel olarak yalnız görülebilse bile törel açıdan yalnız olduğu söylenemez. Öte yandan aynı birey toplum içindeyken, yani fiziksel olarak yalnız değilken soyutlanmışlık hissine kapılabilir (Fromm, 2017).

4.1.3.1.2. Yakınlardan Tamamen veya Kısmi Süreli Kopma “*Geçen yıl annemgil şey için tatile gitti*”

İnsanlar olarak sevdiklerimiz ile hiç kopmamacasına bir ilişki halinde olacağımızı varsayabiliriz. Yakın ilişkiler geliştirirken bir gün aniden sona erebileceğini göz önünde bulunduramayabiliriz. Ancak ilişkiler sonludur. Bazı ilişkilerimiz geçici süreliğine sonlanırken bazıları ise daimî olarak sonlanabilir. Böylesi zamanlarda ise bireyler yalnızlık hissedebilir. K3 ve K23 kendi deneyimleri üzerinden bu durumu şöyle anlatmaktadırlar:

“Mesela geçen yıl annemgil şey için tatile gitti, benim izin hakkım yoktu gidemedim. Evde olduğum zaman çok yalnız kaldım.” (K3, Erkek, 34)

“Ben işte anne babayı da kaybettiğim için babaanne ve dedeyle büyüdüm. Dedeyi de 8 yaşımdayken kaybettim. Daha sonrası babaanneyle geçti. İki kişi yaşayınca da illaki yalnız kalıyorsun, kadının işi çıkıyor bir yere gidiyor falan.” (K23, Erkek, 27)

4.1.3.1.3. Dışlanma “*Tekerlekli sandalyeye başlayınca bırakıp gittiler*”

Engelli bireyler, engelli olmayanlardan farklı olarak toplumdan dışlanma yoluyla da yalnızlığı deneyimleyebilirler. Aile ve toplum yaşamından dışlanmak yoluyla engelli bireylerin yalnızlık hissi yaşamaları ihtimal dahilindedir. K13 ve K10 engelli bireylerin toplumdaki engelli olmayanlar tarafından yalnızlığa itilebildiğini şöyle ifade etmişlerdir:

“Bana hep diğer arkadaşlarım korkak gözlerle bakıyorlardı. Sanki onlara bir şey yapacakmışım gibi. Ben normalken beraberdik, ben tekerlekli sandalyeye başlayınca bırakıp gittiler. Ben de yalnız kaldım.” (K13, Erkek, 20)

“Biz şanslıyız. Şimdi doğsam büyüsem evlenmek de zor engelliye. Yalnızlığa itilmiş oluyorsun. Ayağım benim sonradan olmuş. Eğer şu anda olsaydı ve yaşım genç olsaydı vallahi evlenemezdim ben.” (K10, Erkek, 57)

Fiziksel engelli bireyler, toplumun engelli olmayan üyelerinin tutumu sebebiyle sosyal hayata katılım gösteremeyebilir. Bu durum ise yalıtıma sebep olabilir. Öncelikle kişilerarası yalıtımla, sonra ise varoluşsal yalıtımla karşı karşıya getirebilir. Fiziksel engelli bireylerin yalnızlık durumlarının incelendiği bir çalışmada, fiziksel engelli bireylerin, engelli olmayanlara kıyasla daha fazla yalnızlık duygusu yaşadıkları ortaya konmuştur (Rokach vd., 2006).

4.1.3.1.4. Modern Yaşam “*Şu anda çok büyük bir yalnızlık var*”

Modern yaşamın getirdiği ilişki tatminsizliği, bireyi yalnızlığa itebilir. İletişim ve haberleşme teknolojisinin bu kadar geliştiği bir ortamda dahi insanlar yalnızlığı deneyimleyebilirler. Yalnızlığı deneyimlemek için illaki fiziksel anlamda soyutlanmış olmaya gerek yoktur. K20 günümüzde ilişkilerin tatmin edici olmaması nedeniyle geçmişe özlem duyduğunu belirtmiştir:

“Geçmişe dönük bir yaşama arzusu var bende sürekli. Hatta çocukluk dönemim bile çok daha güzeldi. Yani çocukluktaki yaşadığım çevrede insanlar çok daha birbirine bağlıydı, insanların dayanışma duyguları çok

yüksekti, birbirlerini kolluyorlardı. Her yönüyle, yani akrabalık ilişkileri çok güçlüydü. Kendimi şu anda yalnız hissediyorum, gerçekten şu anda çok büyük bir yalnızlık var. Yani toplumdaki dışlanmış gibi.” (K20, Erkek, 52)

4.1.3.1.5. Pandemi “*Pandemide bunu fazlasıyla hissettim*”

Kovid-19 pandemisi sürecinde insanlar dönem dönem evlere kapanmak zorunda kaldılar, fiziksel olarak izole oldular. Kapanma dönemleri haricinde ise fiziksel/sosyal mesafe nedeniyle insan ilişkileri sekteye uğradı. Fiziksel/sosyal izolasyon veya mesafe ise birçok insanda yalnızlık duygusunun belirlemesinde rol oynadı. K19 pandemide yalnız hissettiğini şöyle dile getirmiştir:

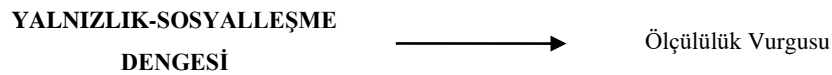
“Evde kaldığım zaman yalnızlık hissediyorum. Evden çıkamama korkusu var. Pandemide bunu fazlasıyla hissettim.” (K19, Kadın, 28)

Yalnızlığı Deneyimleme bölümü bize göstermiştir ki insanlar pek çok farklı sebeple yalnızlığı deneyimleyebilirler. Fiziksel anlamdaki yalnızlığı deneyimlemek insanı varoluşsal yalnızlıkla yüzleştirebilir. Bireyin varoluşsal yalnızlığının giderilmesi olanaklı görünmemektedir ve bunun için çabalamak da gerekli değildir. Bununla birlikte sosyal hizmet uzmanları, bireyin sosyal izolasyonla bağlantılı yalnızlık hissetmemesi için müdahalede bulunabilir. İzolasyon duygusu yaşayan engelli bireyi, destek gruplarına katabilir. Kendi kendine yardım ve karşılıklı yardım vb. pek çok formu olan destek gruplarında hedeflenen şeylerden biri de sosyal izolasyonun azaltılmasıdır (Schopler ve Galinsky, 1995).

Engelli olmayanlara kıyasla engelli bireyler yalnızlık yahut sosyal izolasyon açısından dezavantaj sahibidirler. Bununla birlikte engelli bireyler de kendi içlerinde farklı derecelerde yalnızlık veya sosyal izolasyon deneyimine sahip olabilmektedirler. Engelin şekline göre bu derece farklılaşabilmektedir (Macdonald vd., 2018). Sosyal izolasyona maruz kalan bireylerle çalışan bir sosyal hizmet uzmanı, “normalleştirme” ile ilgili başvurabilir. Nitekim izolasyon duygusuna sahip bireyler, kendilerini farklı algılamaya, kendisiyle ilişkili bir problem olduğunu düşünmeye başlayabilir. Normalleştirme

aracılığıyla uzman, sosyal kabulün artırılmasına yönelik ilk adımı atmış olacaktır (Sheafor ve Horejsi, 2016).

4.1.3.2. Yalnızlık-Sosyalleşme Dengesi

Şekil 15: Yalnızlık-Sosyalleşme Dengesi Alt Teması ve Kodlar

4.1.3.2.1. Ölçülülük Vurgusu “Ölçülü olacaksınız”

Yalnızlık-sosyalleşme dengesi her insan için farklılık gösterebilir. Bazı insanlar daha fazla yalnız kalmaya ihtiyaç duyabilirken bazı insanlar daha fazla sosyalleşmeye ihtiyaç duyabilir. Kişinin, aynı kişi bile olsa, içinde bulunulan döneme göre de dengede farklılıklar gözlemlenebilir. Bazı dönemlerde daha fazla sosyalleşme arzusu gözlemlenebilirken bazı dönemlerde daha fazla yalnızlaşma isteği ön plana çıkabilir. K2, K14 ve K21 söz konusu dengeye atıfta bulunmuşlardır:

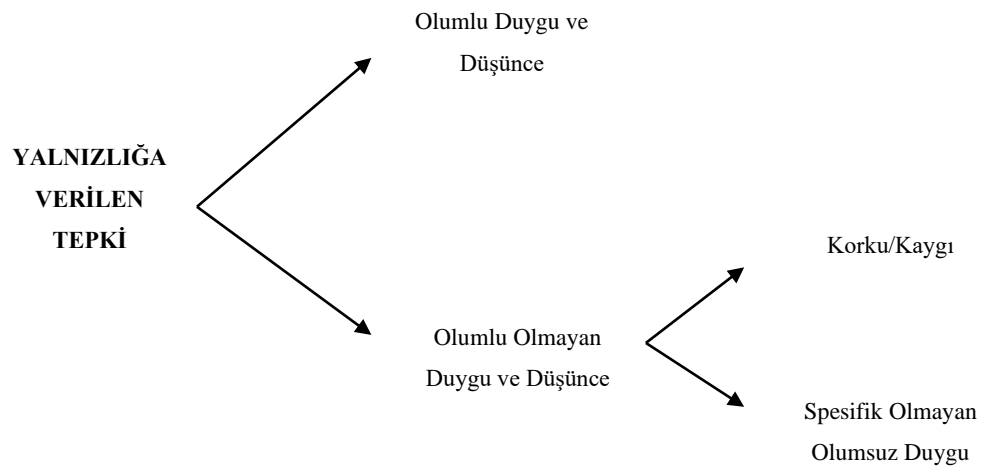
“Ama bu yalnızlık toplumdandan kopup, her şeyden kopup, tabiri caizse kendi hayatında gitme bu da çok bencilce geliyor. Ölçülü olacaksınız, yalnız kalmayı bileceksiniz.” (K2, Erkek, 42)

“Evde bazen çok yalnız kaldığım zamanlar oluyor. Diyorum belki kendim mutluymdur ama belli bir yere kadar.” (K14, Erkek, 36)

“Şimdi yalnızlığın şöyle olmasını istiyorum. Bir saat, iki saat veya bir gün, kendime ait bir gün ama ilerisinde yanımda birisinin, bir yoldaşın, bir arkadaşın olmasını isterim yani.” (K21, Kadın, 46)

İnsanlar sonlu oldukları gerçeğini nasıl daima aklında tutarak yaşamını sürdürmüyorlarsa yalnız olduğu gerçeğini de sürekli aklında tutarak yaşamayı tercih etmeyebilirler. Varoluşçu bakış açısından ölüm nasıl ki hayata canlılık katabilirse, yalnızlık da ilişkilere canlılık kazandırabilir. Bu nedenle yalnızlığı akıldan çıkarmadan sosyal ilişkileri sürdürme noktasında denge bulmak ideal bir yöntemdir. Dolayısıyla sosyal hizmet uzmanları bireylerin sosyal ilişki kapasitesini değerlendirmenin yanında kişinin yalnızlığa tahammül edebilme kapasitesini de değerlendirmelidir.

4.1.3.3. Yalnızlığa Verilen Tepki

Şekil 16: Yalnızlığa Verilen Tepki Alt Teması ve Kodlar

4.1.3.3.1. Olumlu Duygu/Düşünce “Yalnızlık güzeldir”

Yalnızlıkla ilgili olarak insanların olumsuz ifadeler kullanacağına dair bir ön kabul olabilir. Halbuki yalnızlıkla ilgili insanlar olumsuz duygu ve düşünceler belirtmek mecburiyetinde değildirler. Yalnızlıkla ilgili bir literatür incelemesi yapılacak olsa ve yalnızlığın nelerle ilişkili olduğu incelenecek olursa çoğunlukla depresyon, anlamsızlık, umutsuzluk, düşük iyi oluş, düşük yaşam kalitesi gibi şeylerle ilişkilendirildiği

görülecektir. Ancak yalnızlığın salt olumsuz şeylerle ilişkilendirilmemesi gerekir. Nitekim K1, K2 ve K5 yalnızlığa ilişkin olumlu olarak nitelenebilecek ifadeler kullanmışlardır:

“İnsanın kendini dinlerken kendine yoğunlaşması, düşünmesi, hudutları üzerine yoğunlaşması vs. üretkenliğini de artıran bir şey. O açıdan ben yalnızlık tarafında bunu bir ıstırap, bir eziyet, ruh eziyeti anlamında kendime çoğaltmamaya çalışıyorum.” (K1, Erkek, 39)

“Ara ara yalnızlığı yaşamak, yalnız kalmak güzeldir. Değerli yalnızlık diyenleri anlayabiliyorum.” (K2, Erkek, 42)

“Yalnızlık güzeldir, ben şu an yalnız yaşıyorum zaten.” (K5, Erkek, 30)

4.1.3.3.2. Olumlu Olmayan Duygu/Düşünce “Kaygı oluşturuyor”

Tüm ontolojik gerçeklikler gibi yalnızlığın da korku ya da kaygı uyandırabileceği söylenebilir. Söz konusu korku ya da kaygı direkt yalnız kalma korkusu olarak isimlendirilebileceği gibi farklı şekillerde de isimlendirilebilir. K3 yalnızlığı direkt olumsuz bir durum olarak nitelerken, K7 kaygı verici bir durum olduğunu söylemiş, K22 ise tek başına ölmeye yalnızlığı ilişkilendirmiştir:

“Çok kötü bir şey tek başına kalmak.” (K3, Erkek, 34)

“Yalnızlık derken işte yanınızda kimse olmuyor. Konuşacak, muhabbet edecek ya da kimseniz olmuyor öyle söyleyim. Korku değil ama kaygı oluşturuyor. Öyle söyleyim.” (K7, Erkek, 32)

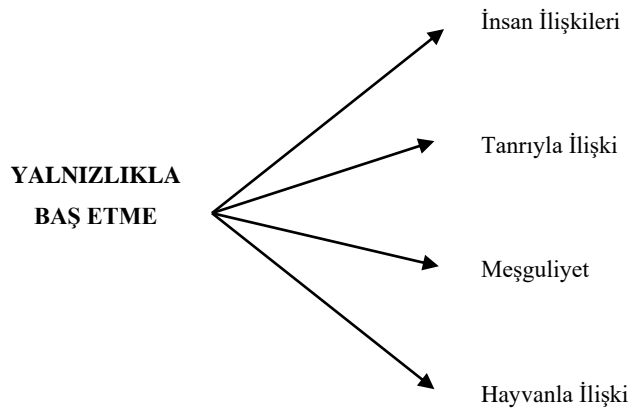
“Mesela en çok boğazıma falan su kaçır, şurada derim ölüp kalsam beni kim bulacak, hani o manada kötü.” (K22, Kadın, 49)

Yalnızlıktan korkmak engelli bireyler için önemli bir korku olabilir. Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere engelli bireyler toplumun diğer üyelerinden daha fazla yalnızlık deneyimleyebilirler. Öztabak (2017) engelli bireylerle gerçekleştirdiği çalışmasında çalışmanın öznelere kendilerini hayatta en çok kaygılandıran şeyin yalnız kalmak, aile

üyelerinden kopmak olduğunu ifade etmişlerdir. Bir sonraki bölümde değinileceği üzere yalnızlıktan duyulabilecek korku birtakım baş etme yollarının devreye girmesine neden olur ve önemli olan uygun baş etme yollarını seçebilmek, insanı kendinden ve gerçekliklerinden uzaklaştırmayacak şekilde baş etme yolları seçmektir.

Yalnızlığa verilen tepkilerin farklı çalışmalarda da çeşitlendiği görülmektedir. Temiz (2020)'in araştırmasına katılan öznel genelde olumsuz duygu ve düşünceleri (korkunç bir şey, karamsarlığa neden olan bir şey vb.) ifade etmişlerdir. Bununla birlikte bazı öznel yaşamla baş etme becerisi ile kendine güveni artırıcı bir etkisinin olduğunu dile getirmişlerdir.

4.1.3.4. Yalnızlıkla Baş Etme

Şekil 17: Yalnızlıkla Baş Etme Alt Teması ve Kodlar

4.1.3.4.1. İnsan İlişkileri “*Hep gözün arıyor kısaca*”

Yalnız olduğumuz gerçeğiyle baş etmenin çeşitli yolları bulunmaktadır. En yaygın baş etme stratejisi ise insan ilişkileri geliştirmektir. Yalnızlığa nasıl mecbursak insan ilişkileri geliştirmeye de bir o kadar mecburuz aslında. Fromm (1995)'a göre bilinç düzeyinde yalnızlık duygusunun meydana çıkması huzursuzluk, utanç ve suçluluğa

sebebiyet verir. Yalnızlık zindanından kurtulmak, insanın en önemli ihtiyacıdır. Sevme ihtiyacı söz konusu yalnızlık hissinden kaynaklanır. Yalnızlık hissi birleşme isteğiyle son bulur. Yalnızlığın en net çözümü, diğerleriyle sevgi içerisinde kaynaşmaktır. K8, K14 ve K18 bu anlamda insan ilişkilerinin önemine dikkat çekmişlerdir:

“Ondan sonra insan birilerini istiyor, sohbet etmek istiyor, dertleşebilecek. Hep gözün arıyor kısaca.” (K14, Erkek, 36)

“Yani yalnızlık sadece Allah’a mahsustur biliyorsunuz. Allah mesela ne demiş, biz sizi nasıl yarattığımızı biliyorsunuz, çiftler halinde.” (K8, Erkek, 44)

“Bir insan yalnız yaşarım, yalnız iş yaparım derse yalan söyler. Mutlaka birinin desteği, mutlaka birinin şeyi olmak zorunda.” (K18, Erkek, 51)

Varoluşçu bakış açısından yalnızlığın acısını hafifletmenin yolu otantik bir sevgi ilişkisinden geçer. Yalnızlıktan kaçmak için kurulan ilişkiler ise otantik olmayan sevgi biçimine örnektir. Rilke (2020) yalnızlıktan kaçarcasına sevmenin, ortalama insanların izlediği yanlış bir yol olduğunu belirtir. Ona göre kendinden vazgeçerek başkasını sevmek, acemi gençlere göre bir iştir. Kendinden geçercesine sevmek için yaşam yolunda epey yol kat etmiş olmak gerekir. Fromm (2017) yalnızlık ve güçsüzlükten kurtulmanın yolu olarak bazı insanların mazoşizme veya sadizme başvurabileceğini belirtir.

Yalnızlık ve sevgi ilişkisi İslam inancında da vurgulanır. Kur’an-ı Kerim’de (Rum: 21) yer alan *“Onlara ısınıp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O’nun kanıtlarındandır.”* ayetinde, yalnızlık çekmemek adına sevgi ilişkisine girilebilecek çiftler yaratıldığı vurgulanmaktadır. İncil’de ise yalnızlığın soğuk yüzü şu şekilde resmedilmiştir: *“İki kişi bir kişiden iyidir, çünkü emeklerine iyi karşılık alırlar. Biri düşerse, öteki kaldırır, ama yalnız olup da düşenin vay haline! Onu kaldıran olmaz. Ayrıca iki kişi birlikte yatarsa, birbirini ısıtır, ama tek başına yatan nasıl ısınabilir? Yalnız biri yenik düşer, ama iki kişi direnebilir, üç kat iplik kolay kolay kopmaz.* (Vaiz: 4: 9-12).

4.1.3.4.2. Tanrıyla İlişki “Allah’a güveniyoruz”

Yalnızlıkla baş etmek amacıyla başvurulan yollardan biri de Tanrıyla ilişki halinde olmaktır. İbadet veya dua halinde insan Tanrı ile iletişim kurabilir. Tanrı ile ilişki de yine bir ilişki biçimidir. K4 ve K49 yalnızlıkla baş etme noktasında Tanrı ile olan irtibata değinmişlerdir:

“Rabbimle baş başa kalabilirsin yalnız olduğun zaman hani evde. Ne bileyim yani abdest alırsın, namaz kılarırsın, Kur’an okursun, ilmihal okursun, Allah ile baş başa kalırsın. İnançlı biriyse tabi ki.” (K4, Kadın, 52)

“Şu an yalnız değilim. Allah’a güveniyoruz. Ana-baba geçici. Kardeşler geçici.” (K9, Erkek, 49)

4.1.3.4.3. Bir Şeylerle Uğraşmak “Boş vakit geçirmemeye çalışırım”

İnsanı yalnızlık hissiden kurtaran şeylerden birisi de uğraşlar olabilmektedir. Kendimizi bir uğraşa verdiğimizde, bu herhangi bir şey olabilir, yalnızlık duygumuz hafifleyebilir. K1 ve K22 yalnız kaldıkları anlarda kendilerine bir uğraş edindiklerini ifade etmişlerdir:

“Yalnızlık hani ki insan o yalnızlıkta, o boşluğu dolduracak başkaca hani, yalnızlık değil aslında, kitaplar olsun, ne biliyim kendi uğraşları olsun, o yalnızlık duygusunu hafifleten şeyler.” (K1, Erkek, 39)

“Ama bir şekilde vaktimi değerlendirmeye çalışırım. Örgü yaparım, kitap okurum evde bile olsam. Öyle yani. Boş vakit geçirmemeye çalışırım.” (K22, Kadın, 49)

4.1.3.4.4. Hayvanla İlişki “Kuş olsun, kedi olsun, köpek olsun”

İnsan yalnızlığın acısını dindirebilmek için yalnızca diğer insanlarla yahut tanrıyla değil, insan haricindeki canlı varlıklarla, hayvanlarla da ilişki geliştirmek isteyebilir. Hayvan sahiplenme yoluyla insanlar hem bir hayvanın bakım sorumluluğunu üstlenebilir, dolayısıyla hayvan daha iyi koşullarda yaşamını sürdürebilir hem de

sahiplenen kişinin yalnızlık duygusu hafiflemiş olabilir. K6 hayvanlarla ilişki kurmanın yalnızlıkla baş etmede işe yarayabileceğini düşünmektedir:

“Hani kuş olsun, kedi olsun, köpek olsun, bir ses, bir nefes, bir şeyler arıyor.” (K6, Erkek, 44)

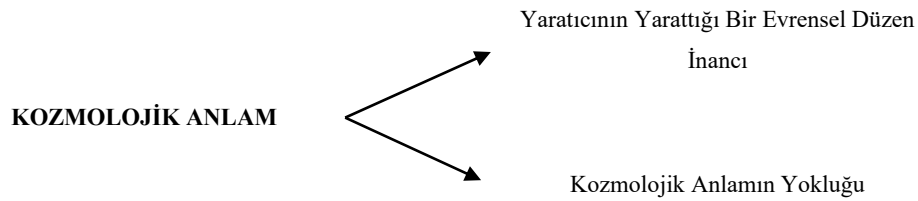
Yalnızlıkla baş etmek insani bir durum olmakla birlikte otantik kalarak bunu başarabilmek mümkündür. İnsan hem yalnızlığını hafifleterek hem de otantik kalmayı başarabilir. Herhangi bir şeyle sevgi ilişkisi içerisine girerek yalnızlık hafifleyebilir ancak sevgi ilişkisini otantik bir ilişki şeklinde yaşamak koşuluyla ancak yalnızlık yadsınmamış olacaktır. Sosyal hizmet uzmanları, yalnızlıkla daha fazla yüzleşme durumunda olan dezavantajlı bireylere bu bağlamda bir mesleki müdahalede bulunmalıdır.

4.1.4. Anlam Teması

Frankl (2016) insanın hayattaki anlam arayışının, hastalık kaynaklı olmak ve hastalık sebebi olmak zorunda olmadığını, hayatın anlamına dair kaygıların da bir ruh sağlığı sorunu şeklinde değil varoluşsal bir bunalım şeklinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtir. Frankl, hayatın anlamının üç farklı yoldan keşfedilebileceğini vurgular. İnsan ya bir eser ortaya koyarak, bırakarak veya bir iş yaparak hayatına anlam katabilir. İkinci olarak bir şey deneyimleyerek veya bir insanla etkileşerek anlam bulabilir. Üçüncü bir yol ise kaçınılmaz gibi görünen acıya karşısında bir tavır geliştirmektir. Cüceloğlu (2021) insanın anlam arayışı olmaksızın bir hayat süremeyeceğini ifade eder. İnsanın, hayatında bulduğu anlam ise öznedir ve hayata yüklediği anlam, ancak o insanın perspektifinden bakıldığında tutarlıdır. Yalom (2018) hayatın anlamı konusunda deneysel araştırmaların sonuçlarını şu şekilde özetlemiştir: Hayatın anlamı konusunda sorun yaşayan birisinin psikopatoloji geliştirme riski daha yüksektir; olumlu bir anlam duygusunun dini inançla, kendini aşmayla, kendini bir gruba dahil etme ya da bir davaya adanmayla ilişkisi vardır; hayatın anlamı, gelişimsel bir perspektiften ele alınmalıdır. Zira hayatın anlamı, kişinin içinde bulunduğu yaşam dönemine göre farklılık gösterir.

Anlam teması, kozmolojik anlam, kişisel anlam, engelin anlamlandırılması ve varoluş duygusu olmak üzere toplam dört alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 18, 19, 20, 21’de verilmiştir.

4.1.4.1. Kozmolojik Anlam

Şekil 18: Kozmolojik Anlam Alt Teması ve Kodlar

4.1.4.1.1. Yaratıcının Yarattığı Bir Evrensel Düzen İnancı “*O ne emrettiyse onu yapmamız lazım*”

Hayatın anlamına ilişkin kozmik anlam-kişisel anlam olmak üzere iki anlam alanı mevcuttur. Kozmik anlam alanı, birey-dışı ya da birey-üstü şeklinde nitelenebilecek bir düzene işaret eder. Bu alana ilişkin soru, “*hayatın anlamı nedir?*” sorusudur. Kişisel anlam alanının sorusu ise “*Benim hayatımın anlamı nedir?*” sorusudur. Kozmik anlam olmadan kişisel anlamın ihtimal dahilinde olduğu söylenebilir, bununla birlikte kozmik anlama sahip olduğumda, kişisel anlamın da bununla uyumlu olması beklenir (Yalom, 2018). Göka (2014) da benzer şekilde iki tür hayattan bahsetmektedir. İlki herkesi kapsayan, evrenin süresine bağlı olan büyük hayat, ikincisi ise tek tek insanlara ait küçük hayat, diğer ismiyle ömür. Göka anlamını sorguladığımız hayatın, her ikisini de kapsadığını belirtir.

Kozmolojik anlam alanıyla ilgili olarak K4 ve K12 Yaratıcının yarattığı bir evrensel düzen inancından söz etmişlerdir.

“Valla Rabbim istediği için bu dünyaya gelmişiz, amenna işte yaşıyoruz.”
(K4, Kadın, 52)

“Allah-u Teala'nın yarattığı bir kuluz. O ne emrettiyse onu yapmamız lazım. O yüzden biz buradayız.” (K12, Erkek, 54)

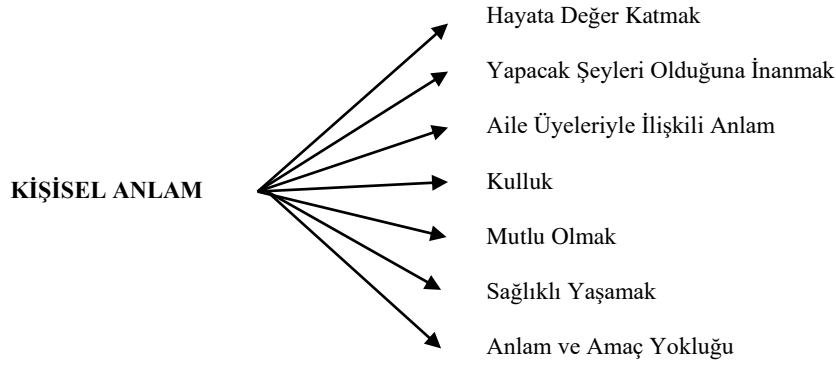
4.1.4.1.2. Kozmolojik Anlamın Yokluğu *“Dünyaya bir amaç için geldiğimi düşünmüyorum”*

Hayattaki anlam arayışı her ne kadar kozmolojik düzeydeki anlamı kapsasa da insanlar kozmolojik düzeyde bir anlamlandırmaya her zaman için ihtiyaç duymayabilirler. Evren ile ilgili bir anlam veya amacımız olmaksızın yalnızca kendi kişisel hayatımızla ilgilenebilmemiz mümkündür. K21 kozmolojik düzeyde bir anlama ihtiyaç duymadığını belirtmiştir:

“Bu dünyaya bir amaç için geldiğimi düşünmüyorum ama kendim amaçlarım olduğunu düşünüyorum.” (K21, Kadın, 46)

Kozmolojik anlam alanı inançla yakından ilgilidir. Dini inancı olan bir insanın, kozmolojik anlama ilişkin açıklaması genellikle Tanrı üzerinden olmaktadır. Tanrı inancı olmayan biri ise kozmolojik bir anlam arayışına girmeyebilir. Bununla birlikte dini inanca sahip bir insan kozmolojik anlam ihtiyacı hissetmezken, inanmayan bir insan da kozmolojik düzeyde anlam bulma çabası içerisinde olabilir. Kozmolojik anlamın önemi başta da ifade edildiği üzere kişisel anlamı kapsayabilecek olmasındadır. Kişisel anlam alanını tamamen kapsamasa dahi bir sonraki bölümde görüldüğü üzere kişinin bireysel anlam dünyasını etkiler. Sonraki bölümde “kulluk” alt teması esasında kozmolojik anlam alanıyla bağlantılıdır. Anlam, kişinin kendisinin oluşturması nedeniyle özeldir. Birey üstü alanda anlam genellikle ortaklaşabilse bile her insanın anlam dünyası özeldir.

4.1.4.2. Kişisel Anlam

Şekil 19: Kişisel Anlam Alt Teması ve Kodlar

4.1.4.2.1. Hayata Değer Katmak veya Yapacak Şeyleri Olduğuna İnanmak “*Bu dünyada yapacağımız bir şey mutlaka var*”

Kişisel olarak hayatın anlam ve amacını sonlu bir şeye dayandırmak da sürekli bir şeye dayandırmak da insanın kendi elindedir. Yaşam amacı olarak sonlu hedeflerden ziyade sürekli hedefler daha elverişlidir. Sonlu bir hedef koyulduğu takdirde söz konusu hedefe ulaştıktan sonra sürekli yeni anlamlı hedefler koyulması gerekebilir. K1, K20 ve K21 hayatın anlam ve amacına dair geniş ifadeler kullanmışlardır:

“Alınacak bir nefesimiz varsa eğer, alıyorsak bu nefesi, hayatımızı idame ettireceksek, bu dünyada yapacağımız bir şey mutlaka var.” (K1, Erkek, 39)

“Varlık nedenim benim Allah-u Teala bizi boşuna yaratmadı. Bizi insanlara faydalı olmamız ve kendisini tanımamız için bu dünyaya gönderdi. Onu yapmak için de ben elimden gelen çabayı gösteriyorum.” (K20, Erkek, 52)

“Hani kendi amaçlarımla bir yerlere ulaşmaya çalıştım. Arzularım, isteklerim, kendime göre ayarladım amaçlarımla. Kendimle barışık bir şekilde ne kadar ileriye gidebilirim ne kadar uzağa gidebilirim. Pes etmek

yok benim lügatımda. O şekilde amacım gereği hayata tutunup devam ediyorum.” (K21, Kadın, 46)

Doğan Cüceloğlu (2021) “Var Mısın?” isimli kitapta kendi yaşamına dair deneyimlerini paylaşırken kendi yaşamının anlamını “keşif”, başka bir ifadeyle “kendini keşif” olduğunu ifade ederek söz konusu sürekliliği vurgulamıştır.

Hayata bir şeyler katmak ya da bir şeyler başarmak konusunda engelli bireyler kendilerini zorlama gereği hissedebilmektedirler. Malum olduğu üzere engelli bireyler arasında “azim/başarı öyküsü” yazarlar, her ne kadar engelli bireyler bir başarı/azim öyküsü yazma zorunluluğuna sahip olmasalar da, medyada genişçe yer bulmaktadır. Otantik bir yaşam için, anlamlı bir hayat sürebilmek için hiç kimse mucize yaratmak zorunda olmamalıdır. Kim ve Kang (2003) toplum varoluşsal sorunlarını kabul ettiklerinde ve de normal bir yaşam sürmelerine izin verdiklerinde fiziksel engelli bireylerin yaşamlarına anlam katabildiklerini bulgulamışlardır. Bahsi geçen normallik, (bir arkadaş veya gönüllü olarak) diğerlerine yardım etmeyi, hayatta kendi amaçlarına erişmek için fırsatlar yaratmayı içermektedir.

4.1.4.2.2. Aile Üyelerine İlişkin Anlam “*Annem için yaşıyorum*”

İnsanlara olarak ilişkiler vasıtasıyla hayatlarımıza anlam katabiliriz. Aile üyeleri olan ilişkilerimiz ise hayatı anlamlı kılma konusunda diğer ilişkilere nazaran bir adım öndedir. Aile üyelerinin birbirleri ile daha yoğun ilişkiler geliştirme fırsatı bulmalarının bunda etkisi vardır denebilir. K2, K4 ve K14 aile üyeleriyle ilişkili anlam ve amaçlarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

“İki tane çocuğum var, tabiri caizse bunları insan olarak yetiştirmek, insan yapmak, gerçekten millete yararı olsun zararı olmasın, ahiret inancımız var, tabiri caizse cennete gidecek kalibrede insanlar yetiştirmek.” (K2, Erkek, 42)

“Annemle aynı evi paylaşıyoruz. Babamı 6 yıl önce kaybettik. Annem için yaşıyorum yani.” (K4, Kadın, 52)

“Bana göre hayatın anlamı aile demek. Ailem olmazsa olmaz. Onlar bir yana dünya bir yana derim. Şöyle söyleyim, en büyük destekçilerimden birisi annem ve babam ve kız kardeşim, kısaca ailem. Onlar olmazsa şu hayatta yaşamamanın bir gayesi yok.” (K14, Erkek, 36)

4.1.4.2.3. Kulluk “Bir imtihan dünyasındayız”

Tanrı inancı vesilesiyle insanlar hayatlarına bir anlam katabilirler. İnsan, kozmolojik anlamla da bağlantılı olarak bu dünyadaki amacını Tanrıya karşı olan sorumluluğunu yerine getirmek, Tanrıya layıkıyla kulluk etmek olarak açıklayabilir.

“Dünya biliyorsunuz bir imtihan. Allah bizi yarattı biliyorsunuz. Allah bize kulluk görevi verdi.” (K8, Erkek, 44)

“Biz bu dünyada bir imtihan dünyasındayız. Şu anda imtihatdayız. Bunu verip geçeceğiz. Yani buna başka diyebilecek bir kelime yok. Bunu vereceğiz gideceğiz.” (K11, Erkek, 49)

“Dünyada bir şeyi düzgün yaparsak, hayır üzerine kurarsak hayır üzerine gideceğiz inşallah. Kimsenin hakkına hukukuna girmeden, vebal, kul hakkı yemeden, Cenab-ı Allah’ın takdir ettiği şekilde yaşayabilirsek ne mutlu bize. O şekilde yaşamaya çalışacağız.” (K17, Erkek, 37)

Sosyal hizmet uzmanları, müracaatçıların inanç sisteminde yer alan potansiyel anlam kaynaklarını onların lehine kullanabilmelidirler. İnanç uzman ve müracaatçı için mesleki çalışmada bir imkân olarak görülebilir. Bununla birlikte anlam hususunda inanç veya Tanrı inancı tek ve zorunlu bir kaynak değildir. Bahadır (2018)’ın çalışmasında düşük dindarlık düzeyine sahip olmalarına rağmen orta ve üst anlamlılık derecesine sahip olanlar azımsanamayacak bir oranda çıkmıştır. Söz konusu veri dindarlığın, anlam elde etmede mecburi bir koşul olmaktan ziyade bir imkân yahut duruma göre avantaj olduğunu göstermektedir. Göka (2014) dinin, insan hayatı için anlam ve amaç bakımından bir imkân sunduğunu belirtmekle birlikte dine sadece psikolojik bir ihtiyacı gideren paket anlam programı gibi bakmamak gerektiğini ifade eder.

4.1.4.2.4. Mutlu Olmak veya Sağlıklı Yaşamak “İlk önce sağlık”

Hayatın anlamı ile ilgili tek bir dayanak noktasına tutunmak görece daha risklidir. Tek bir şey amaç olarak belirlendiğinde ve o amaca ulaşıldığında insanın boşluğa düşme ihtimali yüksektir (Dökmen, 2009). Söz konusu tek bir amaca erişememek de riskin öteki yüzünü oluşturur. Eğer mutluluğu hayattaki tek anlam kaynağı olarak görürseniz riskli durumdasınız denebilir. Schmid (2018) mutsuz olduğunuz takdirde anlamsız bir hayat sürdürdüğünüz hissine kapılırsınız, sonunda da intihara kadar gidebilirsiniz diyerek bu duruma dikkat çeker. K7 ve K9 mutlu olmak ve sağlıklı olmak gibi somut ve net yaşam amaçları belirtmişlerdir:

“Varlık nedenim mutlu olmak.” (K7, Erkek, 32)

“Yaşamın anlamı ilk önce sağlık.” (K9, Erkek, 49)

Temiz (2020) genç yetişkin bireylerle gerçekleştirdiği çalışmasında benzer bir noktadan bazı öznelere yaşamın anlamı ile ilgili olarak huzurlu ve mutlu yaşamak, başarılı olmak gibi amaçları dile getirdiklerini vurgulamıştır. Bununla birlikte Temiz’in çalışmasında da yaşamın anlamına dair net tanımlamaların (mesleğinde en iyisi olmak gibi) yanı sıra daha süreç odaklı tanımlamalar (kendini gerçekleştirmek gibi) da yer almıştır.

4.1.4.2.5. Anlam ve Amaç Yokluğu “Bir anlam ve amacım yok”

Hayatı anlamlılık ve amaçlılık bakımından dolu dolu yaşamak neredeyse imkansızdır denebilir. Bu durum ise insani ve doğaldır. Tutunduğumuz anlam ve amaç kaynakları bizi sonsuza kadar tatmin etmeyebilir. Ek olarak hayatı her an anlamlı ve amaçlı kılmak gibi bir zorunluluğumuz da söz konusu değildir. Yani insan daha önce arayarak bulduğu anlam ve amacı kaybedebileceği gibi, aramak da istemeyebilir. Bireyin ihtiyacına göre bu değişebilir. K5 ve K13 görüşme yapıldığı esnada hayatlarındaki anlamsızlık ve amaçsızlıktan söz etmişlerdir:

“Şu an için bir anlam ve amacım yok. Yok yani.” (K5, Erkek, 30)

“Hayatın anlamı, hayatı daha çözemedim, hayat bana göre çok karışık.”
(K13, Erkek, 20)

Hayatın anlamı bireylerin psikolojik sağlığı açısından önemlidir. García-Alandete (2015)’nin çalışmasının gösterdiği üzere hayatın anlamı ve psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur ve yaşamdaki anlam, psikolojik iyi oluşun önemli bir yordayıcısı durumundadır. Bununla birlikte hayatı neyin anlamlı kıldığı da önemlidir. Kişisel Anlam bölümünün işaret ettiği üzere anlam bulunabilecek birçok alan, deneyim, şey vardır. Çalışmamızda çok sınırlı sayıda anlam kaynağı ortaya çıkmıştır. Esasında anlam kaynakları çok daha geniştir. Eagleton (2015)’a göre hayatın anlamına aday olarak güç, aşk, hakikat, haz, özgürlük, akıl, otonomi, devlet, ulus, Tanrı, özveri, tefekkür, doğayla uyum içinde yaşamak, en fazla sayıda insanın en büyük mutluluğu, kendini ifade etmek, ölüm, arzu, dünyevi başarı, çevrenin saygısı, olabildiğince fazla deneyim gibi birçok şey vardır.

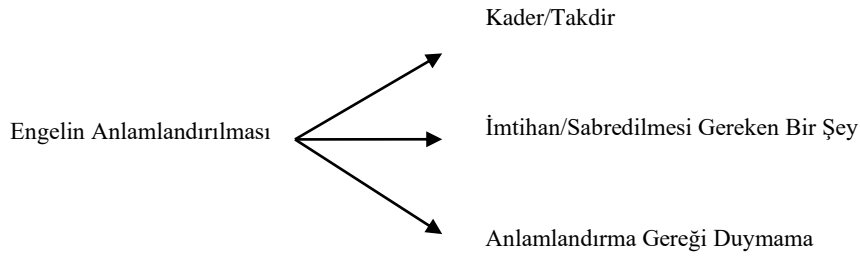
Hayata değer katmak veya yapacak bir şeyleri olduğuna inanmak Frankl’in atıf yaptığı ve anlam temasına girişte vurgulandığı şekliyle “bir eser yaratma veya bir iş yapma”ya tekabül ediyor gibi görünmektedir. Aile üyelerine ilişkin anlam ise yine Frankl’in bir başka anlam kategorisi olan “bir şey yaşayarak ya da bir insanla etkileşerek” kategorisini çağrıştırmaktadır.

Sosyal hizmet uzmanlarının hizmet verdiği grupları göz önüne alındığında, hayatın anlamını sorgulama açısından risk altındaki gruplar olduğu söylenebilir. Farklı hizmet alan gruplarının anlam bulma süreçleri ve bu süreçte etki eden değişkenler farklılık gösterecektir. Chan (2017) sosyal hizmet uzmanlarının hizmet verdiği farklı hizmet alan gruplarında hayatın anlamını araştırdığı bir çalışma yürütmüştür. Öğrenciler, yaşlılar ve bakım verenler olmak üzere üç farklı müracaatçı grubu ile çalışmıştır. Öğrenciler örneğinde, yaşamdaki mevcut anlamın, yaşam uyumu ve yaşam memnuniyeti ile olumlu yönde bir ilişkiye sahip olduğu; yaşlılar örneğinde, yaşam memnuniyeti, algılanan aile desteği ve yakın ilişkiler ile olumlu ilişkiye sahip olduğu; bakım verenler örneğinde ise bakım yükü ile olumsuz yönde bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anlam/anlamsızlığa ilişkin olarak sosyal hizmet uzmanları Güçler Perspektifine başvurabilir. Güçler Perspektifi müracaatçıların güçlerine ve güç alanlarına odaklanabilmeyi sağlar (Teater, 2015). Müracaatçıların güçlerine odaklanan uzmanlar aynı zamanda onların anlam bulabilecekleri kaynaklara da odaklanmış olmaktadır. Nitekim müracaatçının güç kaynakları arasında anlam kaynakları da mevcuttur.

Sosyal hizmet uzmanları sadece hizmet alanların yaşamlarına anlam katmakla kalmayıp kendi yaşamlarını da anlamlı kılmak gibi bir göreve sahiptirler. Bu gerçekten hareketle Itzick ve arkadaşları (2018) sosyal hizmet uzmanlarında yaşamın anlamı üzerine bir çalışma gerçekleştirmiştir. Yaşamdaki anlam ile öznel iyi oluş, mesleki yaşam kalitesi, yalnızlık, müracaatçı şiddeti ve şiddet maruz kalma korkusu arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırmalarının sonucunda, yaşamdaki anlamın, yalnızlık ve tükenmişlik ile olumsuz yönde bir ilişkiye sahip olduğu; öznel iyi oluş ve şefkat doyumu ile olumlu yönde bir ilişkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

4.1.4.3. Engelin Anlamlandırılması

Şekil 20: Engelin Anlamlandırılması Alt Teması ve Kodlar

4.1.4.3.1. Kader veya İmtihan “*Rabbim doğmadan önce yazıyor zaten*”

Engelliliğin oluşum şekli varoluşçu açıdan iki türe ayrılabilir. İlkinde bireyin, hiçbir dahli söz konusu değildir. İkinci şekilde ise bireyin seçimleri sonucunda engellilik ortaya çıkabilir. Çalışmamızda yalnızca K10, engelli olmasında kendisinin rol sahibidir.

Kendisi sigara bağımlılığı nedeniyle uzuv kaybı yaşamıştır. Yalom (2018) 'a göre sigara bağımlısı bir insanın sigarayı bırakma kararını vermesini zorlaştıran neden ise şu an bırakması halinde, bunu uzun zaman önce de yapabileceğini idrak etmiş olmasıdır. Bu da seçim sorumluluğu ile yüzleşmek anlamına gelmektedir. K10, engelinin oluşumunda oynadığı etkin rolü kabul ederek seçiminin sonucuyla yüzleşebilmiştir. Engelin, kişinin kendisinden bağımsız olarak ortaya çıkması durumunda ise engelli bireyler, içinde buldukları durumu anlamlandırma ihtiyacı hissedebilirler.

Engelliliği “kader” veya “imtihan” olarak açıklamak yaygın bir tutumdur. Kader veya imtihan demek, “başımıza geldi, yapacak bir şey yok, kabul etmeliyiz” anlamında kullanıldığında otantik bir duruş sergilenmiş olmaktadır. Kader değiştirilemez bir olguya işaret eder ki özgürlüğün sınırları bölümünde bedensel engelin de bir tür kader olduğu belirtilmişti. K5, K4, K9 ve K16 engellilik durumunu kader veya imtihan olarak görmektedirler:

“Kader. Yani şans. Nasıl deyim? Talih bize güldü.” (K5, Erkek, 30)

“Bunu bizim alnımıza rabbim doğmadan önce yazıyor zaten. Yazmış, yaşayacakmışız, yaşadık.” (K4, Kadın, 52)

“Allah-u Teala bizlere sabır veriyor. Bunlar bize bir imtihan, Allah'ın sevdiği kulları olduklarımızdan dolayı.” (K9, Erkek, 49)

“Sana bir engel verdim ama bunun mükafatını sana ileride vereceğim demiş.” (K16, Kadın, 34)

Patterson (1965) bireyin kaderden veya alinyazısından sorumlu tutulamayacağını fakat ona nasıl tepki verdiğiyle ilgili sorumlu olduğunu belirtir. Patterson'a göre engellilik bir tür kaddedir, yani değiştirilemez bir olgudur ve hayatın trajedilerinden biridir. Bununla beraber Patterson engelliliği yaşamı anlamlandırmak için fırsatlardan biri olarak da görür. Nasıl kullanılacağı kişiye bağlıdır. Alanyazın incelendiğinde farklı çalışmalarda engelliliğin farklı şekillerde anlamlandırıldığı görülebilir. Örneğin Ünal'ın çalışmasında (2018) fiziksel engelli bireylerle yürüttüğü çalışmada katılımcılar engelliliği sınav, farklılık ve sorun olmak üzere üç kategoride açıklamışlardır.

Akgül-Gök ve Ölmez (2021) şizofreni tanısı almış kişiler ve eşleri ile yaptıkları görüşmelerde, hastalığın neden kendi ailesinde ortaya çıktığına yönelik bazı katılımcıların sorgulamaya giriştiğini ve farklı cevaplar (ceza veya imtihan gibi) alındığını görmüşlerdir. Yazarlar ayrıca tanı sonrası süreçte, yeni durumla baş etmek için dini pratiklerdeki artışa ve geleceğe yönelik olumlu hayallere işaret etmişlerdir.

4.1.4.3.2. Engeli Anlamlandırma Gereği Duymama “*Neden sen olmayasın ki. Yani öteki soruya cevabın var mı?*”

Engelli bir bireyin engelini anlamlandırması gibi bir zorunluluğu olmadığını da söylemek gerekir. Varoluşçu açıdan bakıldığında “*Neden ben?*” sorusunu sormak işe yaramaz. Hayatımız tamamen bizim seçimlerimizle yürüyemez, sınırlılıklarımız söz konusudur. Bizim irademiz dışında gelişen durumlar vardır ve bunlar için bir nedene ulaşmak zorunda değilizdir. K2 ve K17 engel durumlarıyla ilgili bir açıklama getirmemeyi tercih etmişlerdir:

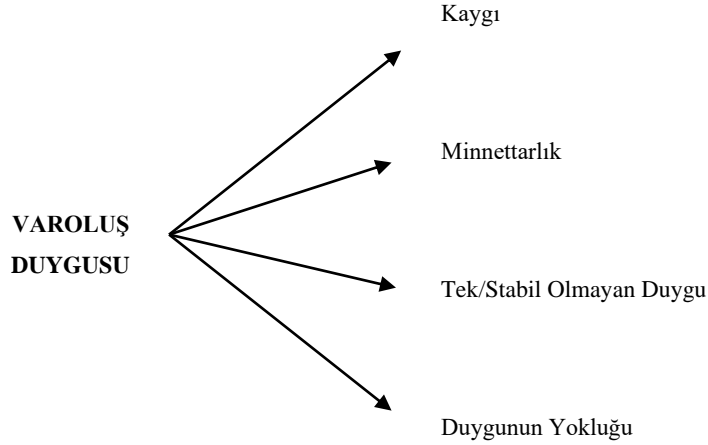
“Ben şeyi çok anlamsız bulurum mesela, insanların başına bir olay gelir. Neden ben? der. Neden sen olmayasın ki! Yani öteki soruya cevabın var mı? Milyonların başına gelen şeyler, benden daha kötü rahatsızlıklar yaşayanlar da var.” (K2, Erkek, 42)

“Pek açıklamıyoruz artık, olduğumuz gibi kendimizi kabul ediyoruz.” (K17, Erkek, 37)

Tıpkı hayatı anlamlandırmada olduğu gibi engeli anlamlandırma hususunda da bireyler mutlak bir anlam çıkarma ve açıklama getirme durumunda değildirler. Engelin, engelli bireyler tarafından nasıl anlamlandırıldığını bilmek ise söz konusu bireylerle çalışan meslek grupları açısından önemli olabilmektedir. Engeli nasıl anlamlandırdığı, dolayısıyla nasıl ilişkilendiği esasında bireylerin hayatla nasıl ilişkilendiği ile ilgili de önemli ipuçları verebilir. Fiziksel engellilik gibi insan hayatı üzerinde son derece önemli etki yapan bir durumla kurulan ilişkinin anlaşılması faydalı olacaktır nitekim. K17'nin vurguladığı şekilde engellilik durumunu önceleri herhangi bir şeyle açıklamak ve anlamlandırmak söz konusu olabilirken sonradan anlamlandırma ve açıklama ihtiyacı ortadan kalkabilir ya da tam tersi de olabilir. Engele ilişkin anlam kişinin deneyimlerine

göre değişim gösterebilir ki insan olmak bir yerde Şeylere, durumlara, genel olarak hayata ilişkin y¼kledięimiz anlamların sabit kalmaması demektir.

4.1.4.4. Varoluş Duygusu

Şekil 21: Varoluş Duygusu Alt Teması ve Kodlar

4.1.4.4.1. Kaygı “Herkes gibi tabi bizim de kaygılarımız oluyor”

Bu d¼nyaya gelişimiz bizim isteğimiz ve irademiz dışında geręekleően bir olaydır. D¼nyada olduğu geręeęiyle insan farklı duygu ve d¼ő¼nceler içerisinde olabilir. Varoluőumuzla ilgili kaygı hissetmek bu ihtimallerden biridir. S¼z konusu kaygıyı ise farklı Şekillerde ifade etmek de m¼mk¼nd¼r. Bazen kaygıyı direkt kaygı olarak ifade edebileceğimiz gibi bazen de belirsizlik kaygısı, tek baőınalık kaygısı gibi farklı formları dile getirebiliriz. K1 ve K8 yaşadıkları kaygıyı Şu Şekilde ifade etmişlerdir:

“Mesela d¼nyanın bu kovidden dolayı yaşanan bu iğe kapanıklık s¼reci, sosyalleőmelerin azalması vs. bunların işte insanlara sonraki s¼reęte nasıl yansıtacağı gibi bu t¼r kaygılar var.” (K1, Erkek, 39)

“Herkes gibi tabi bizim de kaygılarımız oluyor.” (K8, Erkek, 44)

Tillich (2019) varoluşçu anlamda birçok kaygının olduğundan söz eder. Ona göre ölüm kaygısı, anlamsızlık kaygısı, suçluluk kaygısı gibi farklı kaygı türleri söz konusudur. Varoluşçu açıdan kaygı, anında ortadan kaldırılması gereken bir duygu değil, farkında olunması ve olumlu anlamda kullanılması gereken bir duygudur. May (2017) ontolojik kaygıyla bağlantılı olacak şekilde ontolojik suçluluktan söz eder. May ontolojik suçluluğun kişiyi geliştirici bir etkiye sahip olabileceğini savunur.

Yıkılmaz (2017) üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdiği çalışmada öğrencilerin varoluşsal kaygı düzeylerini ölçmüş ve varoluşsal kaygının yordayıcılarını araştırmıştır. Varoluşsal kaygının anlamsızlık kaygısı, ölüm kaygısı, yalıtılmışlık kaygısı ve özgürlük kaygısı şeklinde sınıflandırıldığı çalışmada, erken dönem uyum bozucu şemalar ve kontrol odağının varoluşsal kaygıyı yordadığı bulgulanmıştır.

4.1.4.4.2. Minnettarlık/memnuniyet “İyi ki dünyaya gelmişim diyorum”

Bir insan olarak dünyaya gelişimiz kaygı yaratabileceği gibi nasıl yaşandığıyla ilişkili olarak minnettarlık yahut memnuniyet duygusunun gelişmesine de vesile olabilir. Minnettarlık/memnuniyet duymak demek hayatı toz pembe görmek demekten ziyade daha derin bir duyguya işaret eder denebilir. K18 söz konusu duyguyu şöyle ifade etmiştir:

“İyi ki dünyaya gelmişim diyorum, hiç pişman olmadım çok şükür. Neyi arzu ettiysem iyi veya kötü, az veya çok oldu. Cenab-ı Allah verdi yani, onun için sıkıntı yok.” (K18, Erkek, 51)

4.1.4.4.3. Tek ve Stabil Olmayan Duygu “Böyle toz pembe gitmez”

Dünyada var olduğumuz gerçeği ile ilgili olarak zaman zaman farklı duygu durumu içinde olsak da dünyadaki varoluşumuza ilişkin duygumuz her zaman stabil olmayabilir veya aynı anda zıt gibi görünen duyguları içerebilir. K22 duygusal çatışma yaşadığını, K15 ise şu anda herhangi bir olumsuz duygu belirtmemekle birlikte hayatın ne getireceğini bilmediğini ifade etmiştir:

“Şu anda ben yalnız yaşadığım için akşamları kendi kendime şey yapıyorum, yalnız kalmak istemiyorum yerine göre. Yine de dünyada olduğum için mutluyum ya. Her şeye rağmen.” (K22, Kadın, 49)

“Şimdi şunu kesin olarak şöyle bilmemiz lazım, hayat hiçbir zaman için toz pembe değildir. Eli cebinde rampa çıkamazsın. Eğer bu hayatı yaşayacaksak ki yaşamak da mecburiyetindeyiz, Cenab-ı Allah bize lütfetti ve bu aleme gönderdiyse, eğrisiyle doğrusuyla biz bu hayatı yaşayacağız. Ama hiçbir zaman için de hayat böyle toz pembe gitmez.” (K15, Erkek, 60)

4.1.4.4.4. Duygunun Yokluğu “Bu hayatı yaşamam gerekiyormuş”

Dünyada oluşumuzla ilgili her zaman için bir duygu durumu içerisinde olmayabiliriz. Bazı zamanlarda herhangi bir duyguya kapılmaksızın yalnızca var olduğumuz gerçeğinin idrakinde olabiliriz. K6 dünyada oluşuyla herhangi bir duygu durumu içerisinde olmadığını belirtmiştir:

“Şey, dünyaya gelmem gerekiyormuş, bu hayatı yaşamam gerekiyormuş, bu yürümemeyi, engelli olmayı, şey gibi, bir sinema ya da tiyatro senaryosunu bize verilmiş, biz bunu oynayacağız, bitireceğiz. Bunu oynarken içerisinden seçeceğimiz iyilikler, güzellikler, seçimler bize ait. Hani bir yere ulaşmanın kötü yolunu da biz seçeceğiz, iyi yolunu da biz seçeceğiz.” (K6, Erkek, 44)

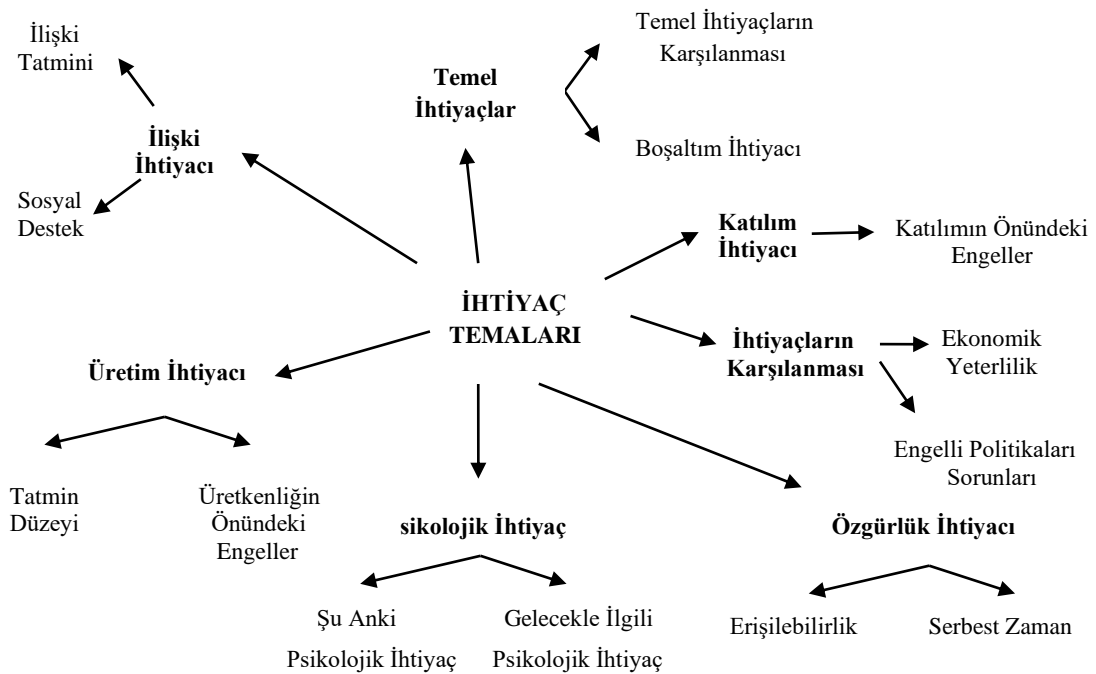
Genel olarak anlam teması, dünyada olmaya ilişkin duygunun, hayata ilişkin anlamın, engelli bireyler özelinde engelin anlamının sabit ve stabil olmadığını, içinde yaşanılan zaman ve yaşam koşullarına göre anlamın, duygunun değişebildiğini göstermektedir. Anlamın da tıpkı insan gibi sürekli değişen, gelişen bir şey olduğunu akılda tutmak bu açıdan önemlidir.

Sosyal hizmet uzmanları anlamsızlık yaşama konusunda daha dezavantajlı durumdaki bireylerle çalışmalar gerçekleştirirse de hayatta birçok anlam kaynağının olması, bakış açısının her şeyi değiştirebiliyor olması engelli bireyler gibi dezavantajlı gruplarla çalışan uzmanların ellerini güçlendiren durumlardır. Varoluşçuların da hayatta anlamı kişinin kendisinin yarattığı bir şey olarak görmesi aslında anlam üretimi konusunda insana sorumluluk vermesi ve güven duyması ile ilgilidir.

4.2. İHTİYAÇ TEMALARINA İLİŞKİN BULGULARIN ANALİZİ

İhtiyaçlar ile ilgili temel ihtiyaçlar, ilişki ihtiyacı, üretim ihtiyacı, psikolojik ihtiyaç, özgürlük ihtiyacı, katılım ihtiyacı ve ihtiyaçların karşılanması olmak üzere toplam yedi ana tema ortaya çıkmıştır. Aşağıdaki Şekil’de (Şekil 22) ihtiyaç temaları ve alt temaları gösterilmiştir.

Araştırmamızın ikinci alt amacı öznel deneyimlerinden yola çıkarak engelli bireylerin, varoluş sürecinde nelere ihtiyaç duyduklarını anlamaya çalışmaktı. Söz konusu amaçla bağlantılı araştırma sorusu “Sosyal hizmet bağlamında, varoluş sürecinde fiziksel engelli bireyler ihtiyaçlarını nasıl tanımlıyorlar?” şeklindeydi. Sosyal hizmet insanı çok boyutlu bir varlık olarak görür ve insanın biyo-psiko-sosyal-tinsel bir varlık olduğu gerçeğini yadsımaz. İnsan ihtiyaçları bu dört varoluş alanını da kapsar. Fiziksel engelli bireylerin varoluşunu anlamaya çalışırken de söz konusu alanlardaki ihtiyaçların neler olduğunu anlamaya ihtiyaç vardır ki otantik bir şekilde varolabilme imkanına dair fikir sahibi olunabilsin.

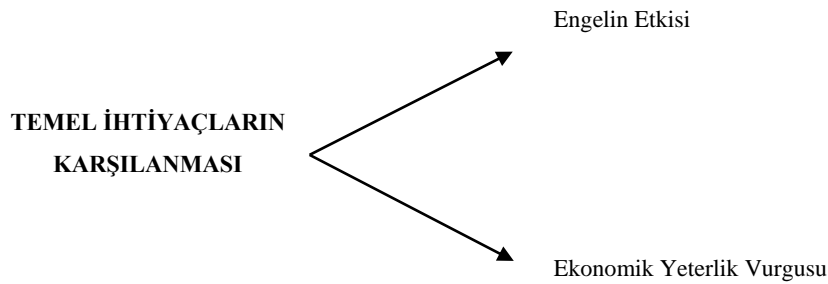
Şekil 22: İhtiyaç Temaları

4.2.1. Temel İhtiyaçlar Teması

Temel İhtiyaçlar teması temel ihtiyaçların karşılanması ve boşaltım ihtiyacı olmak üzere toplam iki alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 23, 24'te verilmiştir.

Temel ihtiyaçların fiziksel engelli bireyler bağlamında önemli bir boyutu söz konusudur. Birtakım bedensel fonksiyonların yerine getirilemiyor ya da güçlükle getirilebiliyor olması temel ihtiyaçların giderilmesi hususunda bireyi zorlayabilmekte, yakın çevresinden destek aramaya itebilmekte, bakım ihtiyacı doğurabilmektedir. Temel ihtiyaçların karşılanması noktasında en önemli boyut ise ekonomik boyuttur. Engellilik ile yoksulluk arasındaki ilişki aşıkardır. Engellilik yoksulluğu doğurabildiği gibi, yoksulluk da engelliliği doğurabilir. Temel ihtiyaçların gerekli şekilde tatmin edilemediği durumlarda engellilik durumu ortaya çıkabilir. Yine engelli bireyler bağlamında temel ihtiyaçlarla ilgili önemli bir konu da boşaltım ihtiyacının giderilebilmesidir. Boşaltım ihtiyacı ertelenmesi ve yardım alması en zor fiziksel ihtiyaçlardan birisidir ve özellikle fiziksel engelli bireyler için sorunlu bir konudur.

4.2.1.1. Temel İhtiyaçların Karşılanması

Şekil 23: Temel İhtiyaçların Karşılanması Alt Teması ve Kodlar

4.2.1.1.1. Engelin Etkisi “Çorap giyemiyorum mesela”

Temel ihtiyaçların tatmin edici bir biçimde karşılanabilmesi için birtakım önkoşullar mevcuttur. Bireylerin fiziksel sağlıklarının yerinde olması ve ekonomik bakımdan yeterli durumda olmaları gerekir. Fiziksel engelli bireyler temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında yardıma ihtiyaç duyabilmektedirler. Fiziksel engelin türüne ve derecesine göre temel ihtiyaçları karşılama noktasında yaşanan zorluk farklılaşabilmektedir. Örneğin belden aşağısı ile ilgili sorunu olanlar yeme-içme ve giyinme gibi ihtiyaçları karşılama noktasında görece daha şanslı olabilirken elinin birini ya da her ikisini birden kullanamayanlar ise yeme-içme ve giyinme gibi ihtiyaçlarını giderirken daha fazla zorluk yaşayabilmektedirler. K11, K21 ve K23 fiziksel engelli bireylerin temel ihtiyaçların giderilmesi konusunda zorluk yaşayabildiklerini şu şekilde dile getirmişlerdir:

“Bizim gibi insanların üst başlarını giymeleri sorunlu. Benim ayağım çalışmıyor da birinin de kolu çalışmıyor. Bu adam için elbisesini giyinmesi, sabah montunu giyinmesi sıkıntı. Maske takıyoruz mesela, bunların hepsi birer sorun. Çorabını çıkarması giymesi tamam mı, yani ayağına uzanamayan arkadaşlarımız var. Bunlar sorun yani, başlı başına sorun. Allah herkesin yardımcısı olsun.” (K11, Erkek, 49)

“Benim o problemim şöyle, çorap giyemiyorum mesela, eğilemiyorum önüme ama onlar için de geliştirdiğim şeyler var. Hani kendim yapabildiğim kadar, hiç yapamazsam oğlumdan yardım alıyorum. Hani bu şekilde. Genelde şeye göre giyiniyorum, yapamadığım bir şeyi giyinmiyorum. Mesela başımdan geçiremiyorsam giyinmiyorum. Veya düğmesini ilikleyemiyorsam giyinmiyorum. Onu göz önünde bulundurarak alıyorum. Diyorum bunun kolunu düğmeleyemem mesela, yapıyorum hepsini ama, engelimin teşkil ettiği şeyler, mesela ayakkabılarımı bir numara büyük alıyorum, çünkü eğilmesi sorun oluyor, bağcıklı almıyorum mesela. Seçimlerimi engelime göre yapıyorum. Yardım alıyorum.” (K21, Kadın, 46)

“İki elin gerektirdiği şeylerde deyim çevreden, arkadaşlar olsun işyerinde bazen onlar yardım ediyor, evde hanım yardım ediyor. Öyle sağolsun, kimse o noktada şey yapmıyor.” (K23, Erkek, 27)

Temel ihtiyaçların karşılanması noktasında zorlanan fiziksel engelli bireylerin en büyük yardımcısı ise aile yeleri olmaktadır. K17 ve K19 temel ihtiyaçlarını karşılama konusunda annelerinden destek gördüklerini ifade etmişlerdir:

“oğunu yapabiliyorum. Kismen annem de destek oluyor. Onda sorun olmuyor. Destekle birlikte oluyor. Destek görüyoruz o konuda.” (K17, Erkek, 37)

“oğunu karşılıyorum ama bazı ihtiyaçlarımı annem tarafından yardım alarak karşılıyorum. Annemle beraber tuvaletimi yapabiliyorum tek başıma yapamıyorum.” (K19, Kadın, 28)

Yeme-içme ve giyinme gibi temel ihtiyaçlarının engelli bireyin kendisi tarafından karşılanamaması bakım ihtiyaı denen kavrama işaret eder. Bakım hizmetinden yararlanabilmek adına koyulan şartlardan birisi, kişinin yeme-içme, giyinme, boşaltım, öz bakım gibi temel ihtiyaçlar konusunda engelli bireyin zorluk yaşamasıdır. Böylesi bir durumda en uygun çözüm yolu engelli bireye yaşadığı ortamda bakım hizmetini sunmak ya da bu konuda destek olabilecek yakınlarını maddi açıdan desteklemektir.

4.2.1.1.2. Ekonomik Yeterlik Vurgusu *“Varsa giderebilirsin, yoksa nasıl gidereceksin”*

Temel ihtiyaçların giderilmesi konusunda bir diğer önemli önkoşul ekonomik yeterliktir. Yeterli bir gelire sahip olunmadığı sürece temel ihtiyaçların karşılanması noktasında zorluklar ortaya çıkabilir. K8, K10 ve K22 temel ihtiyaçların karşılanmasının ekonomik yeterlikle ilgili olduğunu belirtmiştir:

“Temel ihtiyaçlarımızı karşılıyoruz Allah’a şükür şu anda devlette çalışıyoruz.” (K8, Erkek, 44)

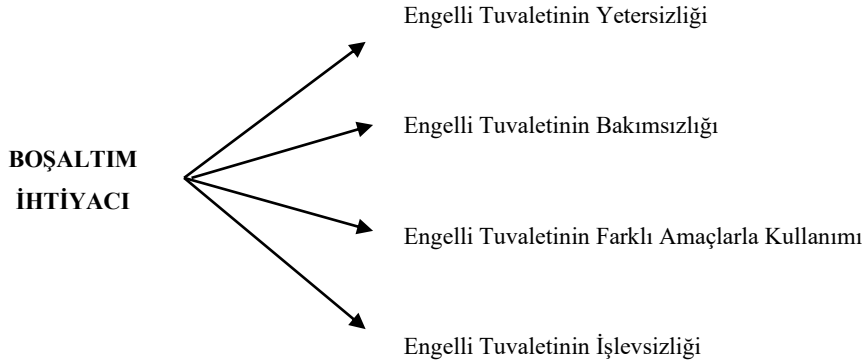
“Temel ihtiyaçlarını, varsa giderebilirsin, yoksa nasıl gidereceksin. Her şey maddiyatla ilgili. Dönüp dolaşıp maddiyata varıyor. Giyim-kuşamda da, yeme-içmede de bu böyle.” (K10, Erkek, 57)

“Ya şimdi kendim çalıştığım için bir sorun yaşamıyorum çok şükür. Allah’a şükür maaşım bana yetiyor.” (K22, Kadın, 49)

Bir önceki bölümde sorumluluk temasının bir alt teması olan özgürlüğün sınırları bölümünde, araştırmamızın öznelerinin özgürlüğün sınırları arasında ekonomik sınırı da zikrettikleri belirtilmişti. Ekonomik sınırlar belki de en çok temel ihtiyaçlarla ilişkilidir. Ekonomik sınıra ilişkin olarak devletler, sendikalar vb. ulusal birtakım göstergeleri dikkate alarak muhtaçlık ve yoksulluk sınırları adı altında sınırlar belirlerler. Bu sınırlar temel ihtiyaçların karşılanıp karşılanamıyor olması hususunda sosyal yardım alanında çalışan profesyonellerce bir değerlendirme kriteri olarak ele alınır. Bir devletin en öncelikli görevi ise en dezavantajlı durumdaki birey ve ailelerin, muhtaçlık sınırının altında yaşayanların yaşam standardını bir an önce yükseltmektir. Araştırmamızın öznelerinin ekonomik yeterlikle ilgili algılarına ihtiyaçların karşılanması temasında daha detaylı yer verilmiştir.

Temel ihtiyaçların karşılanabilmesi adına gerekli olan ekonomik yeterlik düzeyine bireyler gelir getirici bir işte çalışarak ulaşabilirler. Bazı durumlarda ise bireylerin kendi çabası yetersiz kalabilmektedir. Engelli bireylerin istihdama katılım oranları göz önüne alındığında temel ihtiyaçların karşılanabilmesi için gerekli ekonomik yeterlik seviyesine ulaşmakta zorlanabildikleri söylenebilir. Böyle bir durumda devletler, sosyal devlet ilkesi gereği her bir vatandaşın temel ihtiyaçlarını gidermekle yükümlüdür. Sosyal hizmet, devletlere ve hükümetlere bu görevlerini hatırlatmada önemli bir rol oynamaktadır. Üretim ihtiyacı temasında engellilerin istihdamı konusu ayrıntılı bir biçimde ele alınmaktadır.

4.2.1.2. Boşaltım İhtiyacı

Şekil 24: Boşaltım İhtiyacı Alt Teması ve Kodlar

Temel ihtiyaçlar içerisinde en fazla sorun yaşanma ihtimali olan ihtiyaç boşaltım ihtiyacıdır. Özellikle ayaklarını kullanamayan, yardımcı araç olarak tekerlekli sandalye kullanan fiziksel engelli bireyler için bu sorun daha da büyük olabilmektedir. Fiziksel engelli bireyler birincil yaşam alanlarında sorunlar yaşamasa da kamuya açık alanlarda boşaltım ihtiyacı konusunda sorunlarla muhatap olabilmektedirler.

“Bu engelliler için en büyük problem diyebilirim. Yemek yemekten ya da su içmekten sonraki, belki de önceki en büyük problem.” (K6, Erkek, 44)

“Valla bu konuda şöyle söyleyim, çok zorlanıyorum. Yalan yok. En zorlandığım noktalardan bir tanesi bu. Buradan iki üç günlüğüne İstanbul’a gittik. Yakınımızın kızı evlendi. Gittik, bir gün bir yerde kaldık, bir gün bir yerde. Yani her şeyi geçtim. Acaba dedim orada tuvalet ihtiyacımı giderebilecek düzgün bir şey var mı? Buradan gidene kadar kafamda sadece bu soruyu sordum kendime. Sadece şunu düşündüm, acaba dedim evdeki gibi rahat bir ortam var mı? Ama oraya gidince gördüm baktım ki bir nebze oh evet varmış dedim. Yani bu şekilde.” (K14, Erkek, 36)

4.2.1.2.1. Engelli Tuvaletinin Yetersizliği “Engelsiz insanlara göre planlandığı için bu işler, ister istemez zorlanıyorum”

Engelli bireylerin kamuya açık yerlerde kullanabilecekleri tuvalet sayısı geçmiş yıllara göre artmış durumdadır. Özellikle petrol istasyonları bu anlamda başı çeken yerler olmuşlardır. Geçmişe oranla engellilere uygun umumi tuvaletlerde bir artış olsa bile bu konuda hala çok eksik olduğu da bir gerçektir. K7 yapıların ya da kentin mimarı planı hazırlanırken engelli bireylerin düşünülmemesi sonucunda engelli tuvaletlerinin yetersiz kalabileceğini ifade etmiştir:

“Ben normalde engelli WC’si kullanırım. Ama çoğu yerde insanlar, Türkiye’de deyim, engelsiz insanlara göre planlandığı için bu işler, ister istemez zorlanıyorum yani bu tuvalet konusunda.” (K7, Erkek, 32)

4.2.1.2.2. Engelli Tuvaletinin Bakımsızlığı “Berbat durumda”

Engelli bireylerin kullandıkları kamusal alanda kullandıkları tuvaletlerin yeterince temizlenmiyor oluşu tuvaletleri kullanışsız hale getiren bir etmendir. K1 söz konusu duruma şöyle işaret etmiştir:

“Berbat durumda. Temizliği iyi yapılmıyor olabilir. Oradaki temizliği yapanlar da insan, tabi böyle de düşünmek lazım. Ya da berbat kullanıyoruz belki.” (K1, Erkek, 39)

4.2.1.2.3. Engelli Tuvaletinin Farklı Amaçlarla Kullanımı “İçeriden bir TCDD çalışanı çıktı”

Özel olarak engelli bireylerin kullanımına sunulan tuvaletlerin engelli olmayan kişiler tarafından kullanılması, engelli bireylerin mağduriyet yaşamasına neden olabilmektedir. Zira engelli olmayan bireylere ayrılan tuvalet sayısı fazla olabilirken engelli bireyler için ayrılan tuvalet sayısı sınırlı olabilmektedir. K5 bu durumu kendi deneyimi üzerinden şu şekilde ifade etmiştir:

“Mesela birinde başıma gelmişti hiç unutmuyorum. Ankara Tren Garı’nda indim böyle. Lavaboya gireceğim bekliyorum. İçeriden bir TCDD çalışanı çıktı. Normal insan da değil, oranın çalışanı. Sordum, abi buraya neden girdin, görmüyor musun engelli WC diye, tren kaçacaktı yapacak bir şey yok dedi. O yani.” (K5, Erkek, 30)

4.2.1.2.4. Engelli Tuvaletinin İşlevsizliği *“Arabayla girdiğim zaman kapı örtemiyorum”*

Engelli tuvaleti hizmetinden yararlanacak olan fiziksel engelli bireylerin birçoğu tekerlekli sandalye kullanan insanlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte engelli tuvaletleri her zaman için tekerlekli sandalyeyle kullanıma uygun değildir. K4 bu durumu kendi deneyimi üzerinden şöyle belirtmiştir:

“Bir de önceden WC’lerin kapıları içeriye açılıyordu onu söyleye söyleye kulaklara soktuk. Dar olan yerlerinkinin dışarıya açılıyordu, araba dönecek kadar yer olduğu zaman, içeriye açılması sıkıntı. Arabayla girdiğim zaman kapı örtemiyorum.” (K4, Kadın, 52)

Boşaltım ihtiyacı alt teması göstermektedir ki engelli tuvaletlerinden yararlanma konusunda birçok sorun bulunmaktadır. Denebilir ki engelli bireylerin evden dışarı çıkarak topluma ve hayata katılabilmemesinin önünde temel ihtiyaçlar boyutunda önemli sorunlar bulunmaktadır ve bu sorunlardan birisi de tuvalet sorunudur. Bireyin kendini toplum içerisinde herhangi bir şekilde var edebilmesi için öncelikle temel ihtiyaçlar bazındaki sorunların giderilmesi gerekir.

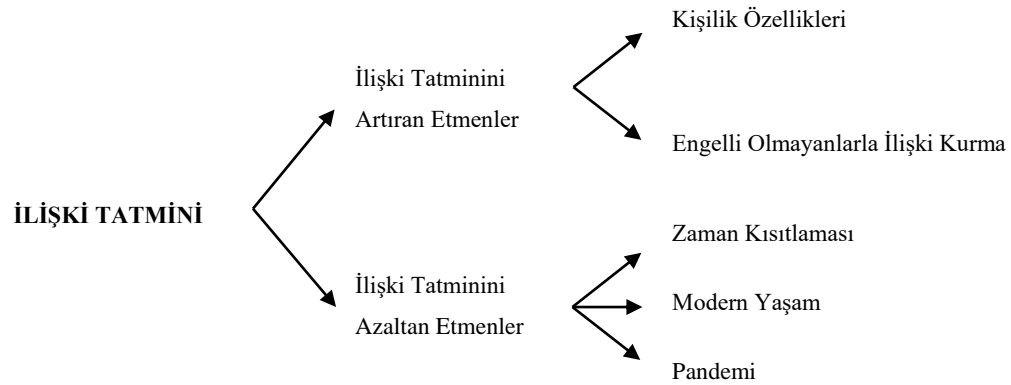
4.2.2. İlişki İhtiyacı Teması

İlişki İhtiyacı teması ilişki tatmini ve sosyal destek olmak üzere toplam iki alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar ve her bire kodu temsil eden örnekler Şekil 25, 26’da verilmiştir.

İnsan sosyal bir varlık olması sebebiyle ilişki bir yönü bulunmaktadır. İnsanlarla ilişki kurabilmek, insan ilişkilerinden tatmin sağlayabilmek, insan ilişkilerinde derinleşebilmek, her iki taraf için de destekleyici bir ilişkiye girebilmek önemlidir.

İnsan ilişkilerinden her zaman arzu edilen tatmin seviyesine ulaşabilmek güçtür. İlişkilerden sürekli bir tatmin beklemek de zaten doğal bir beklenti değildir. İlişkilerin de iniş çıkışlarının olduğunu, sonlu olduğunu akılda tutarak ilişki içerisinde kalabilmek otantiklik bir tavidir. Yalnızlık temasında ifade bulduğu üzere, yalnızlığı hafifletmek için de insan ilişkilerine muhtacdır. Otantik ilişkiler yoluyla yalnızlığı dindirmeye çalışmak son derece insani bir ihtiyaçtır. Engelli bireyler, toplumsal yaşama dahil olma konusunda dezavantaja sahip oldukları için sosyal ağlarını geliştirme ve çeşitlendirme hususunda zorlanabilmektedirler. Engelli bireylerin sosyal ağlarında yalnızca ailesinin ya da engelli arkadaşlarının olması ilişkilerin niceliği ve niteliği noktasında bir dezavantajdır. Sosyal ilişkilerin geliştirilmesi sosyal destek açısından da önemlidir. Temel ihtiyaçlar temasında görüldüğü üzere engelli bireyler başta ailesinin desteği olmak üzere sosyal desteğe ihtiyaç duyabilmektedirler. Bireyin yeterli sosyal destek görülebilmesi ise psikolojik ve fizyolojik sağlık üzerinde son derece önemlidir.

4.2.2.1. İlişki Tatmini

Şekil 25: İlişki Tatmini Alt Teması ve Kodlar

4.2.2.1.1. İlişki Tatminini Artıran Etmenler “Enerjim yüksek”

Sosyal ilişkilerdeki tatmini artıran en önemli etmenlerden birisi bireyin ilişki kurmadaki becerisidir. Sosyal ilişkilerde sınırları ayarlayabilen, samimiyet hissi verebilen, gereken

özen ve dikkati gösterebilen insanların daha rahat sosyal ilişki geliştirebildiği söylenebilir. K10 ve K16 insan ilişkileri bağlamında kendileriyle ilgili özelliklerin kolaylaştırıcı etki yaptığını ifade etmişlerdir:

“O konuda çok rahatım, kendime güveniyorum. Nerede konuşacağımı, nerede oturup kalkacağımı, saygımı küçüğüme büyüğüme gösteririm. Yeterli sosyal ilişkim var. Ben oturur sohbet ederim, gülerim, konuşurum.” (K10, Erkek, 57)

“Yeterince ilişki kurarım. Enerjim yüksek. O yüzden kuruyorum.” (K16, Kadın, 34)

Engelli bir bireyin sosyal çevresinde yalnızca engelli bireyler yoktur çoğu durumda. Engelli bireyler, engelli olmayan bireylerle de insani ilişkiler geliştirirler. Sosyal çevrelerinde engelli olmayan bireylerin varlığı ise, ilişki tatminini artıran bir etmen olabilmektedir. K3 ve K17 yakın çevrelerinde engelli olmayan bireylerin de olmasından ötürü sosyal ilişkilerden aldıkları tatminin yüksek olduğunu vurgulamışlardır:

“Üç dört tane samimi arkadaşım var. Haftada iki kere falan onlarla oturup kalkarız. Onların sağlık problemi yok. Onlar normal birey. Onlarla oturup kalkarız, hiçbir problemim yok yani Allah’a şükür.” (K3, Erkek, 34)

“O biraz daha iyi oluyor aslında. Fark ediyor. Normal insanlar olunca biraz daha farklı oluyor çevre. Alanın genişliyor, genişleyince bu da iyi bir şey aslında, avantaj. Bir şekilde kullanabilirsen avantaj, sosyal anlamda, iletişim anlamında.” (K17, Erkek, 37)

4.2.2.1.2. İlişki Tatminin Azaltan Etmenler “Pandemi olduğu için gidemiyoruz”

Sosyal ilişkilere yeterli zaman ayrılabilirdiği ölçüde ilişki tatmini artmakta ya da azalabilmektedir. Yeterli zaman kişiden kişiye ya da ilişkiden ilişkiye değişiyor olsa bile ilişkilere zaman ayırma gerekliliği konusunda herkes hemfikirdir. Özellikle büyükşehirlerde çalışan bir birey ve ailesi için ilişkilere yeterince vakit ayırabilmek zorlaşabilmektedir. K23 zaman kısıtlılığının sosyal ilişkilerden alınan tatmini azaltan bir faktör olarak görmektedir:

“Sosyallik noktasında tabi biraz onu şartlar belirliyor ya. İşte izin durumum. O yönlerden insan üzerinde kısıtlamalar var. Atıyorum bizim burada 10 yıldan az kıdemim olduğu için yıllık iznim 20 gün. Sen 20 günü illaki gezme dışında kullanman gereken yerler oluyor, hepsini birden gezmeye ayıramıyorsun yani.” (K23, Erkek, 27)

Yaş itibariyle görece daha ileri yaşta olan yetişkin bireylerin günümüzde insani ilişkilerden daha az tatmin olduğuna çokça rastlanabilmektedir. Geçmiş yaşamıyla kıyasladığında insan ilişkilerinin daha tatmin edici olduğunu fark etmek, mevcut dönemdeki insan ilişkilerinden memnuniyetsizliği beraberinde getirebilmektedir. K12 bu durumdan şu şekilde bahsetmiştir:

“Mesela toplumumuzda artık herkes dünyevi aleme daldığı için, 1980’lerde akrabalık ilişkileri hat seviyedeydi. Bir gün olmazsa ikincisi gün komşuya, eşe dosta, akrabaya ziyarete giderdin. Ama şimdi hasta ziyareti yapıyorlar, başka bir şey yapılmıyor ya da cenazeler. Vay efendim saat beşte işten çıkmışız, yemeği yemişiz, ondan sonra falan dizi var, filan dizi var, ondan sonra artık telefonlar da çıktı. Berat kandiliniz mübarek olsun, ya ben bunu istemiyorum ki. Eğer beni hatırlamak istiyorsan aç bir telefonu, bir sesimi duy.” (K12, Erkek, 54)

İçinden geçmekte olduğumuz pandemi sürecinde sosyal ilişkilerden alınan tatmin konusunda tüm insanlık olarak zorlanmalar yaşadık diyebiliriz. Zorunlu eve kapanmaların olması, sosyal mesafe kuralının işletilmesi gibi nedenlerle tatmin edici insani ilişkiler geliştirmek zorlaşmıştı. K4, K20 ve K21 pandemi nedeniyle insan ilişkilerinden alınan tatminin azaldığını belirtmişlerdir:

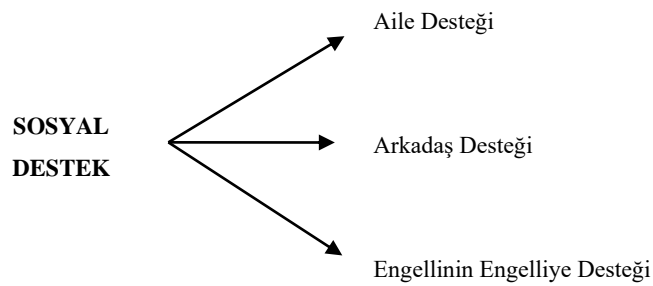
“Yani ziyaretlere de giderim yani. Pandemi olduğu için gidemiyoruz şimdi” (K4, Kadın, 52)

“Özellikle şu pandemi süreci, bundan önce de vardı ama bu pandemi iyice körükledi, insanlar neredeyse birbirinden tamamen kopma noktasında. Akrabalarımınla sadece çok yakın olanlarla telefonla görüşüyoruz. Çok yüz yüze görüşme imkânımız olmuyor.” (K20, Erkek, 52)

“Valla akrabalık ilişkilerimiz çok sıkı, çok fazla. Şu pandemi döneminde gerçekten isyan ettiklerini duyuyorum. Hani göremedik sizi, çok özledik, keşke yanımızda olsanız.” (K21, Kadın, 46)

İlişki tatmini azaltan etmenler arasında zaman ve pandemi gibi başlıkların belirmiş olması, temas sıklığı denen olguya işaret etmektedir. Sosyal ağımızda yer alan insanlarla ilişkimizin niteliğini belirleyen şeylerden birisi, söz konusu insanlarla kurduğumuz temasın sıklığıdır (Thomas ve Pierson, 2010). İlişki tatminini artıran etmenler arasında engelli olmayanlarla ilişkinin yer alması ise sosyal ağın çeşitliliği ile ilgilidir. İnsanların sosyal işlevselliğini artırmayı amaçlayan bir meslek olarak sosyal hizmet uzmanları, engelli bireylerle çalışırken, yalnızca ağın varlığına bakmamalı, kalitesini de değerlendirmelidir.

4.2.2.2. Sosyal Destek

Şekil 26: Sosyal Destek Alt Teması ve Kodlar

4.2.2.2.1. Aile Desteği “En büyük destek benim ailemden gelir”

İnsan ilişkileri konusunda yalnızca ilişki kurmaya değil diğerlerinin desteğine de ihtiyaç duyarız. Diğerlerinin sadece etkileşime geçmesine değil bizi desteklemesine de muhtacıdır. Çevremizden göreceğimiz sosyal desteğin eş desteği, aile desteği, arkadaş desteği gibi farklı boyutları söz konusudur. Sosyal destek olağan zamanlarda olduğu kadar özellikle beklenmedik durumlarda da ihtiyaç duyulan bir şeydir. Fiziksel engelli bireylerin karşılaşılabileceği güçlükler dikkate alındığında sosyal desteğin daha hayati bir önemi haiz olduğu ifade edilebilir. Anne-baba, eş yahut kardeşlerin göstereceği aile desteği sosyal destek türleri arasında önemli bir yere sahiptir. K1, K7 ve K8 ailelerinden gördükleri desteği şöyle ifade etmişlerdir:

“Eşim bu anlamda yine bana değer kattı, beni bir üst şeye, bir üst çıtaya taşıdı, yardımcı oldu, benim kendimle ilgili sınırlılıklarımı hissettiğim yerlerde o devreye girerek beni destekledi. Görmediğim yanlarımı gösterdi. Yani çok daha iyi, evlendikten sonra çok daha bağımsız, çok daha özgür çok daha sosyal anlamda mutlu, hayata katılan bir insan oldum. Bu da nasip meselesi yani. Elhamdülillah. Bunun hep şükürünü ifade ederim.” (K1, Erkek, 39)

“En büyük destek benim ailemden gelir. Annem, babam, kardeşim bana destek olurlar.” (K7, Erkek, 32)

“Ailemizi, annemizi, akrabalarımızı sürekli gelir yani akraba bağlarını koparmamaya çalışıyoruz. Allah razı onlar da bizim bir sıkıntımızda yanımızda oluyorlar. Mesela engelli olduğumuzu hissettirmiyorlar.” (K8, Erkek, 44)

Öznelerin ifadelerinden anlaşılacağı üzere sosyal desteğin sağladığı önemli katkılardan birisi benlik saygısının artırılmasıyla ilgilidir. Antle (2004) fiziksel engelli bireylerle gerçekleştirdiği araştırmasında benlik saygısı ile sosyal destek arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırma hem aile desteği hem de arkadaş desteğinin benlik saygısı ile olumlu yönde ilişkili olduğunu, aile desteğinin etkisinin ise daha büyük olduğunu ortaya koymuştur. Benzer sonuçların elde edildiği bir başka çalışmada ise sosyal desteğin boyutunun sosyal destekten memnuniyet üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Buna göre sosyal destek genişledikçe sosyal destekten memnuniyetin arttığı sonucuna ulaşılmıştır (Yurdakul ve Girli, 1999).

Akgül-Gök ve Ölmez (2021) şizofreni tanısı almış bireyler ve eşleri ile yaptığı görüşmelerde katılımcıların yarısı, tanı sonrası ailenin sosyal ilişkilerinin kesintiye uğradığını, sosyal destekte azalma olduğunu, eşlerin kök ailelerinden gelen desteğin dahi azaldığını belirtmişlerdir. Aile desteği alabilmiş katılımcılar ise tanı sonrası sorunlarla daha etkili bir şekilde baş edebildiklerini ifade etmişlerdir.

4.2.2.2.2. Arkadaş Desteği “Arkadaşım var, beni en çok destekleyici”

Ailesinden sonra bir insanın hayatında destekleyici insan ilişkileri bağlamında önemli bir rol oynayan insanlar ise arkadaşlardır. Arkadaşlıkların derinleştirilerek dostluk halini

alması verilebilecek desteğin de derinleşmesini sağlar. Bir insanın yalnızca aileye sahip olması insan ilişkileri anlamında o insanı tatmin etmek için yeterli gelmez genellikle. Arkadaş yahut dostu olmayan insanların yalnızlık duygularını daha yoğun yaşaması ve hastalıklara daha açık hale gelmesi doğal karşılanmalıdır. K3 ve K16 arkadaş desteğinin rolünden şu şekilde bahsetmişlerdir:

“İnsanların destekleri olmazsa biz sosyalleşemeyiz. İnsanlar destek olacak ki biz de sosyalleşebilelim. Mesela arkadaşlarım çağırmasa yanlarına hani gel de oturalım çay içelim, sohbet edelim demezlerse sosyalleşme olmaz bizde.” (K3, Erkek, 34)

“Bir tane arkadaşım var, beni en çok destekleyici. Onun desteğiyle daha çok buralara geldim diyebilirim. O arkadaşım engelli değil.” (K16, Kadın, 34)

Sosyal desteğin önemini ortaya koyması bakımından sosyal destekten mahrumiyetin hastalıklar üzerindeki etkisi incelenebilir. Jensen ve arkadaşları (2014) algılanan sosyal destek düzeyinin yüksekliğinin, depresyon düzeyinin düşüklüğü ile ilgili olduğunu, özellikle de arkadaş desteğinin söz konusu düşüklükte diğerlerinden daha fazla paya sahip olduğunu bulgulamışlardır. Araştırmalarının diğer önemli sonuçları ise kronolojik yaşla birlikte algılanan sosyal desteğin düşüyor olması ve kadınların erkeklere göre daha fazla arkadaş desteği bildirmeleridir. Stansfeld ve arkadaşları (1998) yakın ilişkilerin doyurucu ve destekleyici olmamasının, ruh sağlığı üzerinde olumsuz etki yaptığını bulgulamışlardır.

Arkadaş desteğinin önemli bir boyutu da iş arkadaşı desteğidir. Aktif olarak çalışma yaşamına dahil olabilmiş bir engelli birey açısından bu destek son derece önemli olabilmektedir. K2 ve K21 bu duruma şu şekilde işaret etmişlerdir:

“Fiziksel anlamda işyerimle bağımın yeterli olduğunu düşünüyorum. Mesela çay almak istediğimde, zaten çaycı getiriyor da, kimse getirmezse arkadaşlarım getirir. O konuda destekleri oluyor.” (K2, Erkek, 42)

“Yani dediğim gibi aşağıdaki ortamı gördünüz. Çok düşkünler aslında. Ben şefime çok düşkünüm, çünkü onun yanında yetiştim. Potansiyeli çok yüksek

bir adam, çok okuyan bir adam. Seviyorum onu, o da bize destek oldu her şeyiyle. Çok iyi yani.” (K21, Kadın, 46)

4.2.2.2.3. Engellinin Engelliye Desteği “Empati kuruyorum”

Engelli bireylerin birbirlerine sosyal destek anlamında katkı sağlayabilme ihtimalleri daha yüksektir. Engelli bireylerin yaşam deneyimleri benzediği ve ortaklaşabildiği için birbirlerinin sorunlarına kulak vermeleri ve birbirlerini anlamaları daha kolay olabilmektedir. K15 ve K19 engelli bireylerin birbirleri arasındaki desteğe şu cümlelerle işaret etmişlerdir:

“Onların bize karşı bizim onlara karşı tutumumuz çok güzel. Çünkü ben hepsini çok seviyorum. Birinin bir sıkıntısı olduğunda yardım ederim.” (K15, Erkek, 60)

“Empati kuruyorum. Onlara karşı daha anlayışlı ve merhametli olduğumu düşünüyorum.” (K19, Kadın, 28)

Engelli bireylerin birbirlerini en fazla sosyal destek sağladıkları ortamlar belki de sivil toplum örgütleridir. K5 derneğe gelmeye başladıktan sonra kazandığı özgüveni şu şekilde dile getirmiştir:

“Açıkçası ben buraya, derneğe sonradan gelmeye başladım. Derneğe gelmeye başladıktan sonra benim hayatım biraz daha değişti diyebilirim... Hani ben onu gördükçe hayran kaldım ona. O biraz daha beni şey yaptı, o ve onun gibiler beni biraz daha zorladı tutunmaya açıkçası.” (K5, Erkek, 30)

Sosyal desteğin kaynakları aile ve arkadaşlardan ibaret değildir. Kişinin içinde bulunduğu koşullara göre bu kaynaklar artabilir ya da azalabilir. Ancak en nihayetinde sosyal destek insanların yaşamlarında önemli bir yere sahiptir. İnsanın psikolojik ve fizyolojik sağlığı için önemli olmakla birlikte ontolojik kaygılar açısından da önemli olabilmektedir. Nasıl ki insan ilişkileri yalnızlık ile ilgili kaygının hafifletilmesinde rol oynuyorsa sosyal destek de aynı görevi görebilmektedir. Xu ve arkadaşları (2020) kovid-19 anksiyetesini araştırdıkları çalışmalarında, sosyal desteğin önemli kriz

anlarında yalnız insanların kaygılarının giderilmesinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

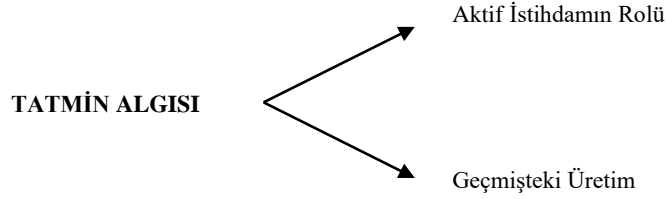
Sosyal destek, sosyal hizmet açısından önemli bir konudur. Sosyal hizmet müdahalesinde hizmet alanların yararına olacak şekilde yalnızca formal destek kaynaklarının değil yanı sıra informal destek kaynaklarının da devreye girdiği söylenebilir. Streeter ve Franklin (1992) karmaşık ve dinamik bir doğası olan sosyal desteğin insanların günlük sorunları ve stresleri üzerinde nasıl etkilendiğini anlamının önemli olduğunu belirtmişler ve sosyal hizmet uygulamalarında mevcut sosyal destek araçlarının hem kullanılması hem de iyileştirilmesi için önerilerde bulunmuşlardır.

4.2.3. Üretim İhtiyacı Teması

Üretim İhtiyacı teması tatmin düzeyi ve üretkenliğin önündeki engeller olmak üzere toplam iki alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 27, 28'de verilmiştir.

Bir insanın üretken bir hayat yaşayıp yaşamamış olması insan varoluşunun önemli bir boyutudur. Üretken hissetmek öznel olmaya mahkûm olmakla birlikte insanların üretkenlik yönünden tatminkâr bir yaşam sürmelerinin yolu her zaman olmasa da çalışma yaşamından geçer. Nitekim literatür incelendiğinde iş doyumunun yaşam doyumuyla karşılıklı ilişki içerisinde olduğu, yaşam doyumunun iş doyumunu üzerinde ve iş doyumunun yaşam doyumunu üzerinde etkili olduğu bilinmektedir (Judge ve Watanebe, 1993). Çalışmanın insan psikolojisi üzerinde birçok katkısı söz konusudur. Engelli bireylerle gerçekleştirdiği çalışmasında Demircioğlu (2010) yapılan işin maddi ve manevi kazançlarını şu şekilde sıralamıştır: ekonomik kazanç elde etmek zorundayım; özgüvenim artıyor, kendimi ekonomik olarak özgür hissediyorum; kendimi işe yarar hissediyorum, iş sayesinde sosyalleşebiliyorum; iş sayesinde hayata bağlanıyorum. Çalışma yaşamının dışındaki zamanların kullanımı da üretken hissetme açısından önemlidir ki özgürlük ihtiyacı temasının bir alt teması olan serbest zaman teması, üretkenlik hususunu da ihtiva etmektedir.

4.2.3.1. Tatmin Algısı

Şekil 27: Tatmin Algısı Alt Teması ve Kodlar

4.2.3.1.1. Aktif İstihdamın Rolü *“İşe başladıktan sonra üretken olduğumu düşünmeye başladım”*

Aktif olarak çalışma yaşamına dahil olabilen insanların üretkenlik düzeylerinden tatmin olma ihtimalleri daha yüksektir. Çalışmanın kendisinin ve çıktılarının yanı sıra çalışmaya yüklenen kültürel anlam da önemlidir. Pek çok kültürde çalışmak işe yararlıkla ilişkilendirilen, çalışmamak ise işe yaramazlıkla ilişkilendirilen bir durumdur. K19 iş yaşamına dahil olduktan sonra kendisini daha üretken hissetmeye başladığını belirtmiştir:

“Bu işe başladıktan sonra üretken olduğumu düşünmeye başladım. Yaptığım işten doyum alıyorum.” (K19, Kadın, 28)

Han ve Choi (2021) engelli bireylerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, iş tatmini üzerinde birçok faktörün etkili olduğunu, bunlardan birinin de istihdam durumu olduğunu bulgulamışlardır. Herhangi bir işte aktif olarak çalışmamış olan K6, üretkenlik bakımından daha tatmin edici bir hayat yaşamak istediğini dile getirmiştir:

“Daha bir insanlığa yararlı olmak ya da bir iş yapmak, hani evde oturmak, sürekli gezmek diyeyim bir yere kadar oluyor ya da sürekli evde dinlenmek bir yere kadar oluyor. ... üretkenlik olarak eksik olduğumu biliyorum.” (K6, Erkek, 44)

Görüşmelerin yapıldığı an itibariyle çalışmamıza dahil olan öznelere yarısından fazlası aktif olarak bir yerde çalışmaktadır. TÜİK’in 2019 verilerine göre engelliler içerisinde çalışmayanların oranı %80’dir (<https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=engelli>). İstihdam ile ilgili güncel istatistiklerde TÜİK engel türüne göre ayrı bir veri sunmadığı için söz konusu rakamlar tüm engellileri kapsamaktadır. Ancak istihdam anlamında araştırmamız Türkiye gerçeğinden uzak gibi görünmektedir. Çalışma yaşamına dahil olmanın yegâne şartı üniversite mezunu olmak olmasa dahi üniversite mezunlarının iş bulma olasılığı daha yüksektir. Araştırmamıza dahil olan öznelere yaklaşık üçte biri bir üniversite eğitim görmüş kişilerden oluşmaktadır. TÜİK’in 2019 verileri incelendiğinde engelli bireyler arasında yükseköğretim mezunu olanların oranı %6,2’dir (<https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=engelli>). Eğitim anlamında da araştırmamız Türkiye gerçeğinden uzak gibi görünmektedir. Engelli bireylerin eğitim düzeylerinin genel olarak düşük olduğu bilinen bir gerçektir.

Engelli bireyler arasında eğitim seviyesinin düşüklüğü yalnızca Türkiye’yle sınırlı bir sorun değildir. OECD ülkelerinde de engelli bireylerin eğitim düzeyleri engelli olmayanlarla kıyaslandığında düşük kalmaktadır. 2007 verilerine göre OECD ortalaması baz alındığında, lise altı eğitim seviyesine sahip engelli bireylerin oranı, engelli olmayanlara kıyasla iki kat daha fazladır (OECD, 2010). Sosyal hizmet uzmanları, çalışma yaşamına dahil olmanın yararlarını dikkate alarak engelli bireylerin istihdamının artırılması yönünde mesleki birtakım girişimlerde bulunabilirler. Engelli bireylerin eğitim fırsatlarından eşit bir şekilde yararlanarak eğitim seviyesinin artırılması bu anlamda atılabilecek ilk adımı oluşturmaktadır. Bireysel niteliklerin istihdamdaki rolünü araştıran Sevak ve arkadaşları (2022) engelli ve engelli olmayan bireyler arasındaki istihdam farkının, yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerde daha az olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Pandemi tüm alanlarda olduğu gibi istihdam alanında da engelli bireyleri olumsuz etkilemiştir. Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (2021) tarafından yayınlanan Engelli Hakları İzleme Raporunda vurgulandığı üzere 2015 yılından sonra hızlı bir artış gösteren engelli işçi sayısı, 2020 yılında yaşanan covid-19 pandemisi ve ekonomik kriz nedeniyle keskin bir düşüş (%19) yaşamıştır.

Çalışmak üretken hissetme noktasında önemli bir yere sahip olmasına karşın bir insanın kendisini üretken hissetmesinin tek koşulu düzenli olarak çalışma hayatına dahil olmak değildir. Herhangi bir konuda kendini geliştirmeye çabalayarak da üretkenlik hissinin artması sağlanabilir. Düzenli olarak çalışma hayatında yer almayan K13 kendi deneyimini şöyle dile getirmiştir:

“Kendimi üretken olarak görüyorum. Mesela ben masa tenisiyle önce uğraşmıyordum. Benim engelim var, kas engelim var dedim. Ben bunu yapamam dedim. Ertesi gün dedim ben de yaparım niye yapamayayım. Sonra işte uğraşınca onu da yapmaya başladım.” (K13, Erkek, 20)

4.2.3.1.1. Geçmişteki Üretim “İşyeri baş temsilcisiydim”

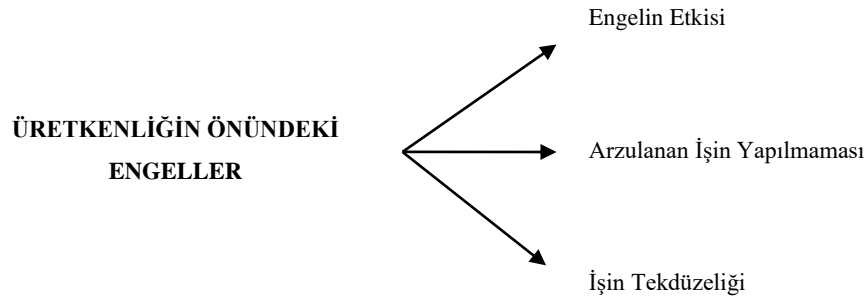
Üretkenlik konusunda birey kendisini değerlendirirken yalnızca halihazırdaki üretkenliğini değil, önceden yapıp ettiklerini de işin içine katarak bir yargıda bulunabilir. K12 geçmişteki durumunu da göz önünde bulundurarak şöyle demiştir:

“Üretken olduğumu düşünüyorum. Niye, ben hem engelliler ile ilgili derneklerde çalıştım hem de sağlıklı insanların haklarını savundum. Ankara’yı biliyorsunuz, bu Hipodrom’dan Kızılay’a kadar yürüdük bu halimizle. İşyeri baş temsilcisiydim. 400-500 kişinin sorumlusuydum. Zaten böyle bir doyum ulaşmazsan o işi yapamazsın.” (K12, Erkek, 54)

Araştırmamız bulguları arasında yer almasa da yapılan işten elde edilen kazancın tatmin noktasında etkisi olabilir. Engelli bireyler özelinde değerlendirildiğinde, engelli bireylerin engelli olmayanlara göre yapılan işten daha düşük kazançlar elde ettikleri bilinen bir durumdur. Engelli bireylerin daha düşük kazanmasının birçok nedeni olabilir. Gunderson ve arkadaşları (2022) engelli bireylerin kazançları üzerinde, engellilikle ilgili önyargıların etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Sosyal hizmet uzmanları yalnızca engelli bireyin niteliklerinin artırılması ile ilgili değil, istihdamı zorlaştırıcı etkenlerin ortadan kaldırılması ile ilgili de mücadele vermelidirler. Engelli bireyin iş gücüne katılımına, istihdam edilmesine olumsuz manada etki eden birçok etken vardır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile Türkiye İstatistik Kurumunun 2010 yılında yayınladığı “Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması” bulgularına göre engelli bireyler, çalıştıkları işyerinde hemen hiçbir konuda kolaylığın sağlanmadığını belirtmişlerdir.

4.2.3.2. Üretkenliğin Önündeki Engeller

Şekil 28: Üretkenliğin Önündeki Engeller Alt Teması ve Kodlar

4.2.3.2.1. Engelin Etkisi “Fiziksel engelimden dolayı çabuk yoruluyorum”

Fiziksel engelli bireylerin üretkenlik hissine olumsuz yönde etki edebilecek etmenlerden birisi bedenleri, yani engelleri olabilmektedir. Yapılan işin gerektirdiği niteliklere sahip olma ya da çalışma koşullarına uyum sağlama konusunda engel bir dezavantaj yaratabilmektedir. K1 bedensel engelin üretkenlik üzerinde olumsuz etkisini dile getirmiştir:

“Zaman zaman fiziksel engelimden dolayı çabuk yoruluyorum. O geçirdiğim sırtımdaki ameliyattan dolayı mesela. Uzun süre oturmak bana iyi gelmiyor. Fakat oturmam gerekiyor mesela çok uzun süre oturmamı gerektiriyor.

Bunlar çalışma disiplinimi biraz bozuyor, bu beni üzüyor mesela. Daha üretken bir insan olma idealim var bununla biraz tabi çekişiyorum.” (K1, Erkek, 39)

4.2.3.2.2. Arzulanan İşin Yapılmaması *“Avukat, hâkim, savcı nereyi istesek, öyle bir hayalim vardı”*

Çalışma yaşamında yer alabilmiş herkesin, arzuladığı işi yapma gibi bir şansı olmayabilir. Bu nedenle bir işte çalışıyor olmak beraberinde otomatik olarak üretkenlik hissini getirmeyebilir. K23 kendi seçimleri nedeniyle arzuladığı işi yapamadığını ve üretkenlik noktasında tatminsizlik yaşadığını ifade etmiştir:

“Ben de hukuktan gitmeyi istedim... En azından özelden okuyup avukat, hâkim, savcı nereyi istesek, öyle bir hayalim vardı. Ama işte engel durumumun orada bende bir psikolojik etkisi oldu. Başka şehirlerde özel hukuk geliyordu, gitme imkânım vardı ekonomik yönden. Kolumdan dolayı cesaret edemedim açıkçası.” (K23, Erkek, 27)

Arzulanan iş için öncelikle bir donanıma, niteliğe sahip olmak gerekir. Engelli bireylerin arzulanan bir eğitim alabilmesini öncelikli olarak Türkiye'deki Yükseköğretim Sistemi teşvik etmesi gerekirken tam tersi bir tutum mevcuttur. 2019 Yükseköğretim Kurumları Sınavı (YKS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzunda (ÖSYM, 2019) yer alan Engelli Adayların Tercihlerini Yaparken Göz Önünde Tutacağı Hususlar başlığı altında görme bedensel engelli adayların hangi bölümleri seçmesi gerektiği ile ilgili tavsiye verilmiştir. Bu ifadelerden, engelli bireylerin yeteneklerine göre değil de engellerine göre tercih yapmaları istendiği anlaşılmaktadır:

“Bedensel engelli adayların, yükseköğretim programları ile ilgili tercihlerini belirlerken engellerini dikkate almaları yararlarına olacaktır”

Arzu edilen işi yapmamak üretkenlik duygusu üzerinde olumsuz bir tesir yaparken tam tersinden insanın işini severek yapması kendisini üretken olarak hissetmesi noktasında

katkı sağlayabilmektedir. K20 işini sevdiği için kendisini üretken hissettiğini söylemiştir:

“İş içerisinde üretkenliğim var... Bunu da severek yapıyorum. Severek yaptığım için de bana bir sıkıntı vermiyor.” (K20, Erkek, 52)

4.2.3.2.3. İşin Tekdüzeliği “İşler standart, stabil”

Üretkenlik hissine engel teşkil eden önemli bir faktör de yapılan işin tekdüze olmasıdır. Devlet dairesinde memur olarak görev yapan K21 söz konusu tekdüzeliği şu şekilde dile getirmiştir:

“Şöyle bir şey var. Bir şey üretmiyoruz biz. Devlet dairelerinde çok üretken olabilecek bir şey yok. İşler standart, stabil. İş öğrendikten sonra zaten rutine biniyor, rutin bir şekilde de devam ediyor. Üretken olduğumu düşünmüyorum. Yani bir şeyi üretip bir şey elde etmiyorum. Bir öğretmen gibi bir öğrenci yetiştirmiyorum. Sonrasında bir şey elde etmiyorum. O günkü işi yapıp bitiyorum ve o gün her şey bitti mi, bitmiş oluyor. Bir standarda bağlı olduğu için bir stabilite var. Bir üretkenlik yok. Aslında bu da biraz insanları motomot yaşamak gibi hissettiriyor yani. Bir şey üretip bir şey elde etmedikleri için. Hep aynı şey, hep aynı şey diye serzenişlerini duyuyorum insanların. O şekilde.” (K21, Kadın, 46)

Araştırmamıza dahil olan ve aktif olarak çalışma yaşamında yer alan öznelere birçoğu memur olarak çalışmaktadır. Memurluk gerçekten kendisi sıkıcı olabileceği gibi, memurluğa yönelik hâkim yargının da bunda etkisi var denebilir. Zihinlerimizde memurluk sıkıcı, tekdüze, insanın ömrünü yiyip bitiren, insanın potansiyelini öldüren bir meslek olarak kazanmıştır. Böyle bir memurluk imajına sahip olmamızda en büyük etken belki de sinema ve edebiyat gibi alanlarda üretilen sanat eserleridir.

Tekdüzeleştirici işlere özel sektörde de rastlamak ziyadesiyle mümkündür. Tekdüzeleştiriciliği de içine alacak şekilde Marksizmin yabancılaşma kavramına burada değinmek gerekiyor. Üretim ihtiyacı olarak nitelenebilecek ihtiyacın otantik bir şekilde giderilebilmesi Marks’ın (2018) vurguladığı üzere kapitalist toplum yapısında güçtür. Kapitalist düzende işçinin, emeği üzerinden anlam üretebilmesi, emeğini sahiplenebilmesi, üretim sürecine kendisinden bir şeyler katabilmesi mümkün

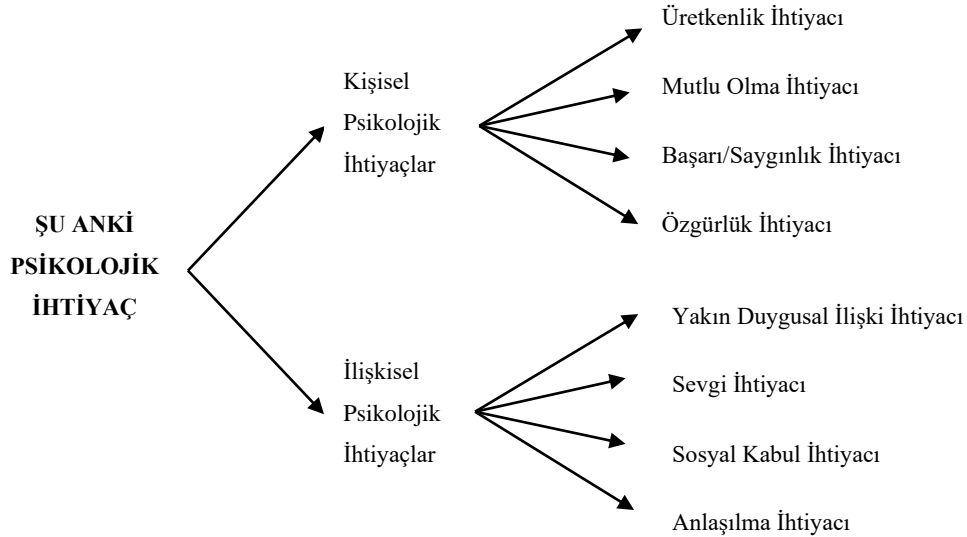
görünmemektedir. Bu durum ise yabancılaşmaya neden olabilmektedir. Çalışmanın geriye tek bir fonksiyonu kalmaktadır, o da diğer ihtiyaçların karşılanması için aracılık etmektir. Fleming (2020)'in atıf yaptığı bir araştırmaya göre küresel işgücünü yalnızca %13'ü işinden memnundur, yani geriye kalan %87'lik dilimdekiler derin bir yabancılaşma hissi yaşamaktadırlar.

4.2.4. Psikolojik İhtiyaç Teması

Psikolojik ihtiyaç teması şu anki psikolojik ihtiyaç ve gelecekteki ihtiyaç olmak üzere iki alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 29, 30'da verilmiştir.

İnsan, birçok boyutunun yanı sıra psikolojik bir varlıktır ve doğal olarak da psikolojik açıdan doyurulması gereken ihtiyaçları söz konusudur. İnsanın çok boyutlu yapısına istinaden sosyal hizmet, diğer ihtiyaçların tatmininde olduğu gibi, psikolojik ihtiyaçların tatmin edilmesi konusunda da mesleki müdahalede bulunur. Psikolojik ihtiyaçlar ise nicelik olarak çok fazladır. Kişisel anlamda psikolojik açıdan birçok şeye ihtiyacımız olabilir. Özsaygı, saygınlık, özgüven, üretkenlik, mutluluk gibi birçok ihtiyaç kendini hissettirebilir. Psikolojik ihtiyaçlarımız kendimizle ilgili olabileceği gibi başkalarıyla ilişkili de olabilir. İnsan toplumsal bir varlık olması sebebiyle psikolojik ihtiyaçlarının doğrudan ilişkisel bir yönü de söz konusudur. İnsanın toplumda bir yer edinmeye, kendisini topluma kabul ettirmeye, topluma uyum sağlamaya, sosyalleşmeye, yakın ilişkiler geliştirmeye, diğerleri tarafından anlaşılmaya ve daha birçok şeye ihtiyacı vardır. Murray (1938) insan ilişkileriyle ilişkili olarak birçok ihtiyacımızın olduğunu ifade eder. Yakınlık ve reddetme ihtiyacı, ilgilenme ve ilgi ihtiyacı, oyun ihtiyacı, kavrama ve ifade etme ihtiyacı gibi ihtiyaçların üzerinde durur. Psikolojik ihtiyaçlarının giderilebilmesi için insanın öncelikle söz konusu ihtiyaçlarla ilgili farkındalığın olması gerekir. Varoluşçu açıdan değerlendirildiğinde psikolojik olarak neye ihtiyaç duyduğumuz yahut geleceğe yönelik neleri arzu ettiğimiz kendimize dair birçok şey ifade edebilir. Psikolojik ihtiyaçlara dair farkındalığın yüksek olması, insanın kendine daha yakın bir yerde durabilmesini kolaylaştırır.

4.2.4.1. Şu Anki Psikolojik İhtiyaç

Şekil 29: Şu Anki Psikolojik İhtiyaç Alt Teması ve Kodlar

4.2.4.1.1. Kişisel Psikolojik İhtiyaçlar “Yani takdir bekliyorsunuz”

Erikson (2018)’un psiko-sosyal gelişim kuramına göre yetişkinlik dönemindeki insanlar “üretkenlik-durağanlık” krizini aşmak gibi bir gelişimsel göreve sahiptir. Bu krizden doğacak erdeme Erikson “içtenlikli ilgi” adını verir. Üretkenlik üreme, verimli ve yaratıcı olmayı, buna paralel olarak da hem yeni nesiller hem de yeni ürün yahut fikirler ortaya koyabilmeyi ihtiva eder. Gelişimsel dönem itibariyle yetişkin olarak adlandırılabilen K1 ve K2 söz konusu ihtiyacı şu şekilde ifade etmiştir:

“Tabi belli bir aşamada artık hayatın içerisinde yetişkin bir konuma geldiğiniz için taşlar zaman zaman yerine oturmuş oluyor. Sizin artık bunları diğer insanlara vermeniz ile ilgili bir süreç başlıyor aileniz başta olmak üzere. Çocuklarınıza bu eğitimi vermek gibi. Onlara sevgi ortamı oluşturabilmek gibi. Bunlar artık kendinizin alıcı olarak değil de artık verici olma konumunda olmanızı gerektiren durumlar. Artık biraz böyle olunca da kendinizi daha az düşünmeye başlıyorsunuz.” (K1, Erkek, 39)

“Vasat günler geçirdiğimi hissediyorum. Ya daha üretken olmalıyım ya da daha çok keyif almalıyım.” (K2, Erkek, 42)

Mutlu olmaya yönelik arzu uzun vadeli bir isteğe işaret edebileceği gibi kısa vadeli bir isteğin de belirtisi olabilir. Uzun vadeli bir mutluluk arzusu, mutluluğu hayatın anlamı ve amacı haline getirmektir ki varoluşçu temalardan olan anlam temasında mutluluğu bir amaca dönüştürülmesinden söz edilmiştir. Mutlu olmayı kısa vadede arzu etmenin işaret ettiği şey, yakın dönemde yaşanan can sıkıcı olaylar, yani mutsuzluklar olabilmektedir. K20 anlık psikolojik ihtiyacının mutluluk olduğunu ifade ederken bu duruma şu şekilde değinmiştir:

“Şu anda gerçekten akışa bıraktım, sabır diyorum. Gerçekten mutsuzum yani. Belki işim çok iyi, Allah’a şükür yaptığım iş beni tatmin ediyor yani. Ama ailevi ve toplumsal yönden çok daha farklı olabilirdi. Engel durumum da dahil olmak üzere bunlar bende bir mutsuzluk şeysi yani. Ama bu noktada kesinlikle bir isyan noktasında değilim.” (K20, Erkek, 52)

Pandemi döneminde insanlar eve kapanmak zorunda kaldı, hareket alanları kısıtlandı. Pandeminin getirdiği bu koşullar şüphesiz insanlar üzerinde farklı farklı etkiler bıraktı ki insanlar öznel deneyimlerini sosyal medya gibi araçlarla aktarma fırsatı bulabildiler. Sosyal yönden daha girişken, gezip dolaşmayı daha çok seven insanlar için pandeminin daha çok etkiledi denebilir. K21 de bu insanlardan biri olarak yaşadığı zorlanmayı ve özgür olmaya olan ihtiyacını şu cümlelerle tarif etmiştir:

“Pandemiden dolayı özgürlüğüm kısıtlanmış gibi geliyor. Böyle bir dağa taşa salsalar bizi. Yani şimdi yolculuk yapmak çok sıkıntı olduğu için çok uzağa gidemiyoruz. Ancak şuralarda buralarda kafelere gidiyoruz, ondan dolayı kaynaklanan şeyler var ama normalde bir trene binip İstanbul’a gidip gezip gelebiliyorum yani. Bu tür özgürlüklerimiz var, kısıtlı değiliz. Ama işte pandemi bizi artık şeye soktu. Psikolojik olarak etkiliyor. Ben gezmeyi çok seviyorum, o çok sıkıntı oldu.” (K21, Kadın, 46)

Başarı elde etmek ve bu başarı sonucunda da takdir görmek, takdir görülebilecek bir statüye erişmek insanın bir başka psikolojik ihtiyacıdır. K8 söz konusu ihtiyacı şu şekilde ifade etmiştir:

“Yani takdir bekliyorsunuz. Mesela yükselmeye alakalı mesela kurumlarda yükselme yani kurumları biliyorsunuz yükselmeye alakalı insanlar muhakkak bir şey bekler. Bizim de mesela yapmış olduğumuz işler ile ilgili yükselmeyi bekliyorsun.” (K8, Erkek, 44)

Engellilerin psikolojik ihtiyaçlarına yönelik literatürde birçok araştırma mevcuttur. Benlik saygısı (Nosek ve ark., 2003), mutluluk (Lung ve Bahari, 2016), başarı (King ve ark., 2000), üretkenlik (Winslow, 2000) gibi ihtiyaçları engellilik bağlamında inceleyen araştırmalar vardır. Bununla birlikte çok fazla psikolojik ihtiyaç olduğu ve çok çeşitli engel grupları olduğu düşünüldüğünde, engelli bireylerin psikolojik ihtiyaçlarına yönelik çalışmaların yeterli düzeyde olduğunu söylemek güçtür.

4.2.4.1.2. İlişkisel Psikolojik İhtiyaçlar *“İnsanlar tarafından anlaşılmaya ihtiyacım var”*

İnsanın hem diğer insanlarca genel manada sevmeye, değer verilmeye ihtiyacı hem de kendisine yakın hissettiği birileriyle duygusal yakın ilişkiye girme ve daha yoğun duygusal tatmin yaşamaya ihtiyacı vardır. Erikson (2018)’un kuramına göre genç yetişkinlik döneminde insan “yakınlık kurma-soyutlanma” krizini aşmak gibi bir göreve sahiptir. Kendisi bir genç yetişkin olan K7 bu krizi şu şekilde ifade etmiştir:

“Psikolojik olarak mutlu olmaya ihtiyacım var. Yani nasıl söyleyim, mutlu olmak istiyorum, mutluym da ama yalnız kaldığım için, belki bu mutsuzluk olabilir. Hayırlı bir evlilik olur, evlenirim, mutlu olurum. Bilmiyorum o zaman mutlu olur muyum? Yani hayatı paylaşacağım bir kişi olduğu zaman daha mutlu olur muyum? Bunu da bilmiyorum tabi. Onu da zaman gösterir.” (K7, Erkek, 32)

Sevmek ve sevilme insanın en temel ihtiyaçlarındandır. Sevme sevilme ihtiyacının sağlıklı bir şekilde giderilebiliyor olması insanların psikolojik anlamdaki doygunluğu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. K12 tatmin edici insani ilişkilere sahip olduğu için başka bir ihtiyacının olmadığını belirtmiştir:

“Benim şu anda hiçbir şeye ihtiyacım yok. Neden, dedim ya eşim var, torunlarım var, çocuk çocuğum var... Ondan sonra eş, dost, arkadaşlarım da var. Daha benim neye ihtiyacım olabilir.” (K12, Erkek, 54)

Engelli bireyler daha önce de bahsedildiği üzere sosyal çevreleri tarafından dışlanabilmekte, yalnızlaştırılabilmektedirler. Bu durumla bağlantılı olarak engelli bireylerin psikolojik anlamda sosyal kabule ihtiyaçları olabilmektedir. K10 sonradan engelli olmasından ötürü sosyal çevresi tarafından dışlandığı için sosyal kabule ihtiyacının olduğunu ifade etmiştir:

“Çevremdeki insanlar engelli olduğum için çekildiler. Bu insanlar geri durdular. Ben hala bu durumu yaşıyorum. Bu durum da beni rahatsız ediyor. Üzüliyorum tabi ki. Ben çok sosyal bir insandım, ailem içinde, eş-dost içinde, arkadaş çevremde ama bu insanların çoğu teptiler. Bu sakat, engelli, biz bundan sonra buna göre hareket edelim dediler. Beni bu konu rahatsız ediyor.” (K10, Erkek, 57)

İlişkide olduğumuz insanlar tarafından anlaşılamadığımız sürece ilişkinin bizi psikolojik olarak bizi doyurması, ihtiyaçlarımızı gidermesi zordur. K19 çok yalın bir şekilde anlaşılma ihtiyacını dile getirmiştir:

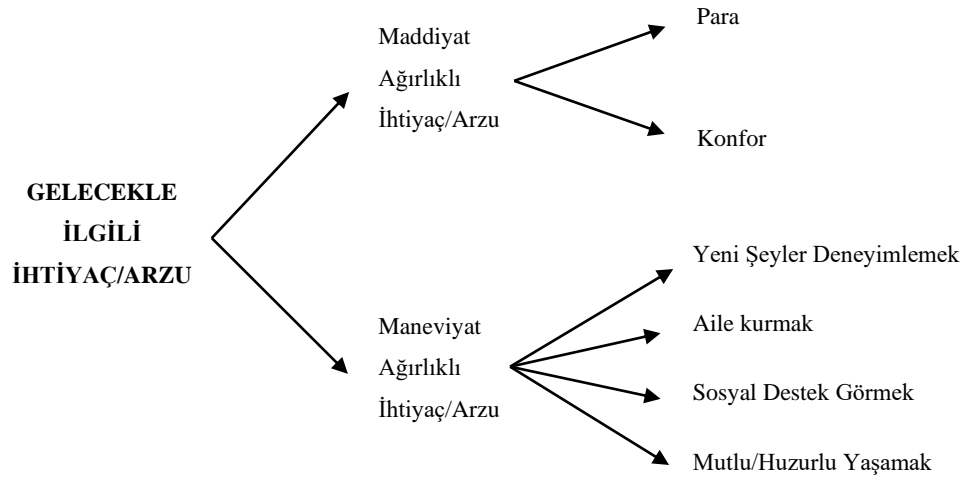
“Empatiye, insanlar tarafından anlaşılmaya ihtiyacım var.” (K19, Kadın, 28)

İlişki temasında insanların sosyal bir varlık olarak ilişkisel oldukları belirtilmişti. İnsanlar, diğer insanlarla irtibata geçerken birtakım ihtiyaçlarının karşılanmasını da isterler. Araştırmamızın öznelere ifade ettiği şekliyle kabul edilmek, değer görmek, anlaşılmak gibi ihtiyaçlardır bunlar. Söz konusu ihtiyaçların karşılanabilmesi için ise insanların ihtiyaçlarının, ilişkideki diğerleri tarafından doğru anlaşılması gerekir. Sosyal destek türleri kadar uygun sosyal destek türü verebilmek ya da alabilmek de önemlidir. Horowitz ve arkadaşları (2001)'nin geliştirdiği teoriye göre, birisine bir problemi anlatan kişi bunu bir sebepten dolayı yapıyordur. Problem anlatıcı, dinleyiciden bir şey ister. Gerçekten destekleyici bir tepki, problem anlatıcısının hedefini karşılayan tepkidir. Bu nedenle, dinleyici, sorunu anlatanın ne istediğini yargılamalı ve bu amacı tatmin edecek şekilde tepki vermelidir. Bir dinleyici, kişinin amacını anlamak ve buna göre tepki vermek için mevcut ipuçlarını kullanmalıdır. Teoriye göre, bir dinleyicinin tepkisi, yalnızca sıkıntılı kişinin hedefini karşılıyorsa destekleyicidir. Horowitz ve arkadaşlarının teorisinin işaret ettiği üzere duygusal desteğe ihtiyacı olan kişiye bilgisel

bir destek sunmak görünürde destek sunmaktır, ancak destekleyici değildir, çünkü uygun destek türü sunulmamıştır.

Engelli bireylerle yahut başka gruplarla çalışırken sosyal hizmet uzmanları ilk olarak bireyin içinde bulunduğu gelişim dönemini, içinde bulunduğu durumu, yaşam koşullarını vb. değerlendirerek psikolojik yönden neye ihtiyacı olabileceği hakkında fikir yürütebilir. Girgin-Büyükbayraktar ve arkadaşları (2018) gençlerle yaptıkları çalışmalarında gençlerin on bir farklı psikolojik ihtiyaçtan bahsettiklerini ve bahsi geçen ihtiyaçların gelişim ödevleri ile örtüştüğünü bulgulamışlardır. Bununla birlikte sosyal hizmet uzmanları bireyi ve bireyin psikolojik ihtiyaçları üzerine değerlendirme yaparken bireyin öznelliğini, biricikliğini de işin içine katmalıdır. Örneğin engelli bireylere karşı toplumsal tutumun olumsuz olduğunu varsayarsak, bir engelli bireyin muhtemel psikolojik ihtiyacının sosyal kabul olduğunu düşünebiliriz haklı olarak, ancak belki de engelli birey kabul veya onaydan ziyade kimse tarafından rahatsız edilmemek isteyebilir, onay-kabul noktasında bir beklenti içinde olmayabilir.

4.2.4.2. Gelecekle İlgili İhtiyaç/Arzu

Şekil 30: Gelecekle İlgili İhtiyaç Alt Teması ve Kodlar

4.2.4.2.1. Maddiyat Ağırlıklı İhtiyaçlar/Arzular *“Bahçeli bir ev istiyorum, rahat, huzur hepsi bu kadar”*

Birçok insan temel ihtiyaçların karşılanmasından sonra konfor talep edebilir. Bu konfor talebinin boyutu insandan insan farklılık gösterebilir. Bu anlamda konforun her daim öznel bir tarafı vardır. Konfor ile neyin kastedildiği üzerinde bir görüş birliği olmamakla birlikte tarihteki tüm toplumlarda en azından bir dereceye kadar konfor arzusu görülebilir. İnsan yalnızca içinde yaşanan zaman diliminde değil gelecekte de konforunun korunmasını arzu edebilir. Hem kendi geleceği hem de ailesindeki üyelerin geleceği için maddi anlamda konforu arzulanabilir. Her ne kadar talepleri öznellik içerse de K1, K2 ve K6 konfor taleplerini şöyle ifade etmişlerdir:

“Benim ihtiyacım ne diye sorduğumda mesela yani asgari yaşam standartlarının iyi olması, konforunun iyi olması, tabi ki bunu tercih ederim.” (K1, Erkek, 39)

“Uzun vadede gelecek planım ekonomik anlamda daha rahat bir hayat, para biriktirmek çocuklarımın eğitimi için ya da başıma gelecek sürprizler için, sağlık olur daha ciddi bir eğitim harcaması olur, başka bir şey olur, bunlara hazırlanmak. Yani bunlar için çaba harcamak.” (K2, Erkek, 42)

“Kafamdaki hayatı yaşamak için bahçeli bir ev istiyorum, rahat, huzur hepsi bu kadar. Öyle çok aşırı bir para, şuyum olsun buyum olsun istemiyorum.” (K6, Erkek, 44)

Birçok ihtiyacın karşılanmasında olduğu gibi konfor arzusunun giderilebilmesi için de paraya ihtiyaç vardır. Para kazanmanın ise yolu çalışmaktan geçmektedir. Tarihsel sürece bakıldığında insanların ihtiyaçlarını doyurma süreçlerinin karmaşıklaştığı görülebilir. En erken dönemlerde insanlar araçlara gerek duymaksızın ihtiyaçlarını giderebilirken, modern evrelere gelindikçe ihtiyaç karşılama biçimleri belirli bir sisteme tabi olmak durumunda kalmıştır. K5 bu gerçekliğe şu şekilde işaret etmiştir:

“İşe ihtiyacım var. İş, iş olunca da para. Yani para olunca yapılıyor çoğu şey. Yani atıyorum ben bir deniz kenarında yaşamak isterdim. Ama böyle

istemekle olmuyor sadece. Para gerekiyor, onun için de iş gerekiyor.” (K5, Erkek, 30)

4.2.4.2.2. Maneviyat Ağırlıklı İhtiyaçlar/Arzular *“Aile kurmak, yuva kurmak, çoluk çocuk sahibi olmak, çocuk yetiştirmek”*

İnsanların geleceğe yönelik beklentileri, talepleri, hayalleri maddi temelli olabileceği gibi maddi bir temele dayanmayabilir de. Gelecekle ilgili planlar yapılırken ya da hayaller kurulurken manevi birtakım arzular da işin içine girebilir ki esasında çoğu durumda hem maddi hem de manevi arzular beraberdirler. Örneğin K14 ve K23 yeni şeyler deneyimlemeyi arzu ettiklerini söylediklerinde, bu deneyimleri gerçekleştirmek için maddi bir temelinin de olduğunu bilincindedirler:

“Gelecek planlarımda değişik yerler görmek istiyorum. Ülke olabilir, şehir olabilir, değişik insanlarla tanışmak, değişik ortama girmek. Bu beni mutlu edebilir yani ama bilmiyorum bunu zaman gösterir.” (K14, Erkek, 36)

“Hanımla öyle fırsat buldukça gezmek, görmediğimiz yerleri görmek, hayattan tat almak bir yerde. Sorunlara takılmadan daha çok yani hayatın lezzetlerine odaklanmak.” (K23, Erkek, 27)

“Aile kurmak, yuva kurmak, çoluk çocuk sahibi olmak, çocuk yetiştirmek, hayata bir şeyler katmak önemli. İnsan ister imkanlar doğrultusunda. Bu da nasip olur inşallah ya.” (K17, Erkek, 37)

“Destek, arkamda bir, ailem destek oluyor ama diğer insanlar da destek olsunlar.” (K13, Erkek, 20)

Psikolojik ihtiyaçlar teması altında yer alan cevaplar esasında engelli bireylerin duygusal ihtiyaçlarının engelli olmayan bireylerle benzerliğe işaret etmektedir. Engelli bireylerin ihtiyaç, arzu ve beklentileri illaki engellilik ile ilgili olmayabilir. Engelli olmak bireyin önemli bir parçası olmakla birlikte, bireyin tamamını oluşturan bir parça değildir. Öztapak da (2017) söz konusu gerçeklikten yola çıkarak yürüttüğü çalışmasında engelli bireylerin yaşamdan ve gelecekte beklediklerinin engelli olmayan bireylerin beklentileriyle ortaklaştığını görmüştür. Arnold ve Chapman (1992) fiziksel engellilerin özsaygılarını, geleceğe yönelik istek ve beklentilerini incelediği

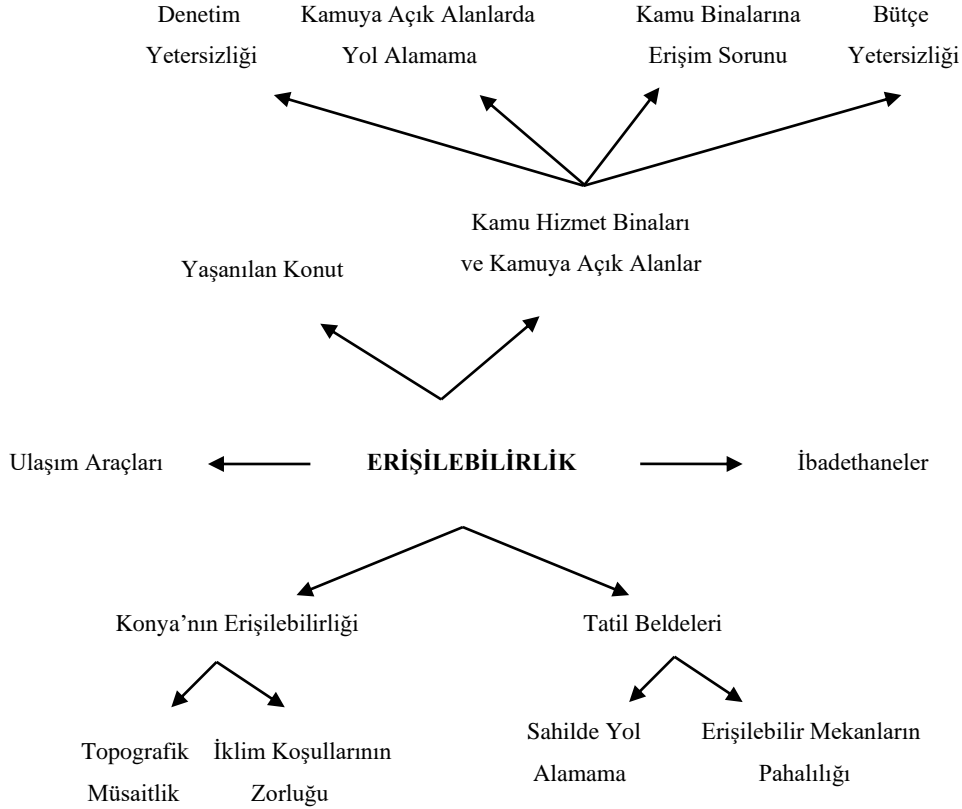
çalışmalarında, engelli bireyler ile engelli olmayanlar arasında benlik saygısı, geleceğe yönelik istek ve beklentiler açısından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

4.2.5. Özgürlük İhtiyacı Teması

Özgürlük İhtiyacı teması erişilebilirlik ve serbest zaman olmak üzere toplam iki alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 31, 32’de verilmiştir.

Kişinin bağımsız yaşayabilmesi ve başka hiçbir şey yapmak zorunda olmadığı zamanlara sahip olması özgürlük ile alakalıdır. Bu nedenle erişilebilirlik ve serbest zaman ihtiyacı, özgürlük ihtiyacı olarak değerlendirilebilir. Erişilebilirlik özellikle fiziksel engelli bireyler için hayati bir konudur ve erişilebilirlik olmadan bir insanın kendisini eğitip geliştirebilmesi, kendi potansiyeli doğrultusunda üretkenlik ihtiyacını karşılayabilmesi, toplumsal-kültürel-siyasal yaşama aktif bir şekilde katılabilmesi, sosyalleşebilmesi vd. zorlaşabilmektedir. Engelli Hakları Komitesi Genel Yorum No. 2 (2014)’de belirtildiği üzere erişilebilirlik en kilit konulardan birisidir. Söz konusu metinde belirtildiği üzere sadece katılım ve eğitim gibi konularda değil, şiddet ve afetten korunma gibi hayati meseleler açısından da erişilebilirlik son derece önemlidir. Serbest zaman olmaksızın ise benzer şekilde insanların kendilerine özel zamanın kalması, farklı birtakım ilgi alanları geliştirebilmesi zorlaşmaktadır. Esasında bağımsız hareket ile bağımsız zaman arasında da ilişki vardır denebilir. Engelli bireyler bağımsız hareket etmeleri sağlanamadığı sürece bağımsız zaman ihtimali de azalmaya başlayacaktır. Zira sürekli başkalarından yardım ve destek aramak durumunda kalacaklar, bu durumda da zaman yönünde bir dezavantaj yaratacaktır.

4.2.5.1. Erişilebilirlik

Şekil 31: Erişilebilirlik Alt Teması ve Kodlar

4.2.5.1.1. Yaşanılan Konut “Sorun yaşamamak için ona göre seçiyoruz”

Erişilebilirlik hususunda birçok mekân dile getirilebilirse de öncelikli olarak birincil yaşam alanı olan evlerden başlamak gerekebilir. Fiziksel engelli bir bireyin birebir kendisinin erişilebilir kılabileceği mekanlar özel mülkiyet dahilindeki evlerdir. Fiziksel engelli bir birey erişilebilirlik bakımından sorunu olmayan bir konutta yaşamayı seçebileceği gibi erişilebilir durumda olmayan konutu erişilebilir kılarak yaşamayı tercih edebilir. K1 birincil yaşam alanını erişilebilir kıldığını ifade etmiştir:

“Birinci erişilebilirlik alanlarımı kendime uygun hale getirmeye çalışıyorum. Araçlarımı hakeza. Evimiz bu şekilde.” (K1, Erkek, 39)

K5 farklı bir yol izleyerek erişilebilirlik konusunda sorun yaşamayacağı bir yaşam alanını seçtiğini ifade etmiştir:

“Sorun yaşamamak için ona göre seçiyoruz. Mesela gidebileceğin, çıkabileceğin evler, mesela benim şu an oturduğum ev dört katlı, asansörü yok ama biz giriş katını seçtik. Giriş katında rampa olduğu için orayı tercih ettik.” (K5, Erkek, 30)

BM Engellilerin Hakların İlişkin Sözleşmenin 28(1) maddesi diğer temel ihtiyaçlarla beraber barınma hakkını da ihtiva eder. Engelli bireyler bağlamında barınma hakkını erişilebilir bir barınma hakkı olarak okumak gerekir. Türkiye’de engelli bireylerin yaşadıkları konutun erişilebilir kılınması adına verilen bir destek söz konusu değildir. Çok nadir olmakla birlikte bazı belediyeler bu konuda destek sunmaktadır. Barınma hakkını yalnızca kâğıt üzerinde sunmak engelli bireylerin barınma hakkının giderilmesi anlamını taşımamaktadır. Yerel yönetimlere, maddi imkânı olmayan engelli bireylerin yaşadıkları konutun erişilebilir kılınmasıyla ilgili olarak sorumluluk yüklenmelidir.

4.2.5.1.2. Kamu Hizmet Binaları ve Kamuya Açık Alanlar *“Kaldırımlar engellilerin standartlarına göre değil”*

Seçim olasılığı açısından bakıldığında fiziksel engelli bir birey birincil yaşam alanlarını erişilebilir alanlar içerisinde seçebilir. Sosyalleşmek amacıyla dışarıya çıktığında da alternatifleri sınırlı olmakla beraber erişilebilir mekanları tercih edebilir. Ancak kamusal alanlardaki veya kamu hizmet binalarındaki erişilebilirlik noktasında seçim yapmak gibi bir şans çoğu durumda yoktur.

K19 kamuya açık alanlarda yol kat etmenin zorluğunu şöyle ifade etmiştir:

“Bisiklet yolları çok az. Trafikte çok zorlanıyorum. Çok kısıtlı alanlarda gidebiliyorum.” (K19, Kadın, 28)

K8 de benzer bir sorunu dile getirerek kaldırımların işlevsizliğine dikkat çekmiştir:

“Ya mesela yani benim için sorun değil ama kaldırımlar engellilerin standartlarına göre değil. Mesela yolun ortasına araba koyuyor, yolun ortasına dediğim yer kaldırım.” (K8, Erkek, 44)

K21 kamuya açık alanda yaşadığı sorunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Anıtta Şölen Pastanesi var, pastanenin önünde lamba var, lambadan karşıya geçeceğin yerden inebiliyorsun. İndim, tekerlekli sandalyeyle ara refüjden geçmen lazım, refüj kalın ve araç geçmiyor, dolanıyorsun, bu kez araç üstüne geliyor. Orada trafik tehlikesi var mesela. Bu tarz şeyleri çok fazla Konya'nın belirli yerlerinde. Çok sıkıntılı yani.” (K21, Kadın, 46)

Engelliler Hakkında Kanun'un Geçici 2 inci ve 3'üncü maddeleri hükümlerine dayanarak hazırlanan ve 2013 yılında yayınlanan Erişilebilirlik İzleme ve Denetleme Yönetmeliği'nin 5.maddesine göre her ilde, erişilebilirlik standartlarının uygulanmasını izleyen ve denetleyen bir komisyon kurulması gerekmektedir. Yönetmeliğin 21 ve 22'nci maddeleri uyarınca komisyon, illerin izleme ve denetleme programları ile faaliyet raporları belirli periyotlarla Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne gönderilir. Kamu kurum ve kuruluşlara ait resmi yapılar ile umuma açık hizmet veren tüm yapıların erişilebilir duruma getirilmesi için Engelliler Hakkında Kanun ilk başta 7 yıl süre vermiş, 2012 yılında bu 7 yıl ibaresi 8 yıl olarak değiştirilmiş, 2013 yılında çıkarılan yönetmelik ile ise 2 yıl daha ek süre verilmiştir. Verilen tüm süreler dolmuş olmasına karşın hala erişilebilirlik noktasında büyük eksiklikler mevcuttur. K2 bu gerçekliğe şu şekilde işaret etmektedir:

“Şimdi erişilebilirlikten sorumlu kurumuz, sözümona biz düzeltip biz ceza vereceğiz, yani işyeri açtığınızda sizi biz denetleyeceğiz. Ama kamu kurumları bu konuda vasat.” (K2, Erkek, 42)

2014-2020 yılları arasında Türkiye'de, 587'si bina, 17'si açık alan ve 975'i toplu taşıma aracına olmak üzere, Valilikler tarafından toplamda 1579 Erişilebilirlik Belgesi düzenlenmiştir (EYHGM, 2021). Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü sadece denetlenen veya belge verilen yerlerle ilgili veri sunumu yapmaktadır. Erişilebilir olmayan alanlar, binalar veya araçlara ilişkin bilgi paylaşmamaktadır.

Kamu kurum ve kuruluşlarından erişilebilirlik düzenlemelerinin yapılmasını yasal olarak talep etmek ve denetlemeye tabi tutmadan önce ilgili kurum ve kuruluşların bu konuda yeterli bütçelerinin olup olmadığını da sorgulamak gerekir. K20 kamu kurum ve kuruluşlarındaki bütçe yetersizliğine şu şekilde dikkat çekmiştir:

“Buradaki yetersizlikler nereden kaynaklanıyor? Ödenek sıkıntısından kaynaklanıyor. Bu erişilebilirlik standartlarını koymuşlar ama parasal yönlerden sıkıntılar olduğu için devlet bunu çok göz ardı ediyor. Bunu geri plana atıyor.” (K20, Erkek, 52)

Erişilebilir olan kamu hizmet binası, fiziksel engelli bir bireyin insan hakkıdır. Ancak medyaya da yansıdığı üzere söz konusu erişilebilir mekanlar reklam ya da prestij kaynağı olabilmektedir. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) engelsiz üniversitelere ödüller dağıtmaktadır. Üniversite kampüs alanı içerisinde engelli bireylerin tam, etkin ve eşit katılımını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen çalışmaların tespiti, başarılı bulunanların ödüllendirilmesi, ayrıca kamuoyunda farkındalık oluşturulması adına "Engelsiz Üniversite Bayrak Ödülleri" ve "Engelsiz Üniversite Programı Nişanı Ödülleri" verilmektedir. Halbuki engelli bireye sunulması gereken bir hak olan erişilebilirlik hakkı ile ilgili adım atmak ödül gerektiren bir durum değildir. Yapması gerekeni yaptığı için üniversitelere ödül verilmesi insan hakları açısından uygun olmayan bir uygulamadır.

4.2.5.1.3. Konya'nın Erişilebilirliği “Konya düz”

Konya ilinde yaşayan bir fiziksel engelli, Türkiye'nin birçok ilinde yaşayan engellilere nazaran erişilebilirlik açısından daha şanslı bir pozisyondadır. Zira Konya topografik yapısı itibarıyla erişilebilirliğe müsait bir şehirdir. İlkhan Söylemez (2020) Konya'daki tarihi eserlere erişilebilirliği incelediği çalışmasında, Konya'nın topografik avantaja sahip olduğunu ifade etmiştir. K10 ve K11 Konya'nın erişilebilirlik konusundaki avantajına şu şekilde değinmişlerdir:

“Ankara'yı biliyorum, İstanbul'u biliyorum, Afyon'a gidiyordum çocuğum orada okuduğu için, zorlanıyordum. Konya düz olduğu için engelliler açısından iyi.” (K10, Erkek, 57)

“Düz ova olması bizim için çok güzel bir şey. Ankara’ya gittim çok rampalı, özürliye uygun değil. Öyle birkaç yere gittim, uygun değil. Ama Konya’ımız öyle değil. Her yeri alabildiğine düz. Akyokuş’tan başla, Bosna’ya kadar düz. Ondan sonra Antalya yolundan başla Kaşınhanı’na kadar düz. Engelli için çok uygun.” (K11, Erkek, 49)

Konya’nın bir ova şehri olması erişilebilirlik anlamında avantajken ikliminin sert karasal iklim olması ise bir dezavantaj yaratabilmektedir. K2 bu duruma şu şekilde dikkat çekmiştir:

“Konya’nın biraz iklimi sert. Hani kar kış olunca bu insanlar çok zorlanıyorlar. Kendi açımdan da zor oluyor.” (K2, Erkek, 42)

4.2.5.1.4. Ulaşım Araçları “Kamu tarafı iyi”

Fiziksel engelli bir bireyin kullandığı birçok ulaşım aracı vardır. Uçak, şehirler arası otobüs, hızlı tren, tramvay, şehir içi otobüsler, dolmuşlar, taksiler gibi pek çok farklı aracı kullanmak durumunda kalabilmektedirler. Engeline göre dizayn edilmiş bir özel aracı olmayan fiziksel engelli bireyler ise söz konusu ulaşım araçlarını daha yoğun olarak kullanabilmektedirler. Araştırmamızda fiziksel engelli bireylerin hiç sorun yaşamadığı iki ulaşım aracının hızlı tren ve tramvay olduğu görülmüştür. En fazla sorun yaşanan ulaşım araçları ise otobüsler (hem şehir içi hem şehirlerarası) olmuştur. Otobüslere biniş-inişte harcanan çaba ve diğerlerine muhtaçlık bu durumun sebepleri olmuştur.

K6 şehirler arası otobüslerle ilgili sorunu şu şekilde dile getirmiştir:

“Ulaşımın şöyle söyleyim kamu tarafı iyi, ama özel sektörü hiç iyi değil. Özellikle şehirlerarası otobüslerde de büyük problemler var. Onun giderilmesi gerekiyor. Bir engellinin şehirlerarası otobüse kendisinin binip kendi işini halledebileceği bir ortam henüz yok. Yani görüşüne göre de pek olabilecek gibi de görünmüyor açıkçasını söyleyim. Trenleri kullanabiliyoruz, onlarda bir problem yok. Ama şey değil, şehirlerarası otobüs hiçbir şekilde kullanılmıyor, kullanamıyoruz.” (K6, Erkek, 44)

K4 hızlı tren ve tramvaydan memnun olduğunu ifade ederken otobüs, taksi ve uçakta zorlandığını belirtmiştir:

“Hızlı tren çok güzel. Binebiliyoruz, bize rampa koyuyorlar. Oradaki görevliler yardımcı oluyor. Tramvay güzel. Otobüse binemiyoruz maalesef. Yani ben hiç ayağa kalkamadığım için bir de. Taksiye de zaten binebilirim ama bu arabayla binemem, öbür (manuel) tekerlekli sandalye olsa binerim. Uçağa da işte umreye giderken bindik, bayağı şey ya, biz engelli olduğumuz için zahmetli, oradaki insanlar sağ olsun çok yardımcı oldular.” (K4, Kadın, 52)

4.2.5.1.5. İbadethaneler “Merdivenden çıkmak bayağı zor”

Fiziksel engelli bireylerin erişilebilirlik ile ilgili deneyimleri farklı farklı olduklarından çok farklı sorunlar dile gelebilmektedir. Bu durumun nedeni ise fiziksel engellilerin homojen bir grup oluşturamamasıdır. Engel türüne ve kullanılan yardımcı araca göre erişilebilirlik ile ilgili deneyimler farklılaşabilmektedir. Aynı mekân ile ilgili olarak bir fiziksel engelli erişilebilir derken, diğer birisi erişilebilir değil diyebilmektedir. Örneğin, Konya'nın merkezi bir yerinde yer alıyor diyebileceğimiz Hacı Veyiszade Camii için K3 ve K5 farklı görüşler dile getirmişlerdir:

“Ha bazı camiler var, merdivenlerinde tutacak yeri olmayan. Hacı Veyiszade camisi var burada o biraz zor oluyor benim için. Çünkü merdivenden çıkmak bayağı zor oluyor.” (K3, Erkek, 34)

“Konya’da mesela Hacı Veyiszade Camii var, oraya rahat rahat gitme şansımız var. Genelde oraya gidiyoruz.” (K5, Erkek, 30)

Herhangi bir mekânın erişilebilir kılınması için sadece tekerlekli sandalye ile girişin yapılabilir olması yeterli değildir. Fiziksel engelli bireylerin erişilebilirlik açısından homojen görülmemesi gerekiyorsa şayet, tüm engellilerin hiç görülmemesi gerekir. Nitekim Ercan (2021) Konya’daki fiziksel, görme ve işitme engelli bireylerle yürüttüğü çalışmada, her engel grubunun erişilebilirlikle ilgili farklı ihtiyaçlar öne sürdüğünü bulgulamıştır.

4.2.5.1.6. Tatil Beldeleri “Kum ya, arabanın tekerleri o kuma gömülüyor”

Tatil beldelerindeki erişimle ilgili problemlerin başında sahildeki kum nedeniyle deniz kıyısına erişememe gelmektedir. Bu problem özellikle tekerlekli sandalye olmadan bağımsız hareket edemeyen fiziksel engelli bireyler için geçerlidir.

K11 ve K13 bağımsız şekilde denize girmenin zorluğundan şu şekilde söz etmiştir:

“Kum olan yere engelli için tahta bariyer yapmışlar, üstünden yürüsün, kum görmesin diye. Ama engelli arabası zaten orada yürümez ki, kum da daha iyi yürür. Yani yaptıysan orayı güzel bir şey yap. Engelli de kendi başına gidebilsin. Bağımsız bir şekilde deniz kenarına kadar varalım. Bugün diyelim ki yolum düştü, dur şurada denize gireyim desen giremezsin. Yanına bile yanaşamazsın.” (K11, Erkek, 49)

“Tatil beldelerine engelli olduktan sonra gittim. Benim açımdan zordu. O sahile gitmek zordu. Kum ya, arabanın tekerleri o kuma gömülüyor. Engel oluyor, gidemiyorum, ben de uzaktan seyrediyorum.” (K13, Erkek, 20)

K15 tatil beldelerindeki göstermelik yapılan düzenlemelerden rahatsızlığını şu şekilde belirtmiştir:

“Çok kayda değer bir erişilebilirlikleri yok tatil beldelerinin. Vay efendim burası engelli için diyor ancak vardığında da şey yok, ben yaptım oldu hesabı var, göstermelik yani. Denize gidiyorsun, kumun içinde tekerlekli sandalyeyi nasıl kakalayacaksın. Yani bu iş böyle.” (K15, Erkek, 60)

K21 deniz kıyısına sıfır olan otelleri tercih ederek söz konusu sorunları aşmaya çalıştığını ifade etmiştir:

“Bir de şeye dikkat etmeye çalışıyorum, denize sıfır diyor ya, benim kastım gerçekten denize sıfır yani. Ben o yolu yürüyemeyeceğim için hani engelli aracınla o kadar gidemezsin.” (K21, Kadın, 46)

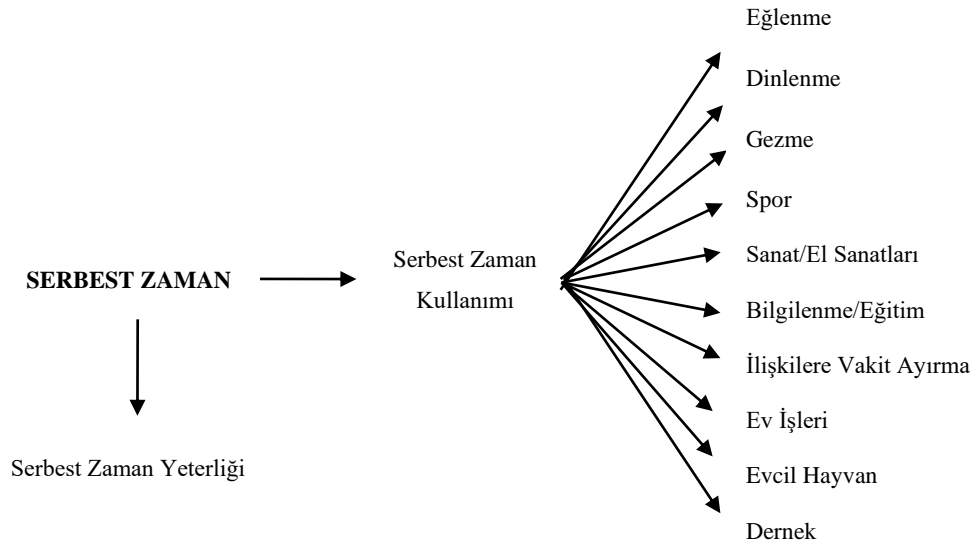
K12 gelir düzeyi yüksek bir fiziksel engelli bireyin tatil beldelerinde erişilebilirlik problemi yaşamayacağını, zira lüks otelleri tercih ettiği takdirde bu sorunun ortadan kalkacağını dile getirmiştir:

“Maddi yönün şey olursa her tarafta beş yıldız otel var, her şey erişebilir durumda. Sahil kentlerine baktığında hepsi lüks oteller. Önemli olan paradır yani. Paran varsa sıkıntı yok.” (K12, Erkek, 54)

Araştırmamıza dahil olan öznelere dahil olan öznelere birçoğu en az bir yardımcı araç kullandıklarını ifade etmişlerdir. Yardımcı araçlar, fiziksel engelli bireylerin kendilerini özgür ve bağımsız hissetmelerinin önündeki en büyük etkenlerden biridir. Halk arasında “tekerlekli sandalyeye mahkûm olmak” diye bir tabir varsa da aslında tekerlekli sandalye, mahkûm eden değil özgürleştiren bir araçtır. Hayata katılmaları yolundaki belki de ilk ve en önemli adımdır. Ancak yardımcı araçların temini konusunda fiziksel engelli bireyler büyük ölçüde hayırsever kişi ya da kurumlardan medet ummak durumunda kalmaktadırlar. Sosyal Güvenlik Kurumu bir ödeme kolaylığı sağlamaya çalışsa da bazen yardımcı aracın fiyatı, SGK yardımının kat be kat fazlası olabilmektedir. Sosyal hizmet uzmanları, engelli bireyler için hayati öneme sahip yardımcı araçlar konusunda devleti daha fazla sorumluluk almaya davet etmeli ve söz konusu yardımcı araçların hak temelli olarak engelli bireylere verilmesi için baskı yapmalıdır.

Erişilebilir olmayan mekanlara oranla erişilebilir mekanların sayısının artması demek, engelli bireylerin mekân seçimi noktasında alternatiflerinin artması demektir. Erişilebilirliğin artması demek fiziksel engelli bireyin toplumsal yaşama her anlamda katılımının önünün açılması demektir ki ancak bundan sonra toplumsal yaşama katılıp katılmamak bir tercih meselesine dönüşecektir. Varoluşçu sosyal hizmet bağlamında ulaşılması hedeflenen yer tam burasıdır. Dezavantajlı kesimlerin olanaklarının artırılması yoluyla seçim yapma kapasitelerinin yükseltilmesidir.

4.2.5.2. Serbest Zaman

Şekil 32: Serbest Zaman Alt Teması ve Kodlar

4.2.5.2.1. Serbest Zaman Yeterliği “Beşten sonra zaten çok vakit kalıyor”

Modern insan yaşamında emeklilik çağına kadar birincisi çalışma zamanı, ikincisi ise serbest zaman olmak üzere ikiye bölünmüş bir zaman algısı vardır. Çalışma saatleri dışında kalan saatler, örneğin akşam saatleri, hafta sonları ve yıllık izin günleri serbest zaman kapsamına girmektedir. Aktif olarak çalışmayanların ise serbest zamanları nispeten daha fazladır. Bununla birlikte insanların serbest zaman ihtiyacı farklı olabilmektedir. Aktif olarak çalışıp serbest zamanını yeterli görenler (K21 gibi) olmakla beraber aktif olarak çalışmadığı halde serbest zamanın yetmediğini ifade edenler de (K4 gibi) vardır:

“Beşten sonra zaten çok vakit kalıyor. Ondan sonra Cumartesi Pazar zaten bize ait biliyorsunuz. O kısımda da değerlendirmeye çalışıyorum yani. Vakit buluyorum yani. 8-5 benim için uygun yani.” (K21, Kadın, 46)

“Valla bazen yetiştiremiyorum. Mesela merkeze gidiyorum ya oradan çıkınca birinin ihtiyacı oluyor onu gidermeye çalışıyoruz. Sonra eve alışveriş yapmam gerekiyor mesela onu yapıyorum. Bazen derneğe bir şey alınacak oluyor onu alıyorum. Eve yani ancak akşam beş, beş buçuk arası gidiyorum.” (K4, Kadın, 52)

Engelli çalışanlar ile engelli olmayan çalışanlar arasında serbest zaman açısından kayda değer bir farklılık söz konusu değildir. Bununla birlikte Devlet Memurları Kanunu'nun 100. maddesine istinaden engelli çalışan için özel çalışma başlangıç ve bitiş saati düzenlenebilmesinin de önü açıktır.

Serbest zamandan kasıt insanın bir şey yapmak zorunda olmadığı, kişi üzerinde başkalarının bir beklentisinin olmadığı zaman dilimleridir. Dinlenme, eğlenme, spor, tatil gibi ihtiyaçlar giderilmekle birlikte sanatsal bir faaliyet ile uğraşma, bir şey üzerine kendini eğitime gibi ihtiyaçlar da bu zaman dilimlerinde karşılanabilmektedir. Bu gerçeğe istinaden tarihte serbest zaman üzerine mücadeleler verilmiştir ve halen de verilmektedir. Çalışmanın dogmatlaştırılmasına öfkeli olan Lafargue (2015) biraz daha az çalışmayı devrimci bir kazanım olarak niteleyenlere sitem eder.

Serbest zaman konusunda tüm kesimler de eşit fırsatlara sahip değildir. Nussbaum (2018) kadın-erkek eşitsizliğine dikkat çekerek birçok kadının çifte mesai yapmak zorunda olduğunu, dışarıda bir işte çalışıp eve geldikten sonra ev işlerini yaptığını ve çocuk ya da yaşlılara baktığını ifade eder. Serbest zamandan mahrum kalan kadın ise kendini ihmal etmek zorunda kalır ve birçok deneyimden mahrum kalır. Sosyal hizmet, serbest zaman noktasında fırsat eşitliğinin sağlanmasına ek olarak serbest zamanda yapılabilecek faaliyetlere erişim noktasında da önemli roller üstlenebilirler.

4.2.5.2.2. Serbest Zaman Kullanımı “Dinlenmeyle geçiyor”

Serbest zamanı değerlendirme biçimleri insandan insan farklılık gösterebilmektedir. Esasında serbest zamanlarda yapılabilecek çok fazla şey vardır ve insanlar içerisinde kendi ihtiyacına göre tercihler yaparlar. Serbest zamanlarda bazıları psiko-sosyal ihtiyaçlarını giderilebilirken, bazıları bedensel ihtiyaçlar giderilebilir, diğer bazıları ise

entelektüel yönüyle ilgili ihtiyaçlarını giderilebilir. K5, K6, K7, K13, K16 ve K22'nin ifadeleri incelendiğinde söz konusu farklılık görülecektir:

“Boş vakitlerim gezmeyle, bilgisayar başında, öyle geçiyor. Genelde gezmeyle.” (K5, Erkek, 30)

“Bugünlerde bu yıllarda daha iyiyim, en azından çolukla çocukla vakit geçiriyorum, annemle babamla vakit geçirmeye başladım.” (K6, Erkek, 44)

“Dinlenmeyle geçiyor. Hafta içi çalıştığımız için hafta sonu tabi bir dinlenme isteği oluyor insanda. Hafta sonu dinleniyoruz, hafta için tekrar işe başlıyoruz.” (K7, Erkek, 32)

“Önce fizik tedaviye gidiyorum. Saat 09-10 civarı işte ondan sonra buraya (derneğe) geliyorum, bazen oyun oynuyoruz, bazen spora gidiyorum. Her gün masa tenisi ve satranç oynuyorum.” (K13, Erkek, 20)

“El işi yapmayı sevdiğim için biraz el işiyle uğraşıyorum, bunlarla değerlendiriyorum hafta sonumu.” (K16, Kadın, 34)

“Zaten ev işi yap, yemek yap, şu, bu derken geçiyor zaman. Örgü falan örerim, kitap okurum, bazen güzel sözleri internetten bulur onları yazarım. Öyle vakit geçer.” (K22, Kadın, 49)

Zamanımıza sahip çıkmak aslında yaşamımıza sahip çıkmamızın bir boyutudur. Çalışma zamanlarında otantik davranabilmek serbest zamanlara göre görece daha güç olabilir. Serbest zamanlarda ise bir insan, bir başkasının beklentisi olmaksızın kendi isteklerine göre hareket edebilme özgürlüğüne sahiptir. Bu özgürlüğün verimsiz kullanımı ise K20'de olduğu gibi suçluluğa neden olabilir.

“Boş vakitlerimi çok iyi değerlendirme noktasında iyi değilim. O yönlerden eksiklerim çok fazla. Belki çok daha fazla şeyler yapılabilir. Vaktim gerçekten bol. Akşam 5'ten sonra 11-12'ye kadar boşum. Hafta sonları boşum. Tatillerde boşum. Ama bu boş vakitlerimi çok iyi bir şekilde değerlendirdiğim söylenemez. Bu yönlerden eksiklerim var yani.” (K20, Erkek, 52)

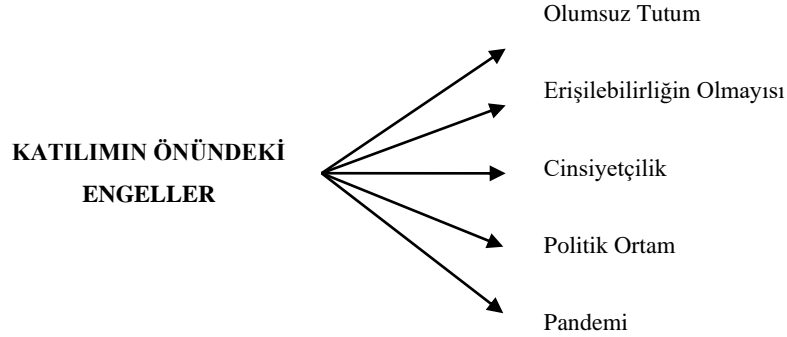
Serbest zamanlarımız üzerinde yalnızca kendimizin değil başkalarının da planları olduğu söylenebilir. Kapitalist sistemde serbest zaman kültür endüstrisi tarafından işgal edilerek insanların sisteme uyumluluğunu artırmaya yarar. Erich Fromm (2019) 'a göre kapitalist toplumlarda serbest zaman tüketim içindir. Sistemin devamlılığı adına, bir taraftan büyük üretime ve bunun için gerekli olan grup çalışmasına, diğer taraftan da üretilen malların boş zamanlarda tüketilmesine ihtiyaç duyulur. Dolayısıyla serbest zamanımıza talip olan kapitalist bir sistemde zamanımıza sahip çıkmak önemli bir yer tutmaktadır denebilir. Ancak Oskay (2019)'ın ifade ettiği üzere kitle iletişim araçları vasıtasıyla kitlenin basitçe yönlendirilebileceğini ve tamamen edilgen olduğunu ifade etmek indirgemeci bir tavır olacaktır.

4.2.6. Katılım İhtiyacı Teması

Katılım İhtiyacı temasına ait katılımın önündeki engeller olmak üzere tek bir alt tema ortaya çıkmıştır. Katılımın önündeki engeller temasına ilişkin alt kodlara Şekil 33'te yer verilmiştir.

Tüm dünyada engellilik konusunda kabul edilen en temel hedeflerden bir tanesi engellilerin katılımı konusudur. Engelli bireylerin toplumsal, kültürel ve siyasi yaşama tam anlamıyla katılım gösterebilmeleri, kendilerini otantik bir şekilde var edebilmeleri açısından elzemdir. Zira insan ancak kendisini çevreleyen bir dünya içinde varolabilir. Engelli bireylerin katılımı en temel hedef haline getirilmiş olsa dahi katılımın önünde birçok engel söz konusudur. Bu engeller kişisel, sosyal veya yapısal olabilmektedir. Kişinin özgüven problemi yaşamaması kişisel bir engel sayılabilecekken, diğerlerinin olumsuz tutumu sosyal bir engel olarak görülebilir, engellilerin katılımı için gerekli önlem ve teşviklerin devletler tarafından alınmıyor oluşu ise yapısal engellere girer. İlerleyen bölümlerde hak ihlalleri alt temasında görülebileceği üzere toplumsal veya yapısal engellere örnekler sunulmuştur. Mikro-mezzo-makro düzeyde uygulama yapan sosyal hizmet, engelli bireylerin katılımı konusunda da her üç düzeyde birtakım mesleki uygulamalar gerçekleştirirler ki diğer pek çok konuda olduğu gibi katılım konusunda da çok düzeyli düşünme ve uygulamaya ihtiyaç vardır.

4.2.6.1. Katılımın Önündeki Engeller

Şekil 33: Katılımın Önündeki Engeller Alt Teması ve Kodlar

4.2.6.1.1. Olumsuz Tutum “Cebinden çıkardı bir lira uzattı”

Engelli bireylerin toplumsal, kültürel ve siyasal yaşama katılımı konusunda motivasyon düşüklüğü yaşamasına sebep olan birçok etmen vardır. Bunlardan bir tanesi toplumda engelli bireylere yönelik olumsuz tutumdur. Olumsuz tutumun da pek çok farklı formu olabilmektedir. Kendi deneyimi üzerinden K3 toplumda dilenci muamelesi gördüklerini vurgulamıştır:

“Yolda yürürken, adam beni durdurdu, ben de bir şey soracak sandım. Buyurun amca dedim, cebinden çıkardı bir lira uzattı, amca bu ne dedim, al oğlum dedi, ben dilenci değilim amca sen durdurdun beni, ben durdurmadım seni dedim. Ben istemiyorum dedim.” (K3, Erkek, 34)

K12 engellilerin birçok olumsuz tutuma maruz kaldığını ifade etmiş ve maruz kaldığı olumsuz tutum sonrasında senelerce farklı bir pozisyonda çalışmayı tercih ettiğini şu şekilde anlatmıştır:

“Toplumumuz engelliye tüketici olarak görmekte. Bir iş yapmayan, boş boş gezen, ondan sonra devlete yük olan, ondan sonra dilenci olarak bakan insan çok, acıma duygusuyla bakan insan çok... Resmi bir kurumda

çalışıyorum, orada çalışan bir arkadaşım, dedi ki ben dedi devletin yerinde olsam sizi burada çalıştırmam dedi. Dedim ki niye çalıştırmasın? Devlete siz dedi yüksünüz dedi. İster inanın ister inanmayın, ben o yüzden 17 sene kurumda farklı bir pozisyonda çalıştım, sırf o duyguları atmak için. Beni zaten her şey etkiliyordu.”

Burcu (2011) engelli olmayan bireylerin engelli bireylere ilişkin tanımlamalarını incelediği çalışmasında dört temanın ortaya çıktığını belirlemiştir. Söz konusu temalar acınan, dışlanan, işe yaramaz/yetersiz bulunan ve mücadeleci olarak belirlenmiştir. Araştırma bulgularından da anlaşılacağı üzere engellilikle ilgili olumsuz bir toplumsal tablo ortaya çıkmıştır. Burcu ayrıca engelli olmayanların sosyo-demografik özelliklerine göre tanımlamaların anlamlı bir biçimde farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Burcu'nun çalışmasının da ortaya koyduğu şekilde engelli olmayan bireylerin tutumu homojen değildir. Tutum, kişiden kişiye değişebilmektedir.

Engelliliğe ilişkin tutum bireyden bireye farklılaşabileceği gibi kültürden kültüre de farklılık gösterebilmektedir. Bu sebeple engelli bireylere yönelik tutum konusunda kültürel boyutu da göz önünde bulundurmakta yarar vardır. Glover ve Blankenship (2007) Tanrı algısı ile ilişkili olacak şekilde Meksikalıların engelliliğe yönelik tutumunu incelemişlerdir. Araştırmalarına dahil olanların çoğunluğu engelliliği Tanrı'nın verdiği bir ceza olarak görmemişler, aksine Tanrı'yı lütufkar ve adil bir varlık olarak görmüşlerdir.

4.2.6.1.2. Cinsiyetçilik *“Kadın olmanın verdiği bir şey var, engelli olmanın verdiği bir şey var”*

Toplumun dezavantajlı kesimleri içerisindeki bazı alt grupların çifte ya da çoklu dezavantaj yaşadıkları söylenebilir. Engelliliği ana dezavantajlılık grubu olarak düşündüğümüzde bir alt grup olarak engelli kadınların çifte dezavantaj yaşadıkları söylenebilir. Bu grupta yer alan bireylerin, engelli oldukları için ayrımcılığa uğrama ihtimalleri olduğu gibi kadın oldukları için ayrımcılığa uğrama ihtimalleri de vardır. Hem sağlamlılık hem de cinsiyetçilik ile karşılaşma ihtimalleri vardır.

Siyasal yaşama aktif bir biçimde katılma arzusu içerisindeki K21 hem olumsuz tutum hem de cinsiyetçilikten ötürü katılım konusunda engellendiğini düşünmektedir:

“Siyasal yaşama katılımında önümüze engeller koyulduğunu düşünüyorum. Bu aktif çalışamaz, bu koşturamaz, koşturmanın içerisine giremez düşüncesi var... Ama diyorum ya işte kadın olmanın verdiği bir şey var, engelli olmanın verdiği bir şey var. Böylelikle önüme çok set konuyor. Çifte dezavantaj.” (K21, Kadın, 46)

Engelli kadınlar, engelli grubu içerisinde katılım konusunda erkeklere göre daha dezavantajlı bir konumdadır. Mevcut dönemde dört engelli milletvekili olmasına karşın mecliste hiç engelli kadın milletvekili yoktur. Sadece siyasi yaşama katılım noktasında değil eğitim hayatı ve çalışma hayatına katılım noktasında da engelli kadınlar dezavantaj sahibidir (Çamur Karataş ve Sepin İçli, 2021).

BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin 6(1) maddesi söz konusu çok yönlü ayrımcılığa dikkat çekmektedir:

“Taraflar Devletler engelli kadınlar ile kız çocuklarının çok yönlü ayrımcılığa maruz kalmakta olduğunu kabul eder ve bu bakımdan onların tüm insan hak ve temel özgürlüklerinden tam ve eşit koşullarda yararlanmalarını sağlamaya yönelik tedbirleri alır.”

Kaya (2015) engelli bireylerin siyasi yaşama katılımını artırmak amacıyla kota uygulaması getirilebileceğini savunmaktadır. Seçimlere girecek partilerin milletvekili ve belediye başkan adayları arasında belirli oranda engelli bireylerin olması şart koşulabilir. Kaya'nın bir diğer önerisi ise partilerde, engelli bireylerin sorunlarına çözüm arayacak engelli kollarının oluşturulmasıdır. Kaya'nın önerilerine ek olarak engelli kotalarına cinsiyet alt kotasının da koyulması gerekebilir ki engelli kadınların yaşadığı çifte dezavantaj bu sayede ortadan kaldırılabilir.

4.2.6.1.3. Erişilebilirlik “Giderdik ama kucakta”

Erişilebilirlik ve katılımı birbirinden bağımsız düşünmek olanaklı değildir. Engelli bir bireyin toplumsal, kültürel ve siyasi yaşama aktif bir şekilde katılım gösterebilmesi için en temelde fiziki erişilebilirliğin sağlanması gereklidir. K4 ve K11 kültürel yaşama katılım konusundan yaşadığı erişilebilirlik sorununu şu şekilde ifade etmiştir:

“Selçuklu Kongre Merkezi var. Gidiyoruz orada şu kadar kaldırım (yüksek olduğunu kastediyor) var, gidiyorum geliyorum buraya şey yapmıyorsunuz, yapınsana, ta arkaya dolanıyoruz. Arabaların girdiği park kapısından girip geliyoruz.” (K4, Kadın, 52)

“Zamanında gittim sinemalara falan ama kendim değil, arkadaşlarım sayesinde. Kucakta. Onlar gidiyorlar, beni de alıyorlar aralarına, giderdik ama kucakta.” (K11, Erkek, 49)

Kültürel yaşama katılım hakkı bir insan hakkıdır ve fiziksel engelli bireylerin kültürel yaşama katılımı için birtakım kolaylıklar sağlanmaktadır. Engelli bireylerin kültürel faaliyetlere katılımını teşvik etmek amacıyla birtakım etkinliklerden indirimli ya da ücretsiz faydalandırma söz konusudur. Ancak çalışmamızın da gösterdiği üzere erişilebilirlik artırılmadığı sürece yapılan indirimlerin çok da bir mantığı kalmamaktadır. K4’ün vurguladığı üzere Selçuklu Kongre Merkezi’nin erişilebilirliği konusunda sorunlar bulunmaktadır. Arslan ve Acar (2020) ise yine birçok kültürel etkinliğin düzenlendiği başka bir mekân olan Mevlâna Kültür Merkezi’nin erişilebilirliğini inceledikleri çalışmalarında, Merkez’in erişilebilirlik standartlarına uygun olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Siyasi yaşama katılım için illaki aktif olarak siyasetin içerisinde yer almaya gerek yoktur. Düzenli aralıklarla yapılan seçimlere katılmak da siyasi yaşama katılımın bir boyutudur. Ancak oy verme işlemleri esnasında erişilebilirlikle ilgili sorunlar yaşanabilmektedir. K13 oy verme esnasında yaşadığı zorluğu şöyle ifade etmiştir:

“Engelli olduktan sonra bir kez oy verdim. Merdiven engeli ile karşılaştım. Beni üçüncü kata vermişler, babamla abim beni kucakladılar. Beni

merdivenli bir okula vermişler, bir de ta üçüncü kata vermişler.” (K13, Erkek, 20)

Engelli Hakları Komitesi'nin Nihai Gözlem Raporu (2019)'na göre siyasi yaşama katılımın artırılması için şunlar gerekmektedir: kanun değişikliğine gidilerek, zihinsel ya da psiko-sosyal engelli bireylerin seçme ve seçilme haklarını yasaklayan hükümlerin kaldırılması; oy merkezlerinde, kırsal ve merkezden uzak alanlarda olan seçim sandıklarına bilhassa özen gösterilerek, tüm engelli bireyler için erişilebilir formatlarda bilgi ve materyalin hazır edilmesi, oy kullanımı için erişilebilir ortam olması ve kapalı oy kullanma usulünün temin edilmesi; engelli bireylerin seçim ve siyasi süreçlere etkili katılımlarının sağlanması amacıyla, engelli bireylerin hakları konusunda seçim görevlilerine seçim sürecinin her aşamasında uygun eğitim verilmesi.

4.2.6.1.4. Politik Ortam “*Şu anki siyasal ortam buna büyük engel*”

Özellikle siyasal yaşama katılmada, siyasal yaşamın içerisinde aktif rol almada insanların önlerine çıkabilen sorunlardan bir tanesi de mevcut politik ortamdır. K20 bu duruma şu şekilde işaret etmiştir:

“Ben bunların hiçbirine yeterince katıldığımı düşünmüyorum. Yani şu anda çok büyük engeller var. Şu anki siyasal ortam buna büyük engel.” (K20, Erkek, 52)

4.2.6.1.5. Pandemi “*Şu bir yıldır bu tip şeyler bitti, pandemiden dolayı*”

Tüm dünyada son zamanlarda toplumsal, kültürel ve siyasal yaşama katılım konusunda en büyük engel olarak önümüzde duran şey belki de pandemi olmuştur. Pandemi dönemlerinde dışarı çıkma yasakları olmuş, kültürel etkinlikler iptal edilmiş, siyasi düzeyde ise yürüyüş ve toplantılara izin verilmemiştir. Bu gerçekliğe binaen K1, K15 ve K22 sosyo-kültürel etkinliklere katılım konusunda pandeminin engel oluşturduğuna işaret etmişlerdir:

“Yine eşimle ve çocuklarımızla vs. zaman zaman hani pandemiden dolayı problem oluyor da sinemadır vesairedir bu tür etkinliklere katılma imkânımız oluyor.” (K1, Erkek, 39)

“Mümkün merteye yani fırsatını buldukça katılıyorum. Ama şu bir yıldır bu tip şeyler bitti, pandemiden dolayı. Ondan öncesinde katılıyorduk. Faaliyetlerimizi burada (dernekte) yapardık mesela Ramazan’da toplu iftar yapardık. Pandemiden dolayı sosyal etkinlikler olmadı.” (K15, Erkek, 60)

“Sinemaya falan giderdim ben önce de şu pandemiden dolayı gidemez oldum.” (K22, Kadın, 49)

Pandemi, katılım noktasında her insanı farklı derecelerde de olsa etkilemiş, birçok insan evden çıkamamanın, hayata dahil olamamanın nasıl bir şey olduğunu biraz da olsa deneyimleme fırsatı bulmuştur. Böylesi anlar, birtakım engeller nedeniyle toplumsal yaşama katılım gösteremeyen insanları anlayabilmek, onlarla empati kurabilmek için önemli anlardır.

Araştırmamızın öznelininin verdiği cevaplara göz atıldığında katılımın önünde birçok toplumsal ve yapısal sorun mevcuttur denebilir. Elbette katılım çok boyutlu bir konudur ve özgüven eksikliği, zaman, maddi imkanlar da katılım konusunda engeller çıkarabilmektedir (Williams ve ark., 2008). Engelli bireylerin katılımını teşvik hususunda bu nedenle çok boyutlu bir değerlendirme ve müdahaleye ihtiyaç vardır.

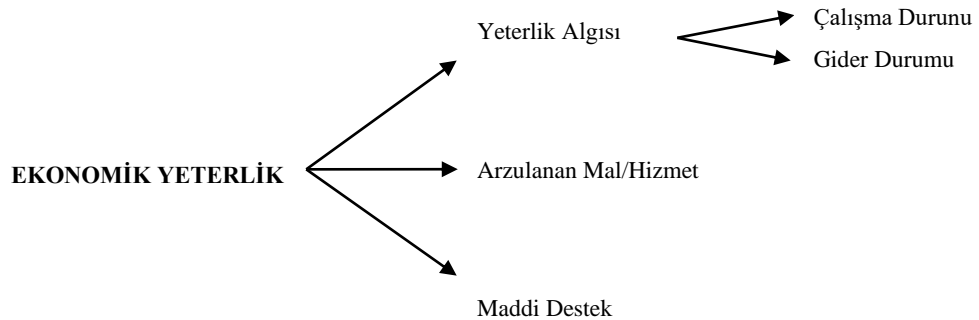
4.2.7. İhtiyaçların Karşlanması Teması

İhtiyaçların Karşlanması teması ekonomik yeterlik ve engelli politikaları sorunları olmak üzere toplam iki alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 34, 35’te verilmiştir.

Katılım nasıl ki otantik varoluş için bir önkoşul ise ekonomik yeterlik için de aynı şey söylenebilir. Ekonomik yeterlik vurgusu yalnızca bu bölümde değil sorumluluk ve temel ihtiyaçlar bölümlerinde de görülmektedir. Sorumluluk temasının analizinin yer aldığı bölümde ekonomik özgürlük, özgürlüğün bir formu olarak, ekonomik sınır ise

bağlantılı olarak özgürlüğün sınırlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Temel ihtiyaçlar bölümünde bahsi geçtiği üzere ekonomik yeterlik temel ihtiyaçlarla yakından ilişkilidir, ancak daha üst ihtiyaçlarla da yakından bağlantısı söz konusudur. İnsanların tatil yapabilmeleri, kendilerine yeni ilgi alanları belirleyip bu alanlarda ilerlemek istemeleri ve sayılamayacak kadar çok insan ihtiyacı bütçe ile yakından ilişkilidir. Engellilik ile yoksulluk arasındaki ilişki bilindiği için tüm dünyada engelli yoksulluğunu azaltmaya yönelik, engellileri ekonomik olarak güçlendirmeye yönelik programlar geliştirilmektedir. Söz konusu programların etkileri ise izleme çalışmaları ile ölçülmektedir (örnek olarak, Opoku ve ark., 2019; Naami ve Mikey-Iddrisu, 2013). Engelli bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması açısından bütçe kadar önemli bir değişken ise engelli politikalarının işlevsel olup olmamasıdır. Sosyal politikalar insan ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla üretilirler. Ancak üretilen her politika gerçek hayatta insanların ihtiyaçlarını karşılamayabilmekte ya da yeterli ve uygun bir şekilde karşılayamamaktadır. Bu durumun birçok farklı sebebi olabilmektedir.

4.2.7.1. Ekonomik Yeterlik

Şekil 34: Ekonomik Yeterlik Alt Teması ve Kodlar

4.2.7.1.1. Yeterlik Algısı “Karşılamıyor da idare etmeye çalışıyorsun”

Ekonomik olarak bireylerin kendi gelirlerini yahut aile gelirlerini yeterli olarak görmelerine etki eden birçok etmen olduğu söylenebilir. Hanedeki kişi sayısı veya

bakmakla yükümlü olunan kişi sayısı bütçenin yetip yetmemesi konusunda önemli bir değişkendir. K4 ve K17 bu duruma şu şekilde dikkat çekmiştir:

“Yetiyor elhamdulillah. Annemle ikimiziz zaten, çok şükür. Pandemiden dolayı gelen giden de olmuyor ya. Kışın biraz sıkıntı çekiyorduk önce de, sıkıntı çekmiyoruz artık gelen giden de olmayınca.” (K4, Kadın, 52)

“Bir sıkıntı yok. Gelir-gider dengesinde bir sorun yaşamıyorum. Zaten ayağımızı yorganımıza göre uzattığımız sürece bir sorun yok. Annemle birlikte yaşadığım için ben zaten maaşımı kendim kullanıyorum. Kendime de kullanıyorum, eve de kullanıyorum.” (K17, Erkek, 37)

Ekonomik yetersizliğin diğer bir nedeni, yüksek bir maaş almadığı sürece emekli pozisyonunda, çalışamayacak bir çağda olmasıdır denebilir. Emekliliğe ayrıldığı takdirde bir kişinin gelirinde ciddi oranlarda düşmeler olabilmektedir. Bu durum da ekonomik olarak zorlanmalara neden olabilmektedir. Araştırmamızda dahil olan emekli öznelerin tamamı ekonomik olarak zorluk yaşadığını ifade etmiştir. Bunlardan birisi olan K18 ekonomik durumuyla ilgili şunları söylemiştir:

“Şimdi o yönden açık veriyoruz, her zaman açık veriyoruz işin açıkçası. Ama dengede tutmaya çalışıyoruz, iktisat yapmaya çalışıyoruz. Açılmamaya çalışıyoruz. Örnek veriyorum kurbandan kurbanda et alıyoruz, ben açıkça söylerim. Tutup da her ay et alıyorum desem yalan konuşurum. Tereyağını kısıtlı kullanıyoruz, buna benzer şeyler.” (K18, Erkek, 51)

Güncel durumda Türkiye’deki durum göz önünde bulundurulduğunda çekirdek bir ailenin yoksulluk sınırını aşabilmesi veya biraz daha refaha kavuşabilmesi için hem en az iki aile ferdinin gelir getirici bir işte çalışması gerekebilmektedir. K2 bu gerçekliği şöyle ifade etmiştir:

“Ekonomik durumumuzun iyi olduğunu düşünüyorum. İyi olduğunu derken ülke ortalamasının üstündeyim. Karı-koca biz memuruz. Nereden baksanız dört tane asgari ücret evimize giriyor. Paranın sağladığı gücün farkındayım. Engeli aşma noktasında parasızlık çok ciddi sıkıntıdır... Parayla birçok kısıtlamayı aşabildiğim farkındayım. O yüzden de paranın bizde daha ciddi bir etken olduğunun farkındayım.” (K2, Erkek, 42)

İnsanların bütçelerini zorlayan belirli harcama kalemleri vardır. Gider kalemleri içerisinde en fazla paya sahip etmenlerden birisi kira gideridir. Kirada oturan bir ailenin ekonomik açıdan zorlanma ihtimali yüksektir ki K16 bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Karşılamiyor da idare etmeye çalışıyorsun. Buna alışıyorsun. Çünkü biz hiç kiraya çıkmamıştık, ilk defa kiraya çıkıyoruz, o yüzden biraz zorlandık.”
(K16, Kadın, 34)

TÜİK (2020)’in 2019 yılı için gerçekleştirdiği Hanehalkı Tüketim Harcaması araştırmasına göre hanehalkı bütçesini en çok zorlayan gider kaleminin “konut ve kira” olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise gıda ve alkolsüz içecekler yer almaktadır.

Fiziksel engelli bireyler özelinde bütçeyi zorlayan gider kalemlerden bir tanesi de sağlık harcamalarıdır. K10 bu gerçekliği şu şekilde dile getirmiştir:

“Ben şu an 3 kişiye bakıyorum. Ben kira vermiyorum, bir de kira versem geçinemeyeceğim ben. Zorlanıyorum kardeşim ben. Kalkıp bana devlet ayrıca maaş versin demiyorum ama benim şu proteze her sene lastik alınır 2.500 TL. Ben bunu alamıyorum. Onu da karşılamıyor devlet. Bana 5 senede bir 600-700 lira ödeme yapıyor.” (K10, Erkek, 57)

Işıkhan (2005) engelli üyeye sahip ailelerde, engelli bireyin bakımı, tedavisi ve eğitimi nedeniyle ailenin ekonomik gücünü ve mali kaynaklarını büyük ölçüde tehdit altında olduğunu ve aileyi zorlayan bir durum olduğunu belirtmiştir. Bu durumdaki ailelerde, engelli bireyin bakımı nedeniyle bir aile üyesinin işinden ayrılması ya da istihdama dâhil olamaması, ailenin mali gücünü daha da kısıtlayan bir etkidir. Dünya Engellilik Raporu¹ (2011) belirtildiği üzere engelli bireyler ve aileleri genellikle aşırı harcamalar yapmak durumunda kalmaktadırlar. Engelli bireyler için mal ve hizmetlerin satın alınabilirliğini iyileştirmek ve engellilikle ilgili ekstra maliyetleri dengelemek maksadıyla sağlık ve sosyal sigorta kapsamının genişletilmesi, sosyal hizmetlerine eşit erişiminin sağlanması, yoksulluk tehdidi altındaki engellilerin sosyal güvenlik programlarından faydalanmasının sağlanması gereklidir. Ayrıca yardımcı teknolojilerle ilgili birtakım muafiyetler getirilmeli, vergi ve harç indirimine gidilmelidir.

¹ <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564182>

4.2.7.1.2. Arzulanan Mal/Hizmet “Bazı şeyler içimizde ukde”

İktisadın tanımını yapılırken kaynakların sınırlı ancak ihtiyaçların sınırsız olduğu vurgusu yapılır. İnsanın ihtiyaçlarından ziyade arzularının sınırsız olabileceği söylenebilir. Toplumun büyük bir kesimi için kaynakların sınırlı, hatta çok sınırlı olması ihtiyaç duyulan veya arzulanan mal ya da hizmetin karşılanamamasına yahut ileride karşılanmak üzere ötelenmesine neden olabilmektedir.

K13 spesifik olarak neyi arzuladığını belirtirken K11 arzuladığı birçok şeyin olduğunu somut örnekler vermeden dile getirmiştir:

“Kendime göre nasıl deyim, bir araba, hayalimde öyle bir şey var. Zaten onun için uğraşıyorum, para biriktiriyorum, o arabayı almayı düşünüyorum.” (K13, Erkek, 20)

“Bazı şeyler içimizde ukde yani tamam mı? Bir şey yapmak istiyorsun yapamıyorsun, almak istiyorsun alamıyorsun. Gitmek istiyorsun gidemiyorsun. Bunlar içimizde ukde yani.” (K11, Erkek, 49)

Araştırmamızın yürütüldüğü esnada Türkiye’deki enflasyon oranlarının yüksekliği ve maaşların, alım gücünün düşüklüğü nedeniyle araştırmamıza dahil olanlar, bütçe konusunda fazlaca sorunlar yaşadığını ifade etmiştir. Ancak ülke içi büyük ekonomik sorunlar olmadığı zaman da engelli bireylerin ekonomik olarak iyi durumda oldukları söylenemez. BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’nin giriş kısmında (t bendi) engelli bireylerin çoğunun yoksulluk koşullarında yaşadıkları ifade edilir:

“Engellilerin çoğunluğunun yoksulluk koşullarında yaşadığının altını çizerek ve bu bakımdan, yoksulluğun engelliler üzerindeki olumsuz etkisine dikkat çekmenin kritik önemini kabul ederek,”

Engelli bireylerin yoksulluk koşullarında yaşamasının önemli bir nedeni işsizliktir. OECD ortalaması dikkate alındığında, engelli olmayanlara kıyasla engelli bireylerin istihdam oranlarının düşük olduğu, işsizlik oranlarının yüksek

olduğu söylenebilir. Bu durum ise engelli bireyler arasındaki yoksulluk oranlarının yükselmesine neden olmaktadır (OECD, 2010).

4.2.7.1.3. Maddi Destek “Ailemizden destek alıyoruz tabi”

Kendi bütçesi ya da kendisini de destek olduğu aile bütçesinin birçok insan için yeterli olmamakla birlikte maddi destek ile bütçedeki açık kapatılabilmektedir. Maddi destek bireyin kendi çevresinden, aile ve arkadaşlarından gelebileceği gibi devlet tarafından da insanlar maddi olarak destek görebilmektedir. K8 ve K19 ailelerinden maddi destek gördüklerini belirtmişlerdir:

“Ya zaman zaman oluyor tabi. Mesela bir yere gideceğimizde kendimiz ulaşamadığımızda ailemizden destek alıyoruz tabi” (K8, Erkek, 44)

“Genelde ailemden alıyorum çalışmadan önce evde bakım aylığı alıyorduk.” (K19, Kadın, 28)

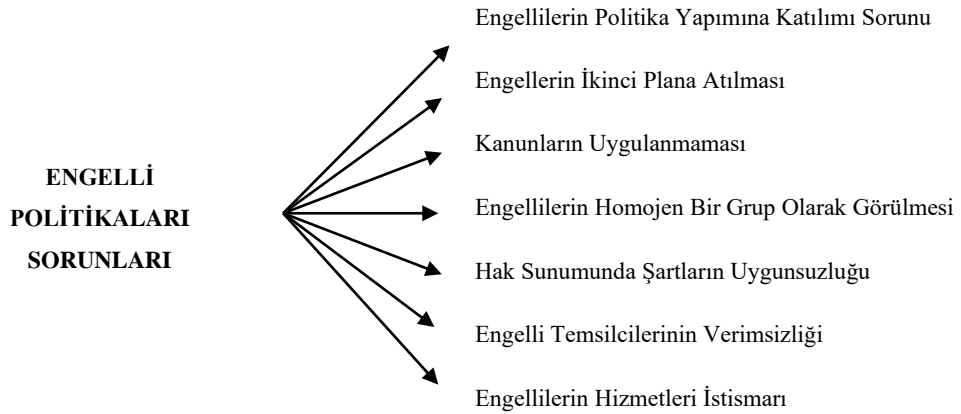
Sosyal hizmet uzmanlarının en yoğun mücadele verdiği sosyal sorun yoksulluktur. Sosyal hizmet mesleğinin doğuşu, tarihsel gelişimi incelendiğinde bu gerçek göze çarpacaktır. Sosyal hizmet yoksulluğun sonuçları ile mücadele ettiği gibi yoksulluğun nedenlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik de mikro, mezzo ve makro düzeyde mücadele verir. Ekonomik yoksunluk içerisindeki bireylerin kısa vadede yoksunluklarının giderilmesi amacıyla sosyal hizmet uzmanları formal ve informal destek kaynaklarının devreye girmesi konusunda aracılık rolü üstlenebilir. Uzun vadede ise bireyi yoksulluğa iten nedenleri değerlendirerek onun söz konusu yoksulluktan kurtulması için çabalar.

2022 Ocak ayı itibariyle 2022 sayılı kanun kapsamında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları tarafından yüzde 40-69 arasında engeli bulunan engelli bireylere 865 TL, yüzde 70’in üzerinde engeli bulunan engelli bireylere bin 298 TL maddi destek sağlanmaktadır. Türk-İş tarafından açıklanan 2022 Ocak ayına ilişkin açlık ve yoksulluk sınırına göz atıldığında yetişkin bir erkeğin gıda harcaması aylık 1.290,78 TL iken yetişkin bir kadının gıda harcamasının 998,98 TL olduğu görülmektedir

(<https://www.turkis.org.tr/ocak-2022-aclik-ve-yoksulluk-siniri/>). Dolayısıyla 2022 sayılı kanun kapsamında engelli bir bireye verilen maddi desteğin, söz konusu bireyi ancak açlık sınırında tutabildiği görülmektedir. Sosyal hizmetin ekonomik yoksunlukla ilgili hedefi insanların açlıklarının giderilmesi değil, toplumdaki herkes için belirli bir ekonomik refah seviyesinin garanti edilmesidir.

Palmer (2011) engellilik ile yoksulluk ilişkisinin kabul edilerek engelli yoksulluğunu ortadan kaldırmaya yönelik ilginin arttığından söz etmekle birlikte, yoksulluk kavramının sistematik bir şekilde ele alınmadığını ifade eder. Palmer, yoksulluğa ilişkin üç farklı anlayıştan (temel ihtiyaçlar yaklaşımı, yapabilirlik yaklaşımı ve ekonomik kaynaklar yaklaşımı) söz eder ve hem engelliliğin hem de yoksulluğun ölçülmesine ilişkin kapsamlı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu ifade eder.

4.2.7.2. Engelli Politikaları Sorunları

Şekil 35: Engelli Politikaları Sorunları Alt Teması ve Kodlar

4.2.7.2.1. Engellilerin Politika Yapımına Katılımı Sorunu “Engelli olarak daha çok temsilcimiz olması lazım”

Engelli bireyleri ilgilendiren politikaların, engelli bireylerin ihtiyaçlarına cevap vermesi noktasında birtakım sorunlar mevcuttur. Esasında alan fark etmeksizin üretilen tüm sosyal politikalarda birtakım aksaklıkların yaşanması söz konusu olabilir ancak bu aksaklıkların tek bir nedeni yoktur genellikle. Engelli bireyleri ilgilendiren politikalarda yaşanan aksaklıklardan belki de en önemlisi, engelli bireylerin, kendilerini ilgilendiren konularla ilgili politikaların yapım sürecine katılımının yetersiz kalmasıdır. K3 ve K11 politika yapımına katılımdaki sorunu şöyle dile getirmiştir:

“Karar vericiler ihtiyaçlarımızı doğru tespit edemiyorlar. Neden? Onu şöyle, bizim gibi olup ona göre kanunlar koyması lazım. Ama işte derler ya damdan düşenin halinden damdan düşen anlar diye, öyle olması lazım. Bizim durumumuz çok farklı olduğu için öyle yani. Engelli olarak daha çok temsilcimiz olması lazım.” (K3, Erkek, 34)

“Tespit çok yanlış. Aşağıya inmeleri lazım. Bizim elli senedir yaşadığımızı onlar bir gün yaşamaları lazım. Bir gün benim gibi yaşamaları lazım, o zaman bilirler. Yukarıda oturmayla bilinmez. Sen bilemezsin, onlar da bilemez. Bir gün yaşamaları lazım. Ha yaparlar. Olur. Ama bizim istediğimiz gibi olmaz.” (K11, Erkek, 49)

K15 politika yapımcıların, kendilerini ilgilendiren konularda engellilere danışmadığını ifade etmiştir:

“Şimdi suyu kütüğünden alırlarsa doğru tespit ediyorlar. Ne demek istediğimi anladın mı? Şimdi eğer gelip de siyasiler gelip de engellilerin sorunu ile ilgili bana danışırlarsa hedefe ulaşır. Ama kalkar da size danışırsa hedefe ulaşamaz.” (K15, Erkek, 60)

Bireylerin ihtiyaçlarını teknokratik bir biçimde ele almak ve politikaları buna göre belirlemek rasyonel gibi görünse de varoluşçuluk ve sosyal hizmet açısından en uygun yol değildir. Engelli bireylerin kendi yaşamlarını ilgilendiren konularda söz hakkına sahip olmaları gerekir. Sosyal hizmet uzmanları NASW Etik Standartlarında (Standart 6.02) ifade bulduğu üzere toplumun politika sürecine katılımını teşvik etmelidir:

“Sosyal hizmet uzmanları, sosyal politikaların ve kurumların şekillendirilmesine halkın bilinçli katılımını kolaylaştırmalıdır.”

Dünya Engellilik Raporu² (2011)’nda belirtildiği üzere engelli bireyler kendi durumları ile ilgili benzersiz içgörülere sahiplerdir. Politikaları, yasaları ve hizmetleri formüle ederken ve uygularken, engelli bireylere danışılmalı ve engelli bireyler söz konusu süreçlere aktif olarak dahil edilmelidir. Yalnızca birey bazında değil örgütsel bazda da politika yapımına katılım sağlanmalı, gerektiğinde hizmet sunumunda örgütlere görev verilmelidir. Engelli bireylerin yaşamları üzerinde kontrol sahibi olma hakları vardır ve bu saikle sağlık, eğitim, rehabilitasyon veya toplum yaşamı gibi doğrudan kendilerini ilgilendiren konularda engelli bireylere danışılması gerekir. Karar alma sürecine engelli bireylerin katılımının artırılması, insanların ihtiyaçlarını ve seçimlerini iletebilmelerini sağlamak için gereklidir.

Engellilerin kendilerini ilgilendiren konularda veya diğer ülke meseleleri üzerinde söz sahibi olması temel bir insan hakkıdır. Söz konusu hakkın verilmiş olması, uygulamada yerine getirildiği anlamını taşımaz. Türkiye’nin ilk engelli belediye başkanı olan Turan Hançerli, 31 Mart 2019 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimle birlikte göreve gelmiştir. Türkiye’de yerel seçimlerle başkan seçilen belediye sayısı yaklaşık 1400’dür. Bu kadar belediye başkanından sadece bir tanesi engellidir. 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen genel seçim sonuçlarına göre 27.dönem milletvekilleri arasında üçü iktidar partisinden, birisi bir muhalefet partisinden olmak üzere toplam dört engelli vekil yer almıştır. Türkiye’de nüfusun hiç de azımsanmayacak bir grubunu engelli bireyler oluşturmakta, ancak 600 milletvekilinin yer aldığı parlamentoda sadece 4 engelli vekil görev almaktadır.

² <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564182>

4.2.7.2.2. Engellilerin Homojen Bir Grup Olarak Görülmesi ““Bir torbanın içine bütün sakatları toplayıp...”

Engelli bireylerin ihtiyaçlarının tespitinin ve giderilmesinin daha makul bir yolu, her engel türünden, her cinsiyetten, her yaştan, her eğitim seviyesinden, her bölgeden vs. engelli bireyin politika yapımında dikkate alınmasıdır. Söz konusu çeşitlilik sağlanamadığı sürece K6'nın ifade ettiği üzere engellileri homojen bir grup gibi görme tehlikesi söz konusudur:

“Bir torbanın içine bütün sakatları toplayıp işte bunun görme engellisini, böbrek hastasını, yürümeyeni, duymayanı aynı yasalardan yararlandırılmaması gerekiyor.” (K6, Erkek, 44)

4.2.7.2.3. Kanunların Uygulanmaması “Uygulamada sorun var”

Sosyal politikaların yasal bir temeli vardır. Anayasa ya da yasalara dayanarak sosyal politikalar üretilir ve uygulanma aşamasında yönerge, yönerge gibi hukuki metinlerle uygulama şekli açıklanır. Sosyal politikalarla ilgili sorunlardan bir diğeri söz konusu yasal metinlerin uygulamada hayata geçirilmemesidir. K21 kendi deneyimi üzerinden bu durumu şöyle dile getirmiştir:

“Aslında kanunlarla çok güzel tespit edilmiş ama kanunları uygulamada sorun var. Şimdi diyor ki bir müdürümüz, ya kılığın kıyafetin ne böyle, önünü ilikleyemiyor, ellerini kullanamıyor. Bu adama gömlek giy diyemezsin. İşte ne bileyim yani kolay ayakkabı giymek istiyor atıyorum, niye kösele ayakkabı giymedin diyemezsin. Veya niye bir kapalı ayakkabı giymedin. Kanun da der ki engeline göre giyinir. Bu herkese böyledir aslında. Ama gelip bağıırıp çağıırıp gidebiliyor yani.” (K21, Kadın, 46)

Boyraz (2021) engelli haklarının politikaya dönüştürülmesi ve dolayısıyla engelli bireylerin ihtiyaçlarının giderilmesiyle ilgili üç sorundan söz etmiştir. İlki yasaların kâğıt üzerinde kalarak uygulamaya geçirilmemesi. İkincisi kamu denetiminin yetersiz kalması. Üçüncüsü ise iktidarların keyfi uygulamalarıdır.

4.2.7.2.4. Hak Sunumunda Şartların Uygunsuzluğu “18 yaşında bir insanı sen bağımsız bir birey olarak kabul ediyorsun, çocuk değil artık”

Engellilikle ilgili politikaların uygulaması noktasında bir diğer sorun ise hak sunumundaki şartların uygunsuzluğudur. K12 sosyal yardım için başvuran bir engelli bireyin özerk bir birey olarak değerlendirilmediğini şu şekilde vurgulamıştır:

“Bugün 2022 maaşı alan insanlar var, bunu alırken şunu şart koyuyor, ailenin gelir düzeyine bakılıyor. 18 yaşında bir insanı sen bağımsız bir birey olarak kabul ediyorsun, çocuk değil artık. Sen bu insanı tutup da ailesi ile değerlendiremezsin.” (K12, Erkek, 54)

Bir insanın özerkliğinin birçok boyutu vardır, bir boyutu da ekonomik özerkliktir. Engelli bireyler ekonomik olarak özerk görülmeyebilmektedirler. 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu’nun Ek 7 inci maddesine göre hane içinde kişi başına düşen ortalama aylık gelir tutarı asgari ücretin aylık net tutarının 2/3 ünden daha az olması halinde resmi veya özel bakım merkezlerinde bakım desteği sağlanır ya da maddi yardım suretiyle evde bakımı desteklenir. Kaya’ya göre (2015) bakım hizmetinden yararlanacak bireyin değil de toplam hane gelirinin baz alınması, hizmeti alacak olan engelli bireylerin aslında birey olarak kabul edilmediği gerçeğini bize göstermektedir.

Engelli bireyin özerkliğine zarar veren bu tutumu düzeltmeye yönelik birtakım girişimler de mevcuttur. 14 Kasım 2019 tarihinde Balıkesir Milletvekili Ensar AYTEKİN tarafından verilen kanun teklifi ile 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu’nun Ek 7 inci maddesinde değişiklik yapılması ve hesaplamada hane haklının değil engelli bireyin durumunun baz alınması teklif edilmiştir (<https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-2381.pdf>). Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı 2022 sayılı yasanın değiştirilmesine yönelik bir kampanya başlatmış ve engelli aylığı bağlanmasına karar verilirken engelli bireylerin kendi gerçek gelirinin baz alınmasını talep etmişlerdir (<https://www.sivilsayfalar.org/2021/04/21/alti-nokta-korlere-hizmet-vakfindan-engelli-bireylerin-ekonomik-bagimsizliklarina-yonelik-kampanya/>).

K14 istihdam hakkı ile ilgili keyfi uygulamalardan yakınmıştır:

“Ben ortopedik engellyim. Benim yapabileceğim iş var, yapamayacağım iş var. Ama tutup da beni ayakta yürüten kişiyle aynı kefeye koymasına ben her zaman için karşıyım. Bir fabrikada mesela işveren eleman arıyor. Ben gittiğim zaman şu cevabı alıyorum, ‘bana kâğıt üzerinde engelli, hafif engelli kişi lazım.’ Ben buna karşıyım işte, oraya bir kriter belirtmeli. Özel duruma ilişkin bir kriter belirtmeli yani.” (K14, Erkek, 36)

Engelli bireylerin ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda hem engelli bireyleri hem de hizmet sunacak personeli zorlayan durumlar vardır. Araştırmamızın öznelinin ifade ettiği üzere sosyal yardım almaya hak kazanma kriterleri en problemlili konulardan biridir. Engelli bireyler sosyal yardım hakkından yararlanabilmek adına özerkliklerinden olmaktadır ve süreç güçsüzleştirme üzerine kuruludur. Meslek elemanları açısından da hizmet sunumu bambaşka haller alabilmektedir. Örneğin evde bakım hizmeti değerlendirme heyetindeki bir meslek elemanı, uzmanlık alanı olmadığı halde engelli bir bireyin bakıma muhtaçlığı hakkında rapor yazmakla görevlendirilebilir. Berberoğlu Yenipınar’ın (2019) bahsettiği bir vakada %80 oranında ağır engelli raporu olduğu halde, hepsi öğretmenden oluşan üç kişilik evde bakım heyetinin yazdığı raporda aslında engellinin bakıma muhtaç olmadığı belirtilmiş ve bunun üzerine haklı olarak aile tarafından dava açılmıştır.

4.2.7.2.5. Engellilerin İkinci Planda Tutulması “Öncelikleri başka”

Engelli bireyler kamusal hizmet politikaları açısından ikinci plana atılabilmektedirler. Fiziksel engelli bir birey olarak K5 ikinci plana atılmışlıkla ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“İkinci planda olduğu için belki. Öncelikleri başka, öncelikleri engelli insanlar değil genellikle. Atıyorum burada normal bir insan var, engelli bir insan daha az, yani daha az olduğu için pek onları düşündüklerini şey yapmıyorum.” (K5, Erkek, 30)

Thompson (2016b) erişilebilirlikle ilgili imkanların artmamasının sebebinin engelli bireylerin ihtiyaçlarının dikkate alınmaması, ana akım toplumun dışında bir yerde konumlandırılması yani ikinci plana atılması olduğunu belirtir.

4.2.7.2.6. Engelli Temsilcilerinin Verimsizliği “Niye seçildiniz siz”

Engelli bireylerin ÷lke yönetimine ve politikaların yapımına katılımı yapısal engeller nedeniyle son derece düşük düzeylerde kalabilmektedir. Yönetime katılma fırsatını yakalamış olan engelli bireylerden haliyle beklenti yüksek olabilmektedir. Söz konusu beklenti karşılanamadığında engelli bireylerin bu duruma tepki göstermesi kaçınılmazdır. K18 kendilerini temsil eden temsilcilerin verimsizliğini şu şekilde vurgulamıştır:

“Engelli milletvekili dört tane var. Ama hangisi iş yapıyor, hiçbiri. Engellinin hangi hakkı savunuluyor, hiçbiri. Hiçbir engelli kanununda şey yaptılar mı, yok. Niye seçildiniz siz orada o zaman, niye gittiniz, sadece maaş için mi gittiniz. Sadece milletvekili olalım diye mi gittiniz. Madem gittiniz hakkımızı savunun ya. Engellinin hakları neyse insanlara beyan edin.” (K18, Erkek, 51)

Türkiye Büyük Millet Meclisinde dört engelli milletvekili görev yapmaktadır. Engelli vekillerin üçü iktidar partisinden, yalnızca bir tanesi muhalefet partilerinden birinden meclise girebilmiştir. Engelli vekillerin çoğunlukla iktidar partisinden meclise girmiş olması, vekillerin mecliste pasif kalabilmesine neden olabilmektedir. İktidar partisi engelli milletvekilleri 26.03.2022 tarihi itibariyle hiç soru önergesi vermemişlerdir. Muhalefet partisi engelli milletvekili ise aynı tarih itibariyle toplam 22 soru önergesi vermiş olup bunların 9 tanesi engellilerle ilgilidir.

4.2.7.2.7. Engellilerin Hizmetleri İstismarı “İstismar ediyorlar”

Engellilere sunulan birtakım haklar bazı durumlarda istismar konusu olabilmektedir. Aile ve Sosyal Hizmet İl Müdürlüklerinin bu hususta engelli bireylere ve ailelerine karşı açmış oldukları davalar söz konusudur. Bir hizmete ne kadar ihtiyaç duyulduğunu anlamamanın bir yolu da hizmet sunumuna başlandığı zaman oluşacak taleptir. Yalnızca hizmetten yararlanmak için gerekli şartları taşıyanlar hizmet talebinde bulunduğunda söz konusu hizmete yönelik ihtiyaç doğru bir şekilde tespit edilebilir. Ancak hizmete ihtiyaç duymadığı halde hizmet talebi yaratanların olması ihtiyaç tespitini zorlaştıran bir etmendir. K10 engelli

bireylerin yararlandıkları sosyal yardımlarla ilgili istismar sorunu olduğunu dile getirmiştir:

“Yüzde 90 raporu olup maaş alan da var, benim de yüzde 90 ben almıyorum. Gerçekten ihtiyacı olup yardım alanlar da var. İhtiyacı olmadığı halde alanlar da var. İstismar ediyorlar.” (K10, Erkek, 57)

Araştırmamızda öznelere tarafından dile getirilmeyen ancak özellikle Türkiye özelinde engelli politikalarıyla ilgili farklı sorunlar da mevcuttur. Kocakaya ve Kiremitçi (2019) bu konudaki en büyük sorunlardan birisinin de veri yetersizliği olduğunu dile getirmişlerdir. Veri yetersizliği, mevcut politikaların analiz edilerek geliştirilmesinde ve yeni politikalar üretilmesinde zorluklara neden olmaktadır.

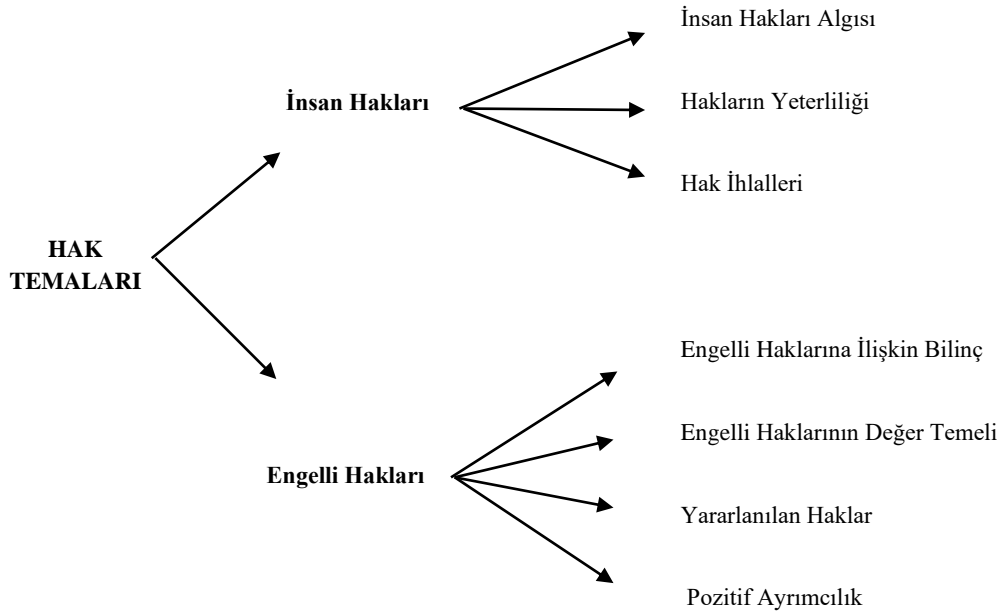
Beaulaurier ve Taylor (2001) engelli bireylerle gerçekleştirilecek etkili bir sosyal hizmet müdahalesinin, kendi kaderini tayin hakkını destekleyecek ve teşvik edecek şekilde olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre söz konusu müdahale çerçevesinde, engelli kişilerin seçenek ve tercih yelpazesi genişletilmelidir. Engelli kişilerin kendi kaderlerini tayin etme konusundaki artan ihtiyaçlarını çoğu zaman anlamayan profesyoneller, bürokratlar ve kurumlarla ilişkilerinde engellileri daha etkili kılmalıdır. Engelli gruplarını, durumlarını iyileştirebilecek politika ve program alternatiflerini değerlendirebilmeleri için harekete geçirmelidir.

4.3. HAK TEMALARINA İLİŞKİN BULGULARIN ANALİZİ

Haklar ile ilgili olarak insan hakları ve engelli hakları olmak üzere toplam iki ana tema belirlenmiştir. İnsan hakları teması insan hakları algısı, hakların yeterliliği ve ağır hak ihlalleri olmak üzere toplam üç alt temaya ayrılmıştır. Engelli hakları teması ise haklara ilişkin bilinç, engelli haklarının değer temeli, yararlanılan haklar ve pozitif ayrımcılık olmak üzere toplam dört alt temaya ayrılmıştır. Aşağıdaki Şekil’de (Şekil 36) hak temaları ve alt temaları gösterilmiştir.

Araştırmamızın üçüncü ve son alt amacı engelli bireylerin, sahip oldukları hakları nasıl deneyimlediklerini anlamaya çalışmaktır. Söz konusu amaçla bağlantılı araştırma sorusu

“Sosyal hizmet bağlamında, sahip oldukları hakları varoluş sürecinde fiziksel engelli bireyler nasıl deneyimliyorlar?” şeklindeydi. Sosyal hizmetin üzerinde ısrarla durduğu üzere insan hakları insan varoluşu açısından vazgeçilemez niteliktedir. İnsanların kendilerini güvende hissetmeleri için insan hakları belgelerinin birçok devlet tarafından imzalanmış olması, dezavantajlı gruplar için ise özel bir vurgu ile yeniden imzalanması bunun göstergesidir. Dolayısıyla fiziksel engelliler gibi dezavantajlı insanların varoluşu konu edinilirken insan hakları boyutunu da atlamamak gerekir. Mevcut hakların otantik varoluşa imkân tanıyıp tanımadığını anlamak bu yüzden önemli hale gelmektedir.

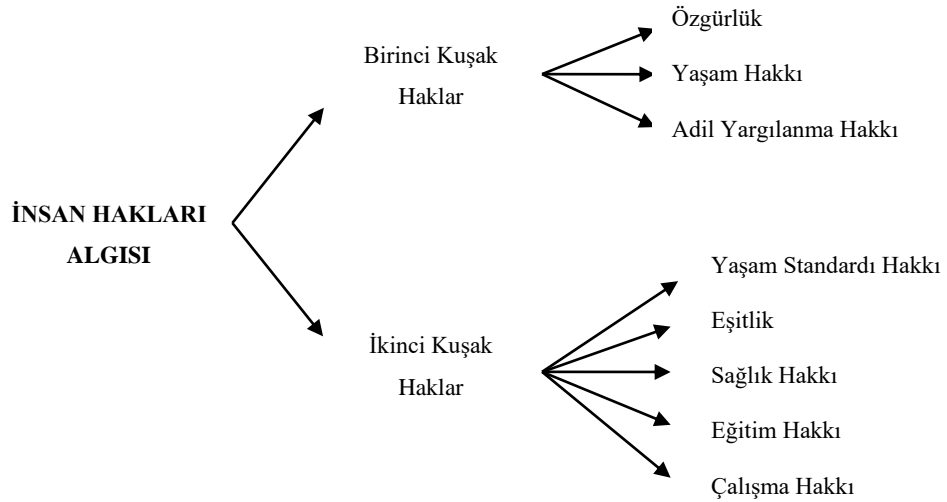
Şekil 36: Hak Temaları

4.3.1. İnsan Hakları Teması

İnsan Hakları teması insan hakları algısı, hakların yeterliği ve ağır hak ihlalleri olmak üzere toplam üç alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 37, 38, 39’da verilmiştir.

İnsan hakları hukukun bir alt dalıdır ve belirli hukuki çerçevelerle sınırları çizilmiştir. Bununla beraber insan haklarına dair algı farklılaşabilmektedir. Nelerin insan hakkı olarak görülüp görülmeyeceği, nelerin hak ihlali sayılıp sayılmayacağı, nelerin insan hakkı olarak talep edilip edilmeyeceğinin nesnel bir boyutu olduğu öne sürülebilirse de her zaman için öznel bir tarafın olması kaçınılmazdır. İnsan haklarını salt hukukun bir çalışma alanı olarak görmek ya da insan haklarının tesisi hususunda tepeden inme bir yaklaşım sergilemek varoluşçuluk ve sosyal hizmet anlamında uygun bir tarz olmayıp insanın nesneleştirilmesine ve öznelliğinin yadsınmasına neden olabilir.

4.3.1.1. İnsan Hakları Algısı

Şekil 37: İnsan Hakları Algısı Alt Teması ve Kodlar

4.3.1.1.1. Birinci Kuşak Haklar “Yaşama hakkı diyebiliriz”

İnsan haklarını hem hukukçular hem sosyal bilimciler genellikle kuşak ayırımına giderek ele alırlar. Üç insan hakkı kuşağının birincisi liberal bireyciliğin savunucularının dile getirdiği haklardır ve devletin aktif olmaktan çok pasif kalma biçiminde konumlandığı haklardır. Birinci kuşak haklar yaşam hakkı, kişi güvenliği, mülkiyet hakkı, basın ve

ifade özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti, toplanma ve gösteri hakkı, dilekçe hakkı gibi hak ve özgürlükleri ihtiva eder (Aybay, 2017). Tek tek bireyler olarak herkesin insan haklarına ilişkin algısı farklılık gösterebilir. Dünya görüşüyle ya da yaşam koşulları itibariyle insanlar bazı hakları daha çok ön plana çıkarabilirler. Araştırmamızda da birçok hak türüne atıfta bulunulmuştur.

K1 özgürlük vurgusu yapmıştır:

“Özgürlük çok önemli bir hak, bağımsızlık tabi ki ikisi beraber.” (K1, Erkek, 39)

K2 adil yargılanma hakkını dile getirmiştir:

“Özellikle de şeyiniz yoksa, hani lobisel bir gücünüz yoksa, doktor, hâkim, savcı değilseniz, siyasi bir gücünüz yoksa, iyi niyet karinesinin sizin için işlediği yerler çok az oluyor.” (K2, Erkek, 42)

K8 yaşam hakkı ile düşünce ve ifade özgürlüğü hakkını ifade etmiştir:

“Her canlının yaşama hakkı vardır. Toplumda fikirlerini söyleyebilir insanlar. Fikir özgürlüğü olabilir. Herkes mesela kavga dövüş olmadan kendi fikirlerini rahatlıkla beyan edebilir saygı çerçevesinde diye düşünüyorum.” (K8, Erkek, 44)

4.3.1.1.2. İkinci Kuşak Haklar “Önce bir iş hakkı sunması lazım”

Birinci kuşak haklar yalnızca toplumun bir kesimi için güvence sağladığı için eşitlikçi bir yapıya sahip olmaktan uzak kalmıştır. Bu gerçeğe binaen birtakım mücadeleler verilmiş ve sonucunda iktidarlar sosyal haklar denilen hakları tanımaya başlamıştır. İkinci kuşak haklar çalışma hakkı, sosyal güvenlik, adil ücret hakkı, sendika hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, eğitim hakkı, dinlenme hakkı, beslenme hakkı gibi hakları ihtiva eder (Aybay, 2017). Araştırmamızın öznelere birçok sosyal hak üzerine vurgu yapmışlardır.

K6 sağlık hakkı, konut hakkı, beslenme hakkı, eşitlik hakkını dile getirmiştir:

“İnsanın temel haklarından birisi, şu anki durumdan kaynaklı söylemiyorum da bence sağlık, barınma ve yiyecek, bu üçünün olması gerekir, herkese eşit dağıtılması gerekir. Devlet herkese bu üçünü ücretsiz olarak sunması gerektiğini düşünüyorum.” (K6, Erkek, 44)

K4 beslenme hakkı ve eğitim hakkına vurgu yapmıştır:

“Elektriğin mesela yüzde kaçını veriyorlar, çoğunu ödüyorlar. Kart mı fiş mi ne veriyorlarmış ekmeğine varasıya kadar alıyorlarmış. Çocukların okul şeyini veriyorlar, zaten değer, kitap her şeyini veriyor da okulda devlet, bir de çocuğa burs veriyoruz diyorlar mesela.” (K4, Kadın, 52)

K20 eşitliğe vurgu yapmıştır:

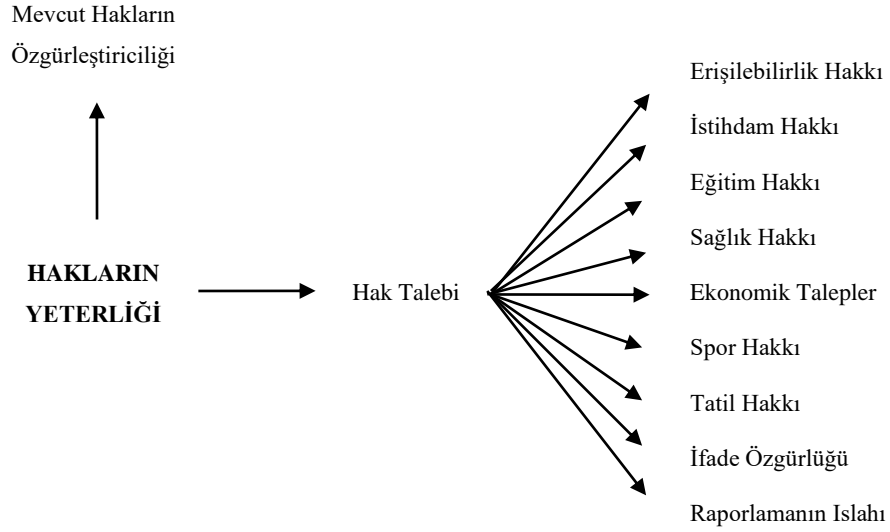
“şu anda gerçekten güçlüünün hakkı var. Güçlü olan, zengin olan, parası olan insanın hakkı. Diğer insanlar her yönden, adalet yönünden olsun diğer yönlerden olsun hep haksız duruma düşüyorlar ne kadar haklı da olursa olsun. Parası olmadığı için, zayıf olduğu için, imtiyaz sahibi olmadığı için bu insanlar hep eziliyorlar. İnsan hakları yerin dibinde şu an, yerin altında.” (K20, Erkek, 52)

K11 çalışma hakkı üzerinde durmuştur:

“Bak emin ol, önce bir iş hakkı sunması lazım. Yani herkesi bir iş hakkı olması lazım. İlla devlet memuru değil. Her şey olabilir yani. Devlet yapması lazım bunu. Özürlü özürsüz. Mesela bana teklif etseler şurada bir yerde, ben giderim, niye gitmeyeyim. Bir sene çalışırsan, bir sene bir sene benim için. Giderim yani. Öyle bir hak olmasını isterim yani.” (K11, Erkek, 49)

Haklar arasında bir hiyerarşi ya da öncelik sıralaması yapmak doğru bir tavır olmayıp haklar konusunda bütüncül düşünmek gerekir. Sadece birinci kuşak haklar ya da sadece ikinci kuşak haklar kendi başına bir anlam ifade etmeyecektir. Koray (2018) sosyo-ekonomik bakımdan belli bir güvence ve gelişme olmaksızın bir toplumda siyasal demokrasinin gelişme göstermeyeceği belirterek söz konusu bütünlüğe atıf yapmaktadır.

4.3.1.2. Hakların Yeterliliği

Şekil 38: Hakların Yeterliliği Alt Teması ve Kodlar

4.3.1.2.1. Mevcut Hakların Özgürleştiriciliği “Mevcut haklar özgür ve bağımsız hissettirmiyor”

İnsan haklarının yasal mevzuat ile güvence altına alınmış olması söz konusu hakların insanları güvende, özgür hissedebilmesi yolunda atılan en büyük adım olmakla birlikte atılması gereken tek adım değildir. İnsan haklarının uygulamaya nasıl yansıdığını, insanlara kendilerini nasıl hissettirdiğini öğrenmek bu anlamda önemlidir. Hakların yeterliliği kapsamında öznelere önce mevcut insan haklarının ve de doğal olarak politikalarının özgürleştiriciliği sorulmuştur. K3 spesifik olarak ulaşım hakkının özgürleştirici olduğunu belirtmiş, K5 mevcut hakların özgürleştirici olmadığını söylemiş, K12 ise eğitim ve özgürlük arasındaki ilişkiye değinmiştir:

“Ulaşım çok iyi benim için, bizim için. Her yere gidebiliyorsun. Şimdi hani sadece maddi olarak bakmayın, manevi olarak da.” (K3, Erkek, 34)

“Mevcut haklar özgür ve bağımsız hissettirmiyor ama ben kendimi özgür ve bağımsız hissediyorum, haklardan dolayı değil ama ben hissediyorum.” (K5, Erkek, 30)

“Bir insanın tam özgür olabilmesi için maddi bağımsızlığa ihtiyacı vardır, bir de iyi kültür almış birey olması lazım, iyi eğitim olması lazım. Mesela ben çoğu engelli arkadaşlarımızın eğitim aldığına inanmıyorum.” (K12, Erkek, 54)

Araştırmamızın öznelere ifadeleri, insan haklarını uluslararası ve ulusal belgelerle güvence altına almanın yeterli olmadığına işaretler. Uygulamada aynı güvencenin hissedilememesi söz konusu olabilmektedir. Küçükkaraca (2013) 'ya göre insan haklarının hemen hemen tüm ülkelerde evrensel olarak kabul edildiği halde sosyal hizmet mesleğinin insan haklarını uygulamasının merkezine koyması ve özellikle vurgulaması bir paradoks olarak görülebilir. Ancak tam bu noktada sosyal hizmetin merkezinde yer alan ikinci ilke olan sosyal adalet ilkesi devreye girer. Sosyal hizmet, sosyal adalet olmaksızın insan haklarının tesisinin mümkün olmadığını bilincindedir. Mevcut hakların evrensel olarak tanınmış olması, herkes için eşit bir şekilde uygulandığı anlamına gelmez.

4.3.1.2.2. Hak Talebi “Sağlık harcamaları olabilir”

Bireyleri hak öznesi olarak görmek hem varoluşçu açıdan hem de sosyal hizmet açısından önemlidir. Bireyleri yalnızca hakların konusu olarak gören, bireyleri nesneleştiren bir tutum otantik bir tutum değildir. Bireylerin insan hakları ile ilgili taleplerini dikkate almak önemlidir. Neticede insan hakları denilen en temelde bireyin haklarını korumak ve geliştirmeyi amaç ediniyorsa o bireyin dile getireceği talepler dikkate alınmalıdır. Bu noktadan hareketle araştırmamızın öznelere insan haklarına ilişkin talepleri sorulmuştur.

K6 tatil hakkı konusunda bir talep dile getirmiştir:

“Şöyle bir şey, denize girmek benim hakkım olsun, deniz benim hakkımdır, sürekli denizden gidiyoruz ama aklıma o takıldığı için, yani bu benim hakkımdır, herkesin hakkıysa benim de hakkımdır, ben de kullanayım. Yani

bir şey kimsenin hakkı değilse, kırmızı ışıktaki geçmek kimsenin hakkı değilse benim de hakkım olmasın gibi. Herkesin hakkı neyse ben de onu istiyorum. Kimsenin hakkı değilse ben de istemiyorum.” (K6, Erkek, 44)

K8 erişilebilirlik ile ilgili bir hak talebinden bahsetmiştir:

“Ulaşım ile alakalı, mesela görme engelli arkadaş otobüse binemiyor. Rampa şimdiki otobüslerde var ama geliyor bekliyor, hangi otobüs olduğunu bilmiyor. Hangi otobüs olduğunu sorması gerekiyor mesela orada. Gittiği yönün belirtilmesi lazım. Şimdi ağır ağır bunlar başladı ama gittiği yön mesela şey olabilir, sesli uyarı, dışarı veren bir sistem olabilir.”

K19 raporlamanın iyileştirilmesine yönelik bir talep dile getirmiştir:

“Rapor kısıtlaması var ya, tek raporla halledebilmem lazım her şeyi. Ayrıca tek seferlik bir değerlendirme olsun.” (K19, Kadın, 28)

K21 sağlık hakkı ile ilgili bir talepten söz etmiştir:

“Sağlık harcamaları olabilir. Sağlık harcamalarında engellilere ücretsiz şekilde olabilir. Çünkü diyorum ya çok büyük meblağlar istiyorlar. Hele bedensel engellilerde daha fazla.” (K21, Kadın, 46)

K23 spor hakkı konusunda bir talep ifade etmiştir:

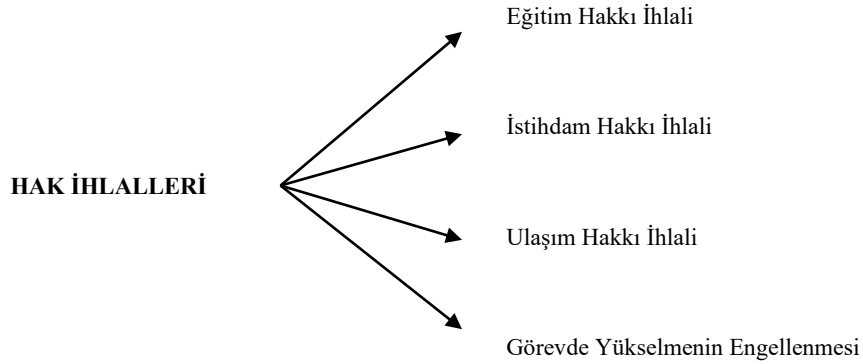
“Kendi adıma yüzmek isterdim ben. Yüzmek hayalim var. O noktada da daha güzel, daha profesyonel bir kurum, bunu aile ve sosyal politikalar mı yapar kim yapar bilmiyorum ama olsaydı giderdim kendi adıma.”

Araştırmamızın özneleri farklı birçok hak talebini dile getirmişlerdir. Öznelerin dile getirdikleri ihtiyaç ya da arzularını insan hakkı olarak görebilmeleri gerekir ki hiçbir özne esasında insan hakları belgeleri kapsamı dışında kalan bir talepte bulunmamışlardır. Engelli bireyleri hak talebinde bulunabilecek bireyler olarak görebilmek için insan hakları modelini içselleştirebilmek gerekmektedir. Engelli Hakları Komitesi Genel Yorum No.6 (2018)’da belirtildiği üzere engelliliğe ilişkin insan hakları modelini tam benimseyememiş olmak, bireysel/medikal model veya

hayırseverlik perspektifine sahip olmak, engellileri hakların tam öznesi ve hak sahipleri olarak görülmesini zorlaştırıyor.

İhtiyaçların Karşılanması temasının alt teması olan Engelli Politikaları Sorunları bölümünde, engelli bireylerin sosyal politika yapımına katılımının öneminden bahsedilmiştir. Paralel olarak, engelli bireylerin insan hakları ile ilgili sürece de katılımı teşvik edilmelidir. İnsan haklarının teorik bir boyutu olduğu gibi pratik de bir boyutu söz konusudur ve teorideki birçok haktan insanlar pratikte mahrum kalabilmektedir. Bunun önüne geçebilmek için ise engelli bireyleri hak öznesi olarak görmek ve insan hakları ile ilgili sürece katılımını teşvik etmek gerekmektedir.

4.3.1.3. Hak İhlalleri

Şekil 39: Hak İhlalleri Alt Teması ve Kodlar

Engelli bireyler, hayatlarının birçok safhasında hak ihlalleri ile karşılaşabilmektedirler. Söz konusu hak ihlalleri engelli bireylerin toplumda kendilerini var edebilmelerinin, kendilerini gerçekleştirebilmelerinin önünü kesebilmektedir. Eğitim, istihdam, katılım gibi alanlarda hak ihlalleri ile yaşayan engelli bir bireyin kendini gerçekleştirmeye yönelik motivasyonunu ve cesaretini kırması bakımından ihlaller konusu önem arz

etmektedir. Araştırmamızda da öznelerin kendilerini “engellenmiş” hissettikleri durumlar olup olmadığı sorulmuştur.

K7 ve K20 eğitim hakkı konusunda hak ihlallerini dile getirmişlerdir:

“Eğitim hakkı diyebilirim. Mesela diğer kişilerle eşit bir şekilde yarıştırmıyoruz.” (K7, Erkek, 32)

“Ama orada beden hocası beni hemen ayırdı, sen dedi yapamazsın dedi, sen bu hareketlere girmeyeceksin dedi, beni orada engelledi. Ben de gerçekten soyutlandım. Spor müsabakalarında hep geri plana atıldım. Dışlandım yani. O eksikliği çok büyük oranda hissettim yaşamım boyunca.” (K20, Erkek, 52)

Görme Özürlüler Derneği ile Türkiye Kas Hastalıkları Derneği (2012) tarafından yürütülen araştırmada engelli bireylerin eğitim konusunda yaşadıkları en büyük üç sorun sırasıyla engelli öğrencinin okula kaydının alınmak istenmemesi, okuldaki diğer öğrencilerin engelli öğrenciyle alay etmesi, asansörü olmayan okulda engelli öğrencinin üst katlara verilmesi sebebiyle ortaya çıkan erişilebilirlik sorunu olmuştur.

Sosyal hizmet uzmanları incinebilir grupların yaşadıkları ihlal, ayrımcılık ve kötü muamele konusunda yüksek bilinç sahibidirler. “Sosyal Hizmetlerde Yanlış Uygulamalar, Etik İhlaller ve Sorunlara İlişkin Bir Araştırma” isimli çalışmada sosyal hizmet uzmanları tarafından engelli bireylerin maruz kaldıkları ayrımcılıklara örnekler verilmiştir. Onlardan bir tanesi şu şekildedir ve eğitim hakkı ihlaliyle ilgilidir:

“Görme engelli birisinin eğitim alması için küçük illerde rehabilitasyon merkezleri yok. İstanbul, Ankara, İzmir. Yani hep büyük şehirler önemsenmiş ama küçük şehirde engelli yokmuş gibi davranılıyor. Bir örnek vereyim. Bizim çocuk sitesine bir küçük çocuğumuz geldi görme engelli. İlkokul üçüncü sınıfa gidiyor, okuması gerekiyor. Ama burada bir okul olmadığı için, biz onu ... iline nakil etmeye uğraşıyoruz. Daha da nakil olmadı ve mağdur durumda kaldı, okuluna devam edemiyor şu anda.” (Acar ve ark., 2017).

K13 istihdam hakkı ile ilgili hak ihlalini dile getirmiştir:

“Ben şimdi sınava girdim. Normal memurluk sınavına girdim. Çalıştım senelerce ve emeğimin karşılığını aldım, 82 aldım. Benim 82 puanımı çöpe attılar. Çok sinirlendim, ben normalde kolay kolay sinirlenmem. Sakin biriyim, o anda devlete ben çok kötü bir şekilde sinirlendim.” (K13, Erkek, 20)

Williams ve arkadaşları (2008) engelli bireylerle gerçekleştirdikleri çalışmalarında, engellilikle ilgili ayrımcılıkta çalışma ve istihdama ilişkin ayrımcılığın en yoğun ayrımcılık türü olduğunu görmüşlerdir.

K1 ulaşım hakkının ihlal edildiğini vurgulamıştır ki ulaşım hakkının ihlali demek aynı zamanda katılım hakkından da mahrumiyet demektir.

“Otobüs kullandığım yoğun zamanlar oldu orada beni almadan geçen otobüsler oldu. Onlara çok kızmış olduğum zamanlar olabilir. Bayağı kızmış, soğukta bekliyorsunuz mesela, o zaman her araç engelli aracı değil. Özel araç olarak saat kaçta geleceğini soruyorduk mesela. Çıkıyorduk, buz gibi hava mesela. Geliyor, adam gelip geçiyor. Ne yapacak, sadece rampayı açacak ve bundan imtina ediyor,” (K1, Erkek, 39)

K2 çalışma yaşamında adil ödül ve ceza sisteminin olmamasını dile getirmiştir:

“Düzgün ölçütlendirme yok bizde. Mükafat ve mücazat gerçekten uygun bir ölçütlendirme ile yapılmıyor. Yani bunu iliklerimize kadar hissediyoruz. Birçok insanda şey oluyor, fark ediyorum. Hani kırılma noktaları oluşuyor. Atıl memur dediğiniz şey buradan kaynaklanıyor. Adamı birkaç yerde kırıp atıyor sistem, o ondan sonra şunu fark ediyor, mükafat ve mücazat oturmadiği için çalışsam da boş çalışsam da cezalandırma yok, bir yere kadar var, ölçüt bu değil diyor.” (K2, Erkek, 42)

Sakatlayıcılık (disabilism) cinsiyetçilik (sexism), ırkçılık (racism), yaşçılık (ageism), türçülük (speciesism) gibi ayrımcı uygulamalardan biridir (Thomas, 2011). BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 2.maddesinde engelliliğe dayalı ayrımcılık şu şekilde tanımlanmıştır:

“Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dahil her türlü ayrımcılığı kapsar.”

Metnin son cümlesinden de anlaşılacağı üzere ayrımcılığın illaki aktif olarak gerçekleştirilmesine gerek yoktur, pasif kalınarak da ayrımcı uygulamaya imza atılabilir.

Ståhl ve arkadaşları (2022) farklı türdeki fiziksel engelli bireyler de dahil olmak üzere multipl sklerozlu hastaların yaşadıkları ayrımcılık ve engellemeleri odağına alan araştırmaları inceledikleri derleme çalışmalarında, istihdam, sosyal refah ve sosyal hizmetler, ulaşım, ev/kamusal alan erişilebilirliği, sağlık hizmeti ve diğerlerinin olumsuz tutumları olmak üzere birçok sorun alanı olduğunu görmüşlerdir. Ayrıca engel nedeniyle iş yerinde ayrımcılık yapılması, refah yardımlarının sınırlı kalması, toplu taşımanın engelli bireyler için uygunsuzluğu, kamusal alanların ve kamu binalarının erişilemez durumda olması, sağlık hizmetlerindeki yüksek maliyet oranları, engelli bireylere rahatsız edici biçimde gözleri dikmek gibi alt sorun alanları olduğunu belirtmişlerdir.

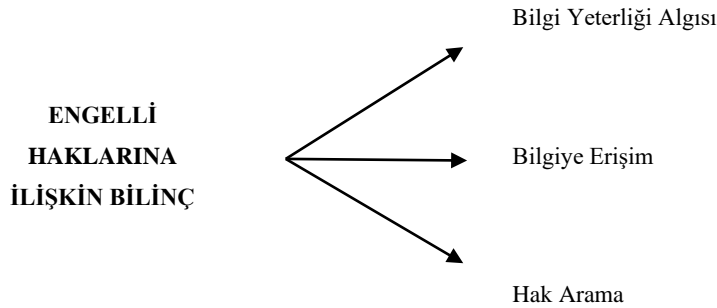
Engellilerin hak ihlaline, ayrımcılığa, kötü muameleyle uğrama ihtimalleri, kendilerini savunma noktasında yaşayabilecekleri güçlükler nedeniyle daha yüksektir. Engelli bireyler içerisinde ise en savunmasız grubun zihinsel engelli bireylerin olduğu söylenebilir. Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği (2021) tarafından yayınlanan Engelli Hakları İzleme Raporu'na göre 2020 yılında engelli bireylerin mağdur pozisyonunda olduğu seksen dört şiddet, kötü muamele ve istismar vakası basında yer almış olup mağdurlarının yarısı zihinsel engelli bireylerden oluşmuştur.

4.3.2. Engelli Hakları Teması

Engelli Hakları teması haklara ilişkin bilinç, engelli haklarının değer temeli, yararlanılan haklar ve pozitif ayrımcılık olmak üzere toplam üç alt temaya ayrılmıştır. Her bir alt temaya ait kodlar sırasıyla Şekil 40, 41, 42’de verilmiştir.

Engelli hakları ulusal ve uluslararası düzeylerde birtakım araçlarla güvence altına alınmıştır. Engelli bireylere yönelik insan haklarının işlevselliği hakkında fikir sahibi olabilmek için ise engelli bireylerin öznel deneyimlerine kulak vermek gerekir. Engelli hakları hususunda hak öznesi pozisyonundaki engelli bireyler kendilerini ilgilendirmesi nedeniyle haklar konusunda aktif bir özne olarak görülmelidirler.

4.3.2.1. Engelli Haklarına İlişkin Bilinç

Şekil 40: Engelli Haklarına İlişkin Bilinç Alt Teması ve Kodlar

4.3.2.1.1. Bilgi Yeterliği Algısı “*Hepsini de öğrendim*”

Her engelli bireyin engelli haklarına ilişkin bilgi düzeyi farklılaşabilmektedir. Bazı engelli bireylerin hakları ile ilgili bilgi düzeyleri çok yüksek olurken diğer bazılarının bilgi düzeyleri görece daha düşük kalabilmektedir. Bilgi düzeyi arasındaki farklılığa

etki eden eğitim düzeyi, yaşanan yer, sosyal çevre, kişisel ilgi gibi birçok etmen söz konusu olabilmektedir.

K10 haklarının tamamını bildiğini ifade etmiştir:

“Ben beş senedir haklarımı araştırıyorum. Acaba neyden faydalanabilirim diye. Nasıl bir yardım alabilirim diye. Hepsini de öğrendim.” (K10, Erkek, 57)

K12 daha çok bilinen haklara ilişkin bilgi sahibi olduğunu dile getirmiştir:

“Bizdeki hakların tamamını bildiğimden emin değilim ama görünen hakları almaya çalışıyoruz.” (K12, Erkek, 54)

K16 engelli haklarına ilişkin bilgi edinme ihtiyacı duymadığı için hakların tamamına dair bilgisinin olmadığını ifade etmiştir:

“Yarisini biliyorum, onu da buraya (Konya Merkez’e) gelince öğrendim. Kendimi engelli biri gibi görmediğim için haklarıma dair bir araştırma yapmadım.” (K16, Kadın, 34)

4.3.2.1.2. Bilgiye Erişim “Eskisi gibi değil artık”

Engelli bir birey hakları ile ilgili bilgiye farklı yollardan erişebilir. Bir kamu kurum/kuruluşu tarafından kendisine bilgilendirme yapılabilir, kendisi birebir araştırma yaparak bilgiye erişebilir, bir sivil toplum örgütü aracılığıyla bilgi edinebilir, bilgi edinme hakkını kullanabileceği birtakım kurumsal iletişim kanalları üzerinden engelli haklarına dair bilgi talep edebilir veya çevresindeki insanlarla bilgilendirilebilir.

K21 hem kendisi güncel gelişmeleri takip ederek hem de arkadaş çevresinin uyarıları vasıtasıyla engelli haklarına ilişkin bilgiye eriştiğini ifade etmiştir:

“Yeterince bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum. Takip ediyorum çünkü kanun, yönetmelikler... Bunları takip ediyorum. Bilmediğim zaman da diğer

arkadaşlarım tarafından da uyarılıyorum. Bak engelliler için bunları da yapıyorlarmış, bence bir soru gibi şeyler. Ama çoğunu bildiğimi düşünüyorum. Çünkü diğer arkadaşlarımı yönlendirmek için de bu tarz şeylere ilgi gösteriyorum yani.” (K21, Kadın, 46)

Engelli bireylerin kendilerinin ve ailelerinin eğitim seviyelerinin, sosyo-ekonomik düzeylerinin düşük olması, bilgiye erişimi noktasında bir dezavantaja oluşturabilmektedir. K2 bu duruma şu cümlelerle dikkat çekmiştir:

“Engellilerin zaten büyük bir kısmının bilgiye erişimi vasattır. Hem iyi bir eğitim alamadıklarından hem zihinsel engelliler zaten ulaşamıyor. Ailelerinin de Türkiye’deki zihinsel engellilerin yüzde sekseni, sosyo-ekonomik düzeyi düşük ailelerin çocukları. Kesinlikle görüyorum da en basit engelli haklarından haberdar değil insanlar. Siz söylemeyince o bilgiye erişme imkanları zor oluyor.” (K2, Erkek, 42)

Günümüzde bilgiye erişim yönünden en kolay yöntem ise şüphesiz internettir. Sosyal medya üzerinden, birtakım web sitesi yahut formlardan engelli haklarına dair bilgiye erişmek mümkündür. K1 bu kolaylığı şöyle vurgulamıştır:

“Genelde onlar hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Medya ortamında olsun, internetteki sitelerden vs. bunlar hakkında bilgi sahibi olunuyor. Eskisi gibi değil artık.” (K1, Erkek, 39)

K18 internete ek olarak sivil toplum örgütleri vasıtasıyla da engelli haklarına ilişkin bilgiye eriştiğini ifade etmiştir:

“İnternetinden olsun, böyle derneklerden olsun. Yeterince ne hakkım varsa ben araştırıyorum yani.” (K18, Erkek, 51)

Görüşmeler esnasında yalnızca K14 engelli hakları konusunda bir kamu kurum/kuruluşu tarafından eğitim gördüğünü belirtmiştir. K14 haricinde herhangi bir kurum ya da kuruluştan engelli hakları konusunda eğitim veya bilgilendirme alan özne olmamıştır.

4.3.2.1.3. Hak Arama “*Hak ihlalinde ne yapacağımızı biliyoruz*”

Engelli bireyler, hak ihlali olduğunda nasıl bir yöntem izleyeceğini bilmeyebilirler. 2010 yılında Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (Mülga) tarafından “Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması” engellilere yönelik ayrımcılık konusunda kapsamlı bir çalışma yaptırılmıştır. Araştırma sonucunda 1507 engelli birey ile yürütülmüştür. Araştırma sonuçlarına göre engelli bireylerin %80’inin BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeyi, %71,3’ünün ise engelliliğe dayalı ayrımcılık ile ilgili mevzuatı bilmedikleri görülmüştür. Bu gerçekten hareketle araştırmamızın öznelere yalnızca haklarını bilip bilmedikleri ile ilgili değil hak ihlalinde ne yapacaklarını bilip bilmedikleri ile ilgili de soru sorulmuştur.

Engelli bir birey bir hak ihlali ile karşılaştığında öncelikle yerel düzeydeki mercilerle muhatap olarak hak arayabilir, çözüme kavuşmadığı durumda ise daha üst mercilere bunu taşıyabilir. Örneğin K4 oturduğu konutun erişilebilir olmaması nedeniyle giriştiği hak arama mücadelesini şu şekilde dile getirmiştir:

“Babam bu evi aldığında bir rampası vardı akıllara zarar, sen falan çıkamazsın. Ben de gittim Belediyeye, dedim böyle böyle ben ev aldım, taşınacağız, ben o rampadan çıkamam. Oradaki müdür yapamayız dedi. Neden dedim. Sizin o evlere başladığımızda, 2008’de başlamışlar, şey yokmuş, rampa maddesi yokmuş dedi. Ben de dedim ki rampa maddesi olmayabilir, ama şimdi her yerde düzgün rampalı... Yapamayız dedi, o rampayı yapmak için ne paramız ne de yerimiz var dedi... BİMER’e şikâyet ettim. Yaptılar. Taştan da olsa, bak sekiz metre rampa yaptılar bana. Ararım yani hakkımı.” (K4, Kadın, 52)

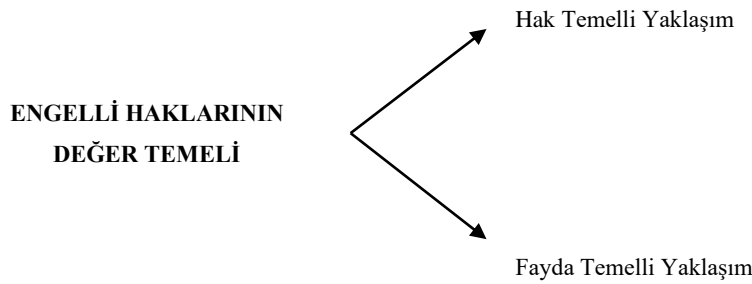
Engellilerle ilgili bir sivil toplum örgütüne üye olan bir engelli bireyin hak ihlali konusunda ne yapacağını bilmesede dahi üyesi olduğu örgütün desteğine başvurabilirler. Doğal olarak da sivil toplum örgütüne üye engelli bireylerde hak aramaya ilişkin bilinç yüksek olabilir. K15 bu duruma şu cümlelerle dikkat çekmiştir:

“Hak ihlalinde ne yapacağımızı biliyoruz. Esas burada şu var, şu anda tüm engelli camiası hak iddiasını bilir oldu. Benim o konuda bir sıkıntı yok. Şimdi buradaki (dernekteki) her engelli haklarını biliyor, hakları yendi mi de şikâyet etmesini de biliyorlar. Durum o aşamada yani.” (K15, Erkek, 60)

Smith ve Mueller (2022) engelli bireylerin kimlik gelişimi, öz-savunuculuk ve topluluk bağlantısının engelli olma deneyiminin esasını oluşturduğunu ileri sürerek engelli kimliğinin deneyim paylaşımı yapan diğerleri ile bağlantı kurarak güçlendirildiğini ileri sürmektedirler. Politik bir topluluk olarak bu engellilik duygusunun, damgalanma ve ayrımcılıkla mücadele etmede önemli bir hal alabileceğini ileri sürerler.

Hak arama, yalnızca engelli bireyler değil toplumun tüm kesimleri için sorunlu bir konudur. Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı ile Eşit Haklar İçin İzleme Derneği (2020) tarafından yayımlanan ayrımcılık algısı raporuna göre, insanların yalnızca dörtte biri ayrımcılığa maruz kaldıklarında nasıl bir yol izleyeceklerini bildiklerini belirtmiştir. Katılımcıların üçte biri ayrımcılıkla mücadele mekanizmaları hakkında bilgi sahibi olmadıklarını, yüzde kırk üçünün ise kısmi bilgiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı rapora göre katılımcılar, hak arama yolları olarak hukuki yollara başvurmak, sivil toplum kuruluşları veya sendikalara başvurmak, ilgili kurum yetkilisine başvurmak, kolluk kuvvetlerini devreye sokmak, CİMER-KDK-TİHEK-TBMM gibi resmi kanallara başvurmak, sosyal medyayı kullanmak, yerel insan hakları mekanizmalarını kullanmak gibi çok çeşitli mekanizmalardan bahsetmişlerdir.

4.3.2.2. Engelli Haklarının Değer Temeli

Şekil 41: Engelli Haklarının Değer Temeli Alt Teması ve Kodlar

4.3.2.2.1. Hak Temelli Yaklaşım “İnsan olmanın gereği.”

Engelli bireyler haklı olarak, engelli olmayan bireyler tarafından haklarına saygı gösterilmemesi ile ilgili yakınabilmektedirler. Toplumun engelli olmayan üyeleri, engelli bireylerin hakları konusunda gerekli özen ve dikkati her zaman için göstermeyebilmektedirler. Engelli olmayan bireylerin engelli bireylerin haklarına saygı göstermesi gerekliliği herkesçe kabul edilen bir gerçek olmakla birlikte söz konusu gerekliliğin neye dayandırıldığı kişiden kişiye farklılık göstermektedir. “*Engelli olmayan bir birey neden engelli bir bireyin haklarına saygı göstermeli?*” diye sorulduğunda iki cevap kategorisi ortaya çıkar çoğu durumda. Birinci kategori hak temelli yaklaşıma işaret ederken, ikinci kategori fayda temelli yaklaşıma işaret eder. Hak temelli yaklaşım eşitlik ilkesini ön plana çıkarır ve insan olmaya atıfta bulunur. İnsan olmanın saygı gerektiren bir şey olması vurgulanır.

K2, K7 ve K8 hak temelli yaklaşımı farklı cümlelerle dile getirmişlerdir:

“İnsan olmanın gereği. Şimdi bırakın engelli, ötekinin hakkına saygı göstermediğiniz zaman vahşi bir yırtıcıdan pek farkınız kalmaz. Ne kadar güçlü olursanız olun toplumda sizden daha güçlü insanlar var.” (K2, Erkek, 42)

“Eşit yaşama hakkından dolayı olabilir. Yani engelli, engelsiz ayrımı yapılmaz diye düşünüyorum.” (K7, Erkek, 32)

“Allah’ın vermiş olduğu nimetlerden onun da yararlanması olduğunu düşünmesi lazım insanların. Normal insan ona rahatlıkla ulaşabiliyor ama görme engelli dünyanın güzelliklerini göremiyor. Ortopedik engelli mesela atıyorum bir dağa çıkacağında, ben çıkıyorum ama çıkamayan arkadaşlar için, onun da oraya çıkması oranın güzelliklerini görme ile alakalı bir şey olması gerekiyor diye düşünüyorum.” (K8, Erkek, 44)

4.3.2.2.2. Fayda Temelli Yaklaşım “Sağlamlığına bence güvenmemeli”

İnsan haklarına ve de özelde engelli haklarına saygıda şüphesiz hak temelli bir anlayışın hâkim olması arzu edilir. Ancak bazı durumlarda engelli bireyler, saygı beklentilerini, engelli olmayan bireylere faydacı bir yerden ifade etmek durumunda kalabilmektedirler.

Fayda temelli yaklaşımın söylemek istediği şudur: *“engelli bireylerin hakların saygı gösterilmelisiniz, saygı gösterirseniz uzun vadede bu herkesin faydasına olacaktır. Zira herkes ileride bir gün engelli olabilir.”* Fayda temelli yaklaşımda vurgulanmak istenen şey hiç kimsenin özel yahut incinmez olmadığıdır. Her an herkesin başına her şeyin gelebileceğini vurgulaması fayda temelli yaklaşımı varoluşçu bakış açısına yakınlaştırdığı da söylenebilir. Varoluşçuluk da herkesin başına her şeyin her an gelebileceğine, kimsenin özel kılınmadığına inanır. Zira varoluşçu perspektiften dünya absürt bir yerdir.

K14, K17 ve K19 engelli hakların saygı göstermenin engelliye yarayabileceği gibi engelli olmayanların da avantajına olacağını vurgulamışlardır:

“Günün birinde ben de engelli olabilirim hiçbir zaman unutmamalı. Sağlamlığına bence güvenmemeli.” (K14, Erkek, 36)

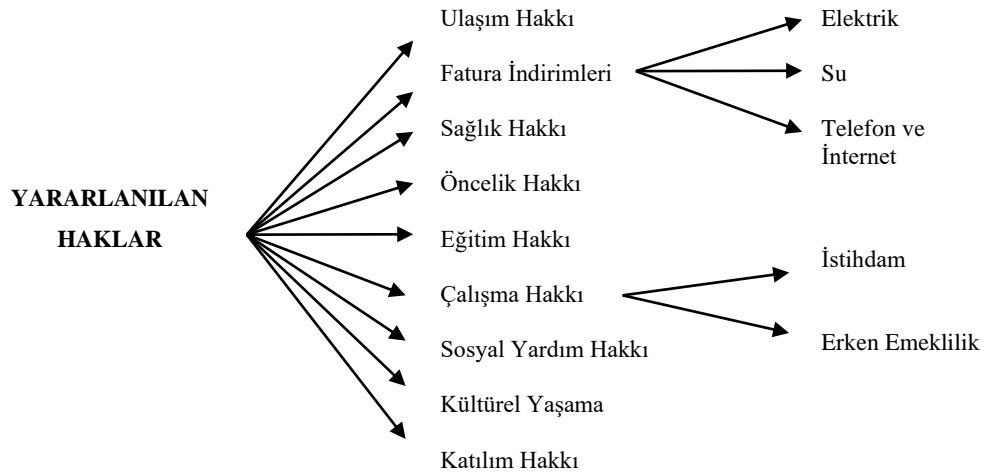
“Hiçbir şey yapamıyorsak empati yapacağız. Yarın ne olacağımızın garantisi yok yani. Empati yaparsak sorun ortadan kalkar. Yarın ben de olabilirim, olma tabi ki de, ailemden biri de olabilir gibi. Bu şekilde bakara toplumsal farkındalığı biraz daha artırırsak iyi olur aslında.” (K17, Erkek, 37)

“İleride siz de engelli olabilirsiniz. İleriyi düşünerek saygı göstermelisiniz.” (K19, Kadın, 28)

Sosyal hizmet, hak temelli yaklaşımdan yana tavır sergileyen bir meslektir. Engelli bireylerin haklarına, engelli bireylerin de insan olması sebebiyle saygı duyulması gerekliliğini vurgular. Bununla birlikte Zastrow (2016) herkesin farklı nedenlerle saygı duyabileceğini, fayda temelli saygı anlayışının da yararlı olabileceğine işaret eder. Zastrow herkesin en azından yaşlandığında birçok bedensel fonksiyonlarında gerileme olacağını, farklı düzeylerde de olsa engelliliğe maruz kalacağını belirtir. Nitekim erişilebilirlik vb. konuların yalnızca engelli bireyleri değil yaşlılar da dahil birçok insanı ilgilendirdiği düşünüldüğünde Zastrow’a hak vermek gerekir. Shakespeare (2018) engellilik hakkında daha yüksek bilince sahip olmanın kişisel çıkar meselesi olarak

görülebileceğini belirtir. Engellilikle ilgili daha fazla şey öğrenen birisi, engelli olmaktan daha az korkar hale gelecektir.

4.3.2.3. Yararlanılan Haklar

Şekil 42: Yararlanılan Haklar Alt Teması ve Kodlar

Engelli bireylere tanınan birçok hak söz konusudur. Engelli bireylere tanınan haklar kuşkusuz, insanların yaşamını kolaylaştırmada çok büyük rol sahibidir. Araştırmamızda bu noktadan hareketle öznelerin hangi haklardan yararlandıklarını öğrenmek amacıyla bir soru da sorulmuştur.

K4, K9 ve K12 fatura indirimleri ve ulaşım hakkından yararlandıklarını belirtmişler:

“Su faturasından yararlanıyorum engelli olduğum için. Onun da yüzde kaç indirimi varmış, o da benim üstüme değildi, babamın üstüneydi daha önce. Hızlı trende gidebiliyorum hatta seni falan yanımda ücretsiz götürebiliyorum. Tramvayda falan var da elimizde kartımız, gidip de basamayacağımız için seslenmezler. Otobüste de aynı seslenmezler.” (K4, Kadın, 52)

“Toplu taşıma indirimlerinden yararlanıyoruz. Telefonlardan yararlanıyoruz.” (K9, Erkek, 49)

“Aktif olarak şu anda su indiriminden yararlanıyorum. Otobüs, tramvay, hızlı trenden faydalaniyorum. Telefondan yararlanıyorum.” (K12, Erkek, 54)

K6 fatura indirimlerine ek olarak araç vergisi muafiyetinden ve sosyal yardım hakkından yararlandıklarını ifade etmiştir:

“Maaş olarak eşim alıyor. Kendi otomobilimin vergisini ödemiyorum. Zorunlu olarak su faturamın yüzde altmışını almıyorlar. Elektrik faturası için ben bir müracaat etmedim ama rapor oranımdan dolayı devlet ayda 65 TL’sini ödüyor. Benim bir kendi müracaatım olmadı.” (K6, Erkek, 44)

K7 ulaşım hakkına ek olarak çalışma ve sağlık hakkından yararlandığını dile getirmiştir:

“Çalışma hakkından yararlanıyorum şu an. Sağlık hakkım var. Ulaşım hakkım var.” (K7, Erkek, 32)

K22 fatura indirimi ve ulaşım ek olarak kültürel faaliyetlere katılım noktasından indirimden yararlandığını belirtmiştir:

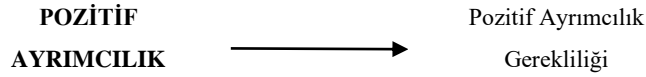
“Ulaşımından yararlanıyorum, su faturasından yararlanıyorum. Bazı yerlerde oluyor indirimler, bir kere kelebekler parkına gitmişim ücretsiz değil de indirimli girmişim”. (K22, Kadın, 49)

Engelli bireylere sunulan birtakım haklar diğerlerine göre daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Örneğin ulaşım hakkı, fatura indirimleri ve vergi muafiyeti/indirimi gibi bazı haklardan görece daha fazla yararlanılırken, diğer bazı haklardan yararlananlar görece daha azdır. Hakların kullanımını konusundaki yaygınlığın farklılaşması üzerine etki eden birkaç etmen sayılabilir. İlk olarak denebilir ki her hak için ayrı koşullar gereklidir. Engelli haklarından her engelli eşit şekilde yararlanamamaktadır. Engel durumu ve derecesine göre haklardan yararlanabilme durumu da değişebilmektedir. Bir başka etmen de yararlanılan hakkın insan yaşamındaki yeriyle ilgilidir. Örneğin ulaşım

hakkından belki her gün istifade eden engelli bir birey, sağlık hakkından yalnızda bir defa yararlanmış olabilir.

Engelli bireylerin kendilerine sunulan hizmetlerden insan hakları temelinde eşitlikçi bir şekilde yararlanabilmeleri sosyal hizmetin üzerinde durduğu önemli bir nokta olmakla birlikte uygulamada, hem kamu kurum kuruluşları hem özel kuruluşlar hem de sivil toplum örgütleri bağlamında sorunlar vardır. Acar ve arkadaşlarının (2017) yürüttüğü araştırma çarpıcı bir şekilde göstermektedir ki engelli sivil toplum kuruluşlarında bile hak temelli yaklaşım ile ilgili sorunlar bulunmaktadır.

4.3.2.4. Pozitif Ayrımcılık

Şekil 43: Pozitif Ayrımcılık Alt Teması ve Kodlar

Pozitif ayrımcılık dezavantajlı grupların, toplumun diğer bireyleri ile eşitlenmesini sağlanması bakımından önemlidir. Zira engelli, yaşlı, kadın ve diğer dezavantajlı kesimler topluma dezavantajlı olmayanlar gibi eşit bir şekilde katılamamaktadır. Pozitif ayrımcılık bu noktada önemli bir boşluğu doldurmaktadır denebilir. Bazı engelli bireyler pozitif ayrımcılığı gerekli görebileceği gibi bazı engelliler de farklı gerekçelerden ötürü pozitif ayrımcılığa sıcak bakmayabilmektedir.

K5, K11 ve K23 pozitif ayrımcılığın gerekliliğini şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Bir yere gittiğinizde normal bir insan gibi saatlerce sıra beklemek gibi bir şansımız yok bizim. İllaki öncelik olması gerekiyor.” (K5, Erkek, 30)

“Tabi gerekli. Daha fazla olması lazım. Engellinin bir üstünlüğünün olması lazım çünkü çok dezavantajı var anladın mı. Dezavantajı çok, bir üstünlüğü olsun yani. Bir yere gittiği zaman, mesela biz gideriz PTT’de sıra beklemeyiz, fişimizi alırız, ilk yanan özürlü kişisindir. Bu da hoşumuza gider.” (K11, Erkek, 49)

“Gerekli tabi. Şimdi o meşhur şey var ya, sosyal medyada denk gelmiştir, karikatür deyim, böyle ufak boylu çocuğa en yüksek tabureyi veriyorlar görebilmesi adına, o pozitif ayrımcılık dediğimiz nokta işte. Belirli bir bariyeri aşması için kısa boylu çocuğun daha uzun tabureye ihtiyacı var. Uzun boylu çocuğa daha kısası varsa onu vermek gerekir. Eşitlemek yani öyle deyim.” (K23, Erkek, 27)

Pozitif ayrımcılık konusunda her engelli birey aynı düşünceye sahip olmayabilir. Bazı engelli bireyler pozitif ayrımcılık kavramına sıcak bakmayabilmektedir. K3 ve K6 bu hususta şunları dile getirmişlerdir:

“Benim için çok saçma geliyor. Pozitif ayrımcılık denen şeyin olmaması lazım. Zaten her şey eşit diyoruz da aslında bizim haklarımıza biraz daha saygı duyulsa bu pozitif ayrımcılık kendi kendine meydana gelir.” (K3, Erkek, 34)

“Gerekli değil bence. Birazcık standart olması lazım. Ben pozitif ayrımcılık olarak, şey pozitif ayrımcılık mıdır bilmiyorum, şimdi az önceki denize girme işi pozitif ayrımcılık mı, bence değildir. Bu denize girme hakkıdır. Ben ayrımcılık istemiyorum, ben denize girebileyim. Ne bileyim. Bütün lavaboları kullanabileyim. Bu pozitif ayrımcılık olmamalı. Onun için beş santim kaldırımı kaldıracaksın, benim için düşüreceksin. Bir orta merkez bulalım orada devam edelim. Herkesin pozitif şu olsun bu olsununa çok ihtiyaç yok.” (K6, Erkek, 44)

Demircioğlu (2010)’nun araştırmasına dahil olan engelli bireyler, pozitif ayrımcılığı doğru bir uygulama olarak görmemişlerdir. Eğitim seviyesi baz alındığında pozitif ayrımcılığın doğru bir uygulama olmadığı görüşüne en fazla katılan grup üniversite öğrencileri olmuştur. Demircioğlu’nun araştırması, pozitif ayrımcılıkla ilgili algının engel türlerine göre de farklılaştığını, görme engellilerin pozitif ayrımcılığa daha sıcak baktığını, bedensel engellilerin ise pozitif ayrımcılığa görece daha mesafeli olduğunu ortaya koymuştur.

Pozitif ayrımcılığın uygulamaya konduğu birçok alan vardır. Engellileri ilgilendiren pozitif ayrımcılık uygulamalarına en fazla çalışma hayatını ve vergiyi düzenleyen yasalarda görülmektedir (Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, 2011). Ancak uygulamada her zaman istenen sonucu vermemekte, bazen engelli bireylerin dezavantajına olabilmektedir. Örneğin 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30'uncu maddesine göre elli veya daha fazla işçi çalıştıran kamu özel sektör işyerlerinde yüzde üç engelli çalıştırma, kamu işyerlerinde ise yüzde dört engelli çalıştırma zorunluluğu bulunmaktadır. Bu durum engelli bireylerin yüzde doksan yedi, yüzde doksan altılık istihdamın dışında kalmalarına neden olabiliyor (Kaya, 2015). Engelli bireylerin istihdamı konusunda uygulanan yüzde üç ve yüzde dört kotaları engelli bireylerin çalışma yaşamına katılımı konusunda yeterli gelmediği içindir ki düzenli olarak kotaların artırılmasına yönelik girişimlere şahit olunmaktadır. Örneğin TBMM'de mevcut kotaların yükseltilmesi (yüzde beş ya da altıya yükseltilmesi) adına birçok milletvekili, kanun teklifi sunmaktadır (Örnek olarak: <https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-2148.pdf>). İstisnalar hariç AB ülkelerinin birçoğunda da kamu veya özel işletmeler için kota sistemi mevcuttur. Fuschs (2014)'un derlediği rakamlara göre kota oranları yüzde yedi ile yüzde on beş arasında değişmekte, engelli işçi çalıştırmak için toplam işçi alt sınırı ise on beş ile elli arasında farklılık gösterebilmektedir.

5. BÖLÜM: SONUÇLAR VE ÖNERİLER

5.1. SONUÇLAR

Bu çalışmada fiziksel engelli bireyin varoluşu sosyal hizmetin ihtiyaç ve hak kavramları ile bağlantılı olacak şekilde anlaşılmaya çalışılmış ve çalışmadan elde edilen bulgular ışığında engelli bireylerle sosyal hizmet müdahalesi için yeni imkanlar kazandırmak hedeflenmiştir. Fiziksel engelli bireyler ontolojik hakikatlerle insan olmaları gereği bağ kurarak, farklı boyutlardaki ihtiyaçlarını gidererek, insan haklarından faydalanarak yaşamlarına devam etmektedirler ancak fenomenolojinin de vurguladığı şekliyle çalışmamızda bunların nasıllığı üzerinde durulmuştur. Çalışmamızın bulguları araştırmanın amaçları ile bağlantılı olarak üç ana başlık altında toplanmış, görüşmelerden elde edilen bulgular sosyal hizmet bakış açısından yorumlanmaya çalışılmıştır.

Benzer bir noktadan çalışmamızın sonuçları da araştırma bulguları ile paralel olacak şekilde yine üç kısma ayrılarak sunulmuştur. İlk bölümde varoluşçu temalarla ilişkili sonuçlar, ikinci kısımda ihtiyaç temalarıyla ilişkili sonuçlar ve üçüncü kısımda da hak temalarıyla ilişkili sonuçlar yer almış ve sosyal hizmet bakış açısına uygun olacak şekilde ele alınmıştır.

5.1.1. Varoluşçu Temalara İlişkin Sonuçlar

- Araştırmamız göstermiştir ki ontolojik hakikatleri engelli bireyler özelinde ele almak gerekmektedir. Engelli bireyler hem bedensel hem de toplumsal sebeplerle ontolojik hakikatlerle daha farklı temaslar kurabilmektedirler. Araştırmamız beden, özgürlüğü sınırlayıcı bir rolünün olabildiğini, engeli kabullenmeyle sorumluluk arasında ilişki olduğunu, engeli anlamlandırmaya ihtiyaç duyulabildiğini, toplumdan dışlanmanın engelli bireyleri varoluşsal yalnızlığa itebildiğini göstermiştir.

- Hem varoluşçu yazarlarca hem de psikoloji alanındaki farklı yazarlarca sınırların yaratıcılık üzerinde yaptığı olumlu etkiden söz edilir. Sınırları yadsıyanların değil kendi sınırlanmışlıklarını kabul edenlerin yaratıcı olabileceği vurgulanır. Her insan için bedensel sınırlamalar söz konusu iken fiziksel engelli bireyler özelinde bu sınırlamalar ayrı bir öneme sahiptir. Fiziksel engelli bireyler, söz konusu bedensel sınırlamayla ilgili yaratıcı bir süreç geliştirebilir. Ancak çalışmamızın gösterdiği üzere engelli bireylere toplum bir sınır çizmektedir ki çizilen bu sınır bireyi yaratıcılığa değil tepkiselliğe itebilmektedir. İnsanın kendi potansiyel ve sınırları üzerinden bir amaç inşa etmesi ile başkalarının belirlediği sınırlar üzerinden bir amaç inşa etmesi birbirinden oldukça farklı şeylerdir.
- Sonradan engelli olan insanların hayatlarını engel durumu sonrası inceleyen bazı çalışmalarda, yaşamayı yeniden öğrenmek zorunda kalmak bireylerin, yepyeni hedefler ve yeni gelişim fırsatları ile karşılaşmasına imkân tanıdığı ortaya konmuştur. Bununla birlikte çevresel, toplumsal engeller ile hak ihlalleri bu doğal durumdan yeni ve güçlendirici bir deneyim yaratabilmeyi zorlaştırabilmektedir zira zorluk ve beceri arasında bir denge olması gerekiyor. Zorluk, beceriden çok daha fazla olduğunda bu durumu bir imkana dönüştürmek zorlaşabiliyor.
- Varoluşçular biz insanlara zeminimizin kaygan olduğunu, dünyanın absürt bir yer olduğunu söyler. İçinden geçmekte olduğumuz pandemi süreci zeminsizlik ve absürtlük konusunu tüm insanlığa hatırlatmıştır. Bu nedenle özellikle çalışmamız boyunca birçok temada pandeminin bir kod olarak belirmesi manidardır. Pandemi dönemi boyunca sürekli ölüm tehdidi ile yüzleşmek durumunda kaldık, insanlarla temasımız kesintiye uğradı ve yalnızlığa itildik, hayatın anlamı ile ilgili sorgulamalar yaptık, her şeyin bizim elimizde olmayabileceğini gördük vs. Kısacası istesek de istemesek de pandemi bizi ontolojik hakikatlerin kıyısına sürükledi.
- Varoluşçu temaların hemen hepsinde tanrı inancından bulgu olarak yer almıştır. Tanrıya inanan insanların tüm varoluşçu temalar ile inanç arasında bağlantı kurması doğaldır. Çalışmamızın öznelerini, İslam inancına sahip bireyler oluşturmuştur. İslam inancına sahip birisi “ölüm Allah’ın emri”, “cüzi iradeyi aşan bir külli irade

var”, “yalnızlık Allah’a mahsus” veya “Allah bize şahdamarınızdan daha yakın”, “bu dünyadaki amacım Allah’ın rızasını kazanmak” veya “anayurdumuz olan cennete dönmek” gibi cümlelerle belki ontolojik kaygıdan uzaklaşabilir. Ancak aynı dinde “ölüm ağızların tadını kaçırır”, “başiboş yaratılmadınız, dolayısıyla hesap vereceksiniz”, “hesap gününde tamamen yalnız bırakılacaksınız”, “dilediğime iman veririm” diyen bir tanrı ve peygamber vardır ve kimsenin cennete gitme garantisi yoktur. Dolayısıyla Tanrı inancı ontolojik kaygılar karşısında teskin etmekle birlikte hiçbir zaman kaygısızlığı garanti etmez. Viktor Frankl (2014), varoluşçu bir dindarlığın ancak otantik bir dindarlık olacağını savunur. Frankl’a göre insan dindarlığa dürtüsel olarak yöneldiğinde değil, kendi seçimi ve kararı ile yöneldiğinde otantik dindarlığa erişir. Dindarlığa yönelme süreci kendiliğinden olmalıdır, zorlama ile değil.

- Kendini gerçekleştirme olmuş bitmişliği çağırırsa da aslında hiç bitmeyen bir süreci ifade etmektedir. Varoluşçuluğun üzerinde durduğu şekliyle birey yaptığı her yeni seçimle kendisine yeni imkanlar açmaktadır ve varoluş hep kişinin kendisinden dışarı doğru, ileriye doğru bir harekettir. Bununla birlikte birey kendini gerçekleştirme noktasında nasıl bir durum içerisinde olduğunu geçmiş yaşantısına bakıp değerlendirebilir. Kendi imkanlarını kullanıp kullanmadıklarını göz önünde bulundurabilir böyle bir değerlendirme yaparken. Araştırmamızın ortaya koyduğu üzere kendini gerçekleştirme noktasında hem içsel faktörler hem de dışsal faktörler etkilidir ki öznelerimizin verdiği cevaplar bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu çok boyutluluk göze çarpmaktadır. Kendini gerçekleştirme noktasında dışsal engeller dile getirildiği gibi içsel engeller de ifade bulmuştur. Esasen araştırmamız boyunca öznelerin verdikleri cevaplar birbirlerini hep tamamlayıcı nitelikte olmuştur. Hayatta bir anlam bulabilmiş özneler olduğu gibi henüz bir anlam bulamadığını ifade edenler de vardı ya da
- Araştırmamız göstermiştir ki ölümlü olduğumuz, varoluşumuzun sınırlı oluşu ile farklı zamanlarda, farklı şekillerde karşılaşabiliyoruz ve bu duruma verdiğimiz tepki ve baş etme biçimlerimiz de değişebiliyor. Bununla birlikte sonlu oluşumuz bize kendisini çok daha açık bir şekilde gösterdiğinde daha temkinli bir varoluş

sergileyebiliyoruz. Ancak araştırmamızın vurguladığı ġekliyle herkesin ölümle ya da sonlulukla ilişkilenme biçimi farklılaşabiliyor. Önemli olan da zaten bireyin varoluşsal hakikatlerle ilişkilenme ġekillerini ortaya çıkarabilmektir.

- Sorumluluktan söz ettiğinde varoluşçular özgürlük ve doğurduğu seçim sorumluluklarından söz ederler. Bununla birlikte araştırmamızda vurgulandığı üzere sosyal ve ahlaki bir varlık olmamızdan kaynaklı sorumluluklarımız da söz konusudur ki toplumsal rolleri ve değerleri yalnızca bireye toplum tarafından dayatılan şeyler olarak algılamak hem varoluşçu açıdan hem de sosyal hizmet açısından doğru bir algılama ġekli değildir. Bireyin sosyal işlevselliğini ve sosyal uyumunu amaçlayan bir meslek olarak sosyal hizmet aynı zamanda bireyleri toplumsal değerleri, rolleri belirleyen özneler olarak görür. Birey, kendisini topluma, ailesine vd. karşı sorumlu hissetme noktasında özgür olduğu gibi, bireyin bu seçimi aynı zamanda söz konusu alanlara ilişkin rollerin dönüşümünü de sağlar. Bireylerin toplumsal değer ve rolleri uygulama, hayata geçirme biçimidir dönüşümü gerçekleştirecek olan.
- Araştırmamızın ortaya çıkardığı önemli bir sonuç bedenli varoluşumuza ilişkindir. Dünyadaki varoluşumuz bedenli bir varoluştur ve bedenimiz çoğu zaman kendisini hissettirmez. Hastalık, yaralanma, ağır çalışma vb. durumlarda daha çok bir bedenimizin olduğunu idrak ederiz. Bu gibi durumlar dışında bedenli oluşumuz akla gelmez ve bedenimizle bütünleşiğizdir. Araştırma öznelerimiz bedenlerindeki engel durumu nedeniyle engelli olduklarını hissettiklerini söylediklerinde aslında bedenli olduklarını hissettiklerini ifade etmektedirler.
- Engel durumu, hayattaki pek çok durum gibi, nedeni bilimsel olarak açıklanabilecek bir durum olduğu kadar metafizik olarak da anlamlandırılabilir bir durumdur. Engelli bireylerin engel durumlarını anlamlandırma gereği hissedebildikleri araştırmamızda ortaya koyulmuştur. İnsanlar olarak hayatı anlamlandırma gereği duyduğumuz gibi tek tek hayatın içindeki olayları, durumları da anlamlandırma gereği duyabiliriz. Engellilik gibi hayatı tamamen etkileyen durumlarda ise bu anlamlandırma ihtiyacı daha yoğun olabilmektedir. Sosyal

hizmet uzmanları engelliliği insani bir farklılık olarak görmektedirler. Engelli bireyler ise engel durumlarını kendileri açısından farklı şekillerde isimlendirebilirler.

- Varoluş duygusu insanın içinde bulunduğu mevcut yaşam koşullarına, son zamanlarda deneyimledikleri yaşam olaylarına göre değişebilir ve bu durum son derece doğaldır. Çok mutlu bir anımızda varoluşumuza dair kaygı ile yüzleşmemiz olası değildir ya da iflas ettiğimizde varoluşumuza dair minnettarlık geliştirmek de aynı şekilde zordur. Araştırmamız öznelerinin varoluşlarına ilişkin hissettikleri duyguların farklılaşmasının nedeni budur denebilir. Engelli bireylerin de, özellikle yaşama katılabilmiş engelli bireylerin, engelli olmayan bireyler gibi stabil bir yaşantıları yoktur. Başta çevre koşulları olmak üzere araştırmamızda ortaya koyulan birçok etmen engelli bireylerin, varoluşlarına dair duygu ve düşüncelerini etkileyebilmektedir.

5.1.2. İhtiyaç Temalarına İlişkin Sonuçlar

- İnsan varoluşu son derece komplekstir. İnsan bedensel, psikolojik, sosyal, tinsel boyutları olan bir varlıktır. Ancak bu boyutları müstakil düşünebilmek mümkün değildir. İnsan varoluşu dendiğinde bu dört boyutun hiçbirisi nasıl ki atlanmaması gerekiyorsa, insan ihtiyaçları dendiğinde de aynı şey geçerlidir. İnsan ihtiyaçlarını daha kompleks hale getiren şey ise insanın çok boyutlu bir varlık olmasına ek olarak ihtiyaç giderme biçiminin doğrudan değil dolaylı olabilmesi, ihtiyaç ve tatmin hissini öznelik içermesidir. Araştırmamızda bu gerçeklikler göz ardı edilmemeye çalışılmıştır ve çalışmamızın neticesinde insan ihtiyaçlarının ve ihtiyaçların tatmininin kolayca şematize edilemeyeceği görülmektedir.
- Araştırmamız göstermiştir ki engellilik bakımından aynı kategoride yer alan bireylerin ihtiyaçları son derece farklılaşabilmektedir. “Fiziksel engelli bireyin ihtiyacı” konusu üzerine düşünürken ya da konuşurken ortak ihtiyaçlar kadar ayrışan ihtiyaçlara da dikkat etmek gerekir. Engel türü, düzeyi gibi değişkenlere bağlı olarak ihtiyaçların ve söz konusu ihtiyaçları karşılama biçimlerinin

değişebildiği akılda tutulmalıdır. El veya kolunu kullanma konusunda sorun yaşayan fiziksel engelli bir birey ile ayaklarını kullanamayan fiziksel engelli bir bireyin ihtiyaçları ve ihtiyaçlarını karşılama biçimleri oldukça farklılaşabilmektedir. Elini kullanamayan bir birey temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında daha fazla zorlanabilirken, ayağını kullanamayan bir birey erişilebilirlik noktasında daha fazla zorluk yaşayabilmektedir.

- Boşaltım ihtiyacı araştırmamız öznelere tarafından en çok sorun yaşanan temel ihtiyaç olarak ifade edilmiştir. Boşaltım ihtiyacı özellikle fiziksel engelli bireyler bağlamında önemlidir ve fiziksel engelin de türü bu anlamda önem arz etmektedir. Boşaltım ihtiyacı bir insan hakkı olarak insan hakları belgelerinde ve özel olarak da BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme’de yer almamaktadır. Bu durumun sebeplerinden birisi de tüm engelli gruplarının boşaltım ihtiyacı konusunda sorun yaşamıyor olması olabilir ancak bizim çalışmamızın gösterdiği üzere bazı engelli bireyler için boşaltım ihtiyacını giderebilecek uygun mekanların olmayışı diğer birçok ihtiyacın giderilememesine ve birçok haktan yararlanamamaya neden olabilmektedir.
- Ekonomik konular hem varoluşçu temalar hem ihtiyaç temaları hem de hak temalarının analizi bölümünde gündeme gelmiştir. Bu ise şaşırtıcı olmayan bir durumdur. Engellilik ile yoksulluk arasındaki ilişki dünyanın her yerinde geçerlidir ve ekonomik boyut insan yaşamının, varoluşunun temel konularından birisidir. Ekonomik olarak toplumun en dezavantajlı kesimleri ile çalışan sosyal hizmet uzmanlarının bu gerçeklikle ilgili farkındalık düzeyi yüksektir. İnsan, ekonomik olarak belirli bir seviyenin üzerinde olmadığı sürece özgürlükten ve de bağlantılı olarak istek ve arzulardan söz etmek pek mümkün değildir. Para olmaksızın büyük oranda ihtiyaçların giderilmesi benzer şekilde olanaklı değildir.
- İnsan yaşamında yaptığı çok yönlü etki sebebiyle çalışmak önemli bir insani ihtiyaçtır. Araştırmamızın psikolojik ihtiyaç temasında bahsi geçen çalışmayla ilgili alt konular, çalışmanın aynı zamanda psikolojik bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Eğitim ve çalışma yaşamına katılım konusunda ciddi problemler

olduğu düşünülürken engelli bireyler, çalışmanın birçok olumlu katkısından mahrum kalmaktadırlar. Yeni kapitalizmle birlikte ortaya çıkan yeni çalışma koşulları, engelli olmayan ve aktif istihdama katılabilmemiş bireylerin dahi bir anlam ve hikâye üretebilmesini zorlaştırmıştır. Çalışma yaşamının veremediği bağlılık ve derinlik hissi ise insanlarda işe yaramadıklarına ilişkin bir algıya sebep olabilmektedir. Engelli bireylerin toplumda kendisini üretken ve otantik bir varlık olarak var edebilmesi için yalnızca sosyal yardım ile refahının artırılması yeterli değildir. Engelli bireylerin çalışma yaşamına katılımını da artırmak amaçlanmalıdır.

- Araştırma öznelerimiz erişilebilirlikle ilgili fazlaca eksiğin bulunduğundan söz etmişlerdir. Nitekim uygulamaya bakıldığında, erişilebilirlikle ilgili birçok yasal mevzuata rağmen, engelli bireylere duyarlı bir mimarinin geliştiğini söylemek güçtür. Maddi ve fiziksel imkanlar dahilinde büyük oranda ortadan kaldırılacak bir sorunun halen engelli insanların karşılarında büyük bir sorun olarak dikilmesi, meselenin ideolojik bir boyutunun olduğunu akla getirmektedir.
- Engelli bireylerin ihtiyaçları dendiği zaman akla ilk etapta erişilebilirlik, eğitim, istihdam gibi ihtiyaçlar gelebilmektedir. Psiko-sosyal anlamdaki ihtiyaçlar görece ikinci planda kalabilmektedir. Ancak ihtiyaçlar bütüncül bir şekilde ele alınmadığında eksik bir değerlendirme yapılmış olacaktır. Araştırmamızın ortaya koyduğu üzere engelli bireylerin hem bireysel hem de ilişkisel anlamda birçok farklı ihtiyacı, geleceğe ilişkin birçok farklı beklenti ve arzuları vardır. Başarı psikolojik bir ihtiyaçtır ancak başarı ihtiyacı göz ardı edilerek salt istihdam artırıldığında yalnızca istihdam sağlanmış olur, istihdamın en önemli kazanımlarından birisi olan başarı hissi elde edilememiş olunur.
- Araştırmamızın özneleri ilişkisel anlamda, hem ilişki ihtiyacı hem de psikolojik ihtiyaç temaları altında, birçok ihtiyacı dile getirmişlerdir. Bu son derece doğal bir durumdur zira insan tek başına varolmaz. Otantik varoluş biçimi insan ilişkilerinden yalıtılmış bir varoluş biçimi değildir. İnsan olarak ben başkalarına ihtiyaç duyduğum gibi, diğerleri de bana ihtiyaç duyar. İnsan ilişkileriyle çevrili olmak, sorumluluk temasında da ifade bulduğu şekliyle, birtakım sosyal rollerimiz

olduğu anlamına da gelir. Nihai anlamda önemli olan tatmin edici, destekleyici, nesneleştirmeyen, yabancılaştırmayan ilişkiler kurabilmektir.

- Fiziksel engelli bireylerin toplumsal, kültürel, siyasal yaşama aktif olarak katılım gösterememesi kendisini otantik bir şekilde var edememesi demektir. Engelli bireylerin katılmaya yönelik arzuları ise birtakım nedenlerden ötürü zorlaşabilmektedir. Araştırmamız özneler hem engellileri hem de herkesi ilgilendiren bazı koşullar nedeniyle katılımın kısıtlandığını vurgulamışlardır. Engellilere yönelik olumsuz tutum ve erişilebilirliğin olmayışı engelli bireylerin katılımını zorlaştırırken, cinsiyetçilik, baskılayıcı politik ortam ve pandemi ise engelli olsun veya olmasın tüm insanların katılımını kısıtlayabilen faktörlerdir. Denebilir ki engelli bireyler hem engelli kimlikleri nedeniyle katılım noktasında zorluklar yaşayabildiği gibi hem de engelli olmayanlarla ortak kısıtlamalara maruz kalabilmektedir.
- Araştırmamızın özneleri, engelli politikalarının ihtiyaç karşılama konusundaki etkisizliğinin nedenleri üzerine birçok farklı görüş ortaya atmışlardır. Yalnızca yapısal kaynaklı sorunlara değil, hizmet alanlar ya da engellileri temsil edenlerden kaynaklı sorunlara da değinilmiştir. Buradan hareketle denebilir ki sosyal politikaların yapımı ve etkililiğinin değerlendirilmesi hususunda politikaların hedef kitlesi konumundaki bireylerden geri dönüşler alınması gerektiği ortadadır.

5.1.3. Hak Temaların İlişkin Sonuçlar

- İnsan hakları ve de özelinde engelli hakları bir bütündür. Haklar, doğası gereği birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Araştırmamızda da bu bütünlük göze çarpmaktadır. İnsan hakları konusunda özneler hem birinci kuşak hem ikinci kuşak haklara vurgu yapmışlardır. Öznelerin vermiş olduğu cevaplar tek tek değerlendirildiğinde her öznenin bir hak grubunu ön plana çıkardığı da ifade edilmelidir. Bireylerin içinde buldukları yaşam koşulları, ihtiyaçları, değerleri doğrultusunda bazı hakları daha öncelikli olarak nitelemesi son derece doğal karşılanabilecek bir durumdur.

- Post-modernizmin insan hakları ile ilgili getirdiği sakıncalardan birisi her şeyin bir hak olarak talep edilebilecek olması ve insan haklarının sulandırılabilme riskiydi. Ancak devletlerin ve hükümetlerin hakların tanınması konusunda eli sıkı tutumu düşünüldüğünde söz konusu talepkarlığın yalnızca bireysel düzeyde kalacağı söylenebilir. Araştırmamızda da bireylerin mevcut insan haklarının ötesinde bir hak talebinde bulunmadıkları görülmüştür. Dezavantajlı grupların, herkesin yararlandığı insan haklarından yeterince yararlanamaması düşünüldüğünde bu durum doğal karşılanabilir. Dolayısıyla post-modernizmin insan haklarını sulandıracağı iddiası toplumun dezavantajlı kesimleri nezdinde geçerliği olan bir sav değildir denebilir.
- Araştırmamıza katılan öznel engelli haklarına ilişkin bilinç (bilgi yeterliği, bilgiye erişim ve hak arama) noktasında genellikle olumlu cevaplar vermişlerdir. Haklarını araştırdıklarını, bilgiye erişebildiklerini, haklarını arayabildiklerini belirtmişlerdir. Bunun en önemli nedeni araştırma öznelimizin yarısının engelli sivil toplum örgütünün aktif üyesi olmasıyla, diğer yarısının eğitim düzeyi yüksek ve çalışma yaşamına katılabilmiş olmasıyla ilgilidir. İnsan hakları ve özelinde engelli haklarına ilişkin bilincin engelli insanların tamamı göz önüne alındığında düşük kaldığı bilinen bir gerçektir.
- Araştırmamızda ortaya çıkan önemli bir sonuç engelli bireylerin, haklarıyla ilgili konularda bilgiye erişimi ile ilgilidir. Engelli bireylerin büyük bir çoğunluğu internet kanalıyla haklara ilişkin bilgiye eriştiklerini belirtmişlerdir. İnternetin yaygınlaşması hem haklara dair bilgiye doğrudan erişebilme imkanını beraberinde getirmiş hem de ihlal durumlarında doğrudan hak arayabilme imkânı sağlamıştır.
- Hak ihlali engelli bireylerin sıklıkla karşılaşılabilecekleri bir durum olmakla birlikte bazı hak ihlalleri bireylerin yaşamlarında ciddi derece etki yapabilmektedir. Araştırmamızın gösterdiği üzere bir insanın eğitim hayatında ya da istihdam hayatında karşılaştığı bir ihlal insanların potansiyellerini geliştirememelerine ve mevcut potansiyellerini ortaya koyamamalarına neden olabilmektedir.

- Engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırmaya yönelik halihazırdaki haklardan bazıları daha yoğun kullanılmaktadır. Araştırmamızda söz konusu hakların genellikle ekonomik boyutu olan haklar olduğu görülmektedir. Bunlardan bir tanesi ulaşım ile ilgilidir. Kira ve gıda harcamalarından sonra hanehalkı için en fazla harcama yapılan kalemin ulaşım olduğu düşünüldüğünde ulaşımın indirimli ya da ücretsiz olmasının önemi daha net anlaşılabilir.
- Araştırmamız göstermiştir ki herkesle eşit haklar sunulduğu takdirde pozitif ayrımcılık engelli bireylerce talep edilen bir şey değildir. Bununla birlikte bazı özneler mevcut şartlarda pozitif ayrımcılığın yararlı olduğuna zira herkesle eşit bir şekilde haklardan yararlanma imkânı bulamadıklarını ifade etmişlerdir ki araştırmamızın hak temalarıyla ilgili bulguları incelendiğinde pozitif ayrımcılık uygulamalarının sürmeye devam etmesi gerekliliği ortadadır.
- Sonuç olarak denebilir ki genel bir ifadeyle otantik varoluş tarzına sahip bir fiziksel engelli birey, engeli kabullenen, sınırlılıklarının ve potansiyellerinin farkında olan, imkanlılığı dahilinde potansiyelini ortaya koymaya çalışan, hayata (toplumsal, kültürel, siyasal) katılım noktasında cesaret gösterebilen, kendi ihtiyaç ve arzularına ilişkin farkındalık sahibi olan, hak nesnesi değil hak öznesi pozisyonunu benimseyen ve tüm bunları yaparken ontolojik hakikatleri yadsımaya çalışmayan, varoluşsal suçluluğu göze alabilen insandır. Araştırmamızda fiziksel engelli bireylerin otantik yaşayıp yaşamadığı tespit edilmeye çalışılmamıştır. Böyle bir amaç zaten gerekli değildir. İnsanlar yüzde yüz otantik bir şekilde hiçbir zaman varolamazlar. Ancak, fiziksel engelli bir bireyi, otantik bir varoluş tarzına yaklaştırabilecek unsurlarla ilgili, kendi deneyimleri üzerinden çıkarımlarda bulunulabilir ki bu araştırmayla da amaçlanan budur. Bu çalışmayla amaçlanmayan şeylerden birisi de engelli bireylerin ve özelde fiziksel engelli bireylerin varoluş sorumluluğunu azaltıcı gerekçeler öne sürmek değildir. Tam tersine engelli bireylerin kendi yaşamlarının yazarlığını yapabilmelerinin önünü açıcı adımları dile getirmektir.

- İnsan varoluşu ihtiyaçlar ile birebir ilişkilidir. İnsan varoluş esnasında birçok şeye ihtiyaç duyar. Araştırmamız göstermiştir ki söz konusu ihtiyaçlar karşılanmaksızın otantik bir varoluş tarzı sergilemek zorlaşabilmektedir. Engelli bireyler özelinde eğitim, çalışma, erişilebilirlik, katılım gibi ihtiyaçların giderilemiyor oluşu otantik varoluş imkanını riske atmaktadır. Boşaltım ihtiyacı ile engelli bireyin otantik varoluşu arasındaki ilişkiyi görebilmek önemlidir. Zira söz konusu ilişkiyi açığa çıkarabilmek adına sosyal hizmet bakış açısına gereksinim duyulduğu için bu çalışma gerçekleştirilmiştir.
- İnsan ihtiyaçlarının adil ve hakkaniyetli bir şekilde giderilebilmesi için tarihsel sürece bakıldığında, insan ihtiyaçlarının insan hakkı olarak güvence altına alınması gerekliliğinin doğduğu görülecektir. Hatta genel insan hakları belgeleri dezavantajlı grupları koruma konusunda yetersiz kaldığı için bu gruplara uyarlanmış formlarda tekrar tekrar insan hakları güvence altına alınmak zorunda kalmıştır. Araştırmamızın gösterdiği üzere engelli bireylerin insan hakları konusunda birtakım sorunlar mevcuttur. Doğal olarak insan hakları konusundaki sorunlar, insan ihtiyaçlarının giderilememesine neden olabilmektedir. İhtiyaç ve hakları konusunda sorun yaşayan engelli bireylerin ise yine otantik bir varoluş sergileme imkânı kısıtlanabilmektedir.

5.2. ÖNERİLER

Öneriler bölümünde araştırmamızın bulguları ve sonuçları ışığında, öncelikle engelli bireylerin otantik varoluş imkânı için mikro ve makro düzeyde sosyal hizmet müdahalelerine ilişkin önerilere yer verilmiş, sonrasında gelecek çalışmalara ilişkin birtakım önerilerde bulunulmuştur. Mezzo düzeyde önerilere, mikro düzey öneriler kapsamında değinilmiştir.

5.2.1. Otantik Varoluş İmkânı İçin Mikro Düzeyde Sosyal Hizmet Müdahalesine İlişkin Öneriler

- Sosyal hizmet müdahalesinde varoluşçuluktan yararlanacak sosyal hizmet uzmanları varoluşçuluğun bir teknikler bütününe dayanmadığını bilerek teknik bir beklentiye girilmemesi gerektiğinin bilincinde olmalıdırlar. Teknik bir destek sunmasa bile varoluşçu perspektif, sosyal hizmet uzmanının bakış açısını derinleştirmede fayda sağlayabilir. Bir sosyal hizmet uzmanının bakış açısı nasıl ki sistem ve ekosistem yaklaşımları, güçlendirme yaklaşımı, güçler perspektifi gibi yaklaşımlarla zamanla derinleşmiş ise varoluşçu yaklaşımdan faydalanarak söz konusu derinliğin artırılması sağlanabilir. Engelli bireylerle çalışan bir sosyal hizmet uzmanına da varoluşçu perspektif teknik anlamda yardım etmez ancak düşündüğümüzden daha özgür olduğumuzu göstererek engelli bireyin (ve diğer müracaatçı gruplarının) özgürleştirilmesi konusunda yardımcı olabilir.
- Sosyal hizmetin değer temelinde ifade bulduğu şekliyle sosyal hizmet uzmanları birlikte mesleki çalışma yürüttüğü bireylerin kendi kaderlerini tayin hakkına saygı duyar ve bireylerin güçlendirilmesi ve özgürleştirilmesi için çabalar. Bu minvalde engelli bireylerle çalışan sosyal hizmet uzmanlarının belki de ilk yapması gereken bireyin özgürlük ve bağlantılı olarak sorumluluğun nerede başlayıp bittiğine ilişkin farkındalık sahibi olması, müracaatçıya da aynı farkındalığı kazandırmasıdır. Bu ayırım yapılmadığı takdirde bireyden, yaşamının yazarlığını üstlenmesini beklemek imkansızdır.
- Araştırmamızda engelli bireyin engelini kabullenme sürecinin doğrusal değil döngüsel modele daha yakın olduğu görülmüştür. Bu demektir ki engelli birey yaşam boyunca engeliyle ilişkilendirken farklı duygu ve düşüncelerde olabilmektedir. Engelli bireylerle mikro düzeyde çalışmalar gerçekleştiren bir sosyal hizmet uzmanı söz konusu döngüsellik farkında olmalı ve mesleki müdahaleleri esnasında bu durumu akılda tutmalıdır.

- Ontolojik hakikatler yalnızca engelli bireyler için değil sosyal hizmet uzmanları için de geçerlidir. Çalışmamızın ortaya koyduğu üzere ölüm, sorumluluk, yalnızlık ve anlam ile ilgili konular yalnızca engelli bireylerin değil insan olan herkesin ortak konularıdır. Bu nedenle sosyal hizmet uzmanları önce kendi sorumluluk, sorumluluk, yalnızlık ve anlamsızlık kaygıları ile yüzleşmeli, üzerine düşünmeli, sonrasında hizmet alanlara bu konularla ilgili yardımcı olmalıdır. Aksi halde sosyal hizmet müdahalesinde varoluşçu yaklaşımdan faydalanabilmek mümkün değildir. Buradan anlaşılacağı üzere mesleki müdahalede varoluşçu yaklaşımdan faydalanabilmek külfetli bir iştir. Varoluşçu yaklaşımdan yararlanmak için sadece bilgi ve beceri sahibi olmak yeterli değildir. Sosyal hizmet uzmanlarının yararlandığı diğer teori ve yaklaşımlar böyle bir talepte bulunmayabilir, bilgi ve beceri boyutu yeterli olabilir ancak varoluşçu yaklaşımdan yararlanabilmek için sosyal hizmet uzmanının deneyimi de gereklidir.
- Varoluşçuluğun ortaya çıkış zamanlarında tepki gösterdiği şeylerden birisi bireyin öznelliğinin, bireyselliğinin yok sayılmasıydı. Ancak günümüzde varoluşçuluğun belki de meydan okuması gereken şey post-modern kapitalist popüler kültürün dayattığı sahte bireyseldir. Popüler kültürün dayattığı sahte bireyseldir ile varoluşçuluğun sözünü ettiği bireyseldir farklı şeylerdir. Herkesin kendisini bireyselci olarak tanımladığı bir ortamda bireyseldirlikten söz etmek doğal olarak hayli güçtür. Engelli bireylerle ya da diğer müracaatçı gruplarıyla mesleki müdahalesinde varoluşçu yaklaşımdan faydalanmayı arzu eden bir sosyal hizmet uzmanı iki farklı bireysellik anlayışı arasındaki ayrımın, ikisinin yarattığı kaygılar arasındaki farklılığın farkında olması gereklidir.
- Varoluşçuluk, ortaya çıktığı dönemlerde insanı mekanikleştiren, nesneleştiren hâkim düşünceye de karşı çıkmıştır. Yüzyıllar geçmesine karşın halen aynı düşünce biçimi farklı formlarda tezahür etmektedir. İnsanın algoritmaya indirgenebileceğini ve böylece kontrol edilebileceğine dair görüş yakın zamanda yaygınlaşmaya başlamıştır. İnsanın biricikliği ve karmaşıklığı üzerine vurgu yapan bir meslek olarak sosyal hizmete bu konuda roller düşmektedir. İnsanın özgürlüğünden ve güçlendirilmesinden yana olan tavrını korumalıdır. Engelli bireyler bağlamında

düşünüldüğünde, engelli bireyi nesne gibi algılayışın geleneksel adı “medikal model”dir. EHİS ile insan hakları modeline geçildiğine ilişkin bir kabulde bulunulduysa da uygulamada (örneğin eğitim gibi varoluş açısından önemli bir konuda) halen medikal modelin çok güçlü bir şekilde kendisini hissettirebildiği alanlar vardır. Engelli bireylerle çalışan sosyal hizmet uzmanları bireyi nesneleştirilmesine neden olacak her tür tavra imtina ile yaklaşmalıdır.

- Psikoloji biliminin üzerinde durduğu ve sosyal hizmet uzmanlarının da farkında olduğu bir gerçeklik vardır ki insan daha dünyaya geldiği andan itibaren dünya hakkında, varoluşu hakkında bilgi ve fikir edinmeye, varoluşsal hakikatler ile ilişkilenebilir. Örneğin, bebeklik çağında ne şekilde bir bakım gördüğümüz bu anlamda kayda değerdir. Uygun ve yeterli bir bakım sağlamak bebek veya çocuk için önemli olmakla birlikte bakım verenlerin tutumu ve bakım sunma derecesiyle de ilgili olarak bebeğin ya da çocuğun kendisini özel, incinemez hissetmesi sağlanabilir ki bu durum varoluşsal hakikatlerle ilişkilenebilir anlamında bir dezavantaj oluşturabilir. Engelli bireylerle klinik düzeyde çalışmalar gerçekleştirecek olan sosyal hizmet uzmanları bireylerin varoluşsal hakikatlerle nasıl ilişkilendiğini incelerken yetiştirilme tarzının bu anlamda nasıl bir etkiye sahip olduğuna dair de dikkat kesilebilirler.
- Şunu da belirtmek gerekir ki her ne kadar varoluşçuluğu mikro uygulamada kullanmak daha elverişli ise de salt mikro uygulama odaklı düşünmek gerekmez. Zira sosyal hizmet uzmanları varoluşçuluğu salt bireyci bir yaklaşım olarak görebileceği için mesleki bakış açılarında bir daralmaya neden olacağını düşünerek varoluşçu yaklaşımdan faydalanmaktan imtina edebilirler. Ancak varoluşçu savların son derece makro ve politik yanları da söz konusudur. Örneğin özgürlük ve seçim sorumluluğunun getirdiği bunaltıdan kaçmak için kitleler totaliter rejimleri tercih edebilir ve bir lider kültü yaratabilirler. Ya da sanayi devrimi sonrası montaj hattında çalışan bir işçinin anlam üretimi çok zordur. Yapılan işin yabancılaştırıcı doğası işçinin kendisini üretken ve canlı hissetmesine engeldir. Veya yalnız kalmamak için kendine yabancılaşma pahasına pazar ekonomisinin esiri haline dönüşebilir. Dolayısıyla varoluşçu bakış açısı yalnızca bireysel ve mikro düzeyde

çıkarımlar yapmaya değil politik ve makro düzeyde de çıkarımlar yapmaya imkân sağlayabilir.

- Araştırmamızın öznelere, sonuç bölümünde vurgulandığı üzere, ilişkisel anlamda birçok ihtiyacı ön plana çıkarmışlardır. Sosyal hizmet uzmanları iletişim ve ilişki noktasında fiziksel engelli bireylere iletişim becerilerini geliştirme, sosyal ağlarını genişletme, sosyal destek kaynaklarını kullanabilme konularında destek olmalı; birey, aile, grup, topluluk düzeylerinde çalışmalar gerçekleştirmelidirler. Araştırmamızın ortaya çıkardığı üzere yakın duygusal ilişki geliştirebilmek, özellikle genç yetişkinlik döneminde, önemli bir psiko-sosyal ihtiyaçtır. Yakın duygusal ilişkiler geliştirme noktasında sorun yaşayan engelli bireylere yönelik sosyal hizmet uzmanları, bu konuda kendi becerisi varsa yakın ilişki danışmanlığı yapmalı veya bir ilişki uzmanına yönlendirme yapmalıdır.
- Engelli bireyler için engelli sivil toplum örgütlerinin katkısı, araştırmamızın gösterdiği üzere önemlidir. Bir sivil toplum örgütüne üye olmak sosyalleşebilmek ve topluma dahil olmak için özgüven kazanmaya, yardımlaşma ve dayanışmaya imkân sağlayabileceği gibi engelli hakları konusunda bilinç kazanmaya, hak ihlali yaşanması durumunda destek görebilmeye de imkân sağlamaktadır. Sosyal hizmet uzmanları mikro düzeyde engelli bireylerle çalışırken sivil toplum örgütlerinin sayılan faydalarından yararlanması için uygun gördüğünde bireyleri yönlendirebilir ve bu anlamda çalıştığı şehir veya bölgede sivil toplum örgütleri ile iş birliği yapabilir.

5.2.2. Otantik Varoluş İmkânı İçin Makro Düzeyde Sosyal Hizmet Müdahalesine İlişkin Öneriler

- Politika yapıcılar, insanların otantik varoluş imkanının artırılmasına yönelik bir çaba sarf etmelidir ve sosyal hizmet uzmanları politika yapıcılara bu konudaki yükümlülüklerini hatırlatmalıdır. Nussbaum'un Yapabilirlikler Yaklaşımı bu konuda değerlidir. Devlet yahut hükümetler, yurttaşlarının yapabilirliklerini artırarak otantik varoluş sergilemelerinin önünü açabilirler. Fiziksel engelli bireyler

söz konusu olduğunda araştırmamızın işaret ettiği üzere devletin ya da hükümetlerin yapması gerekenlerin başında erişilebilirliği artırmak, eğitim ve istihdam fırsatlarını artırmak, katılımın önündeki engelleri ortadan kaldırmak, ayrımcılıkla mücadele etmek, engellilikle ilgili toplumsal bilinci yükseltmek, engelli bireyi bağımsız bir birey olarak değerlendirerek yaşanabilir bir gelir seviyesini güvenceye almak, sağlık harcamalarını üstlenmek vd. gelmektedir.

- Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma için, 2030 yılına kadar yerine getirilmesi beklenen, yoksulluğun ve açlığın ortadan kaldırılması, sağlık ve esenlik, kaliteli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, insana yakışır bir iş ve diğer konular olmak üzere birçok hedef koymuştur. Söz konusu hedefler de yine benzer şekilde yapabilirlikleri artırmayla ilgilidir ve sosyal hizmet uzmanları yalnızca ulusal düzeyde değil küresel ölçekte de yapabilirliklerin artırılmasına ilişkin çalışmalar yürütmelidir.
- Sosyal politikalar insan ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda bir araç ise politikalar belirlenirken olgulardan hareket edilmelidir. Engelli bireylerin ihtiyaçlarının tespit edilebilmesi ve bu doğrultuda politika belirlenebilmesi için ise büyük ölçekli saha çalışmalarına ihtiyaç vardır. ÖZİDA (mülga) zamanında yapılan çalışmaların benzerlerini Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından da yapılmalıdır. Veri olmaksızın makro ölçekte engelli bireylerin ihtiyaçlar ve haklar bakımından ne durumda olduklarını görebilmek mümkün değildir.
- Sağlıklı bir veri toplama süreci olmaksızın eylem planları geliştirebilmek de güçtür. Örneğin Avrupa Birliği 2010-2020 yılları için ve 2021-2030 yılları için strateji belgeleri yayınlamıştır ve söz konusu belgeleri yayımlarken birtakım verilerden yararlanmış, güncel durum hakkında bilgi sahibi olmuş, bunun sonucunda bir strateji geliştirmiştir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından da “2030 Engelsiz Vizyon” isimli bir vizyon belgesi yayımlamış ve engelli insanları ilgilendiren birtakım hedefler belirlemiştir. Sosyal hizmet uzmanlarına düşen görev “eylem”, “strateji” veya “vizyon” adı altındaki belgelerde ortaya konan hedeflerin

gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili olarak engelli sivil toplum örgütleri ile ortak hareket ederek takip çalışmaları yapmaktır.

- Sosyal hizmet uzmanları hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde meslek örgütleri vasıtasıyla hizmet sunduğu grupları ilgilendiren sosyal politikalara ilişkin politik beyanda bulunabilirler. NASW (2021), National Association of Social Workers, tarafından yayımlanan politik beyanın benzeri diğer ulusal meslek örgütleri tarafından da yayımlanabilir. Bu belgelerde sosyal hizmet uzmanları, hizmet verdiği gruplarla ilgili politika üretimine ilişkin tavrını ortaya koyabilir.
- Fiziksel engelli bireylerin hayatlarını doğrudan etkileyen bir başka politika düzeyi ise yerel politikalarlardır. Erişilebilirliği yüksek bir şehir ve engellilere uygun bir ulaştırma ağı oluşturulması, meslek edindirme kursları vasıtasıyla bireylerin potansiyellerinin geliştirilmesi, kültürel faaliyetlere tam katılımın sağlanabilmesi ve birçok önemli konu yerel yönetimlerin sorumluluğundadır. Bununla birlikte engelli bireylerin yerel yönetimlerin karar alma mekanizmalarına katılımı son derece sınırlıdır. Ayrıca sosyal hizmet uzmanlarının yerel yönetimlerde istihdam edildiği bilinmekle birlikte sayı olarak son derece yetersiz kalmaktadır. Yerel yönetimlerin karar alma organlarında engelli bireylerin yer alması ve sosyal hizmet uzmanlarının yerel yönetimlerde daha fazla iş imkânı bulması fiziksel engelli bireyler de dahil olmak üzere tüm dezavantajlı grupların hayatlarını yakından ilgilendiren hizmetlerin daha etkili ve hak temelli bir şekilde sunulmasını kolaylaştıracaktır.
- Engelli bireylerin otantik varoluş imkanını artırmak konusunda engelli bireyler de üzerlerine düşen sorumlulukları almalıdırlar. Bu nedenle engelli bireylerin, kendilerini ilgilendiren kararlarda aktif olarak rol almaları gerekir. Karar vericiler arasında engelli bireylerin olmayışı esasında bir insan hakkı ihlalidir. Sosyal hizmet uzmanları, engelli sivil toplum örgütleri ile dayanışma halinde olacak şekilde politika yapıcılara bu konuda baskı yapmalıdırlar. Engellilerin heterojen bir grup olduğunu akılda tutarak temsiliyet noktasında maksimum çeşitliliğin sağlanmasına çaba harcamalıdırlar.

- Sonuçlar bölümünde de vurgulandığı üzere araştırmamızda ekonomik boyut çok fazla vurgulanmıştır. Bu da demektir ki engelli bireylere sunulan destekler yetersiz kalmaktadır. Engelli bireylerin ekonomik olarak zor koşullarda yaşadığı düşünüldüğünde ve ekonomik yeterlik olmaksızın diğer pek çok önemli ihtiyacın giderilemeyeceği hesaba katıldığında, daha kapsayıcı ve daha tatmin edici bir ekonomik destek sunulması gerekmektedir.
- İnsan hakları hiçbir zaman insanların ihtiyaç ve arzularının giderilmesi noktasında yeterli olmayacaktır. Her ne kadar teorik anlamda hakların çoğu tanımlanmış olsa da uygulamada birçok sorun ortaya çıkabilmektedir. Araştırmamızda özneler çok çeşitli başlıklar altında taleplerini dile getirmişlerdir. Sosyal hizmet uzmanları fiziksel engelliler de dahil olmak üzere tüm dezavantajlı gruplarla hak taleplerine ilişkin engelli sivil toplum kuruluşları ile beraber çalışmak suretiyle araştırmalar yaparak politika noktasındaki eksiklikleri giderebilirler. Sosyal hizmet uzmanlarının insan hakları konusundaki rolü yalnızca savunuculuk yapmaktan ibaret değildir, insan haklarının geliştirilmesine yönelik araştırmalar da yapmak mesleki müdahalenin bir parçasıdır.
- Engelli bireylerin yaşamın her alanına tam katılımı bütün dünyada en çok üzerinde durulan, ısrar edilen konuların başında gelmektedir. Ancak araştırmamızda ve diğer pek çok araştırmada ortaya koyulduğu üzere katılım konusunda halen ciddi sorunlar mevcuttur ve bu durum engelli bireylerin kendilerini toplum içerisinde herhangi bir şekilde var edebilmelerini güçleştirmektedir. Sosyal hizmet uzmanları katılımın önündeki en büyük engel durumunda olan olumsuz tutum ve erişilebilirlik konusuna yoğunlaşabilirler. Toplumda engellilik algısının değiştirilmesi ve erişilebilirliğin artırılması adına farklı toplum kesimlerine yönelik farkındalık çalışmaları düzenlenebilir.

5.2.3. Gelecek Çalışmalara İlişkin Öneriler

- Bu araştırmada fiziksel engelli bir bireyin otantik bir şekilde varoluşu için genel bir tablo çizilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle çalışmamızda bahsi geçen bazı varoluşçu

temalar her yönüyle kapsanmamıştır. Engelli bireyin varoluşunu konu edinen gelecek çalışmalarda varoluşçu temalar daha kapsamlı çalışılabilir veya spesifik temalar üzerinde durulabilir ki böylece literatüre derinlik kazandırılabilir.

- Gelecek araştırmalarda fiziksel engelli bireylerin yanı sıra diğer engel gruplarından bireylerin varoluşunu konu edinen araştırmalara da yer verilmesi yoluyla engelli bireyin varoluşu ile ilgili daha kapsamlı bir perspektif sunulması sağlanabilir. Gelecek çalışmalarda engelli bireylerin yanı sıra diğer sosyal hizmet müracaatçı grupları ile de çalışılabilir. Özellikle sosyal hizmetin ısrarla üzerinde durduğu katılım kavramı üzerinden müracaatçı gruplarının varoluşu çalışılabilir.
- Varoluşçu kavramlarla çalışmak görece zordur. Ölüm ile ilgili bir soruda kişi genel olarak ölümü de anlayabilir kendi ölümlülüğünü de. Yalnızlık ilgili bir soruda kişiler arası bir yalnızlığı da anlayabilir, varoluşsal yalnızlığı da. Sorumluluk ile ilgili bir soruda toplumun kendisinden beklediği rolleri de anlayabilir, kendisine dönük sorumluluğunu da. Hayatın anlamıyla ilgili bir soruda genel olarak hayatın anlamını da anlayabilir özel olarak kendi yaşamının anlamını da. Dolayısıyla varoluşçu temalarla ilgili yapılacak araştırmalarda bu kavramsal karmaşa dikkate alınmalı ve mümkün merteye kavramlara açıklık getirmeye çalışılmalıdır.
- Çalışmamızda somut yaşam üzerinden engelli bireyin varoluşu ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırmamızın temaları varoluşçu temalar ile sınırlı kalmış olsaydı çok soyut bir yerden bakabilecektik engelli bireyin varoluşuna, ancak sosyal hizmet perspektifini de devreye sokarak söz konusu soyutluktan somutluğa doğru bir geçiş olmuştur ki insan varoluşunu her ne kadar karmaşık da olsa bu somutluk düzleminden anlamaya çalışmak önemlidir. Bu nedenle gelecek çalışmaların da benzer şekilde sosyal hizmetin farklı kavramları ile somut olana yakın bir yerden kurgulanması önem arz etmektedir.
- Engelli bireylerin engellerini kabul etmeleri otantik bir varoluş tarzı için önemlidir ancak bedensel engeli ve getirdiği sınırlılıkları kabullenerek barışık yaşamak

araştırmamızın ortaya koyduğu şekliyle her daim mümkün olan bir şey değildir ve son derece doğal bir süreçtir. Gelecek çalışmalarda engeli kabullenmeyle ilgili boylamsal araştırmalar yapılabilir. Zamansal açıdan uzun bir periyotta engeli kabullenme konusunda bireylerin ne durumda oldukları araştırılabilir ve böylece daha iyi sonuçlar elde edilebilir.

- Üretkenlik hissi veren bir işte çalışmak bireyler için önemlidir zira üretken bir yaşam sürmenin önemli bir boyutu da üretken bir çalışma hayatından geçmektedir. Üretkenlik, maddi bir üretkenlikten ziyade bireyin arzuladığı bir işi yapmış olmasıyla ilgilidir. Bu araştırmada yalnızca üretkenlik ihtiyacı üzerine yoğunlaşmadığı için bu hususta daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır. Gelecek çalışmalarda, literatürdeki çalışmaların sınırlılığı da hesaba katıldığında, fiziksel engelli bireylerin çalışma yaşamındaki üretkenlik durumu daha ayrıntılı bir şekilde incelenebilir. Çalışma yaşamıyla bağlantılı olarak fiziksel engelli bireylerin serbest zamanlarına ilişkin de daha derin araştırmalar yapılabilir. Fiziksel engelli bireylerin serbest zaman ihtiyaçları engelli olmayan bireylere göre daha fazla ya da daha az olabilir. Temel ihtiyaçlarını karşılamada zorluk yaşaması, erişilebilirlik noktasında sorunlar yaşaması fiziksel engelli bireylerin serbest zamanlarını daha verimli kullanılabilmesi açısından engel oluşturabilir. Diğer yandan istihdama katılamayan bir fiziksel engelli birey için serbest zaman görece daha fazla olabilir ve serbest zamanları yapılandırma noktasında zorluk yaşanabilir.
- Engellilik alanında son yıllarda üzerinde ısrarla durulan model insan hakları modelidir. İnsan hakları modelinin benimsenmesine kadar birçok aşamadan geçilmiştir. İnsan hakları modelinin, beraberinde getirdiği kazanımların kalıcı hale gelmesi açısından engellilikle ilgili çalışmalarda, özellikle sosyal hizmet uzmanları tarafından gerçekleştirilecek çalışmalarda, hak temelli bir dilin kullanılması önemlidir.
- Bu çalışma bir sosyal hizmet tezi olması nedeniyle bireyin ahlaki yönü yalnızca insan hakları ile sınırlı tutulmuş, dolayısıyla toplumların müzakere ettiği ahlaki yasalar bağlamında bir çerçeve ortaya çıkmıştır. Ancak bireyin ahlak dünyası

yalnızca yasalara dönüştürülen haklar ve görevlerden ibaret olmayıp öznel bir ahlaki tasarımdan da sorumludur. Gelecek çalışmalarda bireyin ahlak dünyası daha bütüncül bir şekilde ele alınabilir.

- Çalışmamızda yer yer felsefeye başvurulmuş, yer yer klinik göndermelerde bulunulmuş, bazen de Marksist yazarlara atıf yapılmıştır. Bu bir çelişki değil sosyal hizmetin doğasıyla uyumlu bir şeydir. Sosyal hizmetin eklektik bir kuramsal temeli vardır ve hem eğitimi hem de uygulamayı derinleştiren ve zenginleştiren bir şeydir esasında. İnsanın kendisinin ve varoluşunun çok katmanlı ve çok kompleks olduğu düşünüldüğünde sosyal hizmetin eklektik yaklaşımının önemi daha da artmaktadır. Buradan hareketler denebilir ki gelecekte yapılacak çalışmalarla insan varoluşunun sosyal hizmet perspektifinden daha fazla çalışılmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Acar, H., İçağasıoğlu-Çoban, A., & Polat, G. (2017). *Sosyal hizmetlerde yanlış uygulamalar, etik ihlaller ve sorunlara ilişkin bir araştırma*. Türkiye Felsefe Kurumu Derneği.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *Engelliler için bilgilendirme rehberi*. https://www.aile.gov.tr/media/96166/engelliler_icin_bilgilendirme_reh_2021.pdf
- Akgül-Gök, F., & Ölmez, Ş. (2021). Şizofreni tanısı olan erkeklerin ve eşlerinin yaşam deneyimlerine yönelik nitel bir araştırma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 41-57.
- Alexander, S. (2018). *Yeteri kadarsa çoktur: Thoreau'nun alternatif iktisadı* (I. Şeremet, Çev.). Heretik Yayınları.
- Altındağ, Ö. (2020). Engelliliğin yasal ve politik boyutu. Melike Tekindal ve Seda Attepe Özden (Ed.), *Engellilik alanında sosyal hizmet kuram ve uygulamaları* (149-174). Nobel.
- American Psychological Association. (2022, 29 Ekim). *APA dictionary of psychology*. <https://dictionary.apa.org>
- Antle, B. J. (2004). Factors associated with self-worth in young people with physical disabilities. *Health & Social Work*, 29(3), 167-175.
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal model ve sosyal hizmet uygulamaları. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*. 2(2), 57-66.
- Arnold, P., & Chapman, M. (1992). Self-esteem, aspirations and expectations of adolescents with physical disability. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 34(2), 97-102.

- Arslan, H. D., & Acar, S. M. (2020). Konya Mevlana Kültür Merkezinin erişilebilirlik açısından değerlendirilmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, "Erişilebilirlik" Özel Sayısı Cilt 2, 285-326.
- Atay, M. (2019). *Kemoterapi tedavisi gören kanser hastalarında psikolojik dayanıklılık ve hayatın anlamının yaşanan semptomlar üzerine etkisi*, [Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Üniversitesi].
- Aybay, R. (2017). *İnsan hakları hukuku*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, İ., & Öngören, B. (2021). İnsan hakları ve sosyal hizmet. M. Z. Danış vır B. Erkoç (Ed.), *Sosyal hizmet meslek ve disiplininin diğer meslek ve disiplinler ile ilişkisi* (289-300). Nobel.
- Aykara, A., & Çelik, G. (2011). Fiziksel engelli birey olmak: Varoluşçu bir bakış. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 11(2), 5-18.
- Bahadır, A. (2018). *İnsanın anlam arayışı ve din*. İnsan Yayınları.
- Bakewell, S. (2020). *Varoluşçular kahvesi* (E. Gözgülü, Çev.). Domingo.
- Bal, H. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemi*. Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Beaulaurier, R. L., & Taylor, S. H. (2001). Social work practice with people with disabilities in the era of disability rights. *Social Work in Health Care*, 32(4), 67-91.
- Berberoğlu Yenipınar, F. (2019). *Özürlü hakları davaları*. Aristo Yayınevi.
- Beyazıt, E. (2017). *Şiirler*. İz Yayıncılık.

- Blackham, H.J. (2005). *Altı varoluşçu düşünür* (E. Uşşaklı, Çev.). Dost Yayınevi.
- BM Engelli Hakları Komitesi. (2019). *Türkiye'nin ilk raporuna ilişkin nihai gözlemler*.
- Boschen, K. A. (1996). Correlates of life satisfaction, residential satisfaction, and locus of control among adults with spinal cord injuries. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 39, 230–243.
- Borsay, A. (1986). Personal trouble or public issue? Towards a model of policy for people with physical and mental disabilities. *Disability, Handicap & Society*, 1(2), 179-195.
- Boyras, Ş. (2021). Sosyal hizmetin "sakatlığı": Engelliler ve yaşlılar". N. Şahin Taşgın, Y. Ahi ve U. Tekin (Der.). *Sosyal hizmet ve "ailecilik"*. Nika Yayınevi.
- Brown, C. (2017). *Sol ayağım* (F. Kahraman, Çev.). Nora Kitap.
- Budak, S. (2017). *Psikoloji sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Buğra, A. (2010). *Devlet-piyasa karşıtlığının ötesinde ihtiyaçlar ve tüketim üzerine yazılar*. İletişim Yayınları.
- Burcu, E. (2011). Türkiye'deki engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1). 37-54.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik sosyolojisi* Anı Yayıncılık.
- Büyüköztürk Ş., K Çakmak E., Akgün Ö.E., Karadeniz Ş., & Demirel F. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.

- Cameron, C. (2022). Disability, normality and absurdity: A reflection on stuckist disability art. *Disability & Society*, 37(2), 338-344.
- Cevizci, A. (2017). *Felsefe sözlüğü*. Say Yayınları.
- Chan, C. L., Perry, D. C., Wiersgalla, D., Schlinger, J. M., & Reese, D. J. (2005). *Beliefs, death anxiety, denial, and treatment preferences in end-of-life care: A comparison of social work students, community residents, and medical students. Journal of Social Work in End-Of-Life & Palliative Care*, 1(1), 23-47.
- Chan, W.C.H. (2017). Assessing meaning in life in social work practice: Validation of the meaning in life questionnaire among clinical samples. *British Journal of Social Work*, 47(1), 9-27.
- Chao, R. C. L. (2015). *Counseling psychology: An integrated positive psychological approach*. John Wiley & Sons.
- Clapham, A. (2010). *İnsan hakları* (H. Gür, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Colette, J. (2017). *Varoluşçuluk* (I. Ergüden, Çev.). Dost Yayınevi.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri* (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Siyasal Kitabevi.
- Cüceloğlu, D. (2021). *Kendini keşfetmeye zorluklarla başa çıkmaya var mısın? Güçlü bir yaşam için öneriler*. Kronik Kitap.
- Çamur Karataş, S. & Sepin İçli, Ş. (2021). Engelli kadınların sivil toplum örgütlerindeki etkinliğinin araştırılması raporu. <https://www.sivilsayfalar.org/wp-content/uploads/2021/04/Engelli-kadinlarin-STO%CC%88lerdeki-Etkinlig%CC%86inin-Aras%CC%A7tirilmesi-Raporu.pdf>

- Çüçen, A.K. (2018). *Martin Heidegger: Varlık ve zaman*. Sentez Yayıncılık.
- De Klerk, H., & Ampousah, L. (2003). The physically disabled woman's experience of self. *Disability and rehabilitation*, 25(19), 1132-1139.
- De Siqueira, S. R. D. T. (2018). Existential meaning of patients with chronic facial pain. *Journal of Religion and Health*, 57(3), 1125-1132.
- Deegan, M.J. (2010). 'Feeling normal' and 'feeling disabled'. Barnartt, S.N. (ed). *Disability as a Fluid State: Research in Social Science and Disability*, Vol 5. Bingley: Emerald Group Publishing, 25–48.
- Degener, T. (2016). Disability in a human rights context. *Laws*, 5(3), 35.
- Demircioğlu, M. (2010). *Üretim sürecinde sakat emeği*. Kibele Yayınları.
- Dickens, J. (2010). *Social work and social policy: An introduction*. Routledge.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2017). *Hadislerle İslam* (Cilt 7). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Dominelli, L. (2021). *Baskı karşıtı sosyal çalışma* (Ö. Cankurtaran, Çev. Ed.). Nika Yayınevi.
- Douzinas, C. (2017). *İnsan hakları ve imparatorluk, kozmopolitanizmin siyasal felsefesi* (K. Akbaş ve R. Sağlam, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dökmen, Ü. (2019). *Evrenle uyumlaşma sürecinde varolmak, gelişmek, uzlaşmak*. Remzi Kitabevi.

- Duyan, V. (2010). *Sosyal hizmet temelleri yaklaşımlar müdahale yöntemleri*. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi.
- Eagleton, T. (2015). *Hayatın anlamı*. (K.Tunca, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Easton, H. & Krippner, S. (1964). Disability, rehabilitation, and existentialism. *The Personnel and Guidance Journal*, 43(3), 230-234.
- Ektaş, A.F. (2017). *Ulusalüstü boyutlarıyla engelli hakları ve engelli kişilerin hakları sözleşmesi*. On İki Levha Yayıncılık.
- Elfström, M. L., & Kreuter, M. (2006). Relationships between locus of control, coping strategies and emotional well-being in persons with spinal cord lesion. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 13(1), 89-100.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2021). *Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni Nisan-2021*.
- Ercan, M. (2021). Engelli bireylerin kent vatandaşlığı deneyimleri eksenine bir çalışma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(39), 98-125.
- Erikson, E. H. (2018). *İnsanın 8 evresi* (G. Akkaya, Çev.). Okuyan Us.
- Erkan, G. (2003). Özürlülerle sosyal hizmet uygulamaları. *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), 34-38.
- Erkan, G. (2004). Özürlülüğe ilişkin modeller ve sosyal hizmet uygulamaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 15(2), 31-38.

- Eşit Haklar İçin İzleme Derneği. (2011). *Türkiye'de engellilere yönelik ayrımcılık ve hak ihlalleri*. Eşhid Yayınları. <https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2012/06/ESHID-EngelliRaporu2011.pdf>
- Fleming, P. (2020). *Çalışmanın mitolojisi* (E. Kılıç, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Frankl, V.E. (2014). *Psikoterapi ve din* (Z. Taşkın, Çev.). Say Yayınları.
- Frankl, V.E. (2016). *İnsanın anlam arayışı* (S.Budak Çev.). Okuyan Us Yayınları.
- Fraser, I. (2008). *Hegel ve Marks ihtiyaç kavramı* (B.S. Aydaş, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Fraser, N. (2006). *İhtiyaçlar mücadelesi* (A.T. Kılıç, Çev.). Agora Kitaplığı.
- Fraternali, K. (1998). Sartre's existentialism and social work. *New Global Development*, 14(1): 62-75.
- Fromm, E. (1995). *Sevme sanatı* (Y. Salman, Çev.). Payel Yayınları.
- Fromm, E. (2017). *Özgürlükten kaçış* (Ş. Yeğin, Çev.). Say Yayınları.
- Fromm, E. (2019). *Sahip olmak ya da olmak* (A.Arıtan, Çev.). Say Yayınları.
- Fuchs, M. (2014). *Quota systems for disabled Persons: Parameters, aspects, effectivity*. Policy Brief. European Centre for Social Welfare Policy and Research Policy
- Galtung, J. (2018). *İnsan hakları: Başka bir açıdan bakış* (M. Sözen, Çev.). Metis Yayınları.

Garaudy, R. (2020). *Geleceğimizde islam var* (C. Aydın, Çev.). Timaş Yayınları.

García-Alandete, J. (2015). Does meaning in life predict psychological well-being?. *The European Journal of Counselling Psychology*, 3(2), 89-98.

Geçtan, E. (2002). *Psikanaliz ve sonrası*: Metis Yayınları.

Geçtan, E. (2018). *İnsan Olmak*. Metis Yayınları.

Girgin-Büyükbayraktar, Ç., Bozgeyikli, H., & Kesici, Ş. (2018). Gençlerin psikolojik ihtiyaçları nelerdir?. *OPUS International Journal of Society Researches*, 8(1), 11-26.

Glover, N. M., & Blankenship, C. J. (2007). Mexican and Mexican Americans' beliefs about God in relation to disability. *Journal of Rehabilitation*, 73(4), 41.

Göka, E. (2014). *Hayatın anlamı var mı?* Timaş Yayınları.

Görme Özürlüler Derneği, ve Türkiye Kas Hastalıkları Derneği. (2012). *Engelli ayırmacılığı araştırması ve engelli ayırmacılığına karşı çözüm önerileri raporu*. https://www.sabancivakfi.org/i/content/4854_2_Engelli_Ayrimciligi_Arastirmasi_ve_Engelli_Ayrimciligina_Karsi_Cozum_Onerileri_Raporu.pdf

Han, M. & Choi, I. (2021). The effect of stress and job aptitude on job satisfaction for employees with disabilities: Moderated by the degree of disability. *Korean Journal of Human Ecology*, 30(6): 949-960.

Harris, R. M., & Hollingsworth, D. (1980). Locus of control and work limitations of handicapped women. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 11(1), 40-43.

Hilav, S. (2011). *Felsefe el kitabı*. Yapı Kredi Yayınları.

- Hiranandani, V. (2005). Towards a critical theory of disability in social work. *Critical Social Work*, 6(1), 1-15.
- Hegel, G. W. F. (2018). *Hukuk felsefesinin prensipleri* (C. Karakara, Çev.). Sümer Yayıncılık.
- Hobart, K. R. (2002). Death and dying and the social work role. *Journal of Gerontological Social Work*, 36(3-4), 181-192.
- Hodge, D. R. & Reynolds, C. (2019). Spirituality among people with disabilities: A nationally representative study of spiritual and religious profiles. *Health & Social Work*, 44(2), 75-86.
- Horowitz, L. M., Krasnoperova, E. N., Tatar, D. G., Hansen, M. B., Person, E. A., Galvin, K. L., & Nelson, K. L. (2001). The way to console may depend on the goal: Experimental studies of social support. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37(1), 49-61.
- Ife, J.(2017). *İnsan hakları ve sosyal hizmet* (D.B.Çiftci, Çev. Ed.). Nika Yayınevi.
- Işıkhan, V. (2015). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik sorunları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 16(2): 35-52.
- Itzick, M., Kagan, M., & Ben-Ezra, M. (2018). Social worker characteristics associated with perceived meaning in life. *Journal of Social Work*, 18(3), 326-347.
- İçağasıoğlu-Çoban, A. (2020). Engellilik durumunda yaşam boyunca gelişim. M. Tekindal, S. Attepe Özden (Ed.), *Engellilik alanında sosyal hizmet kuram ve uygulamaları*. Nobel.
- İçöz, F. J. (2020). *Kendin olmanın dayanılmaz hafifliği*. Doğan Novus.

- İlkhan Söylemez, D.,(2020) Tarihi eserlere erişilebilirlik: Konya Tarihi Kent Merkezi örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, "Erişilebilirlik" Özel Sayısı Cilt 1, 165-191.
- Janelle, S. (1992). Locus of control in nondisabled versus congenitally physically disabled adolescents. *American Journal of Occupational Therapy*, 46(4), 334-342.
- Jensen, M. P., Smith, A. E., Bombardier, C. H., Yorkston, K. M., Miró, J., & Molton, I. R. (2014). Social support, depression, and physical disability: age and diagnostic group effects. *Disability and health journal*, 7(2), 164-172.
- Johns, L., Blackburn, P. & McAuliffe, D. (2020). COVID-19, prolonged grief disorder and the role of social work. *International Social Work*, 63(5), 660-664.
- Jollien, A. (2016). *Acizliğe övgü* (Z. Şehiraltı, Çev.). Pegasus Yayınları.
- Judge, T. A., & Watanabe, S. (1993). Another look at the job satisfaction-life satisfaction relationship. *Journal of Applied Psychology*, 78(6), 939-948.
- Kapani, M. (1993). *Kamu hürriyetleri*. Yetkin Yayınları.
- Karataş, K. (2002). İnsan hakları ve sosyal hizmet. K. Karataş (Ed.), "*Değişen Türkiye'de insan hakları açısından sosyal hizmetler*" (s.150-156). 5.Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı.
- Karataş, K., İçli, T., & Karataş, S.Ç. (2014). *Engelli hakları ve ayrımcılıkla mücadele*. Altı Nokta Körlere Hizmet Vakfı Yayınları.
- Kaya, H. (2015). *Engelli insanın hakları*. Liberte Yayınları.
- Kısakürek, N. (2019). *Çile*. Büyük Doğu Yayınları.

- Kim, S. J., & Kang, K. A. (2003). Meaning of life for adolescents with a physical disability in Korea. *Journal of Advanced Nursing*, 43(2), 145-155.
- King, G. A., Cathers, T., Polgar, J. M., MacKinnon, E., & Havens, L. (2000). Success in life for older adolescents with cerebral palsy. *Qualitative Health Research*, 10(6), 734-749.
- Krill, D.F. (2014). Existential social work. *Advances in Social Work*, 15(1), 117-128.
- Kocakaya, R., & Kiremitçi, M. (2019). Türkiye'nin Engellilik Politikalarına Genel Bir Bakış. *Sosyal Hizmet*, 101-116.
- Kominkiewicz, F.B. (2006). Heideggerian existentialism and social work practice with death and survivor bereavement. *The Social Science Journal*, 43: 47-54.
- Koray, M. (2018). *Sosyal politika*. İmge Kitabevi.
- Kuçuradi, I. (2018). *İnsan hakları: Kavramları ve sorunları*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- Küçükkaraca, N. (2013). İnsan hakları, sosyal adalet ve sosyal hizmet. H. Acar, N. Cengiz ve E. Akman (Ed.), *Sosyal politika ve kamu yönetimi bileşenleriyle sosyal hizmet, temelleri ve uygulama alanları* (s.83-96). Maya Akademi.
- Küçükkaraca, N. (2017). Sosyal politika; Gelenekselden geleceğe bir bakış. T. E. Gencer ve İ. Cılga (Ed.), *Sosyal hizmeti yeniden düşünmek, Sosyal çalışma üzerine eleştirel tartışmalar* (s.257-266). Nika Yayınevi.
- Lafargue, P. (2015). *Tembellik hakkı* (İ. Kahraman, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Leader, D., Corfield, D. (2021) *İnsan neden hasta olur?* (A. Cebenoyan, Çev.). Saltokur Yayınları.

- Lefebvre, H. (2020). *Şehir hakkı* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Lewontin, R.C. (2015). *İdeoloji olarak biyoloji, DNA doktrini* (C. Adanur, Çev.). Kolektif Kitap.
- Lippold, T., & Burns, J. (2009). Social support and intellectual disabilities: A comparison between social networks of adults with intellectual disability and those with physical disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53(5), 463-473.
- Livneh, H. (1985). Death attitudes and their relationship to perceptions of physically disabled persons. *Journal of Rehabilitation*, 51(1), 38.
- Lord, J.E., Guernsey, K.N., Balfe, J.M. & Karr, V.L. (2007). *İnsan hakları. Evet! engelli haklarına dair eylem ve savunuculuk!* (Ç.Gülabbioğlu, E. Çopuroğlu, Çev.). İnsan Hakları Kaynak Merkezi Yayınları.
- Lung, T. J., & Bahari, F.B. (2016). Happiness among visually disabled adolescents. *Education Sciences & Psychology*, 42(5), 45-60.
- MacDonald, A. P., & Hall, J. (1971). Internal-external locus of control and perception of disability. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36(3), 338.
- Macdonald, S. J., Deacon, L., Nixon, J., Akintola, A., Gillingham, A., Kent, J., Ellis, G., Mathews, D., Ismail, A., Sullivan, S., Dore, S. & Highmore, L. (2018). ‘The invisible enemy’: Disability, loneliness and isolation. *Disability & Society*, 33(7), 1138-1159.
- Mackelprang, R. W., & Salsgiver, R. O. (1996). People with disabilities and social work: Historical and contemporary issues. *Social work*, 41(1), 7-14.

- McClatchey, I. S., & King, S. (2015). The impact of death education on fear of death and death anxiety among human services students. *OMEGA-Journal of Death and Dying, 71*(4), 343-361.
- Mardin, Ş. (2017). *Din ve ideoloji*. İletişim Yayınları.
- Martínez-López, J. Á., Lázaro-Pérez, C. & Gómez-Galán, J. (2021). Death anxiety in social workers as a consequence of the COVID-19 pandemic. *Behavioral Sciences, 11*(5), 61.
- Martz, E. (2004). A philosophical perspective to confront disability stigmatization and promote adaptation to disability. *Journal of Loss and Trauma, 9*(2), 139-158.
- Maslow, A. (2016). *İnsan olmanın psikolojisi* (O. Gündüz, Çev.). Kuraldışı Yayıncılık.
- Mathews, I. (2009). *Social work and spirituality*. Learning Matters.
- May, R. (2017). *Varoluşun keşfi* (A. Babacan, Çev.). Okuyan Us.
- May, R. (2021). *Özgürlük ve kader* (A. Babaoğlu, Çev.). Okuyan Us.
- Max-Neff, M. A. (1991). *Human scale development: Conception, application and further reflections, with contributions from antonio elizzalde and martin hopenhayn*. The Appex Press.
- Menzies, R. E., & Menzies, R. G. (2020). Death anxiety in the time of COVID-19: Theoretical explanations and clinical implications. *The Cognitive Behaviour Therapist, 13*.
- Mounier, E. (2019). *Varoluş felsefesine giriş* (S.R.Kırkoğlu, Çev.). Fol Kitap.

- Murray, H. A. (1938). *Explorations in personality*. Oxford University Press.
- Naami, A., & Mikey-Iddrisu, A. (2013). Empowering persons with disabilities to reduce poverty: A case study of action on disability and development. *Journal of General Practice, 1*(2), 2-7.
- National Association of Social Workers. (2021). *Social work speaks: National Association of Social Workers policy statements, 2021-2023*. NASW Press.
- Neuman, W. L. (2014). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches: Pearson new international edition*. Pearson Education Limited.
- Niederberger, A. (2016). İnsan hakları ahlaki haklar mıdır?, M. Lutz-Bachmann ve A. Nascimento (Der.), *İnsan hakları, insan haysiyeti ve kozmopolit idealler* (s.73-96). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Nosek, M. A., Hughes, R. B., Swedlund, N., Taylor, H. B., & Swank, P. (2003). Self-esteem and women with disabilities. *Social Science & Medicine, 56*(8), 1737-1747.
- Nussbaum, M. C. (2018). *Yapabilirlikler yaratmak: İnsani gelişmişlik yaklaşımı* (S. Somuncuoğlu, Çev.). İletişim Yayınları.
- Opoku, M. P., Swabey, K., Pullen, D., & Dowden, T. (2019). Poverty alleviation among persons with disabilities via United Nations' sustainable development goals in Ghana: Voices of stakeholders with disabilities. *Sustainable Development, 27*(1), 175-182.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2010). *Sickness, disability and work: Breaking the barriers*.

Oskay, Ü. (2019). *Kitle iletişiminin kültürel işlevleri*. İnkılap Kitabevi.

Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi, ve Yükseköğretim Kurulu (2019). *2019 yükseköğretim kurumları sınavı (yks) yükseköğretim programları ve kontenjanları kılavuzu*.

Özakkaş, T. (2014). *Varoluşçuluk ve bütüncül vaka'a fomülasyonları 9. BPT Mart sonu ders notları 10*. Psikoterapi Enstitüsü Eğitim Yayınları

Öztabak, M. Ü. (2017). Engelli bireylerin yaşamdan beklentilerinin incelenmesi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (9), 355-375.

Palmer, M. (2011). Disability and poverty: A conceptual review. *Journal of Disability Policy Studies*, 21(4), 210-218.

Pascal, B. (2017). *Düşünceler* (M. Karabaşoğlu). Kaknüs Yayınları.

Patterson, C. H. (1965). Existentialism and disability. *Catholic Psychological Record*, 3, 120-124.

Payne, M. (2021). *Modern social work theory*. Red Globe Press.

Peck, M. R. (2009). Personal death anxiety and communication about advance directives among oncology social workers. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 5(1-2), 49-60.

Pessoa, F. (2021). *Huzursuzluğun kitabı* (S. Özen, Çev.). Can Sanat Yayınları.

Pierson, J., & Thomas, M. (2010). *Dictionary of social work: the definitive a to z of social work and social care*. Open University Press.

- Quinn, G., Degener, T., Bruce, A., Burke, C., Castellino, J., Kenna, P., Kilkelly, U., & Quinlivan, S. (2002). *Human rights and disability: The current use and future potential of United Nations human rights instruments in the context of disability*. United Nations Press.
- Quinn-Lee, L., Olson-McBride, L., & Unterberger, A. (2014). Burnout and death anxiety in hospice social workers. *Journal of Social Work in End-of-Life & Palliative Care*, 10(3), 219-239.
- Reamer, F.G. (2018). Sosyal hizmet etiği ve değerleri (H. Acar, Çev. Ed.). Nika Yayınevi.
- Rilke, R.M. (2020). *Genç bir şaire mektuplar* (K. Şipal, Çev.). Cem Yayınevi.
- Rockmore, T. (2020). Hegel, Husserl ve epistemolojik fenomenoloji üzerine. G. Ateşoğlu (Der.). *Varoluşçuluk, fenomenoloji, ontoloji* (s.154-170). Ayrıntı Yayınları.
- Rokach, A., Lehcier-Kimel, R. & Safarov, A. (2006). Loneliness of people with physical disabilities. *Social Behavior and Personality*, 34(6), 681-700.
- Rosenbaum, M., & Raz, D. (1977). Denial, locus of control and depression among physically disabled and nondisabled men. *Journal of Clinical Psychology*, 33(3), 672-676.
- Rousseau, J-J. (2019). *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı ve temelleri hakkında nutuk* (A. Altınörs, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Sacks, O. (2016). *Dayanacak bir bacak* (S. Erkanlı, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Sartre, J.P. (2018). *Varoluşçuluk* (A.Bezirci, Çev.). Say Yayınları.

- Schneider, K.J., & Krug, O.T. (2015). *Varoluşçu-hümanistik terapi* (G. Akkaya, Çev.). Okuyan Us.
- Schmid, W. (2018). *Mutsuz olmak bir yüreklendirme*. (T. Bora, Çev.) İletişim Yayınları.
- Schopler, J. H. ve Galinsky, M. J. (1995). Expanding our view of support groups as open systems. *Social Work with Groups*, 18(1), 3-10.
- Sevak, P., Houtenville, A. J., Brucker, D. L., & O'Neill, J. (2015). Individual characteristics and the disability employment gap. *Journal of Disability Policy Studies*, 26(2), 80-88.
- Shakespeare, T. (2011). Sakatlık sosyal modeli. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları, sosyal bilimlerden bakmak* (s.51-62). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shakespeare, T. (2018). *Disability: the basics*. Routledge.
- Sheafor, B.W. & Horejsi, C.J. (2016). *Sosyal hizmet uygulaması temel teknikler ve ilkeler* (D.B. Çiftçi, Çev. Ed.). NİKA Yayınevi.
- Smith, I., & Mueller, C. O. (2022). The importance of disability identity, self-advocacy, and disability activism. *Inclusive Practices*, 1(2), 47-54.
- Smith, J.A., Flower P., & Larkin, M. (2009), *Interpretative phenomenological analysis: Theory, method and research*. Sage Publications.
- Ståhl, D., Bjereld, Y., & Dunér, A. (2022). Disabled in society-A scoping review on persons living with multiple sclerosis and disability. *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, 15, 375.

- Stansfeld, S. A., Fuhrer, R., & Shipley, M. J. (1998). Types of social support as predictors of psychiatric morbidity in a cohort of British Civil Servants (Whitehall II Study). *Psychological Medicine*, 28(4), 881-892.
- Stein, M. A. (2007). Disability human rights. *California Law Review*, 95(1), 75–121.
- Stevens, S. J., Cooper, P. E., Thomas, L. E. (1980). Age norms for Templer's death anxiety scale. *Psychological Reports*, 46(1), 205-206.
- Stewart, J. B. (2012). Existentialism. *Encyclopedia of applied ethics* (pp. 250-263). Academic Press.
- Streeter, C. L., & Franklin, C. (1992). Defining and measuring social support: Guidelines for social work practitioners. *Research on Social Work Practice*, 2(1), 81-98.
- Stretch, J. J. (1967). Existentialism: A proposed philosophical orientation for social work. *Social Work*, 12(4), 97-103.
- Şahin, F. (2002). İnsan hakları ve sosyal hizmet ilişkisi. K. Karataş (Ed.), *Değişen Türkiye'de İnsan Hakları Açısından Sosyal Hizmetler* (s.142-149). 5.Ulusal Sosyal Hizmetler Konferansı.
- Şen, M. (2016). *The acceptance of disability scale: Adaptation and psychometric analysis*. [Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi].
- Taleporos, G., & McCabe, M. P. (2002). Body image and physical disability—personal perspectives. *Social Science & Medicine*, 54(6), 971-980.
- Tatçı, M. (2014). *Yunus Emre Divan-ı İlahiyat*. TC. Eskişehir Valiliği.

- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2010). *Özürlülüğe dayalı ayrımcılığın ölçülmesi araştırması*. ÖZİDA. <https://www.aile.gov.tr/media/5597/ozurluluge-dayali-ayrimciligin-olculmesi-arastirmasi.pdf>
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, ve Türkiye İstatistik Kurumu. (2010). *Özürlülerin sorun ve beklentileri araştırması*. <https://www.aile.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf>
- Teater, B. (2015). *Sosyal hizmet kuram ve yöntemleri: uygulama için bir giriş* (A. Karatay, Çev. Ed.). Nika Yayınevi.
- Temiz, R. (2020). *Beliren yetişkinlerin yaşam görüşünün varoluşçu bakış açısıyla incelenmesi*. [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi].
- Tevfik, R. (2015). *Kâmûs-ı felsefe*. Doğu Batı Yayınları.
- Tillich, P. (2019). *Olmak cesareti* (F.C. Dansuk, Çev.). Okuyan Us Yayınları.
- Thomas, C. (2011). Sakatlık kuramı: Kilit fikirler, meseleler ve düşünürler. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları, sosyal bilimlerden bakmak* (s.31-50). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Thompson, N. (2016a). *Kuram ve uygulama'da sosyal hizmeti anlamak* (Ö. Cankuran-Öntaş ve B.Hatiboğlu-Eren, Çev. Ed.). Dipnot Yayınları.
- Thompson, N. (2016b). *Güç ve güçlendirme* (Ö. Cankurtaran, Çev. Ed.). Nika Yayınevi.
- Thompson, N., Stepney, P. (2018). *Social work theory and methods*. Routledge.
- Thoreau, H.D. (2017). *Sivil itaatsizlik, yürüyüş* (B. Filiz, Çev.). Dergah Yayınları.

- Thorson, J. A. (1977). Variations in death anxiety related to college students' sex, major field of study, and certain personality traits. *Psychological Reports*, 40(3), 857-858.
- Thorson, J. A., Powell, F. C. (2000). Death anxiety in younger and older adults. A. Tomer (Ed.), *Death attitudes and the older adult: Theories, concepts, and applications* (pp. 123–136). Taylor & Francis.
- Timuçin, A. (2004). *Felsefe sözlüğü*. Bulut Yayınları.
- Toplumsal Haklar ve Araştırmalar Derneği. (2021). *Mevzuattan uygulamaya engelli hakları izleme raporu 2020*. http://www.tohad.org/tohad/wp-content/uploads/2021/08/TOHAD_Engelli_Haklari_Izleme_Raporu_2020.pdf
- Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı, ve Eşit Haklar İçin İzleme Derneği. (2020). *Türkiye'de ayrımcılık algısı ve hak arama mekanizmalarına başvuru sürecinde karşılaşılan engeller*. https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2021/01/ayrimcilik_algisi_raporu_2020_v2.pdf
- Tolstoy, L.N. (2013). *Hayat üzerine düşünceler* (A. M. Rıfatof, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Tolstoy, L.N. (2019). *İvan İlyiç'in ölümü* (M. Beyhan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Topçu, N. (2015). *Varoluş felsefesi, hareket felsefesi*. Dergah Yayınları.
- Tully, J. (2016). İki insan hakları geleneği. M. Lutz-Bachmann, A. Nascimento (Der.), *İnsan hakları, insan haysiyeti ve kozmopolit idealler* (s.157-182). Koç Üniversitesi Yayınları.

Türeyen, R. (2018). *Kanadı Kırık Melek'in kanadına takılanlar*. Egemen Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On birinci kalkınma planı (2019-2023)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf

Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *Hanehalkı tüketim harcaması, 2019*.

United Nations Children's Fund. (2013). *The state of the world's children 2013: Children with Disabilities*. <https://www.unicef.org/media/84886/file/SOWC-2013.pdf>

United Nations Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2014). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities: General comment no. 2*.

United Nations Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2018). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities: General comment no. 6*.

Ünal, V. (2018). Engellilerin engelliliğe bakışı ve dine yaklaşımları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(3), 1457-1482.

Von Schelling, F. W. J. (2017). *İnsan özgürlüğünün özü üzerine* (M. B. Albayrak). Ayrıntı Yayınları.

Walsh, J. (1999). Incorporating existential themes into the supervision of social work practitioners. *The Clinical Supervisor*, 18(1), 1-16.

Walsh, J. (2014). *Theories for direct social work practice*. Cengage Learning.

Weischedel, W. (2014). *Felsefenin arka merdiveni* (S. Umran, Çev.). İz Yayıncılık.

- Williams, B., Copestake, P., Eversley, J., & Stafford, B. (2008). *Experiences and expectations of disabled people*. Office for Disability Issues. [eedp-full-report-with-cover-page-v2.pdf](https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/141111/eedp-full-report-with-cover-page-v2.pdf) (d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net)
- Winslow, R. E. (2010). *Parents with physical and other disabilities: A study of the adult developmental stage of generativity* (Doctoral Dissertation, Fielding Graduate University).
- World Health Organization, & The World Bank. (2011). *World report on disability*. <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564182>
- Xu, J., Ou, J., Luo, S., Wang, Z., Chang, E., Novak, C., Shen, J., Zheng, S., & Wang, Y. (2020). Perceived social support protects lonely people against COVID-19 anxiety: A three-wave longitudinal study in China. *Frontiers in Psychology, 11*.
- Yalom, I. D. (2016). *Aşkın celladı* (H. Saraç, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Yalom, I.D. (2017). *Din ve psikiyatri* (Z. Babayiğit, Çev.). Pegasus Yayınları.
- Yalom, I. D. (2018). *Varoluşçu psikoterapi* (Z. Babayiğit, Çev.). Pegasus Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıkılmaz, M. (2017). *Üniversite öğrencilerinde varoluşsal kaygı: Erken dönem uyum bozucu şemalar, kontrol odağı ve travma sonrası gelişimin yordayıcılığı*. [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi].
- Yurdakul, A., & Girli, A. (1999). Engelli çocuğu olan ailelerin sosyal destek örüntüleri ve bunun psikolojik sağlık ile ilişkisi. *İlkışık Dergisi, 1*(5).

Yurtkölesi, S. (2019). *Hayatın Sefa'sı*. Boy Yayınları

Zahavi, D. (2020). *Fenomenoloji ilk temeller* (S. Bayazit, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Zakrzewska-Manterys, E. (2021). People with intellectual disability compared to other types of disabilities. *Polityka Społeczna*, 571(10):23-28.

Zastrow, C. (2016). *Introduction to social work and social welfare: Empowering people*. Cengage Learning.

EK 1. Orijinallik Raporu

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORIJİNALLIK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 30/11/2022</p> <p>Tez Başlığı : Sosyal Hizmet Açısından İhtiyaç ve Hak Kavramları Bağlamında Engelli Bireyin Varoluşu</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 255 sayfalık kısmına ilişkin, 28/11/2022 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3 'tür.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">30.11.2022</p> <p>Adı Soyadı: Ramazan KOCAKAYA Öğrenci No: N17140583 Anabilim Dalı: Sosyal Hizmet Programı: Sosyal Hizmet Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>
<p>DANIŞMAN ONAYI</p> <p>UYGUNDUR.</p> <p>Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKACARA</p>

EK 2. Etik Komisyon İzni

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Tarih: 03/03/2021
Sıra: E-35853172-300-00001477931

Sayı : E-35853172-300-00001477931
Konu : Ramazan KOCAKAYA Hk. (Etik Komisyon İzni)

3.03.2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 27.01.2021 tarihli ve E-12908312-300-00001420438 sayılı yazımız.

Enstitünüz Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi **Ramazan KOCAKAYA'nın Doç. Dr. Nilgün KÜÇÜKKARACA** danışmanlığında hazırladığı; **“İhtiyaç ve Hak Kavramları Bağlamında Engelli Bireyin Varoluşu”** başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **23 Şubat 2021** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini saygılarımla rica ederim.

Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: 2C94732B-646E-4646-A983-77A3D9A14073
Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
E-posta: yazimul@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik
Ağı: www.hacettepe.edu.tr
Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks:9 (312) 311 9992
Kep: hacettepeuniversitesi@hs01.kep.tr

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys>

Bilgi için: Duygu Didem İLERİ

Muzmir

Telefon:..

